Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve V. (42.)

„Ami csabai...”
múzeumi sorozat

Csabensis

BÉKÉSCSABA 300

Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve V. (42.)

„Ami csabai…” múzeumi sorozat

Sorozatszerkesztő:

Ando György,

a Munkácsy Mihály Múzeum
igazgatója

„Ami csabai…”
múzeumi sorozat

Csabensis

BÉKÉSCSABA 300

MÁSODIK KIADÁS

Szerkesztők:

Ando György,
a Munkácsy Mihály Múzeum
igazgatója

Kutyej Pál Gábor,
a Békéscsabai Evangélikus Egyházközség
igazgató lelkésze

Társszerkesztők:

Martyin Emília,
a Munkácsy Mihály Múzeum néprajzos
muzeológusa, osztályvezető

Gyarmati Gabriella,
a Munkácsy Mihály Múzeum
művészettörténésze

Békéscsaba, 2018

Szakmai lektor: *Dr. Jároli József*,
a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára ny. osztályvezető főlevéltárosa, a Békéscsabai Városvédő és Városszépítő Egyesület elnöke

Nyelvi lektor: *Martyin Emília*,
a Munkácsy Mihály Múzeum tudományos osztályvezetője, néprajzos muzeológus

Szerzők:
Ando György, dr. Bácsmegi Gábor, Dobókői Krisztina, Forrainé Kovács Márta, Gyarmati Gabriella, dr. Jároli József, Kovács Gergely, Krajcsovics Hajnalka, Kutyej Pál Gábor, Martyin Emília, Medgyesi Pál, Nagy Balázs, Nagy Dániel Sándor, Salamon Edina, Szakál Veronika, dr. Szenográdi Péter, Vass Csaba, Ván Hajnalka, Váncsa Klára

Könyvterv és nyomdai tördelés: *Lonovics László*
festő- és grafikusművész

A kötetben szereplő fényképek a Munkácsy Mihály Múzeum, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára és a Békés Megyei Könyvtár gyűjteményeiből és korabeli publikációkból származnak.

© Munkácsy Mihály Múzeum

ISSN 2064-4892 ISSN 2064-4906 ISBN 978-615-5811-01-2

Munkácsy Mihály Múzeum
H-5600 Békéscsaba, Széchenyi utca 9.
Telefon/fax: 00 36 66 323-377
Honlap: www.munkacsy.hu **E-mail:** mmm@bmmi.hu

Felelős kiadó: *Ando György* múzeumigazgató

Nyomtatás: Progresszív Nyomda Kft.

Kiadja: a Munkácsy Mihály Múzeum megyei hatókörű városi múzeum és a Békéscsabai Evangélikus Egyházközség, Békéscsaba újjátelepítésének 300. évfordulójára

A kötet megjelenését támogatta:
Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága

Munkácsy

MUNKÁCSY MIHÁLY MÚZEUM
BÉKÉSCSABA

Andó Mónika emlékének ajánljuk, aki túl fiatalon ment el ahhoz, hogy megtapasztalhassa, milyen szép is lehet az élet.

Kedves Olvasó!

Ön, egy különleges könyvet tart a kezében, melynek a címe latinul *Csabensis*, ami *Csabai*-t jelent. A kötet formája sem mindennapi, ünnepi, a csabaiak evangélikus énekeskönyvére a *Tranoscius*-ra hasonlít, melyet Csabán már 300 éve használnak. Féltve őriznek, nagy becsben tartanak, ragaszkodnak hozzá máig, hiszen 300 évvel ezelőtt hozták magukkal a város újratelepítői. *„Tartotta bennük a lelket az új otthonteremtés idején, ez töltötte el szívüket a szebb jövőt illető reménységgel, és adott erőt az élet próbatételei között a későbbi nemzedékeknek is”,* és ad erőt nekünk is.

Tartalma sem mindennapi. Szimbolikusan a 300 éve újratelepült Békéscsaba történelméből mutat be pontosan 300 rövid, érdekes írást, gazdagon illusztrálva. A történetek, mint kis időkapszulák, időrendbe állítva jelenítik meg a város vallási-, kulturális-, művészeti-, és népéletének momentumait. Értékes információk a városról, jellegzetes csabai épületek, ismert és kevésbé ismert fényképek, jellegzetes csabai tárgyak, neves és elfeledett személyiségek jelennek meg a könyv lapjain. A kötet bemutatja a város történetét, azt az értéket, amit a csabaiak itt létrehoztak. Mit adtak a városunknak, az országnak és a világnak: várost, egyházközséget alapítottak, különleges épületeket emeltek, igazi csabai kolbászt készítettek, búzanemesítésben jeleskedtek, a világ legkorábbi érésű szőlőfajtáját nemesítették, a *Csabagyöngyé*t, gyümölcs- és rizstermesztés módszereit dolgozták ki, hozzájárultak a felhőkarcolók építéséhez, színvonalas oktatást szerveztek, repülőgépet építettek, itt alkották meg a világ első „helikopterét”, nyomdát, kórházat alapítottak és előállították az európai hírű *Pemetefű cukorká*t …

E könyv Önnek szól és mindazok számára készült, akik érdeklődnek városunk iránt. Szerzők, szerkesztők, közreműködők összefogással és odaadással írták, állították össze, hogy minél színesebb képet adjanak városunk múltjáról, megörökítve a jövő számára a számtalan csabai emléket és értéket.

Őrizzük becsben e kötetet, a *Csabensis*-t, mint ahogy őseink őrizték és mi is őrizzük a *Tranoscius*-t!

Ando György és Kutyej Pál Gábor
szerkesztők

1.
Az őskortól a honfoglalás koráig

„Ami csabai...”
múzeumi sorozat

Csabensis

Békéscsaba 300

Őskori megtelepedők Békéscsaba környékén

A jégkor végi felmelegedés hatására megváltozott a környezet, növény- és állatfajok tűntek el és fel. Az első biztosan emberi megtelepedés nyomai az újkőkorból (neolitikum) mutathatók ki (Kr. e. 6300/6000 k. – Kr.e. 4500/4400 k.). Az első újkőkori megtelepedők az Észak-Balkánról érkezhettek környékünkre. A települések főként a folyók menti, árvizektől védett, magasabb térszíneken helyezkedtek el. Ekkoriban a temető nem különült el a településektől, ez majd csak a rézkorban (Kr. e. 4500/4400 k. – Kr. e. 2800 k.) történt meg. A rézkorban nemcsak a réz szélesebb körben történő használata figyelhető meg, hanem ebből az időszakból származnak a legelső aranyleletek is.

Ebből a két időszakból csak néhány lelőhelyet ismerünk Békéscsaba környékéről – Gerláról és Gyuláról –, a belterületi részről sajnos egyet sem.

Lényegesebben több lelőhelyet ismerünk a rézkort követő bronzkor (Kr. e. 2800 k. – Kr. e. 900/800 k.) időszakából. A korszak elején és közepén szintén főként a folyóvizek mentén találjuk az egykori településeket, azonban a korszak végén az addig lakatlan, folyóvizektől távolabb lévő területek is egyre jobban benépesültek. Békéscsaba belterületéről ebből az időszakból már több lelőhelyet is ismerünk, mint például a Deák utcai és a Szarvasi úti.

Az ember környezet átalakító tevékenysége már az újkőkorban megkezdődött, azonban a természet még tudott regenerálódni. Visszafordíthatatlan változást a fémkorszakok (főképp a bronzkor) okoztak, ekkoriban kezdett olyanná alakulni a táj, amilyennek ma is ismerjük.

Dr. Bácsmegi Gábor

Újkőkori ház rekonstrukciója (Vésztő-Mágor)

Tellek, lakóhalmok

Az újkőkor középső szakaszában új települési forma jelent meg az Alföldön. Egy-egy közösség hosszabb ideig, akár több száz évig egy helyben lakott. Ennek a több évszázados egy helyben lakásnak következményeként több méter vastag rétegsor jelent meg ezeken a lelőhelyeken, melyeket telleknek, lakóhalmoknak nevezünk. Az újkőkorban ezeknek a virágkora a kései időszakra esik, és az ilyen települések közelében akár több tíz hektáros területen figyelhetők meg a központhoz tartozó azonos korú építmények – például Szeghalom-Kovácshalom. Ezek funkciója, valószínűleg a korabeli élelemtermeléssel állhatott összefüggésben.

Az újkőkor után nem folytatódott az élet a telleken, azonban a bronzkorban újabb ilyen településtípus jelent meg. Itt már megfigyelhető a telleken belül is valamiféle elkülönülés, általában van egy központi településmag, melyet egy árok választ el a település többi részétől. Úgy tűnik, hogy az itt megfigyelhető rétegsorok szerkezete jóval lazább, ami arra utalhat, hogy nem a mindennapi életben használták ezt a településrészt. Nem zárható ki, hogy itt volt a szakrális tér, de valószínűbb, hogy ezen a részen élhetett a korabeli elit. A centrumtól egy árokkal, esetleg paliszádfallal (cölöpfallal) elválasztva élhetett a közösség többi része. Ez a településrész több hektár nagyságú is lehet és a külső határait általában igen nagy és mély árok védte.

A bronzkor kései időszakában már nincsenek telltelepülések, azonban ekkor már más jellegű, monumentálisnak nevezhető földvárakat figyelhetünk meg.

Dr. Bácsmegi Gábor

Újkőkori és bronzkori tell Vésztő-Mágoron

Mit ettek az őskorban?

Egyszerűen szólva: *„Vadat és halat, s mi jó falat”.* Az ásatások révén kicsit árnyalhatjuk ezt a képet: nemcsak az állatcsontokból lehet következtetni az egykori étrendre, hanem az agyagba nyomódva az őskori gabonák lenyomatai, olykor szenült maradványai alapján is. A közösségek a learatott gabonából lepényszerű kenyeret sütöttek, sőt ismerünk olyan bronzkori lelőhelyet is, ahonnan valamilyen gyümölcsös lepény szenült maradványa is előkerült.

A természettudományok segítségével újraértelmezhetjük néhány tárgytípusnak a használatát is. Tüzetesebben megvizsgálták az egyik lyukacsos oldalú, hengeres, agyagból készült, korábban parázsborítónak meghatározott tárgyat, és a vizsgálatok tejtermékből származó zsírok maradványait mutatták ki az edény falán. Ez arra utal, hogy ezeket az edényeket minden valószínűség szerint sajtkészítésre használták.

Háziállatok közül főként juhot és kecskét fogyasztottak, míg a középső újkőkortól kezdve inkább a szarvasmarha húsát ették. A vadászott állatok közül az őskorban elsősorban a jégkorszak végén megjelent őstulkot ejtették el a leggyakrabban, majd annak megritkulásával főként szarvas és vaddisznó volt a leggyakoribb zsákmány.

Leginkább a hosszabb ideig lakott települések – mint Vésztő-Mágor – feltárása során lehet megfigyelni az ún. „*kagylóhalmokat*”. A kutatás jelen állása szerint a települések lakói a kagylót akkor fogyasztották nagyobb tömegben, amikor a házakat építették, mert valószínűleg ez volt a legegyszerűbben elérhető táplálékforrás.

Dr. Bácsmegi Gábor

Feltehetően sajtkészítésnél használt bronzkori edény töredéke

Újkőkori újítók

Az első megtelepedők számos, a mai életünkre is nagy hatással bíró újítással érkeztek környékünkre. Az egyik ilyen a földfelszínre épített, oszlopszerkezetes és sátortetős ház.

A legjelentősebb újítás a növénytermesztés és állattartás ismeretének elterjesztése volt. Gyakorlatilag minden addig ismert háziasított gabona- és állatfajt behoztak a Kárpát-medencébe, és ennek az ismeretnek az elterjesztése majdnem 1000 évbe telt a Kárpát-medencében, azonban környékünkön – pl. Gerlán, Csorváson – már a legkorábbi időszakban megjelent.

Szintén ekkor jelent meg az égetett agyagedény is, mely ekkoriban fazekaskorong nélkül, ún. *„hurka- vagy szalagtechnikával”* készült. A megformált edényeket változatosan díszítették, főként karcolták és festették.

Az újkőkorban jelentek meg a változatos anyagú és formájú, csiszolt kőeszközök is, melyeket főként a favágásnál, a fa megmunkálásánál és a föld feltörésénél használhatták. Környékünkre valószínűleg csere révén kerültek ezek az eszközök, és igyekeztek a töredékes példányokat is felhasználni. A csiszolt eszközök nyersanyagait valószínűleg nem bányászták, hanem a hegyvidéki patakok medrében gyűjthették.

Az újkőkor középső szakaszában jelent meg a réz is a Kárpát-medencében. A legidősebb példányok általában nyakláncok gyöngyeiként kerülnek elő a feltárásokon, míg a kései időszakban már karpereceket is készítettek ebből a fémből.

Érdekességként megemlíthetjük, hogy a következő fém, amit az őskorban használtak, az arany volt.

Dr. Bácsmegi Gábor

Késő újkőkori díszített fedő

Kurgánok, kunhalmok

A Kr. e. 3. évezredben keletről új népesség jelent meg a Kárpát-medence keleti felében. Egy új, eddig a Kárpát-medencében még nem ismert temetkezési forma kezdte meghatározni a korabeli tájképet. Megjelentek a földből emelt, olykor több méter magas földhalmok, vagyis kurgánok.

Magát a halmot a környékről kitermelt földből építették, szerencsés esetben még ma is megfigyelhetőek a korabeli kitermelőhelyek nyomai. Méretük igen változatos, azonban az elmúlt évezredek, évszázadok mezőgazdasági munkálatai a kisebb halmokat eltüntették, számos esetben nyomaikat csak a katonai felmérések térképei alapján tudjuk azonosítani.

Néhány kurgánt feltártak a régészek Kétegyháza mellett, azonban eddig aránylag szerénynek mondható leletanyag került elő. Minden esetben van egy, a halom központjában fekvő sírgödör, melyben egy zsugorított helyzetben fekvő csontváz fekszik. A földbe mélyített gödröt általában deszkákkal fedték le. Szinte mindegyik sírban találni vörös színű festékrögöt, illetve néhány esetben egy-egy edényt.

A régészeti feltárások azt is kiderítették, hogy nem mindegyik halom származik az őskorból. Néhány kisebb halomsír központi sírkamrájában, a római korban az Alföldön élt, keleti eredetű szarmatákhoz köthető temetkezéseket találunk.

A halmok az elmúlt évezredekben tájékozódási pontként, a középkorban főként határpontként is szolgáltak. A néphagyomány a 13. században beköltözött kunokhoz kötötte a halmokat, és kunhalomnak nevezte ezeket az őskori földpiramisokat, melyek közül az egyik legmagasabb a Veszei-halom.

Dr. Bácsmegi Gábor

Rézkori kurgán Békés megyében

Földvárak a bronzkorban

A hegyvidéki tájakon már régen felfigyeltek ősi sáncokra, árkokra melyek nem ritkán több hektáros területet ölelnek körül. Sokáig úgy vélték, hogy az Orosháza határában megfigyelt, illetve részben feltárt Tatársánc ritka kivételnek tekinthető, a maga alföldi helyszínével.

Az utóbbi évek régészeti kutatásai, ezek közül is főként a légi régészet, légifotók, műholdképek régészeti célú elemzései több tucat eddig ismeretlen erődítést azonosítottak az Alföldön, így Békés megyében, Telekgerendáson, Dobozon is. Ezek jó része a bronzkor késői szakaszára (Kr. e. 1400/1300 – 900/800 k.) keltezhető.

Ezek az erődök általában földből és fából épített falból, illetve az előtte húzódó széles árokból álltak. Addigra az ember környezet-átalakító tevékenysége miatt már jóval kevesebb, az erődítések építéséhez alkalmas fa állhatott rendelkezésre, ezért valószínűleg Erdélyből, illetve Partiumból folyókon úsztathatták le a szükséges faanyagot. Ezek az erődök feltehetően nem rendelkeztek nagy létszámú állandó lakossággal, inkább arra szolgálhattak, hogy veszély esetén a környék falvainak népe az erőd biztonságosnak vélt falai mögé húzódhasson.

De kik ellen építhették ezeket az erődöket? Úgy tűnik, hogy a későbronzkor végén keletről egy újabb harcias nép jelenhetett meg, melynek harcosai lóháton érkezhettek, és mesterien bánhattak az íjakkal. Ez a népesség a szkíta kultúrkörhöz tartozott, és megtelepülésével beköszöntött a vaskor a Kárpát-medencébe.

Dr. Bácsmegi Gábor

Az őskori háborúk bizonyítéka: lándzsahegy a kései bronzkorból

A szkíták

A 7. század legvégén egy új nagyállattartó népesség érkezik keletről. Az egykori Szkítiából kiszakadt népcsoportok telepedtek le az Alföldön és Erdélyben. Műveltségük rokon a Fekete-tenger északi partvidékén és a Középső-Dnyeszter-Dnyeper mentén élt szkíták kultúrájával. Az Alföld szkíta kori lakossága fontos szerepet játszott a Kárpát-medencében, fejlett vasmegmunkáláson és nagyállattartáson alapuló gazdasága, szerteágazó kereskedelmi és kulturális kapcsolatrendszere révén. A ló és marha tartására (itatás) utal Békéscsabán, a cserépgyár agyagbányájában, a Borjú-réten feltárt kút is.

A szkíta korszak sírjai a temetkezési szokások sokszínűségét mutatják: a halottakat elhamvasztották vagy zsugorított, nyújtott helyzetben eltemették. Ezt a vegyes rítust tükrözi a 77 síros békéscsaba-fényesi temető is. Békéscsaba belterületén, különböző földmunkák, építkezések során egy-egy sír került csak elő. Ilyenek például a Deák Ferenc utcában és az Árpád soron feltárt temetkezések. Jellegzetesek a férfiak sírjába helyezett fegyvermellékletek: íj, nyíl, lándzsa, vasfokos, tőr, akinakész (rövid kard). A vasmegmunkálás mellett a szkíták közvetítésével terjed el a Kárpát-medencében egy másik technikai újítás: a fazekaskorong használata. Művészetüket átszőtte a mágikus jelentőséggel bíró állatábrázolás. Szarvasok, őzek, bikák, farkasok, párducok, oroszlánok, sasok láthatóak fegyvereiken, ékszereiken, különböző használati tárgyaikon.

Nagy Dániel Sándor

Kora vaskori magas fülű csésze Dobozról a Kr. e. 9–8. századból

Lószerszámhoz tartozó bronz szíjelosztó korong a Kr. e. 8. századból

A kelták

A Kr. e. 4. század második felében nyugatról a kelta terjeszkedés eléri a Duna vonalát, majd azon átkelve még ebben a században felszámolják a szkíta kultúrájú népek önállóságát az Alföldön. A kelták területünkön tanyaszerű, néhány épületből álló kis majorságokban élnek. A kezdetben csontvázas, majd egyre inkább hamvasztásos sírokat tartalmazó temetők kis sírszámúak. A férfiakat ékszereikkel (nyakpereceikkel, karpereceikkel, ruhakapcsoló tűikkel) és fegyvereikkel (pajzsaikkal, kardjaikkal, lándzsáikkal) temették el. A női sírokban igen sok ékszert találunk: nyaklláncok, gyűrűk, ruhakapcsoló tűk, hólyagos lábperecek, karperecek.

A nagy számban és kiváló minőségben előállított vasból készült használati eszközök fejlett mezőgazdasági tevékenységről árulkodnak. Kerámiájuk jó minőségű, korongolt áru, amit feltételezhetően fazekas központokban gyártanak. Ilyen jó minőségű kerámiát, egy urnát találtak a gerlai pusztán, 1860-ban, téglavetéskor. A következő évben a békéscsabai evangélikus paplak pincéjének ásásakor egy előzőnél kicsit kisebb, szintén kelta kori edényt leltek a munkások. Kisebb bögréket, csészéket ástak ki 1875-ben a Népkertnél és a kanálisi szőlőkben. 1927-ben, az Erdélyi soron, a körgát javításakor sírokra akadtak a kubikosok, melyekben kard-, ékszer- és edénymellékletet találtak. Három évvel később, ugyanezen a területen, a körgáttal szemben lévő egyik ház kertjében kelta edényeket, ruhakapcsoló tűt, hólyagos kar- és lábperecet találtak a tulajdonosok a földmunkák közben.

Nagy Dániel Sándor

Gyorskorongolt kelta urna a Kr. e. 3–2. századból, a múzeum gyűjteményében

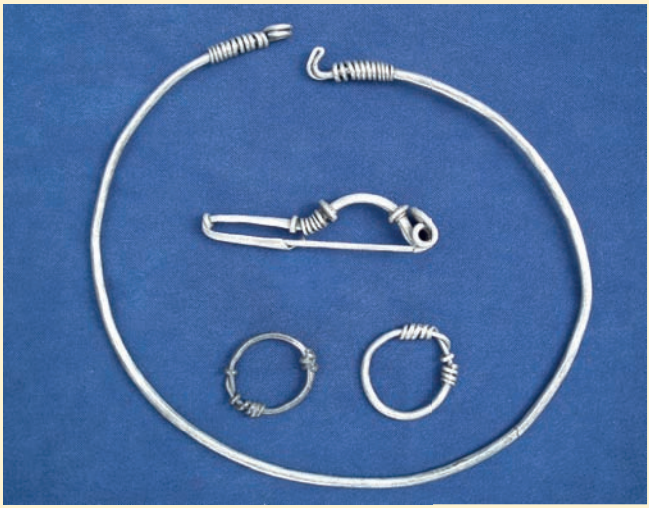
Kelta bronz lábperec a Kr. e. 4. századból

A szarmata jazigok

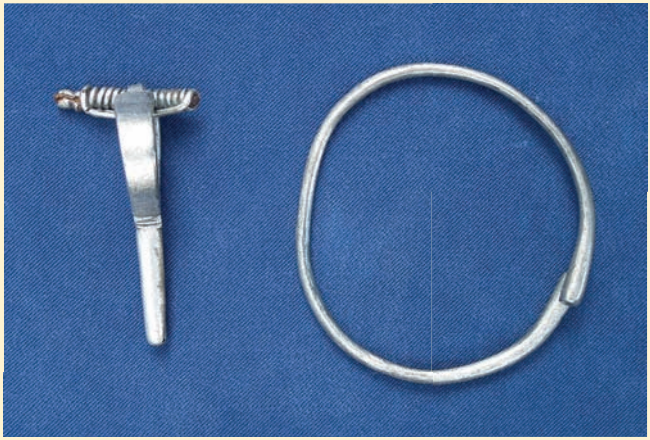
A Kr. u. 1. század első felében a Duna-Tisza köze felső részén szarmaták (jazigok) beköltözéséről számol be Tacitus római történetíró. Az iráni nyelvcsaládhoz tartozó, az eurázsiai sztyepp övezet jelentős területeit birtokló nomád szarmata törzsszövetségből kiszakadt jazigok a Fekete-tenger északi partvidékéről származtak. A Kárpát medencében zsoldosként jelennek meg, majd fokozatosan hódítják meg a Duna-Tisza köze teljes területét. 101–106-ban Traianus császár két római-dák háborúban leigázza Decebal dák király államát, majd megszervezi Dacia provinciát. Ezt a kedvező alkalmat használták ki a szarmaták, hogy kiterjesszék uralmukat a Tiszántúlra. Ekkor, tehát a 2. század elején, költözhettek szarmaták Békéscsaba környékére is. Az első beköltöző generációhoz köthető az 1881-ben az Ószőlőkben talált 12 síros szarmata temető. Az egyik sírban aranynyal gazdagon felékszerezett nemes hölgyet találtak.

A szarmaták életmódja fokozatosan megváltozott, a nomadizálást felváltotta a letelepült paraszti életforma. Vidékünkön is falvakban élnek, állatokat tartanak, földet művelnek. A római-szarmata szomszédság hol barátságos, hol háborúktól vészterhes. A markoman-szarmata háborúk (Kr. u. 166–180.) után beköszöntő békés periódusban a kereskedelem fellendül, ekkor jelennek meg a Barbaricumban, így Békéscsaba környékén is tömegesen a terra sigillaták (vörös színű, különleges technikával készült edények), fibulák (ruhakapcsoló dísztűk) és egyéb luxustárgyak.

Nagy Dániel Sándor

Szarmata ezüst nyakperec (torques), ezüst ruhakapcsoló tű (fibula) és ezüst hajkarikák a Kr. u. 3–4. századból

Szarmata ezüst fibula és ezüst karperec a Kr. u. 3–4. századból

Egy pusztuló birodalom árnyékában – a római kor vége Békésben

Kr. u. 375-ben a hunok átkeltek a Volgán, és ezzel nyugatra, Róma felé kényszerítették az előlük menekülő népeket, megelőlegezve ezzel e nagy birodalom pusztulását. Központi helyzeténél fogva a Kárpát-medence az események centrumává vált, ahol az összes Európa későbbi történelmét alakító jelentősebb barbár nép megfordult, mint a hunok, a különböző germán eredetű törzsek (gótok, vandálok, alemánok, szkírek, gepidák és longobárdok). A hunok megjelenése Európa színpadán új korszakot jelentett, melyet a régészetben – nem véletlenül – a *népvándorlás korának* nevezünk, mely időszak betetőzése és egyúttal záróakkordja végső soron maga a magyar honfoglalás lesz.

A hunok székhelyüket a 420-as években helyezik át a keleti sztyeppéről a Kárpát-medence keleti területeire. A tényleges hun kor a Kárpát-medence keleti felében mintegy két évtizedet tett ki, talán e rövid jelenlét is szerepet játszik abban, hogy a hun időszakban térségünkben továbbra is szarmata továbbéléssel számolhatunk, melyet a különböző ismert és feltárt lelőhelyeink és az ott talált változatos leletanyagok is igazolnak (Repülőtér, Fényes, Kanálisi szőlők, stb.).

Nagy királyuk, Attila 453-as hirtelen halálát követően fiai nem tudták egyben tartani a hun birodalmat, a korábbi csatlós népek fellázadtak, és 455-re kiűzték a hunok maradékát is térségünkből. A győztes népek egymás között osztották fel a megszerzett területeket, így vált a mai Békéscsaba területe is a frissen felemelkedő gepida királyság részévé.

Nagy Balázs

Női sírleletek a Békés megyei Gyulavári

Germánok Békésben – a gepida királyság

A Keleti-tenger partvidékéről származó, a gótokkal rokon gepida nép előbb a gótok majd a hunok csatlós népeként jelenik meg a Kárpát-medence térségében a 3. század legvégén. Legismertebb uralkodójuk Ardarich, Attila leghűségesebb vazallusa. Ehhez az időszakhoz köthetjük a világhírű szilágysomlyói kincseket, melyek a gepida dinasztia összegyűjtött értékei lehetettek.

Attila halálát követően a csatlós népek a gepidák vezetésével lázadtak fel a hun király fiai ellen, így ők szerezhették meg azok központi területeit, melyek közé a mi területünk is tartozik.

Uralmuk a 6. század közepéig zavartalannak mondható. A Gepida királyság végét egy másik germán néppel, a Dunántúl térségében letelepedett, majd később Észak-Itáliába tovább vonuló, és e területnek ma is ismert nevét adó (Lombardia) *longobárdokkal* szembeni ellenségeskedés jelentette. A *longobárdok* az *avarokkal* szövetkezve 567-ben végső vereséget mérnek a gepidákra, ami azonban nem jelentette a nép maradéktalan pusztulását.

Területünkről mintegy 22 gepida lelőhelyet ismerünk (téglagyár agyagbányája, női sír, aranylelettel, Szabadság Tsz. Központja, női sír). Az 1848-ban megnyitott, ma már lezárt Kastélyi temető helyén is egykoron egy gepida temető volt.

Nagy Balázs

A múzeum 2016. évi geszti ásatásán előkerült gepida csontfésű

Szárnyaló griffmadarak – az avarok

Az avarok belső-ázsiai csoportja a türkök által 552-ben a Góbi sivatag vidékén legyőzött zsuan-zsuanok területéről menekült nyugatra, és hozzájuk Közép-Ázsiában újabb népelemek csatlakoztak. A Kárpát-medencében mint a longobárdok szövetségesei tűnnek fel, azok gepidákkal szembeni harcaikban. 568-ban ez utóbbiak legyőzését követően telepednek le a területen.

Békés megyéből sok avar anyag ismert. 1951-ben kora avar kori női sír került elő, gyöngysorral és aranyozott ezüst ruhadíszekkel. A helyszín családi vagy nemzetségi temető lehetett. Avar lovas temetkezés került elő a Szarvasi út – Csorvási út elágazásánál levő területen. Gerla-Szakácsföld határrészen 1950-ben 11, 1980-ban újabb 13 sír feltárására került sor.

A késő avar korral – 670 után – új népelem jelenik meg a Kárpát-medencében, az elsősorban a szíjvégeken megjelenő látványos motívumaik alapján *griffes-indásnak* nevezett kultúra. Ennek az időszaknak az anyagai térségünkben Békéscsaba-Fényes, Kastélyi temető, Szabadság Tsz. központ lelőhelyekről származhatnak.

A kezdetben rettegett avarság pusztulása több okra vezethető vissza. A forrásokban a hatalmi megosztottsággal, az erkölcsök fellazulásával – az iszákosság térhódításával – találkozunk. Az Avar Kaganátus összeomlásában frank és bolgár betörések és egy, a korszakban lezajlott éghajlatváltozás is szerepet játszhatott a 9. század elején.

Nagy Balázs

A múzeum 2017. évi szarvasi ásatásán feltárt késő avar kori nagyszíjvég, griffes ábrázolással

II.
A honfoglalás korától az újratelepítésig

Írásos források vidékünk honfoglalás kori történetéről

Békés megye területének 10–11. századi történetére vonatkozó adataink rendkívül szegényesek. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár a Tisza, a Temes, a Maros, a Körös és a Tútisz (Bega?) folyók vidékét mint magyar szállásterületet említi.

Anonymusnál az egyik helyen azt olvashatjuk, hogy Árpád vezér *„Veleknek pedig a Zarándi ispánságot adta."* Az egykori Zaránd megye nyugati területei ma Békés megyéhez tartoznak. Szt. István idejében még Zarándi várbirtok lehetett a terület, de a keleti, nagyobb rész a királyi várbirtokhoz tartozhatott.

Egy másik helyen azt olvashatjuk Anonymusnál Tas és Szabolcs vezérről, hogy: *„Azután útjukat folytatva Szeghalomhoz jutottak; itt át akartak kelni a Körösön, hogy Mén-Marót ellen harcoljanak, de Mén-Marót katonái odajöttek, s megakadályozták, hogy átkeljenek. Továbblovagolva tehát, egy napra rá az apró halmoknál ütöttek tábort."* Az *„apró halmok*" azonos a későbbi Apróhalomházával, ma a Gyomától északra fekvő Póhalom nevű puszta.

A harmadik hely, ahol Anonymus Békés megye területét említi, a következő: *„...a homokon keresztüllovagoltak, majd a Bőd-révnél áthajóztak a Tiszán. Innen továbblovagolva a Kórógy vize mellett ütöttek tábort. ...A Körös folyón a Szarvas-halomnál átúsztattak, s onnan továbblovagolva a Tekerő vize mellett ütöttek tábort."*

Anonymus adatait azonban csak kellő kritikával vehetjük figyelembe, azok nem mindig hitelesek, viszont így is értékes forrásai megyénk történetének.

Medgyesi Pál

Az előkelő honfoglaló asszonyok 10. századi kéttagú, csüngős, bronz ingnyakdíszei a Szabadkígyósi Tangazdaság homokbányájából (Fotó: Lehoczky Péter)

A Vésztő – Kótpuszta Állami Gazdaság lelőhelyen, egy előkelő honfoglalás kori nő sírjából előkerült 10. századi aranyozott ezüst ruhadísz (Fotó: Lehoczky Péter)

A megye kialakulása

Békés megye kialakulása körül sok a bizonytalanság. Karácsonyi János a megye alapítását I. István idejére teszi. Pauler Gyula szintén ezt az időpontot tartja elfogadhatónak. Hóman Bálint Szent László korát tartja lehetségesnek. Györffy György szerint a megye megszervezését Géza fejedelem (972–997) vagy I. István (1000–1038) végezte el, aki elfoglalta a Csolt nemzetség központját (talán Békés), s oda saját ispánját, Békést ültette. Kristó Gyula szerint viszont a megye kialakítására az első lépések 1030 után történhettek, a végleges megszervezés pedig csak a Vata féle lázadás leverését követően indulhatott meg. Jankovich Dénes azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Békés megyét csak a 13. század legelején szervezik önálló megyévé, addig Zaránddal együtt Bihar része volt.

A források alapján a 11. század elején a mai Békés megye területén Ajtony és Vata törzsfő nemzetsége osztozott. A megye északi részén Vata családja volt az úr, délen Ajtony. A nagyobbik Gellért legenda szerint Ajtony ellen 1028 körül indul hadjárat Csanád vezetésével, s a terület Ajtony leverésétől kezdve viselte Csanád nevét. Az északi részek urai szintén behódoltak a központi hatalomnak, maga Vata is felvette a keresztény hitet. Még I. István alatt alakul ki Csanád megye, melynek része lehetett a későbbi Békés megye déli területe is. Csanád megyéből szakad ki a 11–12. században Arad megye, s talán Zaránd is. Békés megye másik része Bihar megyéből vált ki a 13. század folyamán.

Medgyesi Pál

I. (Szent) István 11. századi ezüstpénzének két oldala a Sarkadkeresztúr–Csapháti-legelő, Barna tanya lelőhelyről (Fotó: Lehoczky Péter)

Honfoglalás kori lovassír

Az egykori Mezőgazdasági Szakiskola kertjében levő lelőhely a város nyugati részén van, a vasútállomástól nyugatra. 1944-ben Csallány Dezső régész egy férfi lovassírját tárta fel itt. A lókoponya és a lólábak a halott férfi medencéje fölött voltak a sírban. Mellette néhány nyílcsúcsot és tegezmaradványokat találtak. Ezen kívül több sírt feldúltak az iskola kertjében, melyek egyikéből egy állatfejes karperec került elő. Az anyag a második világháborúban, 1944. szeptember 21-én, Békéscsaba szövetségesek általi bombázása során, a szakiskolával együtt elpusztult.

Mivel 1963-ban MÁV Fűtőház néven újabb leletek kerültek be innen, bizonyos, hogy nem magányos sírról, hanem temetőről van szó. Ekkor újabb sírokból pödrött végű lemezkarperec, egy gömbös végű fülbevaló töredékei, kengyel töredékei, zablakarika, egy rombusz alakú nyílhegy, lókoponya és egy kétélű kard került elő. A leletek alapján egy 10–11. századi magyar temető pusztult el ezen a lelőhelyen.

Az 1944-ben feltárt sírba a ló megnyúzott bőrét, az abban benne hagyott lókoponyát és lábcsontokat tettek a halott medencéjére. A halott hátasa a túlvilágra is elkísérte gazdáját. A lótejből erjesztve kumiszt is készítettek, mely enyhén savanykás, alkoholos ital volt, amit a mai napig ismernek a keleti nomád népek. A lótejet bőrtömlőben, a benne levő gombák segítségével érlelték, így lett kumisz belőle.

Medgyesi Pál

Nyílvesszők tartására szolgáló, bőrből és nyírkéregből készült nyíltegez száját díszítő 11. századi csontlemezek a Sarkadkeresztúr – Csapháti-legelő, Barna-tanya lelőhelyről (Fotó: Lehoczky Péter)

Honfoglalás kori női lovassír Jaminában

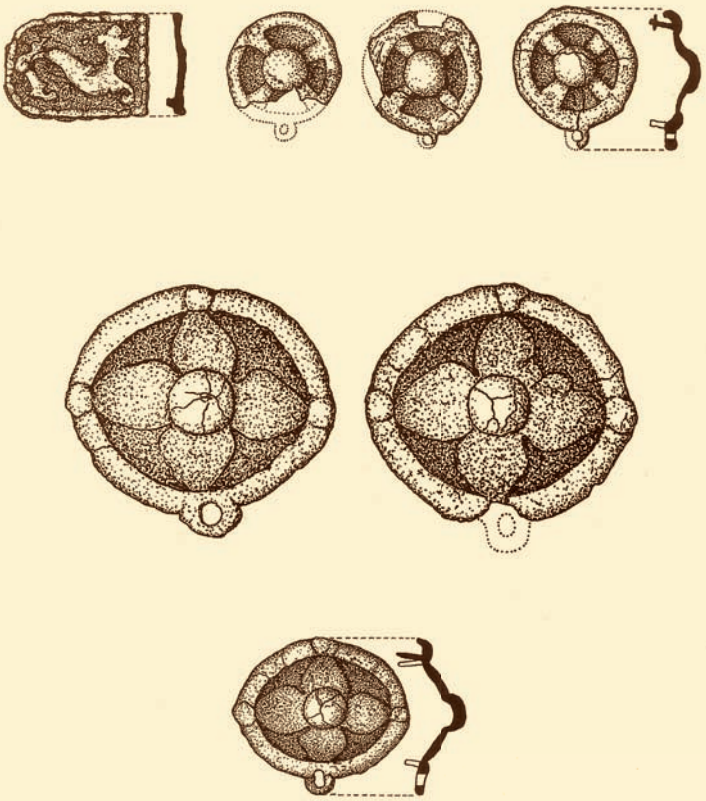
Erzsébethelyen (Jamina), a Báthori utca 82. szám alatt, Bánszky András telkén, 1963 júliusában vályoggödör ásásába kezdtek, és 80 centiméter mélyen egy temetkezésre bukkantak.

A sírban egy nő feküdt, és mellé temették felszerszámozott hátaslovát is. A nő haját két hajfonatkorong, nyakát gyöngyfüzér díszítette. Ruháját tömör, bronzból öntött fülesgombok fogták össze. Karján sima, bronzból készült, kiszélesedő végű pántkarperecet és egy tömör, vaskosabb, bronzból öntött karperecet viselt. A sírban talált vaskés vagy ár töredéke igen rossz állapotú.

A lószerszám díszei között van három pofaszíj veret, hat épebb és három töredékes szügyelő vagy farhám veret. Bronzból öntöttek, kerek formájúak. A pofaszíj vagy kantár szíjvége, a szügyelő vagy farhám szíjvégei címerpajzs alakúak, bronzból készültek. Van ezen kívül egy nagyméretű, bronz, kerek füles boglár és egy hasonlónak a töredéke. Emellett egy kengyelpár töredékei és egy hevedercsat tartoznak a ló szerszámzatához.

A rozettás lószerszámveretek a közép- és előkelő réteg asszonyainak sírjaiban kerülnek elő, ezüstből vagy bronzból készültek. Több mint hetven ilyen sírt ismerünk, zömük a 10. század első felében keletkezett. Nincs kizárva, hogy a felszerszámozott lovak a menyasszony hozományát képezték, és a lány családjának gazdagságát jelezték. Mindenkinek látnia kellett, hogy milyen gazdag a menyasszony családja. Keleti, török nyelvű népeknél az esküvőn a mai napig bemutatják a rokonságnak a menyasszony felszerszámozott lovát.

Medgyesi Pál

10. századi bronz szíjvég és rozettás lószerszámveretek – melyeknek az alján levő fülekbe fűzött szalagok szépen lobogtak vágtatás közben – a Békéscsaba – Báthori utca 82. lelőhelyről

Lovastemetkezések

Nagy volt a meglepetés 1942-ben, a békéscsabai határ északi részén álló Kerepeczky-tanyánál (Mezőmegyer), amikor földmunkák során emberi maradványokra bukkantak. A sírban részleges lovastemetkezés került elő. A leletről Banner Benedek régész tudósított, aki járt a helyszínen, és összegyűjtötte a szétdúlt sír még meglevő tárgyait. Később, júliusban, hitelesítő ásatást is végzett, de csak csontokat talált. Banner Benedek leírása alapján, melyet a megtalálók elmondására alapoz, a részleges lovastemetkezéses sírban a halott lábánál, baloldalon helyezték el a ló lenyúzott bőrét, benne a koponyáját és a lábait.

A lócsontok mellett kengyel darabjai voltak. A ló koponyáján, a tanya gazdájának elmondása szerint, kb. 70 centiméter hosszan, egymástól egyenlő távolságra 14 rozettás bronz lószerszámveret feküdt. Csak három került Banner Benedekhez, a többi elveszett. A halott karjain egy-egy bronz karperec volt, melyek közül csak egy került múzeumba. A lemez karperec egyik vége kiszélesedő, a másik egyenes volt, s Banner Benedek véleménye szerint a ruha ujjának összefogását szolgálta. Banner Benedek azt írja: *„A másik karperecet az öregasszony, a rozsdás vasakat a gazda tette el."* Itt nyilván a tanyabeliekre gondol, akik jogot formáltak maguknak a leletek egy részének megtartására.

A kiszélesedő végű karperec és a rozettás lószerszámveretek alapján rangosabb honfoglaló asszony sírja került elő a Kerepeczki-tanyán, akit a 10. század folyamán temethettek el.

Medgyesi Pál

10. századi rombusz alakú, aranyozott ezüst női ingnyakveretek a Medgyesegyháza – Kétegyházi út, Homokgödör lelőhelyről (Fotó: Lehoczky Péter)

Harci eszközök – nyílhegyek

A történet az 1950-es években kezdődött, amikor a helyi termelőszövetkezet a lelőhely északnyugati szélén levő tanya mögött homokbányát nyitott, és hat csontvázat figyeltek meg. Koporsóban voltak eltemetve. 1983-ban és 1987-ben ettől a bányagödörtől délkeletre, a Gyógyszertári Központ udvarán, a teniszpálya alapozásakor újra sírok kerültek elő. A leletmentésen 29 sírt tártak fel, melyek szarmata koriak, kora Árpád-koriak és középkoriak voltak. Az Árpád-kori temetkezések valószínűleg a 11. század elején indultak, és a 14. sír pénzlelete alapján minimum I. László király (1077–1095) uralkodásáig tartottak.

Az Árpád-kori sírok leletei között vascsat, vas koporsószegek, sima bronz és ezüst hajkarikák, nyitott, elkeskenyedő végű bronz karperec, I. László király (1077–1095) érmei, bordázott S-végű ezüst hajkarika, sodrott ezüstgyűrű, apró színes üveggyöngyök, nyílhegyek vannak.

A 26. sírban nyílhegyek is voltak. Az íj és a nyíl a honfoglaló magyarság egyik legfontosabb fegyvere volt. A reflex íjak fából, szaruból, állati inakból készültek. Az íjak markolatát és szarvait sokszor csontokkal díszítették. Lőtávolságuk 250–300 méter is lehetett. A nyilak hegyeit vasból kovácsolták, és a vesszőbe eresztett kis tüskével erősítették fel a nyílvesszőre. Az íj azonban nem csak a harc eszköze volt, hanem a vadászaté is. A 10–11. században a vadászat mindenki számára szabad volt, és csak később, a középkor folyamán vált a felsőbb társadalmi rétegek kiváltságává.

Medgyesi Pál

Vasból kovácsolt, deltoid alakú nyílhegy a 10. századi Örménykút – Décsi telek-halom lelőhelyről (Fotó: Lehoczky Péter)

A 10–11. századi köznépi réteghez tartozó nők által viselt bronz karperec a Békéscsaba – Gyógyszertári Központ 11. századi lelőhelyről (Fotó: Lehoczky Péter)

A kereszténység első nyomai

A Horánszky utca 14. számú ház kiskertjében 1991 tavaszán gödörásásba fogtak. Nagy meglepetésükre 1 méter mélyen egy bronzból öntött tárgyat fordított ki az ásó. A tárgy szerencsére bekerült a Munkácsy Mihály Múzeumba, ahol kiderült, hogy egy bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztet találtak. Mellette más lelet nem volt. A tárgyat a megtalálója szétfeszítette, miközben eltörte a zárszerkezetet. A benne levő zöld port kiszórta. A mellkereszt lehet, hogy csak szórvány lelet, de nem zárható ki teljesen a sírból való előkerülése sem.

A kiszélesedő szárú latin kereszt egyik oldalán domborműves kidolgozásban a megfeszített Jézus látszik, teste lábtámaszon áll, testét hosszú, ujjatlan ruha fedi. A másik oldalon Mária látható, hosszú, ujjatlan ruhában, felemelt karokkal. A tárgy a szentföldi ereklyetartó mellkeresztek típusába tartozik, és a 11. századra keltezhetjük. Ilyen szétnyitható mellkeresztekben tartották ekkoriban az ereklyéket, például szentek maradványait.

A kereszténység felvétele a honfoglalás után bizánci térítéssel kezdődött. A források szerint Bulcsú és Tormás vezérek 948-ban Bizáncban jártak, ahol Bulcsú megkeresztelkedett. Gyula pedig, miután 953-ban Bizáncban megkeresztelkedett, térítőket hoz magával Bizáncból. Ekkor kerül ide Hieroteosz, Turkia püspöke.

A latin térítés 973 után indul el, miután Géza fejedelem követei Qedlinburgban jártak, I. Ottó császárnál. Az új vallás Géza idejében kezd kiteljesedni, bár a fejedelem a régi isteneinek is áldozott.

Medgyesi Pál

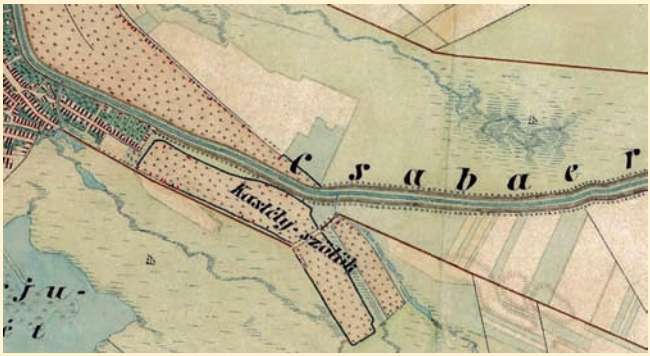
11. századi, bajtól, rontástól védő, nyakban viselt bronz ereklyetartó mellkereszt két oldala a Békéscsaba – Horánszky utca 14. lelőhelyről

Hol volt az eredeti Csaba falu?

Az írásos források alapján Csaba falu a 13. század elején már lakott volt. Ez nem azt jelenti, hogy előtte nem létezett, hiszen a régészeti leletek alapján feltételezhető, hogy már a 10. századtól éltek itt magyarok. A mostani Békéscsaba délkeleti részén, az egykori Kastély-szőlők nevű kertes részre épült Lencsési lakótelep helyén érdemes keresni az Árpád-kori Csaba falut. Pontosabban a Lencsési út és az Élővíz-csatorna által bezárt északnyugat-délkeleti hátasabb részen. A Kastély utcától egészen az Ifjúsági táborig. Ez a körülbelül 1 km hosszú és 200–300 méter széles sáv pontosan követi a Fövenyes-ér egyik ágát, ami azonos az Élővíz-csatorna később beleásott mesterséges medrével. Sajnos a falu régészeti objektumai, leletei a lakótelep építése során valószínűleg teljesen elpusztultak. A ’70-es évek végén, ’80-as évek elején az építkezésről bronzkori, kelta, szarmata, gepida, avar cserepek mellett, jelentős mennyiségű Árpád-kori leletanyag is bekerült a Munkácsy Mihály Múzeumba. A falu kiterjedt egészen az Ifjúsági (egykori KISZ) táborig, hiszen innen 1956-ban kerültek Árpád-kori cserepek a múzeumba. Szintén az Árpád-kori település objektumai kerültek elő 1985-ben, amikor is a Kvasz András utca legelső délnyugati házának alapozását ásták. Itt három kemencét találtak, vágtak át a földmunkák során.

A Tatárjárás során 1241-ben a falu elpusztulhatott, a 13. század legvégén, 14. század elején kissé északnyugatra „tolódott”. Ez a mai Dózsa György utca – Kastély utca területe. Valószínűleg itt épülhetett fel az 15. században az Ábránffyak kastélya is.

Nagy Dániel Sándor

Kastély-szőlők elhelyezkedése a Második Katonai Felmérés (1806–1869) térképén

Árpád-kori kemencés ház feltárás közben

A Csaba név eredete

A *„Csaba”* helynév puszta személynévből keletkezett, magyar névadással. Az alapjául szolgáló régi magyar személynév valószínűleg török eredetű. Egyes vélemények szerint jelentése: *pásztor, kóborló*. Újabban felmerült a lehetősége, hogy a csagataj, *„čaba” /ajándék/* szóval rokon. Van olyan vélemény is, hogy hun eredetű, és a hun *„csobán”* méltóságnévből ered, amit az ősi kínai források is ismernek. A név *„d”* kicsinyítős változata a *„Csobád”* szintén régi magyar személynév.

A személynév a kora középkori eredetű magyar mondavilágban is feltűnik, Csaba királyfi nevében, aki a hagyomány szerint Attila király legkisebb fia volt. Az is lehet, hogy a mondák *„Csaba”* neve eredetileg a *„csobán”* méltóságnevet jelentette, és nem a személynevet. Ez magyarázatot adna arra, hogy a történeti adatok miért Irnik néven ismerik Attila legkisebb fiát, és sehol nem említik Csabát. Az biztosnak látszik, hogy a mondák Csaba királyfijának képe mindenképpen több személy alakjának összeolvadásaként alakult ki.

Számos település nevében feltűnik a *„Csaba”* név. Ezek a következők: Bálványoscsaba, Békéscsaba, Csabacsüd, Csabaháza, Csabanivka, Csabaszabadi, Csabaújfalu, Hejőcsaba, Piliscsaba, Rákoscsaba, stb.

Békéscsaba nevében a megkülönböztető szerepű *„Békés”* előtag Békés közelségére, illetve a megyére utal. Első említése *„Chaba”* formában 1332-ből, *„Békés-Csaba”* alakban 1863-ból ismert. Hivatalosan 1900. június 13-tól lett városunk neve Békéscsaba.

Medgyesi Pál

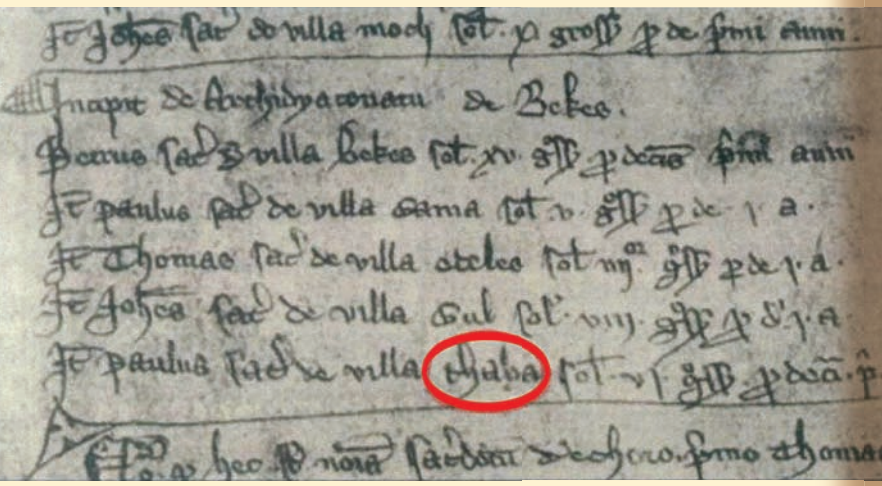
A 11. századi Békés – Povád lelőhelyen előkerült honfoglalás kori íjvégcsont, nemzetségjeggyel (Fotó: Lehoczky Péter)

1332-ben Csaba templomos hely, hat garas adót fizet

Csaba falu első írásos említése az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékhez köthető. Ebben az olvasható, hogy Pál nevezetű papja 1332-ben 6, Miklós nevezetű papja pedig 1337-ben 4 garast fizet. Tehát a 14. század első harmadában már a jelentősebb települések közé tartozik Békés vármegyében, hiszen egyházas (templomos) faluként szerepel az írásos forrásokban. I. István király második törvénykönyvében úgy rendelkezett, hogy minden tíz falu építsen egy templomot. Nem sokat tévedünk, ha feltételezzük, hogy ez az arány az 1300-as évekre is jellemző.

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben természetesen nemcsak Csaba szerepel a megyéből, megtaláljuk a többi jelentősebb településünket is. Felállítható egyfajta fontossági, gazdagsági sorrend. Tehát az 1332 és 1337 között fizetett adó átlagát véve a sorrend a következő: Békés: 15 garas, Nadány (Körösladány): 9 garas, Gyúr: 8 garas, (Füzes-) Gyarmat: 7 és fél garas, Csaba: 6 garas, Gerla: 6 garas, Sima: 6 garas, Szeghalom: 6 garas, Csökmő: 5 és fél garas, Gyoma: 5 garas, Pázmán: 5 garas, Edeles: 4 garas, Cséfán: 3 garas, (Déva-) Ványa: 3 garas. Egyértelmű tehát, hogy Csaba a templomos helyek közül a kisebbek közé tartozott, azonban ne feledjük el, hogy a falvak igen jelentős része egyáltalán nem is rendelkezett egyházzal (templommal). Ilyen összefüggésben elmondható, hogy Csaba kétségtelenül a megye jelentősebb és népesebb falvai közé tartozott.

Nagy Dániel Sándor

Csaba falu első írásos említése az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben

Károly Róbert (1288–1342) ezüst garasa

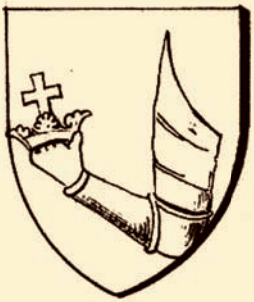
Az Ábrahámffy (Ábránffy) család

Első írásos említésük a megyében egy osztozkodáshoz köthető. Csabát 1393-ban a gerlai Ábrahámffy családi birtokfelosztás miatt négy részre osztják: egy negyed Miklósé, a háromnegyed részt pedig közösen birtokolja László, Elek és Dénes. A következő évszázadban hallgatnak a források Csabáról és az Ábrahámffy családról, valószínűleg háborítatlanul urai a területnek. Nem sokkal 1521 előtt épülhetett a csabai kastély, hiszen Ábrahámffy István Szapolyai János embereit és a törököket ide hívta tanácskozásra. Az Ábrahámffy család erősödését jelzi, hogy a gerlai központon kívül Csabán és Megyeren is építenek kastélyt.

Nem nézte jó szemmel az erődszerű kastélyok épülését a gyulai szomszédság. A határvillongások a 16. század közepére nyílt ellenségeskedésbe torkollottak. Az Ábrahámffyak János Zsigmond alattvalóinak tartották magukat, Gyula Ferdinánd királyra esküdött. 1556-ban a két tábor között fegyveres összecsapásra került sor. Mágocsy Gáspár gyulai várkapitány a csabai kastélyt bevette, Ábrahámffy Imrét és embereit megölte, az erősséget porig rombolta. Hasonló sorsra jutott a megyeri uradalom is.

A család ezután elveszíti itteni földjeinek jelentős részét, bár még 1580-ban a Nagyváradra szorult Ábrahámffyak számon tartják itteni birtokaikat. Az utolsó bejegyzés a családról 1593-ból való, amikor is Ábrahámffy Zsófia lánya, Pypaly Anna, 500 forintért adományozza el jószágait férjének és gyermekeinek.

Nagy Dániel Sándor

Az Ábrahámffy család címere leveles koronát tartó páncélos könyöklő karral, a koronán kereszttel

A János Zsigmond (1540–1571) mellett tett eskü végzetesnek bizonyult az Ábrahámffy családra nézve

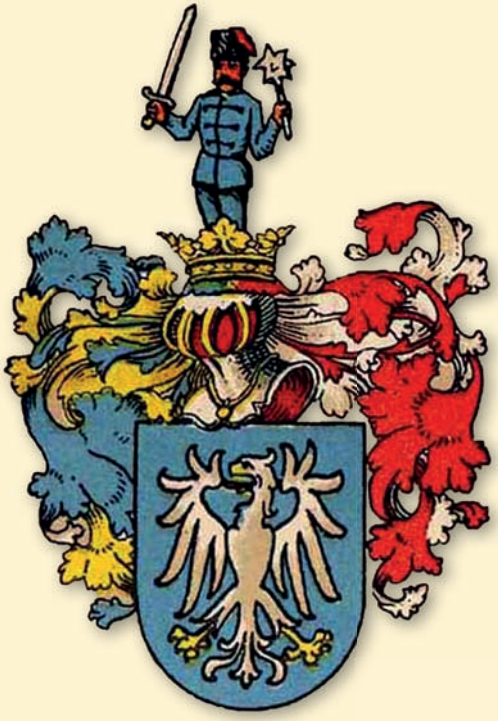
Városunk erődítménye – az Ábrahámffy-kastély

Az Ábrahámffy nemzetség, mint a város középkori erődjének építtetője is ismert. A *„csabai vár”* emlékét őrzi a híradások szerint a Kastélyszőlők földrajzi elnevezésünk. A család lakhelyéül is szolgáló erősséget feltételezhetően Ábrahámffy (Ábránfy) Péter építette, mely az oklevelek tanúsága szerint már állt 1521-ben.

A kastély pontos helyének meghatározása a szakirodalomban ma is kérdés tárgyát képezi. Jankovich B. Dénes a mai Kastély utca 10. számú ház és az Ábrahámffy (Ábrahámfy) utca közti területre helyezi az egykori erődítményt. Azonban sem ezt, sem a korábbi verziókat egyelőre régészeti anyag nem támasztotta alá. A Munkácsy Mihály Múzeum Régészeti Osztálya – megegyezve a vizsgálandó területek tulajdonosaival – a közeljövőben készül felszíni, nem bolygatásos műszeres vizsgálattal a kastély lehetséges alapjainak felkutatására, és így városunk méltatlanul feledésbe merült erősségének pontos lokalizálására, későbbi feltárás reményében.

A három részre szakadó ország pártharcaiban, az 1550-es években az Ábrahámffy-család előbb Szapolyai János, majd annak fia, János Zsigmond oldalára állt. A királyi végvár, Gyula parancsnoka, az ellenfél szervezkedését megakadályozandó 1556-ban ostrom alá vette a csabai kastélyt, és egyes források szerint csellel, illetve ostrommal elfoglalta az erődítményt, majd le is rombolta. Ábrahámffy (Ábránfy) Imre halálát lelte az ostromban, vagyonát elkobozták. Ezt követően új erősség már nem épült a rövidesen török uralom alá kerülő városban.

Nagy Balázs

Ábrahámffy János 1668. évi pecsétje alapján
újra szerkesztett címer

„Az török áfium…”
– Csaba a hódoltság korában

1566. szeptember 2-án, hosszas ostrom után az oszmán törökök elfoglalták a gyulai végvárat, mellyel területünkön kezdetét vette a mintegy 129 évig tartó török uralom. Csaba az Oszmán Birodalom adminisztrációján belül a gyulai szandzsákba, illetve a temesvári vilajetbe került, közvetlen igazgatását a temesvári beglerbég alárendeltje, a gyulai bég gyakorolta. Ebből az időszakból városunkról kevés híradás esik. A helyi földesurak az ország még szabadon maradt területeire menekültek (így tett az Ábrahámffy család is), míg a szegény helyi lakosságnak nem maradt más, mint tűrni a török sarcot, egykori és jelenlegi urai adóját vagy – mint arról sok fennmaradt mondánk is tanúskodik – a nádasokba-zsombékosokba meghúzni magát a rettegett portyák idején. Vissza-visszatért adóztatni ugyanis a Felvidékre vagy éppen Erdélybe menekült egykori földesúr is, mely kettős, nem ritkán hármas terhet rótt a lakosokra.

A török hódítás idejére – az Alföld más területeihez hasonlóan – az ekkor még elsősorban magyar ajkú csabai lakosság is a kálvini hitvallás szellemében a reformáció útjára lépett. A hódítók egy már javarészt református lakosságot találtak. Az Oszmán Birodalom viszonylagos vallásszabadsága kedvezett a reformációnak térségünkben, amelyet a katolikus Habsburgok uralta területeken – mint a Királyi Magyarországon – csakhamar üldözni kezdtek. A kezdeti török időszak a legújabb történeti kutatások fényében korántsem hozott olyan nagy mértékű pusztulást, mint azt korábban a kutatók sejtették.

Nagy Balázs

A Körös-Maros köze a török korban

Kútba esett történelem – török kori kutak Békéscsabán

A 2009. évi ásatások során Békéscsaba határában több török kori kutat is feltártak, melyek megléte is igazolja, hogy az oszmán uralom nem hozott teljes pusztulást térségünkbe, hanem a lakosság – egy része legalábbis – tovább folytatta mindennapi életét. A nagyjából öt méteres mélységből előkerült, a 17. század második felére keltezhető kutak belső béléséhez egykori, használaton kívülre került evezőlapátokat is felhasználtak.

A folyószabályozások előtt a Körösök-vidéke sűrűn vízjárta mocsárvidék volt, mint arról a korabeli török utazó Evlija Cselebi is megemlékezik: *„ismerőse meglátogatására mindenki csónakkal megy”* – írja a megyénkbe látogató utazó.

A kutak nem pusztán régészeti szempontból érdekesek, hanem igen látványosak is, hiszen azok deszka elemei, ácsolt szerkezete épségben megőrződtek közel fél évezred távlatából, mely részben a talajvíz magas állásának, részben más kedvező talajadottságoknak köszönhető.

A négy kút feltételezhetően a pásztorkodás tartozéka volt, és a csordák itatását szolgálta. A kutakat rendszeresen karban tarthatták, ezért igen kevés leletanyag került elő belőlük (egy korsótöredék, teknőspáncél és állatcsontok).

Nagy Balázs

Az egyik török kori kút feltárása

Halál és pusztulás vagy sem? A csabai lakosok sorsa a török-korban

Annak megítélése kettős, hogy milyen is volt a csabai élet a török időkben. Egyrészről vannak olyan tényezők, melyek egy pusztuló világ képeit vetítik elénk: az Ábrahámffy-kastély pusztulásával a lakosság elveszíti elsődleges védelmi vonalát, míg magának a földesúri családnak a területről való elmenekülésével az egykori védelmező személyét is. Másrészről az Oszmán Birodalom viszonylagos vallásszabadsága védelmet biztosított a helyi református lakosság számára. A kettős, sőt hármas adóztatás terhe hatalmas anyagi megpróbáltatásokat jelentett, ám az adószedők elől mindig alkalmas helyet biztosított az elbújásra az ekkor még kiterjedt és sűrű nádas-mocsaras vízi világ. Azt, hogy a 17. században, tehát a török kiűzését megelőzően még beszélhetünk továbbélő helyi lakosságról, igazolni látszik a kutak megléte is.

A változást a felszabadító harcok jelentették. A tizenöt éves háború (1593–1605) forgatagai, az országot végigdúló zsoldosok, mind Habsburg mind török seregek óriási pusztulást vittek véghez már pusztán a táplálékforrásokban is, ami éhezésekhez és az így legyengült szervezetek révén járványos megbetegedésekhez vezethettek.

A felszabadulás (1695) okozta *„sokkból”* felocsúdó lakosokat a gyulai várba telepített szerb sereg dúlása (1703) majd a Rákóczi szabadságharc (1703–1711) fosztogatói gyötörték el annyira, hogy szükségessé vált a terület újbóli benépesítése.

Nagy Balázs

Evlija Cselebi, török világutazó, történetíró

Bánszki bíró és a 22 magyar család

A felszabadulást követő időszak egyik érdekes forrását közli Haan Lajos, amikor megemlékezik egy, a megyei levéltárban őrzött 1717. évi összeírásról, mely szerint a város lakosai az alábbi 22 személy, illetve azok családjai voltak ekkoron:

Bánszky György, bíró – Kökény – Veres – Tóth – Mészáros – Behan – Both – Bende – Kálmán – Fazekas – Lévai – Vas – Móré – Nagy – Molnár – Tőke – Juhász – Varga – Cser – Szabó – Szabó.

Az itt felsorolt családokat tekinthetjük tehát Békéscsaba legrégibb ismert lakóinak, és nem vitás, hogy e családok közül sok ma is itt él városunkban.

A bíró személye különösen fontos a várostörténet szempontjából, hiszen egyfajta adminisztratív tisztségviselő, személye közigazgatási szervezettségre utal. A bíró a közigazgatás első embere, minden évben sor került a bíróválasztásra. A választásra jogosult lakosok a földesúr, később a földesúr és a szolgabíró által megnevezett három jelölt közül választhatták meg az új bírót. Gyakran előfordult, hogy a hivatalát közmegelégedésre ellátó bíró több egymást követő esztendőben is viselte a tisztségét. A feladata igen sokrétű volt a közigazgatási, az adóbeszedési ügyektől, a pereken át egészen a hatósági feladatokig.

Nagy Balázs

Haan Lajos, evangélikus lelkész, történetíró

III.
Az újratelepítéstől az 1848–49-es szabadságharcig

Csaba vidéke „vadvízország" közepén

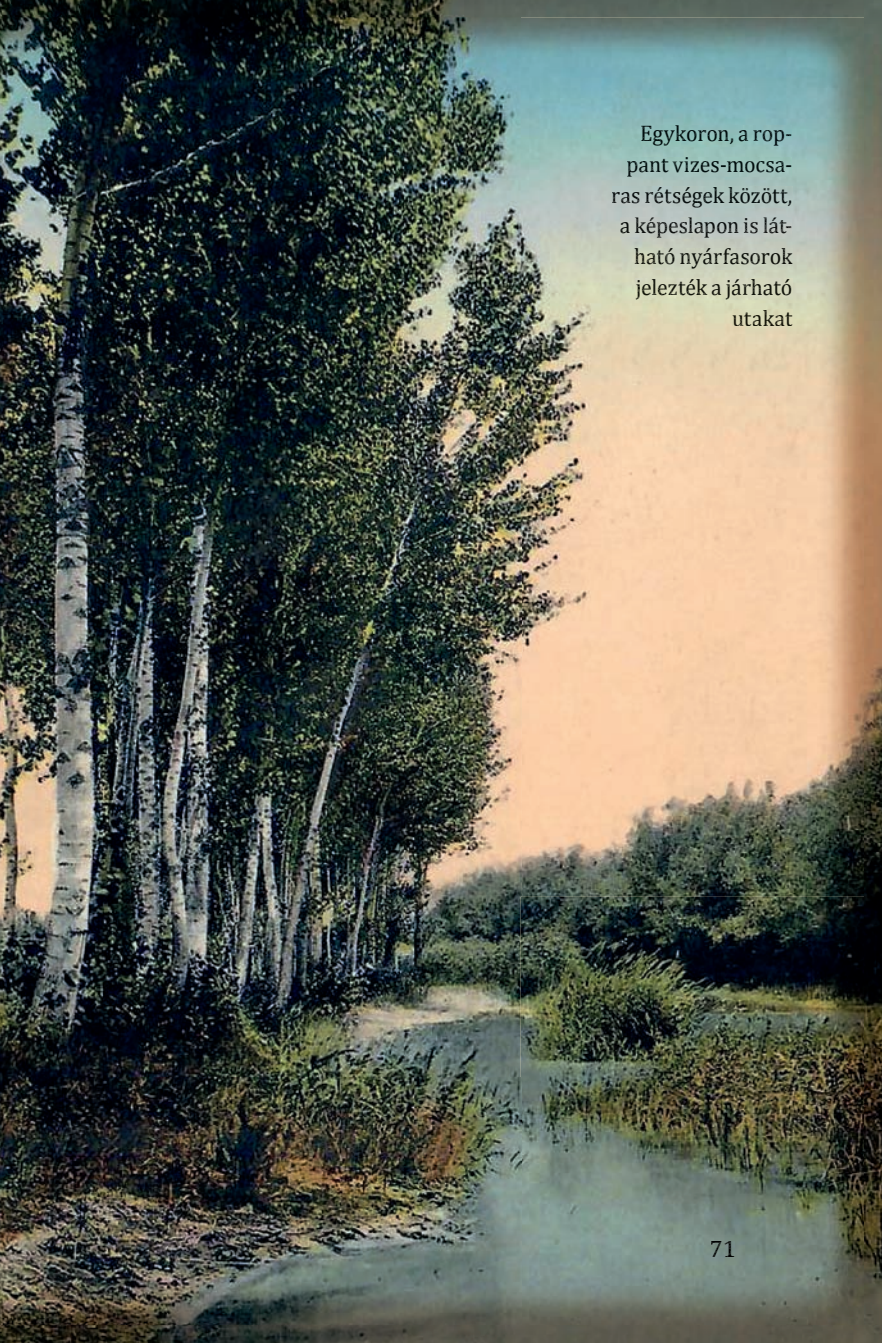
„Csabának vidéke csupa sikság" – írja Haan Lajos, városunk első krónikása. Valamikor a sík vidéken szabadon elterülő Maros és Körösök mentén nagy kiterjedésű erdőségek voltak. Az emberi tevékenység folytán eltűnő erdők helyén később a víz vette át az uralmat, így a Csaba újratelepítésekor ide érkezők mocsaras területeket találtak, melyek között a szántók és mezők gazdag talajú termőföldeket és legelőket rejtettek.

1716-ban a szegedi prefektus, Thau Albert, a területet oly pusztának és néptelennek írja le, hogy *„majd szét szaggatták a vadkanok"*. Olyan sok volt a szúnyog és vérszívó bögöly, hogy azok az elcsellengő marhát rövid idő alatt megölték.

Haan Lajos szavai szerint Csabától egész Szarvasig és Orosházáig csupa mezőség volt, míg Kígyós, Gyula és Békés felé tavasszal és ősszel oly vizek borították a határt, hogy a város azok közt mintegy úszni látszott. *„Csabát rétség környezte, vadruczák és vadlibák ezerenként repkedtek"*, és Csaba közepén is olyan *„nádas rétség volt, hogy ott halakat és vízi madarakat fogdostak"*. A betelepülés után a község utcái *„rendetlenek"*, mivel a mocsaras területen a házat oda építették, ahol egy magasabb földhátat találtak. Még az 1800-as évek közepén is tavasszal Csabát *„végtelen tengernyi víz"* vette körül, a lakosság pedig sártutajokon és csónakokon járt a szomszéd településekre.

Ezek az áldatlan állapotok a Körös-kanális kiásásával és az 1800-as évek közepétől induló csatornázási és védműépítési munkálatokkal szűntek meg, amikor a Csaba környéki legelőket vízmentesítették.

Váncsa Klára

Egykoron, a roppant vizes-mocsaras rétségek között, a képeslapon is látható nyárfasorok jelezték a járható utakat

Mikor is érkeztek ide 1718-ban Csaba újratelepítői?

Békéscsaba városa 2018-ban nagyszabású ünnepségsorozat keretében emlékezik meg a település újjátelepítésének háromszázadik évfordulójáról. A törökdúlást követően elpusztuló falu, Csaba szervezett újjáéledésének időpontját, az 1718-as évet Haan Lajos csabai lelkész, helytörténész, az MTA levelező tagja kutatásaira hagyatkozva állapították meg, mely az evangélikus szlovákokkal való benépesítés kezdetének dátumát jelenti. Az 1718-as esztendőben veszi kezdetét Csaba település intenzív benépesítése, melynek okairól Ágoston János, Csaba történetének leírója számol be legelőször: *„Csaba vidékére is Zólyom, Hont, Nógrád, s egyéb felső Vármegyékből szinte omlott Lutheránus tótság, annál is inkább, mint hogy a szűk élet helyett ezen Kanahán földjén, a boldog lételnek kedvezéseivel ketsegtethesse magát, jól tudván a feltételekből, hogy földje lészen elég…"*

Haan Lajos Csaba újjáalakulását valószínűleg a szájhagyomány alapján, 1718 tavaszára teszi. Azonban minden tiszteletet megadva személyének és kutatásainak, ezt a tavaszi időszakot – az állattartással foglalkozó szakemberek véleménye alapján – egy kicsit eltolnánk nyárra vagy kora őszre. Az állattartással foglalkozó emberek tudják ugyanis, hogy az állatok legelőre való kihajtása mindig György napot (április 24.) követően történik. Ekkor erősödik meg a fű, ekkor lehet a lábasjószágot kihajtani. Az ezt megelőző időszakban az állatállományukkal útra kelni nem lehetett. Továbbá a szarvasmarha ellése is a tavaszi időszakban történt, ami nem tette lehetővé a hosszú út megtételét. A Felvidékről ideérkező telepeseknek mindenképpen várniuk kellett egy-két hónapot, míg a borjúk megerősödtek.

Mintegy 200–300 kilométert kellett a családjukkal, felszereléssel, állatállományukkal megtenni, ami nem volt egyszerű feladat, hiszen a hosszú út több mint egy hónapot vehetett igénybe. Az előbbiek nyomán biztosnak tűnik, hogy az intenzív megtelepedés Csabán 1718 késő nyarán, valószínűleg augusztusban történhetett. Még azt is figyelembe kell vennünk, hogy a megtelepedést követő hónapokban az állatok számára a téli takarmányt, a szénát is elő kellett készíteni, lekaszálni, megszárítani.

Ando György

Csaba újratelepítésének legendája

Minden városnak megvan a maga legendája, mely a város alapításához vagy valamilyen jeles épülethez, valamely történelmi eseményhez, személyiséghez kapcsolódik. Ezt a legendát az ott élők szívesen mesélik az oda látogatóknak, mivel mindenki büszke szűkebb pátriájára. Így van ez Csabán is azzal a történettel, amelyet Csaba újjátelepítéséről mesélnek. Igaz, a történet emléke már kissé megkopott, de az idősek emlékezetében még mindig él: *„Csaba falu a törökdúlás következtében teljesen elnéptelenedett még a megyében is csak néhány település létezett ekkor, mely ezt a borzalmas időszakot túlélte. Csaba újratelepítői evangélikus szlovákok voltak, akik több mint tíz felvidéki vármegyéből érkeztek ide. Az ideérkezőket három felvidéki atyafi vezette e vidékre. Duna János Vámosújfalu (Nyitra megye), Szekerka János Várkútról (Nógrád megye), Valent Jakab Csallról (Hont megye) azzal, hogy benépesítik e termékeny földet. Szabadon gyakorolhatják vallásukat – evangélikus templomot építhetnek – annyi földet kapnak amennyit ők és családjuk meg tud művelni, és néhány évre mentesülnek az adózás alól. A felvidéki szlovák evangélikus jobbágyok e igéreteket hallva tömegesen jöttek Csabára. Az első csoport 1718 nyarán érkezett meg Csabára. A hosszú szekérkaravánra volt felpakolva minden, ami egy új életkezdethez kell. A szekerek mellett bandukolt a családok megélhetését biztosító állatállomány is. A szekereken családok asszonyok, gyerekek – mindez mintegy egész élet volt. A hosszú szekérkaraván ott állt meg ahol ma főtér van, kétoldalt földbe süllyesztett kunyhók álltak 22 magyar család lakott itt. E kunyhók közül 12 alsóvégi paplak helyén fel egészen a mostani városházáig* (a mostani Fiume mellett levő emeletes épület) *feküdtek, a többi 10 pedig a másik oldalon a mostani római katolikus templomtól felfelé* (a mostani városházáig). *Ita-*

Békéscsaba főterének részlete a kúttal egy ismeretlen alkotó által készített metszeten

tó és kútjuk is volt. Mikor megérkeztek a hosszú út után a jószágnak vizet mertek, fáradtan szomjukat oltva ittak a főtéren lévő kút vizéből, mely üde és tiszta volt. Suhajda János lelkészük előrelépett elővette a magával hozott Tranosciust, amit mindenki követett (a Tranosciust az evangélikusok énekeskönyvét minden család hozta magával). *Levetették széles karimájú kalapjukat és rázendített 700 hang »Pán Buh je má sila i dufání« című énekre. Majd letérdeltek s ezzel jelezték: Megérkeztek új otthonukba. Megérkezésük után rögvest hozzáláttak imaházuk, házaik felépítéséhez. Az itt élő lakosság földkunyhóikat eladva az újonnan jövőknek, elköltöztek Gerlára, Békésre, Dobozra. Az egyik legjobb házat a Bohus család vette meg."*

2015-ben a Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményébe került egy korabeli, 1866-ból származó fénykép, mely az akkori Csaba főterét ábrázolja. A főtéren még akkor is ott állott a gémeskút, amelyből valószínűleg 1718-ban az első csabaiak ittak.

Ando György

Kik voltak az impopulátorok?

Csaba község benépesítése nemcsak egy dátumhoz, az 1718-as évhez köthető. Valójában ez egy több éves időszakot ölel fel. A betelepítés 1715-től az 1770-es évekig zajlott, változó intenzitással. Ebben az időszakban a lakosságszám gyorsan emelkedik: 1716-ban 22 család, mintegy 110 lélek, 1718-ban már 300 család, 1000–1500 lélek, 1745-ben 2740 lélek és 1773-ban már 6045 lélek él Csabán. E nagymértékű lakosságszám-növekedést a kezdeti időszakban az *impopulátorok* (betelepítők, telepítésszervezők) is nagyban elősegítették. Duna Jánost, Valent Jakabot és Szekerka Jánost a település újjátelepítésének legendáriumában is megtalálhatjuk. De milyen szerepük volt? Gécs Béla helytörténész – Fábry Károly tanulmányát alapul véve – írja: *„Csaba benépesítése érdekében három Felvidékről érkezett jobbágy: Duna János Vámosújfaluból (Nyitra megye), Szekerka János Várkútról (Nógrád megye), Valent Jakab Csallról (Hont megye) engedélyt kértek a Szegedi Kamarai Igazgatóságtól, hogy mind ők, mind rokonaik Csabán letelepedhessenek"*.

Bizonyára többször visszamehettek a Felvidékre, hogy az ottani lakosságot rávegyék az átköltözésre, tehát valamiféle önkéntes településszervezési missziót töltöttek be. Mindhárom impopulátor vezetékneve máig fennmaradt Csabán, több család viseli nevüket a mai napig, ami azt feltételezi, hogy ők is itt telepedtek le.

A szájhagyomány településszervező munkássága kapcsán Thúróczy Miklóst is említi, aki Harruckern János György tanácsadója volt. Az ő nevéhez fűződik az az okos tanács, miszerint a jobbágyok betelepítésénél a következő utat kell követni: *„egy település egy ajkú egy vallású legyen Békés megyében, ne engedje a különféle nemzetiségű és vallású népet összegyűjteni"*.

Fiatal szlovák pár népviseletben

Thúróczy Miklósról az országos összeírás alapján van tudósításunk, 1720-ban leszerelt obsitos katona volt, aki Csabán élt. Neve alapján megállapítható, hogy szintén felvidéki szlovák származású lehetett. Az 1727-es adóösszeírásban már mint *„Thúróczy Miklós spán"* szerepel Harruckern csabai tisztartójaként, ispánjaként. Őt bízták meg azzal, hogy szervezze meg Csaba betelepítését felvidéki szlovák evangélikusokkal. A lakosságszám gyors növekedése bizonyítja, hogy jól végezte dolgát. Az 1745-ös anyakönyv szerint még itt élt Csabán, további sorsa ismeretlen. Sajnálatos, hogy az újratelepítés aktív közreműködőjének máig sem viseli utca Békéscsabán.

Ando György

Tranoscius – az evangélikusok énekeskönyve

Békéscsaba evangélikus lakosságát századok óta mély vallásosság jellemzi, melynek elengedhetetlen tárgyi kelléke a Tranoscius, amelyet feltételezhetően betelepülésükkor hoztak magukkal. Az első nyomtatott Tranosciust 1636-ban adták ki, és 414 éneket tartalmazott. Nevét megalkotójáról, Juraj Tranovskýról kapta, akinek célja az volt, hogy minél több éneket összegyűjtve megmentse és népszerűsítse vallását. Az énekeskönyv főként a szlovák, cseh, lengyel és a dél-alföldi szlovák evangélikusok körében terjedt el, nagy hatást gyakorolva rájuk. Ahogy Bertók Bertalan írta könyvében: *„A családi kollektív éneklés gyakorlata bebizonyította Juraj Tranovský azon felismerését, hogy az énekeskönyv gyakori használata ébren tartja a hívekben a vallásos érzést."* Az igazi szlovák evangélikusok vallásossága pedig nem csupán a templomokban, de a mindennapokban is megmutatkozott. A csabai családoknál minden házban fellelhető volt a nagy becsben tartott énekeskönyv, melyből általában annyi darab volt, ahány tagú volt a család. A könyvet olvasó vallásos személyek az életükben végbemenő minden eseményhez, ünnephez, örömhöz-bánathoz megtalálták a könyvben a megfelelő éneket.

A Tranoscius 1636-tól 1925-ig fraktúrbetűs nyomással készült. A csabai énekeskönyv – mind külső megjelenése, mind a belívek tekintetében – szemet gyönyörködtető volt. A könyveket bőrrel borították, és szokás szerint mintával gazdagított rézlemezekkel verték ki, amely egyrészt az elhasználódástól óvta meg, másrészt látványos megjelenést biztosított számukra. A Tranoscius ezáltal nem csak a családi és egyházi életben hagyott nyomot, de dekoratív megjelenése számos képzőművészeti alkotáson is megfigyelhető napjainkban is.

Salamon Edina

Tranoscius, az evangélikus szlovákok énekeskönyve

Szobából a kamrába, kamrából a tűzre – a csabai ácsolt láda

Békés megye elnéptelenedése után az egykor itt élők bútoraiból semmi sem maradt. A bútorkészítés újból csupán a 18. század elején jelent meg, amikorra a békési táj újra benépesült. A betelepülő szlovákok magukkal hozták ingóságaikat, és a hátrahagyott értékeik pótlását is hamarosan megkezdték. Eleinte, – a magyarokhoz hasonlóan – a szlovák lakosok is házilag, maguknak állították elő a lakóépületeik berendezéséhez szükséges bútordarabokat. Mintaként a Felvidékről származó, családi kötelékeken keresztül és vándoriparosok által ideszállított bútorokat használták.

A 18. századi végrendeletek tanúságai alapján, az egyik legfontosabb szobaberendezési tárgy Békés megye legrégebbi bútortípusa, az ácsolt láda volt. Ezek a ládák kezdetben felvidéki településekről, szétszedve, darabokban érkeztek Békéscsabára, majd összerakás után az itt lakó faragók lemásolták őket. Az előállításukhoz szükséges faanyagot többnyire a Körösön leúsztatva, a Bihari erdőségből szerezték be.

A láda vízszintes, zsindelyszerűen egymásba illeszkedő deszkákból tevődik össze, melynek sarkait 4 sarokpillér fogja egybe. Fedele leginkább domború vagy háztető alakú. Vésett, geometrikus díszítését a legkésőbbi időkig megőrizték. Kezdetben a szoba megbecsült, szimbolikus darabja volt, amely nagy becsben tartott kelengyebútorként szolgált. A századforduló idején divatjamúlttá vált, és már csak a kamrákban, terménytárolásra használták. Az idő multával, mikor az idő vasfoga mellett már a szú is kárt tett benne, az ácsolt láda a tűzre került, s újabb bútordarabok váltották fel.

Salamon Edina

Vésett, geometrikus díszítésű ácsolt láda 1844-ből

Fürtös szőrű rackabőrből készült ködmönök

A ködmön a korábbi öltözékek legmegbecsültebb darabja volt, melyre mindennél jobban vigyáztak. Az első darabokat valószínűleg még a szlovák betelepülők hozhatták magukkal. Magas ára és dekoratív díszítése miatt a családban öröklődő viseleti darabok közé tartozott, amely férjről feleségre, anyáról leányra, de számos alkalommal még a harmadik generációra is átszállt. A féltő gonddal őrzött ködmönt főként ünnepnapokon és a vasárnapi templomba menetelkor öltötték magukra. Bármennyire elhasználódott, gazdája sohasem dobta el vagy adta koldusnak. A családok, míg tudták, őrizték a tisztaszoba sublót fiókjában, napjainkban azonban a múzeumok néprajzi gyűjteményei gyűjtik össze és teszik közkinccsé a jövő nemzedékeinek.

A Munkácsy Mihály Múzeum jó néhány ilyen, a rackajuh szőrös bőréből készült kiskabátot, azaz ködmönt őriz, mely kifejezetten a békéscsabai szűcsmesterségre jellemző jegyeket viseli magán. A csabai ködmönök derékban testhezállóak, toldás nélküliek, szabott hátúak, nem fodros aljuk épphogy csak eltakarja a csípőt. A Békéscsabán és Mezőberényben készült ködmönök számos hasonlóságot mutatnak: hátirhájuknak alakja megegyezik, bőrrátétük formaalakítása és hímzett motívumaik is egyformák. Fő jellemzőjük, hogy a szív formában hímzett hátrészben kakasos (ritkább esetben fecskés) díszítés található. A ködmönök ujjait piros *„vóc”* befogással varrták össze, és ezt a varrást Békéscsabán rendszerint még egy hullámosan vágott irhával is lefedték. Mezőberény és Békéscsaba szűcsmesterei saját településük lakóinak készítették termékeket, de a Csabán készült ködmönöket a kétegyházi románok is szívesen vásárolták. A ködmönök varrása és viselése az 1920-as években sajnos divatjamúlttá vált, napjaink-

Szív alakba foglalt kakasos motívummal hímzett ködmön a 19. század második feléből, Békéscsabáról

Csabai ködmön hátrésze

ban pedig már szinte csak kiállításokban láthatjuk ezeket a régi, szépen kidolgozott viseleti darabokat.

Salamon Edina

Csaba irányítója, a bíró

A község irányítására mindig választottak egy vezetőt, aki a bírói tisztséget töltötte be. Már az újjátelepítés előtt is élt néhány család Csabán, és egy 1717-es feljegyzés szerint Bánszki György volt Csaba első bírója 1719-ig.

Bírót a vagyonosabb jobbágyok közül választottak ki, ezt bizonyítja, hogy Bánszki közel 40 hold szántóval és 18–20 hold kaszálóval rendelkezett, emellett több mint 80 szarvasmarhát tartott.

A bírói feladatok közé tartozott a közadók kezelése, ezek kivetését és beszedését a többi községi tisztviselővel együtt végezte. A Csabán elszállásolt katonaságnak járó szolgálatok teljesítése is az ő felügyelete mellett zajlott. A közigazgatási feladatok ellátásában tevékeny szerepet vállalt, nemcsak továbbítania, hanem végre kellett hajtania azokat a rendelkezéseket, amelyek a megyétől vagy a földesúrtól érkeztek. A bírói számadáskönyv pontos vezetése is az egyik legfontosabb feladatának számított, a kiadások és bevételek mellett, ebben tüntették fel a község alkalmazottainak a fizetését is.

A nevével ellentétben bíráskodnia inkább csak a kisebb peres ügyekben kellett, ez azt jelentette, hogy legfeljebb 1 forintos bírságot és 25 botütést szabhatott ki büntetésként. A bíró 1918-ig, Békéscsaba városi rangra emeléséig irányította a település életét.

Szakál Veronika

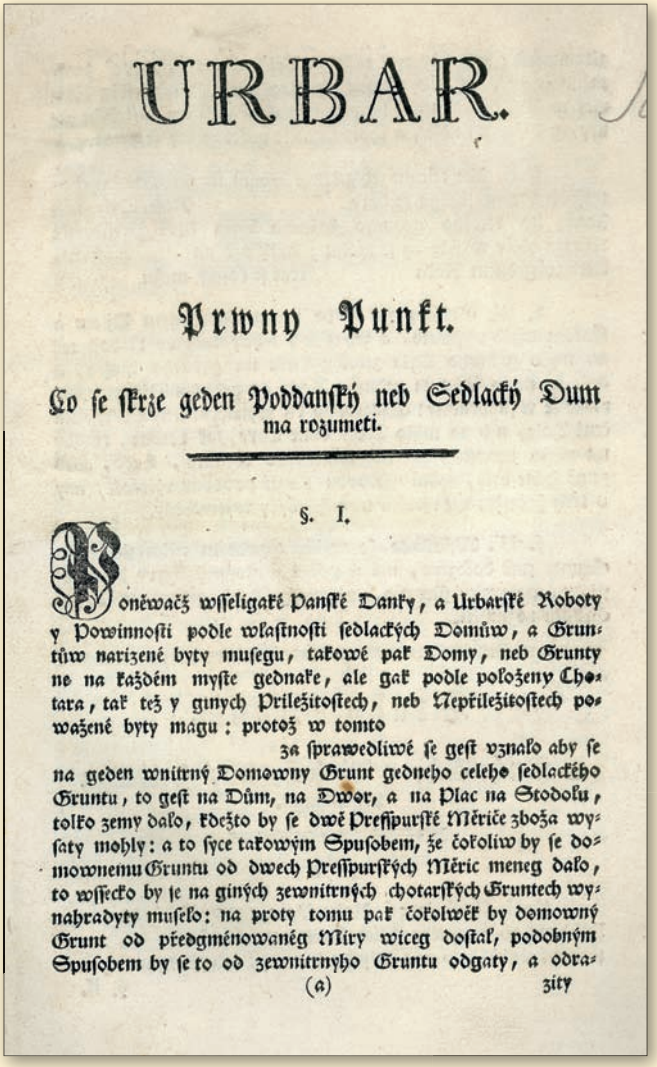

Békéscsaba külterületének térképe

Bíróválasztások Békéscsabán

Békéscsaba újratelepítésétől számítva 200 éven keresztül a bíróknak meghatározó szerepük volt a település irányításában. Tisztségük rendszerint egy évre szólt, ám jónéhányukat többször is, éveken át újból választották, kezükbe adva az ezüstgombos bírói pálcát, mint az irányítás jelképét. Mária Terézia urbérrendelete szerint a földesúr három jelöltje közül a lakosok választották. Szavazati joggal azonban csak a házat és/vagy földet birtoklók rendelkezhettek. A bíró kiválasztásában döntő szerepet játszott a jelölt vezetői tehetsége, rátermettsége és a mindenkori körülmények adta lehetőségek. De ahogyan megválasztotta őket a község, úgy súlyos mulasztás esetén el is bocsáthatta. Szolgálatukért fizetés, kedvezmények és szolgáltatások dukáltak, például a békéscsabai borbélynál ingyenes beretválás és ingyen étkezés a községházán. A bírók, mint az önkormányzatok vezetői, szabadon ítélkezhettek kisebb peres ügyekben az esküdtekkel együtt, továbbá a mindenkori bírói feladatok között szerepelt az adók kiszabása és behajtása, a közmunkák teljesíttetése, földesúri és katonai szolgáltatások behajtása. A község kiadásait, bevételeit tartalmazó számadáskönyvet is ők vezették. 1781-ben, a Helytartótanács rendelete, illetve az 1836. évi IX. tc. alapján a községi bírókat csupán egy évre választhatták meg, melyre kezdetben mindig november elsején került sor. 1826-ban Petrovszky György volt az első katolikus bíró, őt követően meghatározott időszakonként újra katolikus személyt választottak bírónak. Az utolsó bíróválasztásra 1915-ben került sor; a megválasztott Áchim László 1918 novemberéig tartotta meg tisztségét. Ezután ezt a posztot a polgármester töltötte be.

Salamon Edina

URBAR.

Prwny Punkt.

Co se skrze geden Poddanský neb Sedlacký Dum ma rozumeti.

§. I.

Ponewadž wsseligaké Panské Danky, a Urbarské Roboty y Powinnosti podle wlastnosti sedlackých Domůw, a Gruntůw narizené byty musegu, takowé pak Domy, neb Grunty ne na každém myste gednake, ale gak podle položeny Chotara, tak též y ginych Priležitostech, neb Nepriležitostech powažené byty magu: protož w tomto

za spravedliwé se gest vznalo aby se na geden wnitrný Domowny Grunt gedneho celeho sedlackého Gruntu, to gest na Dům, na Dwor, a na Plac na Stodolu, tolko zemy dalo, kdežto by se dwé Presspurské Měriče zboža wysaty mohly: a to syce takowým Spusobem, že čokoliw by se domownemu Gruntu od dwech Presspurských Měric meneg dalo, to wssecko by se na ginych zewnitrnych chotarských Gruntech wynahradyty muselo: na proty tomu pak čokolwěk by domowný Grunt od předgménowaného Miry wiceg dostal, podobným Spusobem by se to od zewnitrnyho Gruntu odgaty, a odra-

(a) zity

Úrbéri rendelet a múzeum Helytörténeti gyűjteményéből

Megszégyenítő büntetések: kalodába zárás, deresre húzás

A kalodába zárás, deresre húzás szemléltetése, az eszközök „kipróbálása" kedvelt attrakciója napjaink múzeumainak. Pedig ezek még a 18–19. században is testi-lelki szenvedéssel, megaláztatással járó kínzóeszközök voltak. A dobogóra helyezett oszlophoz kötés, más néven pellengérre állítás, a változatos méretű és formájú nyak-, csukló- és lábkalodákba szorítás, vagy a támla nélküli padra, deresre kötözés és botozás lényege a nagy nyilvánosság előtt végrehajtott megszégyenítő büntetés, célja pedig az elrettentés volt. Békéscsabán a deres a régi városháza udvari szárnyépülete mellett volt. Deresre verték például azokat, akik a kirótt pénzbüntetést nem tudták kifizetni, kalodával büntették a paráznaságot, nyelvelést, lopást, pellengérre állították a verekedős, részegeskedő embereket, a tolvajokat. A megesett lányokat, mint a nőket általában korbácsütésekkel büntették.

A több vármegyéből származó Békéscsabára érkezett vegyes népesség egybeforrasztásában nagy szerepük volt az evangélikus lelkészeknek, tanítóknak, különösen Tessedik Sámuel lelkésznek. Nagyrészt neki köszönhető, hogy a településen kevés ember került szembe a törvénnyel. Már hivatalba lépésekor kihirdette: *„mindenki úgy viselje magát, mint egy valódi evangelicushoz illik, a rendzavaró s botrányos életű nyilvánosan, az egész egyház előtt büntettessék"*. A leírások szerint Békéscsabán háromféle büntetés volt általános: a kalodába zárás, a pénzbüntetés, a megveretés. Haan Lajos leírásából egy konkrét példát is ismerünk: *„…egy Sípos Ilona nevű nő, kit férje hét év előtt elhagyott volt, gyermeket szült. Ez*

Járókalodák a Munkácsy Mihály Múzeum Történeti gyűjteményéből

feljővén az avatásra, vasárnap a templom előtt felállított kalodába záratott, s ott három óra hosszant tartatott; ... [az] éneklés után [a] templomba vitetett 's ott kellett az egész gyülekezettől térden állva bocsánatot kérnie 's javulást ígérnie."

Martyin Emília

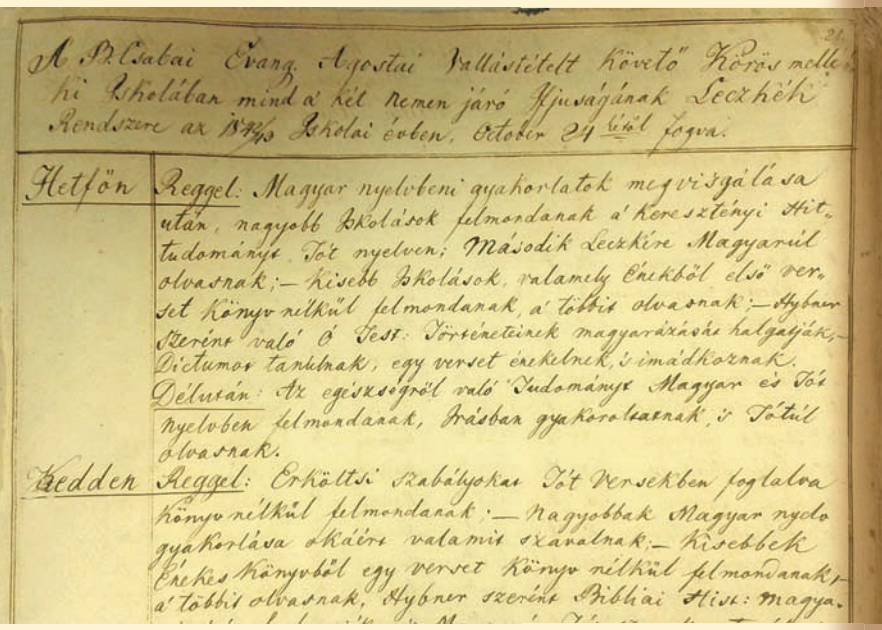
Hittel és ésszel – Csaba első lelkésze

Csaba újratelepítése után már a kezdeti évektől szükség volt a lakosság lelki és szellemi gondozására, vagyis saját lelkészre és tanítóra. A feljegyzések szerint Suhajda János volt Csaba első lelkésze, aki 1718-ban jöhetett az első szlovák családokkal együtt, pontos származási helyét azonban nem ismerjük. Mivel különböző helyekről érkeztek Csabára, nehéz volt őket összefogni, Suhajdának sem sikerült az új egyház erőteljes kormányzása. Ebből az időből csak egy házassági anyakönyv része maradt fenn; ugyanakkor az ő lelkészi szolgálata alatt történt, hogy az első vályogból készült templomot felszentelték 1723-ban.

Lelkész mellett, tanítóra is szükség volt, a feltételezések szerint Matheidesz Lőrinc lehetett az első tanító, aki még nem iskolában, hanem valószínűleg háza szobájában tanított. Az általuk használt énekeskönyvből, a Tranosciusból tanította a gyermekeket, főleg énekre és imára. Azonban Matheidesz 1722-ben már nem volt Csabán, mivel nagy szerepet töltött be Mezőberény telepítésében, sőt a település lelkészének is megválasztották.

Az állandó iskola hiányában a tanító kiemelkedő szerepet töltött be, hiszen ez jelentette az első állomást ahhoz, hogy később létrejöjjön az első helyi iskola.

Szakál Veronika

A Békés-Csabai Evang. Ágostai Vallástételt követő Körös melléki Schólában mind a két Nemen járó Ifjuságának Leczkéki Rendszere az 1845ik Schólai évben. October 21ik-től fogva.

Hetfön	Reggel: Magyar nyelvbeni gyakorlatok megvizsgálása után, nagyobb Schólások felmondanak a' Keresztényi Hit. tudományi Tót nyelven; Második Leczkére Magyarúl olvasnak; — kisebb Schólások, valamely Enekből első verset Könyv nélkül felmondanak, a' többit olvasnak; — Hybner szerént való Ó Test. Történeteinek magyarázásához hallgatják, — Dictumot tanúlnak, egy verset énekelnek, s imádkoznak.
	Délután: Az egészségről való Tudományi Magyar és Tót nyelvben felmondanak, Irásban gyakorolnak, s Tótúl olvasnak.
Kedden	Reggel: Orthographiai Szabályokat Tót Versekben foglalva könyv nélkül felmondanak; — nagyobbak Magyar nyelv gyakorlása okáért valamit szavalnak; — kisebbek Enekes Könyvből egy verset Könyv nélkül felmondanak, a' többit olvasnak. Hybner szerént Bibliai Hist.: Magya.

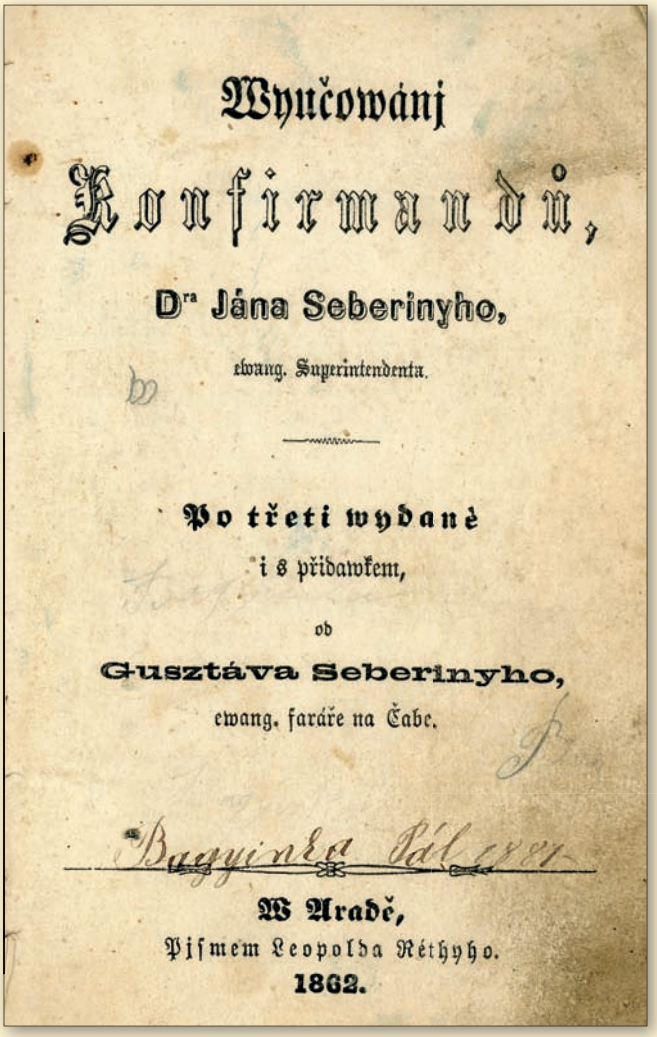
Részlet a békéscsabai evangélikus iskola naplójából

Az evangélikus iskolák

A csabai gyülekezet első tanítója vélhetően Matheidesz Lőrinc volt 1722-ig (egyes források szerint 1726-ig). A tanítók az első években vélhetően a település jegyzői feladatait is ellátták. Az iskola ekkor még egyértelműen egyházi intézmény volt. Sokáig nélkülözték a felszereléseket, tankönyveket és 1766-ig a valódi iskolaépületet is. Tessedik Sámuel a megyénkben működő evangélikus iskolák felügyelőjeként elrendelte a vizsgát, ami az imák és énekek felmondását jelentette. Az 1772-es felmérés alapján három csabai tanítóra százkilencven diák jutott, ez a megyei átlagnál jobbnak számított. Az 1777. évi Ratio Educationisban meghatározott ismeretanyag oktatására az iskolák sokáig nem voltak képesek, ezért Tessedik Szarvason országosan ismertté váló tanítói szemináriumot tartott. Az oktatók többnyire teológiai végzettségűek voltak, és általában néhány év tanítás után lettek lelkészek. Sok tanító kántori feladatokat is ellátott. A tanítás húsvéttól októberig, a nyári munkák idején általában szünetelt.

1802-ben már négy evangélikus iskola volt Csabán. Az 1836-ban vizsgálatot végző Szeberényi János püspök (akkori elnevezéssel „szuperintendens") már hat evangélikus iskolát talált Csabán 1360 növendékkel. Mentesítette a tanítókat a temetéseken elhangzó búcsúztató versek írása alól, és meghagyta a latin alaposabb tanítását.

Dr. Szenográdi Péter

Wyučowánj

Konfirmandů,

Dra Jána Seberinyho,

ewang. Superintendenta.

Po třeti wydanè

i s přidawkem,

od

Gusztáva Seberinyho,

ewang. faráře na Čabe.

W Aradě,

Pjsmem Leopolda Réthyho.

1862.

A Szeberényi János által összeállított konfirmációs könyv címlapja

Csaba első temploma paticsfalú volt. De mi is az a patics?

A paticsfalú épületek nyomait gyakorlatilag az újkőkor (Kr.e. 6300/6000–4500/4400) óta szinte mindegyik időszakban megfigyelhetjük. Ez nemcsak az aránylag könnyen elkészíthető falazatnak köszönhető, hanem az ilyen fal jó állékonyságának is. A régészeti feltárásokon főként a kiégett falak maradványait találjuk meg, benne a fal szerkezetére utaló nyomokkal.

Hogyan is készült a paticsfal? Először a kiásott helyre leszúrták az oszlopokat vagy a talpba állították őket. Ezután az oszlopokra gerendákat tettek, az oszlopok közé vékonyabb karókat állítottak, majd a karók és oszlopok közeit befonták. Erre a műveletre általában vesszőt, olykor nádat használtak. Ekkor egy fonott sövényfalat kaptak, melyet két oldalról betapasztottak. A tapasztás általában agyagból, vályogos sárból készült, és koronként eltérő módon díszítették. Az őskorban főként karcolt és festett díszek voltak jellemzőek, az újabb korokban inkább a festés, meszelés dominált.

Az ásatásokon olykor egy-egy teljes kidőlt fal maradványait találjuk, máskor azonban csak az összegyűjtött és a gödrökbe dobált, kiégett tapasztást (paticsot). A tapasztásba is általános szokás volt valamilyen adalékanyagot keverni, mely általában pelyva volt.

Bár a paticsfal mintegy 8000 éves történelemmel bír a Kárpát-medencében, mára az építése szinte teljesen visszaszorult, sőt eltűnőben van.

Dr. Bácsmegi Gábor

Leégett paticsfalú ház feltárás közben

Milyen házakat építettek maguknak kezdetben a csabaiak?

A letelepedést követően a lakosság azon nyomban hozzálátott lakóházai felépítéséhez, és mivel odaadó evangélikusok voltak, imaházukat is felépítették oly módon, hogy karókat vertek a földbe, ezeket galylyakkal, vesszőkkel befonták, majd mindkét oldalát betapasztották sárral, tetejét pedig náddal fedték be – ezt mondja a legendárium.

A paticsfalú házak (levert karók közé ágakkal, gallyakkal, vesszőkkel vagy náddal befont falak) építése Csabán a 18. század első felében igen elterjedt lehetett, mivel a település vizes, mocsaras tájon található. A belvizek, áradások sokszor a település belterületén is megjelentek, így csak olyan anyagokból lehetett építkezni, melyek a vízjárás hatására nem semmisültek meg teljesen. A paticsfal a beáradó vizeknek ellenállt, mivel a víz elvonultával csupán a falakat kellett újra tapasztani. A tetőfedésre nádat használtak, mert ez az anyag a környéken bőven rendelkezésre állt.

A vályogtéglából épült falak technikáját már az 1720–1730-as években is ismerték, alkalmazták. A csabaiak első temploma, imaháza, – mely még paticsfallal épült, náddal fedve – néhány évi használat után átépítésre szorult. Így 1723-ban már vályogból építettek maguknak templomot, melyet zsindely fedéllel láttak el. Így bizonyos, hogy ezt az időszakot követően a vályog alkalmazása is szélesebb körben elterjedt.

Ando György

A paticsfal vázának egyik alapanyaga, a vessző

Levert karók közé ágakkal befont paticsfal váz

Hol volt Csabán az első temető?

Az újratelepített Békéscsaba lakói első temetőjüket az Ó templom körül létesítették. Az elhunytakat a kerítéssel, esetleg árokkal körülvett, megszentelt földbe temették, ezen kívülre csak a kereszteletlen csecsemőket, illetve bűnösöket, öngyilkosokat hantolhatták el. Egy idő után azonban betelt a temető földje, ezért a korábbi sírokat kihantolták, a kiásott csontokat összegyűjtötték, és egy helyre (osszárium) temették. Ez a szokás már a középkor óta megfigyelhető a templom körüli temetkezéseknél, sőt nem ritkán téglából készített kamrába helyezték a csontokat, bár ennek Békéscsabán egyelőre nem találtuk nyomát.

Az evangélikus általános iskola és gimnázium sportcsarnokának építése során a Munkácsy Mihály Múzeum régészei rábukkantak az evangélikus Ó templom környékén az egyik ilyen osszáriumra. Minden valószínűség szerint az újratelepült Békéscsaba legelső lakóinak maradványait sikerült megtalálni ebben a gödörben. Név szerint is ismerünk néhány csabait, akiket ebbe a sírkertbe temettek: Lezinyi Ádám és Hajnóczi Márton tanítók, illetve Burjan Samuel lelkész neje és négy gyermeke. Az utolsó elhunytat 1751-ben temették ide, majd új temetőt létesítettek. A templomok körüli temetkezéseket Mária Terézia 1775. július 17-én született *„Generale Normativum in re Sanitaris”* rendelete – mely egy közegészségügyi jogszabálygyűjtemény – tiltotta meg. Valószínűleg ezzel a rendelettel összefüggésben helyezték át a temetőt az Élővíz-csatorna jobb partjára 1776-ban.

Dr. Bácsmegi Gábor

Az Ó templom körüli temető egyik osszáriuma feltárás közben

Hol voltak, vannak a csabai temetők?

- ✝ Ev. Templom (Ó templom) körüli temető (1717–1751): A temető felszámolásra került, jelenleg beépítve, – Luther utca – Baross utca közötti háromszög.

- ✝ Canalis innenső partján lévő temető (1751–1776): A temetőt felszámolták – Zsíros utca – Teleki utca környéke.

- ✝ Kanálison túli temető (1776–1847): A temetőt felszámolták, egy része a Széchenyi liget területén van. A Széchenyi ligetben a síremlékek közül egy koleradomb maradt fenn, emléket állítva az 1881-es járványnak.

- ✝ Izraelita temető – Zsidó temető / Z*sidovkszkí cinterín* (1821–1950-es évekig): Széchenyi liget – Sport pálya – Katolikus temető határolja.

- ✝ Ligeti katolikus temető / *Katolická cinterín* (1830–): Széchenyi liget mögötti terület Körgát sor – Nádas sorig.

- ✝ Koleradomb Békéscsaba V. kerületében, Jaminában (1831): A Máriássy és Mátyás király utca között volt, mára már feledésbe merült.

- ✝ Alvégi temető – Vasúti temető / *Dovnyická cinterín* (1839–): Jelenleg a Bartók Béla út – Kétegyházi út – vasútvonal által határolt terület. A temetőbe mindmáig folyamatosan temetkeznek. Egy része Óhitű (görögkeleti néven) kivált belőle. A második világháború után szovjet hősi temetőt is kialakítottak a területén.

- Régi felvégi temető / *Sztarí hornyická cinterín* (1839–, felszámolása 1873-tól): Felszámolták, a mai Áchim L. András lakótelep épült a helyén.

- Kastélyi temető (1848–1967): A temető jelenleg nincs használatban, Corvin utca – Ilosvai utca – Kastély utca határolja.

- Körösön túli temető – Bogárházi temető / *Bogárházszkí cinterín* (1854–1967): A temető Bajza utcai bal oldalát, – jelenleg Mikkeli tér – beépítették. A még meglévő temetőt a Bajza utca – Kárász utca – Aulich utca – Berzsenyi utca határolja.

- Ószőlőbeli temető – Tabáni temető / *Tabánszkí cinterín* (1856–): A Déli sor – Czuczor utca – Károlyi utca – Szabolcs utca és Németh László utca határolja.

- Régi jaminai evangélikus temető – Bessenyei utcai temető / *Sztarí vincurszkí cinterín* (1856–1937): A mai Bessenyei utcai sporttelep helyén volt egykor.

- Szarvasi úti katolikus temető / *Katolícki cinterín* (1863–): A Tabáni temető mellett található.

- Felvégi temető – Berényi úti temető / *Hornyickí cinterín* (1873–): Berényi út – Őszi utca – Kemény utca – Széna utca határolja.

- Községi temető – Köztemető: 1873-ban a Berényi úti evangélikus temetőből, annak a mai Széna utcai ré-

szén jelölték ki. Felekezeteken kívülieket, és olyanokat temettek ide, akiknek vallásuk miatt nem volt temetőjük vagy olyan természetű volt a haláluk, hogy a felekezeti elvek tiltották a temetőjükben való temetést.

✝ Nazarénus temető (1900–): A Berényi út szénáskert végében, a mai Akácfa utca végén kihasított területen található.

✝ Jaminai evangélikus temető – Tompa utcai temető / *Vincúrszkí cinterín* (1907–): A Tompa utca – Fábry utca végén található.

✝ Első világháborús hősök temetője (1917–1920-as évekig): A Csendes utca – Németh L. utca és az Orgona utca által határolt terület.

✝ Ortodox izraelita temető */ Zsidovszkí cinterín* (1920-as évek – 1950-es évek): A Lipták András utca végén kialakított temető.

✝ Református temető / *Kalvínszkí cinterín* (1932–): A Berényi úti szénáskert végében a Mokry utca – Akácfa utca által határolt területen található.

✝ Szovjet hősi temető (1944–1946): Az Alvégi temető elején a felüljáró felöli részen található.

✝ Jaminai katolikus temető – Zsigmond utcai temető / *Katolícki cinterín* (1947–): A Zsigmond utcán található.

Ando György

Síremlékek a Berényi úti temetőben

A halott látja a sírkövét?

Békéscsabán és néhány Békés megyei településen, például Tótkomlóson is úgy temetkeztek régen, hogy a sírok közötti sétaút felé temették fejjel a halottat, mert a fejfája, az obeliszk a sétaút mellett helyezkedett el. Ennek az volt a célja, hogy a temetőkert látogatója, a gyászoló könnyen el tudja olvasni a szöveget.

Miután divatba jöttek a nagyobb, szélesebb méretű sírkövek, amelyek teljes egészében eltakarták a sírt, ezek az emlékkövek átkerültek a másik oldalra, a halott lábához.

A családot megkérdezték a sírásók, hogy merre legyen a halottjuk feje. Van olyan család, aki úgy rendelkezett, hogy a korábban, a másik rend szerint temetett halottjuk fejéhez kerüljön az új halott családtag feje, és ne fordítva. Így némely sírokban fordítva vannak eltemetve, vagyis a lábuknál van a „fejfa", a síremlékkő, hogy a halottak *„el tudják olvasni a saját feliratukat"* – mondják. Ezt egyre kevesebben kérik mostanában, és Békéscsabán is a sétaút felé lábbal temetkeznek, fejüknél az emlékkővel.

Kutyej Pál Gábor

Nem volt ritka, hogy a fejfát a halott lábánál helyezték el

Miért volt eredeti megélhetés az állattartás?

Békés megye egy folyók által szabdalt sík terület, melynek növényzete a török hódoltság idején szinte teljesen elvadult. A buja növényzetű, alacsony fekvésű mocsaras területeket a később, a 18. században mintegy második honfoglalóként betelepülő közösségek elsősorban legelőnek, rétnek tudták hasznosítani. A legelőkön az állattartás feltételei adottak voltak, hiszen azok bőségesek, korlátlanul legeltethetőek voltak, és jó szénatermelő tulajdonsággal rendelkeztek. Ezek a szempontok arra ösztönözték az ide települőket, hogy a lehető legésszerűbb és legolcsóbb termelési módot, az állattartást válasszák.

És, hogy kezdetben milyen állatokat tartottak? Kis igényű, tavasztól őszig legeltethető, szabadtartásra alkalmas jószágokat. Ilyenek voltak például az igénytelen juhfajták és szarvasmarhák, valamint egyes lovak és sertések, majd később megjelent a baromfitenyésztés is. Ezeknek kedveztek az itt kialakult természeti körülmények, jól bírták a kevés törődést, valamint a hevenyészett téli szárnyékokat. Főként a csabai határ külső legelőin (például Gerendáson és Kondoroson) legeltették az előbbiekben felsorolt állatokat. Ám télen, a zord időkben nem bízták a csabaiak a téli pusztára a nagy értéket képviselő háziállataik takarmányozását. Így az extenzív állattartást felváltotta a takarmányozó állattartás, s megindult a tudatos földművelés is.

Salamon Edina

Gulyás a rábízott jószágokkal a békési tájon

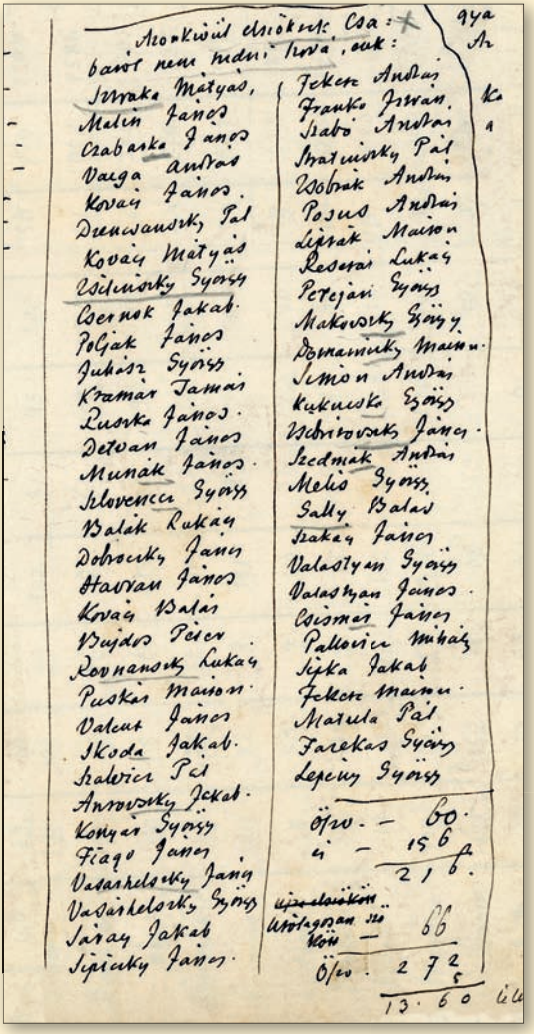
Disznóól a góré alatt

Jobbágyszökések Csabáról

Csaba betelepülése egy évtizedeken át tartó folyamatot jelentett, hiszen, aki ide érkezett, nem biztos, hogy végleg le is telepedett. Ekkor még gyakoriak voltak a továbbköltözések és szökések, amelyek viszont kedvezőtlenül érintették nemcsak a földesurat, hanem a vármegyét is. A vármegye közbiztonsága romlott, hiszen a továbbálló személyek nem tudtak hol élni, nem dolgoztak, így nem fizették a megszabott adót sem.

A település földesura, Harruckern János György járt a legrosszabbul, ugyanis az 1720-as évek első felében 135 család hagyta el Csabát, és emiatt végül a királyhoz fordult segítségért, hogy egy bizottság írja össze az elszökött jobbágyokat, és vizsgálja ki a szökések okait. A legfőbb ok az adó volt, ugyanis jelentősen megnőtt az aránya, illetve gyakran túlzások történtek az adó beszedése során. Ezt a folyamatot az is elősegítette, hogy mentességet kaptak azok a jobbágyok, akik a megyében telepedtek le. Az adóbeszedés hosszú vita tárgyát képezte a megye és Harruckern között, amelynek az lett a vége, hogy a Helytartótanács az adó beszedését a földesúrra, vagyis Harruckernre bízta. A megye mindezt nem hagyta annyiban, újabb vizsgálatokat követelt, ugyanis szerintük a földesúr általi adóbeszedések is kemények, amelyek újabb szökéseket eredményeztek. Végül az 1730-as évek elején lett nyugodtabb a csabaiak élete, lassult a betelepülés és a szökés mértéke is.

Szakál Veronika

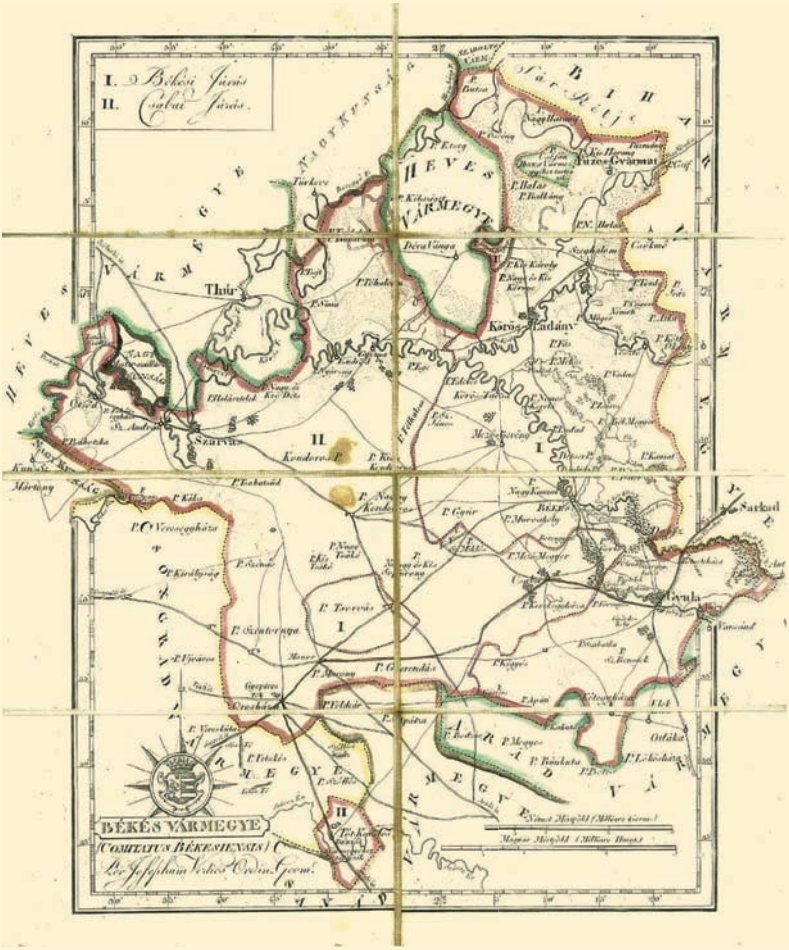

Csabáról elszökött személyek névsora Haan Lajos jegyzékén

Kirajzások Csabáról

A Csabára települt jobbágyság közül nem mindenki találta meg a számítását. Nem tudta elviselni ezt a környezetet: a mocsarakat, a szúnyoginváziót, az ivóvíz minőségét, továbbá az uradalom által biztosított kezdeti kedvezményeket felváltó szigorítást. A földhasználat kezdetben arra alapult, ki mennyi, melyik család mennyi földet volt képes megművelni, és amikor a föld elfáradt, további határrészt szántottak fel. Ezért a később jövőknek csak távoli vagy már kitermett föld jutott, így nem csoda, hogy több család a tovább költözést választotta. Bátran megtehették, hiszen itt Csabán – a korábbi röghöz kötött státuszukhoz képest – „*szabadmenetelű*" jobbágyokká váltak. Ennek okán megszaporodott a jobbágyok elszökése, elköltözése. A legkorábbi elköltözés 1721-ben történt, amikor a Berényhez tartozó Nemeskerekibe mentek a csabaiak, és alapították újjá a települést. Innen 1731-ben a lakosok a Körös folytonos áradásainak következtében átköltöztek Endrődre. Az 1722-ben újjátelepült Szarvas első lakosai is csabaiak voltak. A település első bírája, Kugyela János is Csabáról került a településre. 1747-ben nagyobb méretű kirajzás történt Csabáról az Arad megyei Apatelekre (Mocrea – a mai napig is jelentős a szlovák nemzetiségűek száma). A legutolsó nagyobb kiköltözés 1753-ban volt Ando Hrcska Tamás bírósága idején, mikor harminckét család, mintegy háromszáz fő távozott Csabáról, akik – a szarvasiakkal, orosháziakkal, berényiekkel egyetemben – részt vettek Nyíregyháza megalapításában. Vandlik Márton csabai lelkész is a Nyíregyházát újjáalapító csabaiakkal tartott. 1766-ig volt a Nyíregyházi Evangélikus Egyház lelkésze, a városban 2015-ben utcát neveztek el róla.

Ando György

Békés vármegye térképe a 19. század elején

Robot, de másként

Csaba az újranépesítést követően is jobbágyközség volt, így elvben lakosait az ismert terhek sújtották (a föld használatáért cserébe ajándék, kilenced, robot, továbbá az egyházi és állami adó). A Harruckern János György uradalmában élők azonban nem számítottak tipikus jobbágynak. A földesúr ismerte a régi elvet: *„Obi populus, ibi obolus”* (Ahol a népesség, ott a pénz). A csabaiak magukat *„örökös jobbágy”* helyett *„taxásoknak”* tartották. A taxa (vagy taksa) kifejezés a jobbágyok legszabadabb rétegére utal; szolgáltatásaikat pénzben megváltották. Az uradalmak között egy ideig még verseny volt a lakosok megszerzéséért. A *„szabadmenetelű”* jobbágyok megtartása érdekében Harruckern megváltotta az egyházi terheiket, az általa beszedett állami adókat csökkentette. A realitásokból kiindulva ő még nem törekedett a majorság kialakítására, így a klasszikus értelemben vett robot (ingyenmunka) nem terhelte a csabai jobbágyokat. Fizették a földesúrnak a cenzust *(„füstpénzt”, „esztendei bért”*), eleinte terményben adták a kilencedet, illetve időnként az ajándékot. Az 1740-es évek elején nőttek a robotként is értelmezhető terhek (*„hetelés”, „szekerezés”*), de ezeket a település egésze teljesítette szerződés szerint. Évente négyszer egy hétre tizenkét szekeret és negyven-ötven gyalogost kellett biztosítaniuk. A valódi, személyekhez kötődő robotkötelezettség csak Mária Terézia úrbérrendezését követően jelent meg a megyében, Békéscsabán azonban a földesúrral kötött szerződés az úrbériumban előírtakhoz képest kedvezőbb feltételeket teremtett.

Dr. Szenográdi Péter

Báró Harruckern János György portréja

Milyen volt Csaba első pecsétje és címere?

Az 1710-es években ideköltözött szlovák családok eredeti lakóhelyük községi szervezete mintájára 1717-ben választottak először bírót, Bánszki György személyében. Mellette a jegyző vagy notárius végezte az adminisztrációt. Az iratok hitelességét ebben az időben az iratra nyomott viaszpecsét biztosította, amit azonban nem a szöveg alá tettek, hanem a boríték formára összehajtogatott akta lezárására használták. A címzett úgy vágta fel, hogy a pecsét épségben maradjon. Az aláírás még másodlagos szerepet játszott. A pecsétnyomót rézötvözetből készítették, negatív képként vésték bele a címert és a köriratot, ami a meleg pecsétviaszba nyomva kiadta a pozitív képet.

Békéscsaba első pecsétje 1720-ból származik, a helység nevét, az 1720-as évszámot és a település címerképét tartalmazta. A címer ekkor még egy címeralakból állt: a hátsó lábával balról jobbra lépő kétfarkú oroszlán, jobb mancsában három búzakalász. Az oroszlán Békés vármegye első főispánjának pecsétjéről került át a megye és Békéscsaba címerébe. A vízben úszó hal később tűnik fel a csabai címerben. 1840-ben Csaba mezőváros pecsétnyomóján már mindkét alak szerepel. 1918-ban, a rendezett tanácsú város *Szervezési Szabályrendelete* döntött a város címeréről.

Az ovális pajzson megjelenő kék és ezüst szín ugyancsak Löwenburg főispán családi címeréből való. A tanácskorszakban újraalkotott címer az oroszlán és hal mellett leveles szőlőfürtöt és gyárépületet is tartalmazott. Az oroszlán bal mancsába kalapácsot helyeztek. A mai forma több historizáló elemmel kiegészülve, 1990-től van érvényben.

A 18. században, ha a bíró behívott valakit a községházára, egy papírlapon a helység viaszpecsétjét küldte ki az érintettnek.

Dr. Jároli József

Békéscsaba pecsétje 1840-ből

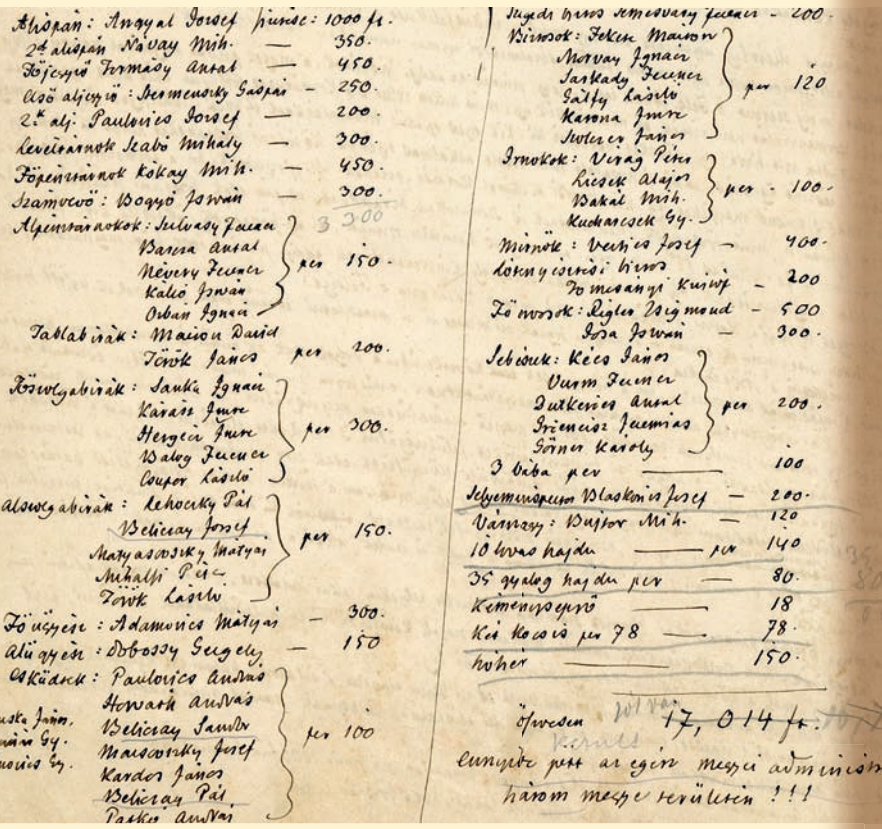
Csaba tisztségviselői

A község irányításában a bíró töltötte be a legfontosabb szerepet, de mellette még számos tisztségviselőre szükség volt. Többek között a jegyzőre, aki a falu írásbeli dolgait intézte, ő vezette a jegyzőkönyvet, kérvényeket és felterjesztéseket írt. A megválasztása és az elbocsátása a község hatáskörébe tartozott, vagyis a jegyző személyébe a földesúrnak nem volt beleszólása. Ezt a munkát meghatározott juttatásokért végezte, készpénz mellett természetbeli juttatásokat kapott, sőt olykor földet is.

Csaba első, név szerint ismert jegyzője Kálmán András volt, aki 1721-től töltötte be ezt a tisztséget. A település közigazgatása már elég korán kialakult, ún. tizedekre osztották fel, melyek élén a tizedesek álltak. Az 1721-es összeírásból név szerint is ismerjük a csabai tizedeseket: Botyánszki Péter, Bujdosó Péter, Fekete György és Pintek János. Később egy vezetőt neveztek ki a tizedesek élére, ő volt a hadnagy, feladata közé tartozott a község rendjének biztosítása.

Ebben az időben két kisbíró is dolgozott, Szabó János és Malnicz Mátyás. Csaba tisztségviselőinek fizetésével kapcsolatban elszórtan szerepelnek a számukra kifizetett díjak, annyit lehet tudni, hogy mentesültek a kilenced fizetése alól. Ezekbe a tisztségekbe általában azokat a személyeket választották, akik bizonyos vagyonnal rendelkeztek, és némi tekintéllyel is bírtak a faluban.

Szakál Veronika

Haan Lajos kivonata Békés megye gyűlési jegyzőkönyveiből

Csaba első anyakönyve

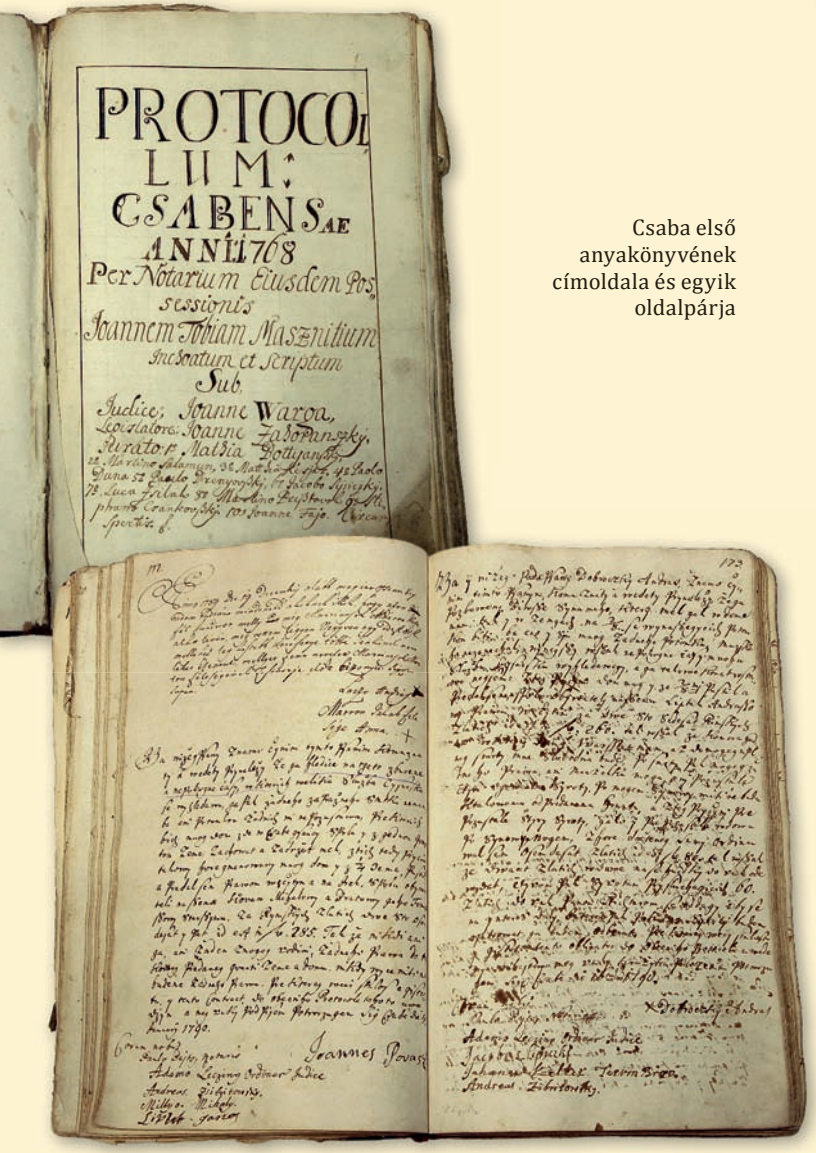
Az evangélikus egyház levéltárában található anyakönyv, elülső külső fedőlapján Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész kézírásával (aki ezen anyakönyv legrégibb bejegyzése után mintegy száz évvel később született) a következő felírás áll: *„Matricula ecclae evang. a.c. bcsabensis, 1725–1752”* (Magyar fordításban: A békéscsabai ág. h. ev. egyházközség anyakönyve 1725–1752). Az anyakönyv lapjainak száma a külső, kemény borítólapon kívül 364.

Az anyakönyvben latin, szlovák és magyar nyelvű bejegyzések találhatóak. A legrégibb kézírásos bejegyzés az anyakönyv 183–186. lapjain olvasható. Azonban ezen a négy lapon is kétféle kézírás látható. Hogy kinek, illetve melyik lelkésznek a kézírásáról lehet szó, arra csak következtetni tudunk Haan János békéscsabai lelkész (Haan Lajos lelkész atyja) tudósításából. A 183–186. lapokon esketési bejegyzések vannak az 1722–1726 évekről. A keresztelési, esketési és temetési bejegyzések az anyakönyvben nem folyamatosan, hanem megszakításokkal, több helyen fordulnak elő.

De mit is tartalmaz? Keresztelési bejegyzések 1728. január 1-től 1744. december 31-ig, esketési bejegyzések 1722 év végétől 1744. december 31-ig, temetési (halotti) bejegyzések 1728. május 19-től 1744. december 31-ig. Vegyes, időrendi sorrendben folyamatosan történt keresztelési, esketési és temetési bejegyzések találhatók 1745. január 1-től 1752. december 31-ig. Ezeket a vegyes bejegyzéseket Tessedik Sámuel vezette be 1745. január 1-jével. A vegyes kifejezés azt jelenti, hogy a háromféle kazuálét (keresztelés, esketés, temetés) folyamatosan sorról sorra írta be.

Az anyakönyv Békéscsaba történetének kutatói számára a legfontosabb, legértékesebb írott forrás.

Kutyej Pál Gábor

PROTOCOL
LIUM:
CSABENSAE
ANNI 1768
Per Notarium Eiusdem Pos
sessionis
Joannem Thriam Masznitium
Inchoatum et Scriptum
Sub
Judice; Joanne Waroa,
Leo Statore. Joanne Zadorinszky,
Jurato P. Matthia Gottyanszky,
et Martino Salamon, et Matthia Lipthak, et Paulo
Juna et Paulo Dravoyoshi, et Jacobo Sipiczky,
et Luca Jokab et Martino Brestyenszky et Ni
phanto Csankoszky, et Joanne Fejo. Vicem
Spectis.

Csaba első anyakönyvének címoldala és egyik oldalpárja

Hol volt a csabai községháza?

Az 1710-es években Csabára települő közösségnek gondoskodnia kellett a községi igazgatás kiépítéséről is. Ehhez az elhagyott lakóhelyükön már megismert rendszert vették alapul. Az első évtizedekben a bírók és a jegyző a saját házukban végezték hivatali teendőiket, mert csak 1730-ban épült fel az első községháza a mai Városháza helyén, a Fő utcának nevezett mai Szent István téren. Ez egy alacsony, nagyon egyszerű épület lehetett, mert ahogy Haan Lajos megjegyzi, a lakóházakhoz hasonlóan olyan alacsonyan voltak az ablakai, hogy a liba is beleshetett rajta. A nádfedeles épületben egyszerűen berendezett tanácsterem, a jegyző írószobája volt a hivatal. Udvarán istállók, ahol a helység lovait, fogatát tartották. Konyhát is berendeztek, mert volt a háznak gazdaasszonya is, aki elöljáró „uraimék" ebédjét előállította. 1828-ban lebontották és új, nagyobb, már alápincézett községházát emeltek. A pincében a helység hasznára mérték a földesúrtól nyert regálé bérlet alapján az italokat. (A régi épület falmaradványai, amit beépítettek a mai városháza épületébe, ma is láthatók.) A régi községháza alig egy negyedszázad múlva már kicsinek bizonyult. Ezért a régi nagyvendéglő (helyén a Fiume) és a gyógyszertár (ma Sas Patika) közé a község telkére új, emeletes épületet húztak fel 1853-ban, eredetileg a császári és királyi szolgabíróság elhelyezésére. Ez a hivatal azonban nem foglalta el az új épületet, ezért az ó-városházáról áthelyezték *„a városi tanácsot, az országos, városi és örökváltsági pénztárakat, a városi mérnöki és nyilvántartó hivatalt".* A többi a régiben maradt. Az emeletes új épület szűk, keskeny lépcsőháza igencsak próbára tette az ügyes-bajos dolgaikban járó csabaiakat, ezért volt szükség arra, hogy 1873-ra elkészüljön mai Városháza.

Dr. Jároli József

Haan Antal rajza Csaba főteréről

A régi épület falmaradványai ma is láthatók a városházán

A misztikus Gádor

Csabán, mint minden más településen fokozatosan egyre több kocsma jelent meg, amelyek egyrészt jelentős bevételt jelentettek a községnek, ugyanakkor a regále jog bérletéért kötelesek voltak egy adott összeget fizetni a földesúrnak.

Csaba legrégebbi és legfontosabb eseményei között méltán kapott helyet a Gádor, amely az egyik legrégebbi ilyen hely volt a községben, mára azonban már megkoptak az ismereteink. Így tulajdonképpen nem tudjuk, hogy mikor épült, kép sem maradt fenn a helyről, mindössze a helye ismert: a mai Városháza és Fiume szálló között helyezkedett el.

A hosszúkás pince közel 120 cm-rel emelkedett a föld fölé, és az elbeszélések alapján, apró ablakai voltak. A község korcsmájaként itt biztosították az ellátást a jegyző és a többi elöljárók részére. A Gádor közelében egy gémeskút állt, ahol az állatokat tudták itatni.

1755-ben Hankó János összeveszett Vandlik Márton lelkésszel, és a vita során olyan tűz ütött ki, hogy ennek következtében a Gádor is leégett. Mivel a katolikus templom közelében állt, ezért végül nem építették fel újra.

Szakál Veronika

A régi Fő tér középen a gémeskúttal

„Kedélyes jó világ volt…”

A kocsmázás megítélése nem volt mindig olyan, mint napjainkban, hiszen a kocsmák a korábbi századokban nem csak italkimérők, hanem közösségi terek is voltak.

Dedinszky Gyula írásaiból tudjuk, hogy a Csabán letelepült jobbágyok számára Harruckern biztosította birtokain a kocsmák bérlését. Ezek voltak a fiatalság szombati szórakozóhelyei, itt tartották a vasárnapi mise utáni kocsmai táncot, de például a csabai szlovák működvelő színjátszás is egy külterületi kocsmában vette kezdetét.

Hogy hol is volt Csaba fő kocsmája a 19. század elején, azt is a leírásokból tudjuk. *„Hát bizony a legöregebb emberek is alig emlékeznek rá, hogy a község fő korcsmája ott volt a városháza előtt az utca közepén. Ott volt egy nagy pince, ajtaja a templomok felé nézett s azon keresztül több lépcső vezetett be a pincébe. A pince téglafalai mintegy rőf, vagy másfélrőfnyire emelkedtek ki a földből apró pince ablakokkal s a pince teteje földdel volt behányva, amely nyáron zöldelt és virágzott. Ez volt a község ősi korcsmája. Mikor építették? homály fedi. Nem messze tőle, — a mai Fiume, akkor: nagyvendéglő szálló felé állott egy nagy gémes kut vályúval, az utasok ott fogtak ki, ott etettek és itattak, maguk pedig a pincébe vonultak egy pohár borra, vagy az elmaradhatatlan kulacsnak újra való megtöltésére. […] A régi pince elbontatott s a volt régi földszintes városháza alatt nyilott meg ujra. Utcai ajtója annak a plébánia mellett volt…”*

A berendezése feltehetően olyan volt, mint az alföldi kocsmáké általában: kecskelábú asztalok támla nélküli lócákkal, ivóedények tartására szolgáló almárium, bormérő asztal ráccsal elkerített kármentővel a törékeny holmi és a bor tárolására, ami dulakodás esetén menekülő helyként is szolgált a kocsmáros számára.

Martyin Emília

Kármentő és kocsmajelenet a múzeum *Pusztaiak, a pásztorok világa* című, 2016-ban megrendezett időszaki kiállításán

A Péró-féle felkelés

Az 1718. évi békével zárult háború után a Temesi Bánság is a Habsburgok kezére került. Ez a változás a szerb határőrök kiváltságait veszélyeztette. Köztük volt az idős korára Pécska kapitányává váló Szegedinác Péró is. A lázadni készülő magyar parasztok és az elégedetlen szerb kapitány kapcsolatfelvételében szerepet játszott egy Matolay (Matula) Pál nevű nemes, aki egy ideig Csabán is élt.

A lengyel örökösödési háború miatt felállított Károlyi-Huszárezred egyik pótszázadát megyénkben szállásolták el, ellátásuk a csabaiakat is érintette 1734–1735 során. Ebben az időben kezdtek el szervezkedni a térség elégedetlen jobbágyai. Péró Matolayval íratta biztató levelét a szentandrási szervezkedőkhöz, akik 1735. április 27-én kiáltották ki a „*kuruc világot*". Nem tudhatták, hogy a fejedelem az adott hónap elején már elhunyt. Matolay május elsején érkezett a felkelők körösladányi táborába, előtte Csabán tízen csatlakoztak hozzá. A Gyula felé vonuló lázadók Csabán bántalmazták Burian Sámuel lelkészt. A megye vezetése a gyulai várba menekült, amit a felkelők sikertelenül ostromoltak meg, majd Erdőhegyen vertek tábort. Időközben Pérót az aradi kapitány letartóztatta, a többi szerb kapitány pedig jelentkezett a felkelés leverésére. A körülbelü kettőezer tapasztalt rác katona meg is érkezett Erdőhegyre, ahol szétverték a lázadókat. A hadjárat részeként Csabán is fosztogattak. A lázadók perében őket felmentették, Pérót viszont – a magyar vezetőkkel együtt – kegyetlenül kivégezték Budán.

Dr. Szenográdi Péter

Szegedinác Péró portréja és a felkelés ábrázolása *A magyar nemzet története* című könyvben

A fekete halál

A lakosságot 1738-ban kettős csapás érte. Április 14-én nagy tűz keletkezett, ami az erős széllel 22 házat hamvasztott el. Júniusban pedig az első nagy járvány, a pestis fenyegette a lakosságot.

A pestis a középkor legnagyobb gyilkosa volt. A járvány először Ázsiában jelentkezett, majd a Közel-Keleten át érkezett Európába. A járványt Arad megyéből hurcolták be, ami először Gyulán szedte áldozatait.

Ebben a nehéz időszakban jelentős szerepet töltöttek be a Békés megyei evangélikus közösségek legkiválóbb lelkészei. Intézkedéseket hoztak, hogy a járványt megállítsák. Településenként házakat állítottak fel, melyekben a fertőzötteket különítették el.

Burián Sámuel, Csaba akkori evangélikus lelkésze minden nap kijárt az itt elhelyezett fertőzöttekhez, és kiszolgáltatta az úrvacsorát. Nagy szerepe volt a hatásos védekezés kiépítésében, a lakosság hallgatott nagy tekintélyű lelkészére, tisztában voltak a karantén fontosságával. Betartásának köszönhetően Csaba 1738. június 1. és szeptember 6. között 169 lakost vesztett, míg a szabályok ellen fellázadó Békés mezővárosában 1185 áldozatot követelt a pestis. A járvány szedte áldozatait, a halottakat a számukra kijelölt temetőben, minden szertartás nélkül hantolták el.

Forrainé Kovács Márta

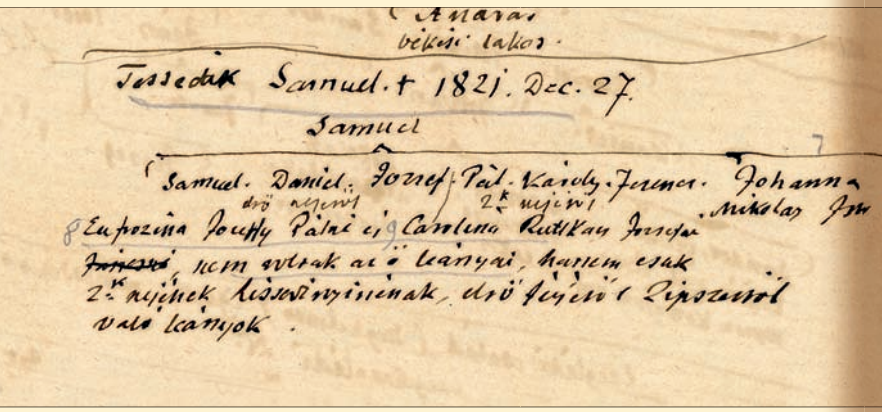
A középkori Nyugat-Európában, a járvány betegeit kezelő és az elhunytak jegyzékét vezető pestisdoktor ábrázolása a *Nostradamus titokzatos könyve: A próféciák* című könyvben

„Tessedik a sok fejet egy kalap alá szorította”

Csaba újratelepítése során különböző helyekről érkeztek az emberek, és mindenki a saját szokásaihoz ragaszkodott, ezért időre volt szükség, mire kialakult az egységes csabai nép képe. Haan Lajos jegyezte meg, hogy az új egyház tulajdonképpen olyan, mint az új bor, vagyis mielőtt megtisztulna, még át kell mennie a forrási folyamaton. Ebben a helyzetben Csaba első lelkészeinek sem sikerült összefogni a lakosokat, a változásra egészen 1744-ig várni kellett.

Ekkor került Csabára Tessedik Sámuel, aki megpróbálta a lehetetlent, vagyis a sok fejet egy kalap alá szorítani. Elkészített egy pietista szellemű egyházi utasítást, ebben kifejtette, hogy a botrányos életű embereket nyilvánosan kell megbüntetni; vasárnap a korcsmában senkinek se lehet bort adni; valamint a papnak be kell jelenteni, ha nem tud részt venni a vasárnapi istentiszteleten. Ezek mai szemmel nézve kemény rendszabályoknak tűnhetnek, de ebben az időben és Csaba helyzetét tekintve, talán éppen erre a szigorúságra volt szükség. Lelkészi ideje alatt sürgette, hogy a pap minden évben tegyen látogatást a híveinél. Emellett az iskolákat is rendszeresen látogatta, figyelemmel kísérte a tanítók magatartását. Nemcsak a csabaiak lelki életét ápolta, hanem mindent megtett, hogy méltó épületben gyűljenek össze hívei, ezért neki köszönhető, hogy az evangélikus kistemplom „dereka” felépült 1745-ben.

Szakál Veronika

Haan Lajos összeírása a Tessedik családról

Tessedik Sámuel lelkész emlékének állított tábla
a Békéscsabai Evangélikus Kistemplomban

Az Alföld első evangélikus „kőtemploma”

Tessedik Sámuel lelkész nevéhez fűződik a csabai gyülekezet megerősödése, aki arra törekedett, hogy *„rendes”* templom épüljön Csabán. Torony építésére nem is gondolhattak, mert tornyos templomot építeni nem volt szabad Magyarországon ebben a korszakban az evangélikusoknak.

Az új földesúr, Harruckern János György megengedte lutheránus jobbágyainak, hogy a birtokán égetett téglából templomot építsenek. 1745-ben az egész gyülekezet jelenlétében tették le az evangélikus templom alapkövét. A csabai hívek nagy lelkesedéssel álltak neki a templom építésének. A bécsi udvarnál az építőanyag kérdése hosszan tartó vitát eredményezett, végül a csabaiak számára pozitív döntés születetett, engedélyezték az építkezést, hiszen, ha a jobbágyoknak szabad vallásgyakorlást engedtek, úgy mindegy, hogy vályogból vagy téglából építenek templomot.

Az 1745. év Márton napján Tessedik Sámuel szentelte fel az új templomot. Ez lett ezen a tájon az első téglából épült evangélikus templom. Mivel a hívek száma egyre nőtt, 1773-ban két oldalszárny hozzáépítésével kereszt alakúvá alakították. A gyülekezet régi vágya is teljesült azzal, hogy 1783-ban megépítették bástyaszerű kistornyát, emeletén búbos kemencével fűthető tűzfigyelő szobát alakítottak ki.

A 18. század végén a csabai evangélikus gyülekezet volt Magyarországon a legnagyobb.

Forrainé Kovács Márta

A Békéscsabai Evangélikus Kistemplom

Milyen is az a „pletykaelejű" lakóház?

A környék mocsaras volt. Az áradások, vízbetörések, belvizek elvezetése, a tiszta, jó ivóvíz biztosítása és a létbiztonság megerősödése érdekében masszívabb, tartósabb lakóházra volt szükség.

Haan Lajos 1858-ban *Békés-Csaba* című monográfiájában leírja, hogy a csabaiak milyen típusú lakóházakban laktak. *„A' mi a' ház építési modort illeti, az én gyermekkoromban alig lehetett más féle házat látni Csabán... elöl nádból csinált tornáczal vagy sipkával ellátva, mellyet másképp pletykaháznak is hívnak. Nyáron a' ház elébe egy ponyvát függesztenek 's azután ott dolgozhatnak az asszonyok, úgy hogy ezen tornácz valódi szobául szolgál. Még most is látni számtalan ilyen pletykaházas házakat Csabán, kivált a' szegényebb osztálynál".* Az 1750–1770-es években jelennek meg a simlédéres, sipkás lakóházak, melyek jellemzője, hogy falai vályogból vagy vertfalból készültek, a tetőszerkezet az előfal elé nyúlik, oszlopokkal támasztották alá, és alatta egy szobányi nyitott helyiség alakult ki, melyet a csabaiak *„trnac"*-nak mondanak. Vasárnap délutánonként a templom után itt találkoztak az ismerősök, családtagok, szomszédok. A másik funkciója, hogy lehetőséget biztosított a ház körüli munkák rossz idő vagy erős napsütés esetén való elvégzésére; itt fontak, morzsoltak, s közben persze beszélgettek, s főleg pletykálkodtak. Innen ered a ház neve is. Építésüket a hatóság vagy az uradalom szabályozta. A 18. század eleji csabai szabályozásról nem maradt fenn adatunk, de a mezőberényit tudjuk közölni, amelyet valószínűleg Csabán is betartottak: *„a házak szélessége legalább 3 öl* (1 öl 1,8–1,9 méter), *a fal magassága 1 és fél öl legyen, két ablak legyen az utcá-*

„*Pletykaelejű*" lakóház

ra, a földszintben négy sukkban" (1 sukk 30 centiméter). E háztípusok rendkívül tűzveszélyesek voltak, így építésüket az 1830-as években tiltották. A legutolsó ilyen típusú ház Békéscsaba határában, az 1930-as években még álló Lipták-tanya volt.

Ando György

Gabonatároló vermek

Békéscsaba nagykiterjedésű határának javarésze kiváló minőségű termőtalaj volt. Az 1770-es Mária Terézia féle úrbéri kérdésekre Csaba község az alábbi választ adja: *„Szántóföldeink vannak a csabai határban Gerendási, Sopronyi, Kerekegyházi és Mező Megyei pusztákon. Ezeknek kétharmad része jó, és mind tiszta búzának, mind egyib íletnek megtermésére alkalmas”.* A határ többi része is alkalmas gabonatermesztésre, de ezeken a területeken nem volt olyan jó minőségű a föld. A megtermelt gabonát elsősorban saját szükségletre termelték – nagy volt a család, így sok búza kellett. Egy főre napi 40–45 dkg kenyeret szántak, így könnyen ki tudták számolni, hogy hány mázsa búzára lesz szükség egy évben egy főre: 2,5–3 q. A megtermelt gabonát azonban el is kellett tárolni. A 18. században még elterjedt volt a gabonavermes tárolási mód, melyet csupán az emlékezet őrzött meg. A gabonás verem egy földbe ásott, palack formájú pince volt, szája szűkebb, belseje kiszélesedett. Kiválasztották a magasabb helyeket, ahol kiáshatták ezeket a vermeket. A kiásás után kiégették, szalmával, lassú tűzzel, volt ahol még be is meszelték. Ezekbe a vermekbe öntötték a gabonát, melyet úgynevezett *„merkával”,* félvékás edénnyel mértek ki, amikor kellett. A gabonás vermekkel mint gabonatárolókkal már az 1800-as években sem igazán találkozhattak Csabán. Azonban nagy bosszúságot tudtak okozni az ilyen régi tárolók, mikor házépítésre került a sor. Ha a fal olyan helyre került, ahol korábban ilyen gabonaverem volt, ott vagy beszakadt vagy puhább volt a föld. Ez megnehezítette az alapok készítését. Ilyen esetben a vermet ki kellett ásni, majd újra visszadöngölni vagy tégla áthidalót behelyezni, mivel ott megsüllyedt volna a fal.

Ando György

A hagyományos módon történő aratás

Iparosok

Az újratelepülő Csaba lakosai szinte csak jobbágyok voltak. Szerszámaikat hozták vagy maguk készítették. Mesterembereket először egy 1723. évi összeírás említ (két-két ács, kovács, szabó és egy serfőző). Számuk négy év alatt megduplázódott, a tevékenység pedig kibővült (kerékgyártó, kosárfonó, hentes).

1733-ban már három kisüzem működött, közülük a serfőzőt kifosztották 1735-ben a lázadó parasztok ellen vonuló rác katonák. 1740-ben érkezett Csabára Mainzból a szíjgyártó Keller család. Hozzájuk hasonlóan az első iparosok gyakran németajkúak voltak. Az első ismert német család Frankfurtból vándorolt Békés megyébe, az eredetileg vélhetően Fremder famíliát nálunk Flenderként emlegették.

Az iparosok száma folyamatosan bővült, de sokáig csak alkalmi mesterek maradtak, mezőgazdasággal is foglalkozniuk kellett. Az egyik kovács 1758-ban nyolc ökörrel, három tehénnel és öt sertéssel is rendelkezett. A mesterek csak 1817-ben és 1821-ben tömörültek céhekbe. A 18. századra vonatkozó forrásokban a már említett szakmák mellett újakat is találunk: szűcs, selyemszövő, kőműves, csizmadia, molnár, lakatos, szíjgyártó. A kézművesek aránya a felnőtt adózók között még a 19. század elején is jóval az országos és a megyei átlag alatt volt, az egy százalékot sem érte el. Az örökváltság évében, 1845-ben azonban már hat százalékra nőtt az arányuk Csaba felnőtt kereső lakosságán belül.

Dr. Szenográdi Péter

A kovács, a kerékgyártó és a lakatos céh szabályzata

Szlovák katolikusok Csabán

A 18. század első évtizedétől folyamatosan leköltöző evangélikus szlovákság mellett folyamatosan érkeztek Békéscsabára katolikusok is. 1746-ban negyvenegy katolikus betelepülési szándékáról tudunk.

Az 1715-ben Gyulán, majd 1731-ben Endrődön megszervezett katolikus plébánia látta el a csabaiak lelki gondozását is. Csabán 1750 februárjától működik az önálló katolikus plébánia, ekkor kezdődött az anyakönyvek vezetése is. A katolikus hívek száma hatvan főnyi lehetett.

A plébánia első, 1788-ban felfektetett bérmálási anyakönyvében Litava, Badin, Jelsava, Bozok, Unyatin neve szerepel a legtöbb bérmálkozó származási helyeként. Az anyakönyvi adatok szerint a legtöbb betelepülő Bozok-Bzovik régiójából jött. A katolikusság folyamatos bevándorlásának kezdete az 1760-as évekre tehető, ekkor már jelen vannak a ma is élő csabai katolikus családok ősei: Ancsin, Bohus, Bartyik, Csiák, Gazsó, Gáspár, Gyebnár, Kovács, Krizsán, Kruzsicz, Paulik, Tót, Vozár. E családok létszáma az 1772. évtől ugrásszerűen emelkedik, ami mögött szervezett betelepítés valószínűsíthető. Ezt alátámasztja az is, hogy időközben megalakult a plébánia, a családok a földesúr révén biztos egzisztenciához jutottak, ami vonzóvá tette az ideköltözést.

A Békéscsabára betelepülő katolikus családokat a vallási türelmet gyakorló földesúr – az evangélikus faluvezetés tiltakozása ellenére – külön városrészben letelepítette, a mai Szarvasi út – Berényi út és a környező utcák területére. Közösségüket egy ideig a „Communitas Catholica" irányította. A plébánia és a vele egy épületben levő kis kápolna a település központjában épült fel a földesúr által adományozott telken. A jobbágyföldek területét is a hatalmas csabai határban külön, a sopronyi pusztán jelölték ki számukra.

Dr. Jároli József

Feszület a
Munkácsy Mihály
Múzeum Néprajzi
gyűjteményéből

A lelkész átka beteljesedik? Csaba legnagyobb tűzvésze

A 18. században újratelepült város történetében az árvíz és a tűz bizonyult a legtöbb szenvedést okozó csapásnak. A tüzet az itt élő emberek okozták leggyakrabban, melynek fő kiváltó oka a pipázás volt. A másik gyakori ok a fából vagy nádból készített kémények kigyulladása. Összefogásban kellett védekezni ellene, hiszen száraz időben egy-egy lángra lobbanó fészer nagy tűzvészt okozhatott. 1738 tavaszán olyan tűzvész tombolt Csabán, hogy 22 ház esett áldozatul.

1755 áprilisában volt Csaba eddigi legnagyobb tűzvésze, aminek 133 károsultja volt. A tűzesettel kapcsolatos érdekesség, hogy az 1753 júliusában hivataláról lemondó Vandlik Márton evangélikus lelkész búcsú prédikációjában megátkozta legnagyobb ellenségét, Hankó Jánost. 1755. április 25-én az „átok beteljesedett" (?), Hankó Jánosnál ütött ki a tűz, amely az egész alsóvéget, a piacon lévő vendégfogadóval együtt, elhamvasztotta. Több mint 100 ház égett, voltak, akiknek nemcsak a háza égett le, hanem terményeikben, jószágaikban is sok kár keletkezett.

Több rendelkezés is született a tűzesetek visszaszorítása érdekében a későbbiekben, hogy senki ne dohányozzon az utcán, udvaron, istállóban, széna és szalma körül, valamint kéményépítésnél elrendelték az égetett tégla használatát.

Az 1880-ban felállított Tűzőrséget megelőzően a városi tűzfigyelésről és tűzjelzésről az evangélikus kistemplom tornyában szolgálatot ellátó három toronyőr gondoskodott. Ez is mutatja, hogy a tűz elleni védekezés a kezdetektől szervezett formában létezett.

Forrainé Kovács Márta

A nádfedeles ház, lobbanékonysága miatt sok esetben a nagy tüzek okozója

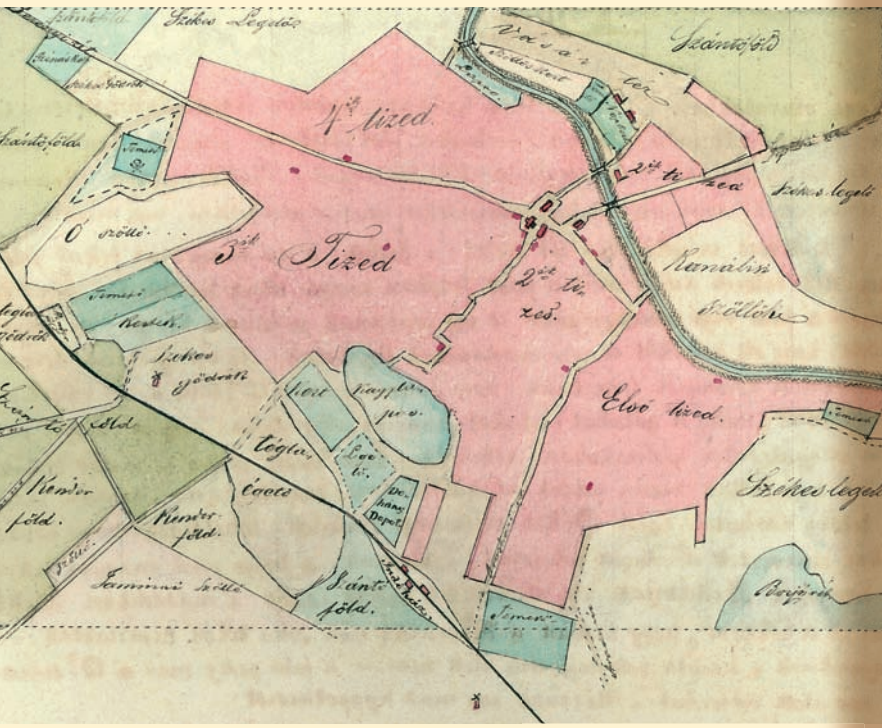
A csabai telek: kvarta és okta

Csabán elsősorban jobbágyok laktak, ami azt jelentette, hogy különböző adókat, illetményeket kellett a földesúrnak fizetniük, s ennek mértékét a jobbágytelek határozta meg. Legnagyobb egységnek az egész telek számított, ami 56 kishold volt, (kb. 21 hektár), ennél kisebb volt a negyed telek, vagyis a kvarta (kb. 14 kishold), míg a legkisebb a nyolcad telek, az okta (kb. 7 kishold). A Nagy- és Kisréten is egy okta telek 700 négyszögölnek felelt meg, ezeket a területeket még az 1930-as években is oktáknak hívták a helyiek. A jaminai szőlőkben kvartákat osztottak, ami akkor 800 négyszögölnek felelt meg.

Mindez azt mutatja, hogy nem volt sok különbség a kvarta és az okta között, ennek azonban az az oka, hogy a telek nagyságát jelentősen befolyásolta az adott föld minősége. Csaba esetében az adóösszeírások a nyolcad telkeseket is jobbágynak tekintették, viszont az 1804-től rendelkezésre álló népösszeírások csak a negyed telkeseket számították annak.

A telkesek száma a 19. század közepétől jelentősen megnőtt, aminek az volt az oka, hogy a korábban tiltott telekaprózást engedélyezték, így sok családfő úgy tudta önállósítani gyermekét, hogy családon belül felosztotta a jobbágytelket. A csabai növekedés a megyei változáshoz hasonlóan alakult, amellyel Békés vármegye kiemelkedett az alföldi-délvidéki megyék sorából.

Szakál Veronika

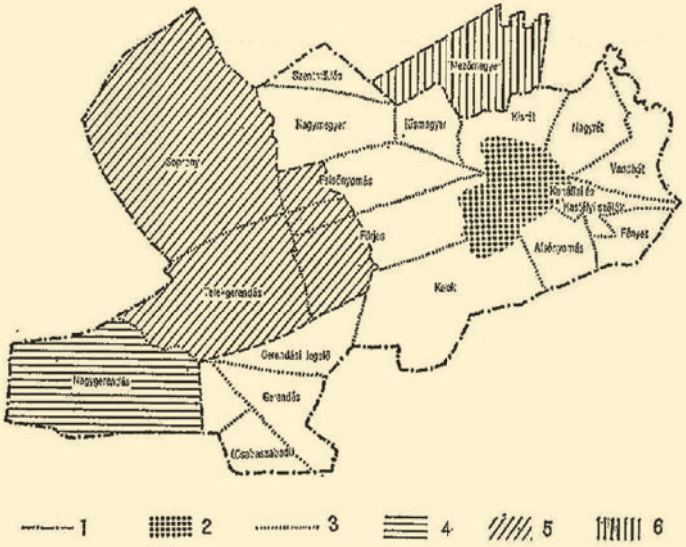
Csaba területi felosztása Haan Lajos *Békés-csaba* című könyvében közölt térképen

Mekkora volt Csaba határa?

A letelepedést követően a határhasználat valójában a lakatlan puszták művelés alá vonását jelentette. Csaba betelepítése nem egyszerre történt, folyamatosan érkeztek a Felvidékről a jobb sorsot itt remélő telepesek. A nagy kiterjedésű határ fokozatos szántóföldi művelés alá vétele a megtelepedést követő évtizedekben a belső legelők övén kívül történt meg. A később érkezők mind távolabbi vagy már kimerített földet tudtak csak művelés alá vonni. A város határa kezdetben Harruckern János György, majd Harruckern Ferenc tulajdonában volt. 1798-tól kisebb részekre darabolódott az ezidáig egységes birtok, több tulajdonosa lett. A jobbágyok által használt földterület úrbérrendezése 1772-ben zajlott, mely szabályozta a szántóföldek használati jogát. Egy egész telek kiterjedését 34 kisholdban és 22 kaszásrétben állapították meg. Csaba határa relatíve nagy kiterjedésű volt. Haan Lajos Csaba monográfiájában így ír erről: *„Kiterjedése a'hozzá tartozó soproni, megyeri, kis kondorosi, szentmiklósi, csákói, gerendási és vandháti pusztákkal együtt 83154 hold".* A 19. század közepére a település határa 57374 kat. hold volt: Alsónyomás, Felsőnyomás, Fényes, Fényesi szőlők, Fürjes, Gerendás, Kanálisi szőlők, Kerek, Kisgerendás, Kismegyer, Kisrét, Nagymegyer, Nagyrét, Nagygerendási-puszta, Sikkony, Soprony, Szentmiklós, Telekgerendás és Vandhát. Később Csaba határa mintegy 6000 kat. holddal csökkent: *„Területe 51416 kat.hold és 638 négyszögöl. Legutóbbi területi változása az az 5968 kat.hold és 938 négyszögöl veszteség volt, mely határából 1924. január 1-jén az önállóvá lett Gerendás községnek ment birtokába*". A későbbiek során újabb változások történtek.

Ando György

Csaba határának változásai

1. Nagy-Csaba határa – 2. Zárt település – 3. Külterületi határrész határa –
4. 1924-ben önállóvá lett község – 5. 1952-ben önállóvá lett község –
6. 1973-ban Békéscsabához kapcsolt terület

Az első katolikus templom Csabán

Budinszky György plébános szolgálata idején, 1769–1770 között épült fel az első katolikus templom a kegyúr, báró Harruckern Ferenc és felesége, Dierling Antónia anyagi segítségével. Az új templom patrónusa Páduai Szent Antal lett. A híres ferences szent mellett a „Mindenszentek" oltalmába is ajánlotta szentegyházát a kis közösség.

Az első templom alapkövét 1769. július 30-án tették le, szentelését Jedlicska Antal, nagyváradi apát-kanonok végezte. 1770. október 8-án átvitték az Oltáriszentséget az épülőfélben levő új templom sekrestyéjébe, és ezentúl itt voltak a szentmisék. Az 1771. évi pünkösd ünnepén miséztek először az új templomban. Az akkor még torony nélküli, barokk templomot valószínű a plébános benedikálta. Bitskos János plébános idején, 1818 és 1820 között épült a torony a három boltszakaszból álló templomhajó elé.

Az 1816. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv és két régi fotó tanúsága szerint az egykori templom főoltárán a patrónus, Páduai Szent Antal képe volt. (Ezt az oltárképet cserélték le 1878-ban, amikor a négy Laurinyecz testvér nyolcszáz forintos adományából újat festettek.) A főoltár fából készült, itt őrizték az Oltáriszentséget. Mellékoltárán Sienai Szent Katalint ábrázoló oltárkép volt. 1839-ben az egyházközség költségén készült el a második mellékoltár, Nepomuki Szent Jánost ábrázoló oltárképét Petrovszky Ádám ajándékozta a templomnak. 1876-ban Krisztus koporsóval gyarapodott a liturgikus felszerelés, amely még 1926-ban, az új templomban is megvolt.

A régi templomból mára kevés tárgyi emlék maradt: az 1845-ben Pesten készült aranyozott ezüst, úgyne-

Az első katolikus templom a plébánia épületével

vezett Goszmann-féle kehely, a Szent Kereszt ereklye, a Madonnát a kis Jézussal és Keresztelő Szent Jánossal ábrázoló textilkép, valamint a legrégebbi körmeneti kereszt korpusza.

Dr. Jároli József

Miért kanyargósak, zegzugosak a csabai utcák? (Városrészek Csabán)

Csabát, legrégibb részeit, főleg a belváros körüli utcákat járva, – a Szarvasi út, Baross út, Jókai út által határolt terület, a Bartók Béla út, a Temető sor, az Ilosvai utca – feltűnik, hogy az utcák, sőt még a főutak sem egyenesek, hanem kanyargósak. Nem lehet belátni az egészet, sok helyen az utcákat sikátorok kötik össze egymással. Példaként említhetjük a Kis-Tabán utcát a Baross utcával összekötő girbe-gurba Horváth utcát. A megoldás nem egyedi, több helyen is találkozunk ilyesmivel.

A 18. század elején a belvizek elvezetése, a Körös csatorna megásása előtt egy vizektől szorongatott szűk helyre szorított halmaztelepülés képét mutatta Csaba. Legmagasabb pontja az evangélikus nagytemplom körüli terület volt. A nagy számban ideérkező betelepülők kezdetben a mai főtér területén, majd párhuzamosan a mai Körös csatorna – Bartók Béla út – Ilosvai utcák, főtér – Luther utca – Bartók Béla út – Petőfi utca, Baross út – Szarvasi út – Jókai utca, Baross út – Békési út – Körös csatorna közötti területeket építették be.

Már a 18. század közepétől kezdve kialakult Csaba városrészeinek elnevezése. *Alvég, Felvég, Trhan* (mely a szlovák *trh,* piac szóból kapta a nevét), melyhez a Bogárházi és a Tabáni városrész is tartozott. Jamina (jelentése gödrök), eredetileg Vinyice (szőlők) városrészt csak 1769-ben mérették ki.

A 19. században a városrészek közigazgatási elnevezése tized volt. Alvég volt az 1. tized, a Felvég a 4. tized, a Trhan a 2. tized és a Tabáni rész volt a 3. tized. *„Az utcákon járva ugyancsak volt ajánlatos hosszúszárú csizmát húzni, különben sáros időben megnézhette magát az*

Bodoky Mihály 1818-as Csaba térképe

embert [...] eltévedni nem volt nehéz, mivel egy-egy utca teljesen váratlanul zsákutcába végződött és nem volt tovább..." – írja Haan Lajos 1858-ban. S kérdésünkre, hogy miért kanyargósak, zegzugosak a csabai utcák – szintén a nagytudású Haan Lajos adja meg a választ: „*A' csabai utczák, mellyeknek száma [...] meglehetősen rendetlenek és görbék, a' házak is, egyik ki, másik be van építve, a' mi onnan származik hogy hajdan e vidék csupa mocsár lévén, a' hol ki egy kis hátat, azaz száraz helyet talált, oda építette fel házát, a'mocsaras helyet pedig udvarnak hagyván, azt később földdel kitöltötte. Vannak néhutt úgy nevezett zsák utczák is melyek udvarokba végződnek 's ha az ember beléjök megy, azon veszi hogy se ki se be.*"

Ando György

A „Csabai Körös" – az Élővíz-csatorna

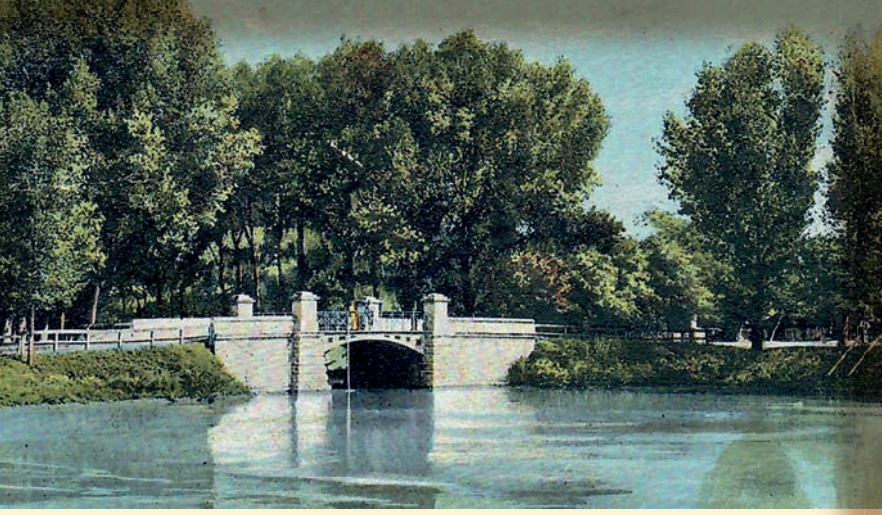
Az Élővíz-csatorna egy Gyula–Békéscsaba–Békés között haladó vízfolyás, melynek egy része a Fehér-Körös egykori medrében, míg a békéscsabai „félholtforma" szakasz emberkéz alkotta mederben folyik. A „*Csabai Körös*" története, amely, kis időbeni eltéréssel egybeforr az újratelepített Csaba történetével, 1772-től indult. Az 1777-ig tartó munkálatok során a békéscsabai lakosok közhasznú munkával ásták ki a medrét Veszelytől Békésig, 14 kilométer hosszan, hogy vízi útvonalat biztosítsanak az Erdélyi-szigethegység fáinak leúsztatására, így pótolván a fahiányt. Csaba első jegyzője írta: „*Csaba becsületes népe [...] elöljáróinak egyetlen szavára, önként és önszorgalomból, feleségestől, fiú- és leánygyermekkel, szolgákkal és cselédekkel egyetemben*" fogott hozzá a csatorna kiásásához.

Később sokszor mélyítették, szélesítették, és még vízimalom is üzemelt rajta. Miután a gerlai Fehér-Körös szakasz 1863-ban holtág lett, a Nádor-csatorna vizét vezették ide, és így lett újra „*élő*" a mai csatorna. 1864-ben ismét mélyebbre ásatták az elöljárók, mert beiszapolódott, és, hogy a „*nagy inség folytán kenyér nélkül maradt szegény népnek munkaalkalmat adjanak*".

Egykor több csónakkikötője is volt, sőt fürödtek is benne. A malomból belefolyó meleg víz miatt még „*gyógy erőt*" is tulajdonítottak vízének. Az 1920-as években innen szivattyúztak öntözővizet a Széchenyi ligetbe.

A csatorna 1989-óta helyi védettségű természetvédelmi terület, és felbecsülhetetlen jelentősége, hogy ökológiai folyosóként működik. A belváros parti sétányán ma a város nagyjainak portré- és mellszobrai láthatók.

Váncsa Klára

Amikor a csatorna elkészült, a víz mélysége 3,7–3,8 méteres, hajózásra alkalmas volt. Az egyik kikötő az István-malom előtt kapott helyet

A csabaiak szívesen fürödtek az Élővíz-csatornában, amit az 1942-ben készült képeslap is igazol

Rucalápozás a Körösön

A Körösön való faúsztatás Csabán a 18–19. századra nyúlik vissza. A vízi faanyagszállítás már ekkor nagy jelentőséggel bírt. Kedvezőtlen időjárás esetén számos alkalommal még a szárazföldön közlekedők, szállítmányozók is vízre kényszerültek. A faúsztatás a hajózástól abban különbözött, hogy a rakományt nem irányították, hanem rábízták a folyóra. Az úsztatás kasokban, lápokban, rucalápokban történt.

Ezek közül a legsűrűbben használt úsztatási mód a rucalápozás volt, ami azt jelentette, hogy darabonként eresztették a tűzifát a folyóba. A lépésben úszó rakományt egy csónakos kísérte, aki a fennakadt fákat eligazította, a végcélnál pedig megállította azokat. Az úsztatás jelentősége akkor nőtt meg, amikor a csabaiak 1777-ben kiásták a mai Élővíz-csatornát. Az Erdőhátról érkező tűzi- és épületfa így tehát vízen juthatott el Békésre, Csabára és Gyulára. Ám idővel egyre több probléma adódott ezzel a szállítási móddal, hiszen rongálta a hidakat, eliszaposította a medret, továbbá fokozta az árvízveszélyt.

A hidakkal rendelkező községeknek komoly jövedelmet jelentett a vízi szállítás, ennek ellenére 1874-ben véglegesen megszüntették a faúsztatást a Körösön. Az Élővíz-csatornán korábban kikötő is működött, amely az István-malom előtti területen helyezkedett el. Napjainkra a csatorna medre eliszaposodott, s csupán sportolásra, horgászatra használják.

Salamon Edina

Faúsztatás során a zsilipeknél feltorlódott a faanyag

Jobbágyok és zsellérek

Csabán hosszú ideig szinte csak földműves és állattartó emberek éltek, ezen belül telkes jobbágyok és (házas vagy házatlan) zsellérek. A fogalomhasználat sokáig nem volt következetes, de eleinte a „telkesek" aránya lényegesen meghaladta a zsellérekét. A lakosság pontos kategorizálása Mária Terézia úrbér (1767) rendezéséig nehéz feladat. 1772-ben kezdték a földeket telkekre osztani, a szolgáltatásokat pontosítani. Csabán a földek jó minősége miatt az egész telek kiterjedését 34 kisholdban és 22 kaszás rétben határozták meg. A telekhez igazított szolgáltatások az országos viszonyoknak megfelelően alakultak. Helyi sajátosság volt azonban, hogy a földesúr a fonás helyett a kenderből és lenből is a kilencedet kérte. Az egész teleknél kisebb földet használók terhei arányosan csökkentek. Csaba 1773-ban már a megye legnépesebb települése volt, a döntő többség paraszt, elsősorban „telkes jobbágy". Számuk az 1787-ben zárult népszámlálás idején már meghaladta az ezer főt, tizedük egy egész teleknél is nagyobb földet használt, igaz közel harmaduknak csak egy negyed telek jutott. Ugyanakkor a zsellérek száma ennél kevesebb volt, arányuk azonban fokozatosan nőtt. 1804-ben a 12577 lakosból a felnőtt adózók száma 2959 fő volt, ebből paraszt foglalkozású 2937. Ez utóbbi családfők körében már a zsellérek voltak többségben (57,75 százalék), többségük házatlan volt. A zsellérek aránya meghaladta az országos átlagot, de Békés megye egészéhez képest jóval alacsonyabb volt.

Dr. Szenográdi Péter

A tavaszi szántás ábrázolása egy fotóreprodukción

Hetipiac szerdán

A kereskedelem egyetlen színtere sokáig a helyi piac, illetve a vásár volt, amely nagy jelentőséggel bírt a települések életében. Csaba gazdálkodó lakossága sokáig a környező települések piachelyeire járt át, de utakat – például Gyula és Csaba között – csak 1760 után építettek ki.

Csabán majd csak 1776-ban engedélyezték a hetipiac tartását, helyszínnek a községháza előtti teret jelölték ki, ahol szerdánként jelentek meg a csabaiak és a környéken élők vásárlás vagy eladás céljából. Szabályozásukra piaci-vásári rendtartásokat adtak ki, amelyekben kijelölték a különböző termékek árusítási helyeit is. Az 1879-es rendtartásból ismert, hogy a Fő téren a kisiparosok közül itt árulhatott az asztalos, a kerékgyártó, az üveges, illetve különböző élelmiszereket árultak, többek között gyümölcsöt, zöldséget, halat és vadat, valamint seprűket és tűzifát is. Később már a helyi viszonyokat figyelembe véve adtak ki hasonló szabályozást, amelyben a kézművesek-iparosok kerültek túlsúlyba, vagyis a csabai gazdaságban betöltött szerepük jelentősen megnőtt.

A településeken gyakran megjelent a piacok specializálódása, ez igaz volt Csabára is, ahol 1861-től tartottak gabonapiacot a piactér szomszédságában. Jelentőségére utal, hogy 1884-től a közterületet Gabona térnek hívták, ebből lett később a Ferenc József tér, ma pedig már mindenki Szabadság térként ismeri.

Szakál Veronika

Piaci forgatag a Fő téren

Csabai városrészek – Jamina

Az 1718-ban újratelepült Csaba lakossága a Felvidékről nagyszámban érkező telepesek hatására rohamosan növekedett. Az új környezetben letelepültek egyik legfontosabb feladata házaik felépítése volt. Az építkezéshez csak olyan anyagokat használhattak, melyeket a természet adhatott: földet, fát és nádat. A vert falú, illetve vályogfalú házak építéséhez szükséges földet a helység szélén termelték ki. A legjelentősebb földkitermelés a mostani Erzsébethely területén folyhatott. A kitermelés után gödrök keletkeztek, amiből a *„Jamina-gödör"* elnevezés származik.

Az említett területet 1769-ben osztották ki szőlőskertnek (*Vinyice* elnevezés). A *„városi"* nincstelen jobbágyok, zsellérek, hogy kivonják magukat az adókötelezettség alól, tömegesen kezdenek kiszökdösni, kitelepülni a szőlőskertekbe. Csaba *„városa"* az 1840-es évek táján több rendeletet is hozott a kiköltözöttekkel szemben, de ezek a rendeletek csak papíron éltek.

Csaba nagygazdákból álló vezetősége nem törődött *Jamina* gazdasági, oktatási és kommunális fejlesztésével, aminek következménye az lett, hogy 1880-ban Jamina – mint leendő község – önállóságot követelt magának. A jaminai lakosok, Kesjár János és társai, kérelmüket a békéscsabai szolgabíróhoz adták be, aki továbbította a megyéhez. Az elkövetkező év szeptemberében a szőlőskerti lakosok önállósodási kérelmét a megye vezetősége, majd decemberben a belügyminiszter is elutasította.

A városrész azonban nem nyugodott bele a döntésbe, ezért 1882-ben másodszor is beadták önállósodási kérelmüket a miniszterhez, melyben kijelentették, hogy

Mazán László a *jaminai* evangélikus templom tornyát ábrázoló grafitrajza

Jamina a város minden terhében köteles osztozni, de viszonzásul semmi előnyben sem részesül. A jaminaiak képviselői, Szeverényi András, Kesjár Mihály és Bartolák György Literáty Ödön budapesti ügyvédet és országgyűlési képviselőt bízták meg az ügy képviseletével. Ennek fejében a leendő község képviselői ígéretet tettek, hogy Jaminát – hálájuk jeléül – *Literátyfalvá*nak kívánják elnevezni.

Az önállósodásért vívott küzdelem több évet vett igénybe, de *Jamina*, mint község, sosem vált önállóvá. Néhány jelentősebb engedményt azonban sikerült kiharcolniuk. Piacot jelöltek ki, modern fecskendőt kapott a városrész, az 1875-ben épült templomot órával szerelték fel és Jamina jegyzői állást is kapott. A városrészt 1898-ban a meggyilkolt királyné tiszteletére Erzsébethelynek nevezték el, de Békéscsaba lakosai körében az eredeti *Jamina* elnevezés él továbbra is.

Ando György

Szárazmalmok Békéscsabán

Csabán a 18. századi körülmények – vagyis a jó országutak és a vásártartási jog hiánya, a megyeszékhely, Gyula közelsége – nem kedveztek az ipar kialakulásának. Mindazonáltal már a kezdetekkor megtalálhatóak voltak a legszükségesebb mesteremberek, vagyis a kovácsok, a kerékgyártók és a molnárok. A község nagy háztelkeken felépített lakóházakkal és lóerővel hajtott szárazmalmokkal igyekezett idecsábítani a molnárokat, akik ebben az időben nemcsak a malmok felépítéséhez, karbantartásához és üzemeltetéséhez értettek, hanem az ács-, faragó-, és asztalosiparba tartozó mesterségeket is gyakorolták. A 18. században még ők készítették a koporsókat, a fa konyhaeszközöket, valamint az egyszerű parasztbútorokat is. A malmokat és a mesteremberek műhelyeit magántulajdonosok vagy az egyház tartotta fenn, és úgynevezett vámrészes molnárokat foglalkoztattak.

Békéscsabán nemcsak szárazmalmok, hanem szélmalmok is voltak, sőt, a veszei szőlőkben egy vízimalom is működött. A gőzmalmok általános elterjedéséig a szárazmalmok száma azonban töretlenül nőtt: 1840-ben harmincegy szárazmalomról írnak a források, az 1845-ben megkötött örökváltsági szerződés idején már ötvenhét lóval meghajtott malom őrölte a gabonát, vagyis majdnem kétszer annyi, mint tíz évvel korábban. 1866-ban nagy szárazság uralkodott, jószágot is alig tarthattak az emberek. Ló hiányában a gazdáknak maguknak kellett hajtaniuk a szárazmalmok nagy kerekét, amelyek számát Haan Lajos ekkor ötvenre teszi.

Áchim Gusztáv *Békéscsaba műszaki vonatkozásai* című könyve szerint az utolsó csabai szárazmalom az 1900 táján lebontott Burkus Hrabovszki-féle malom volt, amely a későbbi Osztrák-Magyar Bank helyén állt.

Kovács Gergely

Szárazmalom külső képe és belső tere

A csabai bíró széke

A Munkácsy Mihály Múzeum néprajzi gyűjteményének egyik legbecsesebb tárgya a csabai bíró széke. A múzeum gyűjteményében további számos úgynevezett gondolkodó- és karosszék is található, melyek a csabai nagygazdák otthonaiból származnak. Ezek a székek a 18–19. századi békéscsabai szlovák bútorkultúra értékes darabjai, melyekre reneszánsz megjelenés és barokkos díszítés jellemző. A falusi és városi asztalosok és a képzettség nélkül asztalos munkát végzők egyaránt előszeretettel készítettek ilyen székeket. A székek a szobában, a kemence mellett álltak, és kizárólag a család legidősebb férfi tagjai használhatták.

A bírói szék a bírói hivatal tárgyi jelképe, mellyel a fontos közigazgatási szerv tekintélye fejezhető ki. Ez az ülőalkalmatosság tulajdonképpen az uralkodói trónust idézi meg. Kezdetben a bírói szék használata a méltóság jelképe volt, mely emellett az ítélethozás elengedhetetlen kellékének is számított. Innen ered a törvényszék és ítélőszék szavunk is. A falusi és városi bírói tisztséghez szorosan kapcsolódott, ezáltal a bírók kizárólag ebben ülve hozhatták meg döntéseiket, ebben ülve gyakorolhatták a bíráskodást. A múzeum által nagy becsben tartott leghíresebb békéscsabai bírói szék háttámláján vésett felirat látható*: „R: A: 1780”.* Az „R” a szlovák ROKU (azaz évében), az „A” a latin ANNO rövidítése (jelentése szintén évében). Az első bíró, akinek ilyen típusú szék készült, és aki feltételezhetően elsőként ült benne, Kerepeczky Mátyás volt, aki 1780 és 1782 között töltötte be a tisztséget.

Salamon Edina

Csabai bírói szék 1780-ból

Tornyot az evangélikusoknak!

Az evangélikus kistemplom tornya nem akármilyen körülmények között épült fel. Ugyanis amikor Tessedik Sámuel lett a lelkész 1745-ben, első feladata volt, hogy a vályogból épített imaház helyett egy nagyobb templomot építtessen, viszont tornyot nem engedtek építeni.

Mai szemmel talán furcsának tűnik, de abban az időben Magyarországon tilos volt a protestáns vallásúaknak, így az evangélikusoknak is, tornyos templomot építeni, ezt csakis a római katolikus templomoknak engedélyezték. Ez a felfogás olyannyira jelen volt, hogy Tessediknek meg kellett ígérnie, hogy nem fognak tornyot építeni.

A szemlélet néhány évtizeden belül megváltozott, ugyanis II. József uralkodása alatt, 1783-ban már lehetővé tették az evangélikusok számára is a torony építését, amely egy erős, bástyaszerű torony lett. Azonban más szempontból is nélkülözhetetlennek bizonyult a torony, mivel Csabán tűzfigyelésre is használták. A torony felső emeletén külön helyiséget alakítottak ki a tűzőr számára. A 19. század elejéig azokon a településeken, ahol a protestáns vallásúak többségben voltak – mint például Csabán is –, a település és az egyházközség tisztviselői gyakran ugyanazok voltak, sőt a gazdálkodás is közös volt. Így történhetett, hogy kezdetben az evangélikus kistemplom tornya nem az egyházközség, hanem Csaba község tulajdonához tartozott.

Szakál Veronika

Az evangélikus kistemplom

Látkép a kistemplom tornyából

A csabai posta története

Már az újjátelepítését követő évtizedekben, a gyorsabb kapcsolattartás érdekében, megnőtt az igény egy postaállomás megnyitására is. Csaba kedvező fekvésű helyen, az Arad felé tartó postaútvonalnál feküdt, így természetesen Csaba neve is olvasható az 1788-ban kiadott helytartótanácsi köriratban.

Az első postamester Omaszta Sámuel volt, azonban sokkal nagyobb szerepe volt ebben édesapjának, Omaszta Jánosnak, aki az orosházi postamesteri tisztséget töltötte be. Ezután közel száz éven át az Omaszta családból kerültek ki a csabai postamesterek. Kezdetben az úgynevezett bogárházak közelében lévő családi házukban rendezték be a postaállomást, hiszen a napi forgalom ekkor még csekélynek számított. Amikor János másik fia, Zsigmond került a posta élére, az állomást áthelyezte saját házába, a Gyulai útra.

A 19. század második felétől kezdve rohamosan nőtt a postaforgalom, ami annak köszönhető, hogy az első mozgóposta-kocsik is ekkor indultak el. Ez szerepet játszott abban, hogy előbb a vasútállomáson, majd Jaminában is önálló posta nyílt. A századforduló alatt egyre többször vetették fel a posta új épületbe történő költözését, azonban ezt nemcsak a pénzhiány akadályozta, hanem az első világháború és az azt követő változások. Végül 1925-ben kezdték el az építkezést, és két év múlva átadták a Szent István téri postapalotát. A postamesteri rendszert végül 1950-ben szüntették meg, és a posta elköltözött addigi helyről, amikor 1979-ben átadták a Szabadság téri épületet.

Szakál Veronika

A Magyar Királyi Postahivatal reprezentatív palotája

A csabai Selyem Fabrika

A selyemtermelés őshazája Kína, ahol évezredeken át őrizték a titkát. Magyarországon a selyemhernyó tenyésztését 1680-ban honosította meg Passardi Péter János.

Csabán 1792-ben selyemgyár jött létre, azonban nem sokáig működött, mivel a haszon igen csekély volt. 1823-ban a csabai selyemgyár beszüntette működését.

1880-tól Bezerédj Pál miniszteri tanácsos az ország egész területén szervezhette a tenyésztést, legfőképpen azon községekben, ahol már korábban is folyt selyemhernyó tenyésztés, így Csabán is. Bezerédj Pál tisztában volt azzal, hogy a selyemhernyó tenyésztéshez eperfa erdők telepítésére van szükség. Eperfa magot és csemetéket vásárolt külföldön, és elindította az egész ország területén az eperfaültetést. Eperfákat ültettek udvarokon és utcákon, ami azért volt fontos, mert az eperfa levelével táplálkoztak a hernyók. Békéscsabán 1902-ben az utcákon több mint tízezer eperfa növekedett.

1897 nyarán Kalin Ferenc mérnök terve alapján felépült a lakosság által selyemgubó gyárnak nevezett kétemeletes épület a Kazinczy és Illésházy út sarkán. A gubóraktár feladata volt a selyemgubó átvétele, kezelése, fojtása, a fojtott gubó elszállítása Tolnára a gombolyítóba.

A fejlődő selyemhernyó tenyésztés hatására hamar felmerült az igény, hogy a beváltó hivatalt selyemfonodával egészítsék ki. 1907-ben megépült a Békési úton a selyemfonoda. 128 gépével a csabai selyemfonógyár volt az egyik legnagyobb az országban. A gyár több mint háromszáz női munkást foglalkoztatott. A gyár termelése az első világháborúban az olasz hadüzenetet követően je-

Gubóraktár a Kazinczy és Illésházy utca sarkán

Selyemgombolyító gyár a Békési úton

lentősen csökkent, majd a román megszállás idején teljesen megszűnt. Selyemfonoda helyett Merkur néven pamutszövőgyár létesült, melynek termelése 1921. év nyarán indult meg.

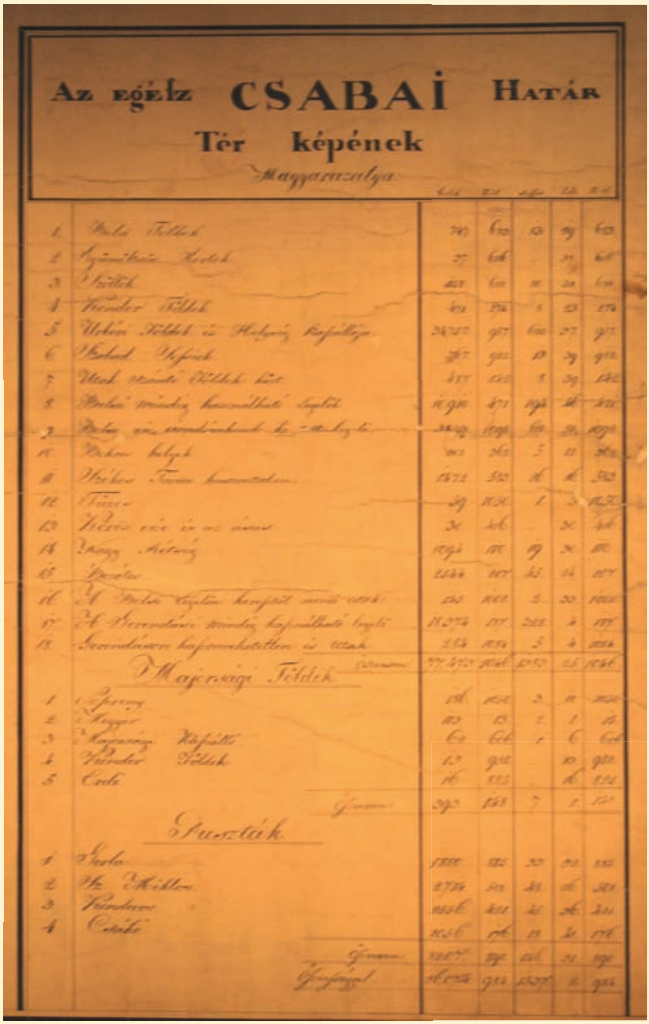
Forrainé Kovács Márta

A megveretés szokása

A faluhoz általában hozzátartoztak különböző földterületek, mint a kert, a szántóföld és a legelő. Minden faluban szokás volt, hogy évente rögzítették a falu határát, és ilyenkor a falu tisztviselői közül is sokan megjelentek a falu határának körbejárásakor.

A határ jelzésére határjeleket, köveket vagy éppen határdombokat rögzítettek; ez utóbbi jellemző volt Csabán is. Itt sokáig élt egy különös szokás, ami a falu határához kapcsolódik. Ugyanis ha Csaba egyik részében határdombot emeltek, akkor azon néhány fiút lehúztak, majd megvertek, hogy emlékezzenek arra, hol volt a határdomb. Csaba jegyzőkönyvében erről a szokásról még pontos bejegyzés is található, amiben az áll, hogy 1801-ben, a veszeji malomárok ásás során megverették a 15 éves Nagy Jánost. Ezen részt vett a fiú keresztapja, Csjernyik Márton, valamint a település részéről Csaba bírója, Gécs Mihály és a jegyző, Jeszenszky János. Jeszenszky nemcsak az ilyen alkalmakon, hanem hivatalosabb eseményeken is jelen volt, többek között 1807-ben az evangélikus nagytemplom alapkő letételénél is.

Szakál Veronika

Az egész CSABAI Határ
Tér képének
Magyarázatya

„Az Egész CSABAI Határ Tér képének Magyarázatya"

Haan János nemcsak lelkész volt

Csabán sokáig az egyik legismertebb család a Haan család volt, köszönhető mindez Haan Jánosnak. Teológiai tanulmányai alatt megfordult Luther városában, Wittenbergben is, de tábori lelkészként részt vett a Napóleon elleni háborúban.

1818-tól szolgált a csabai evangélikus egyházközségben, ahol számos tisztséget töltött be. Működése idején került sor 1824-ben az evangélikus nagytemplom felszentelésére, amely Közép-Európa legnagyobb evangélikus templomának számít.

Azonban Haan nemcsak a csabai hívek lelki életével foglalkozott, hanem fontosnak tartotta a település gazdasági fejlődését is. Fia, Haan Lajos elbeszéléséből tudjuk, hogy érdekelte a technika világa, fontos helyet foglalt el életében az örökmozgó, vagyis a perpetuum mobile feltalálása, azonban hiába dolgozott ezen évtizedekig, végül nem járt sikerrel. Emellett kocsikat és hajókat készített, valamint utakat tervezett a megye részére, melyeket a megye elfogadott, de sajnos ezek nem valósultak meg. Ezzel szemben ő volt az első Csabán, aki dohányt és lucernát kezdett termeszteni, az utóbbit azonban sokan egyszerű fűnek nézték, és csak akkor vetettek lucernát, amikor látták, hogy mennyi terem belőle. Így többek között neki is köszönhetjük, hogy ezek a növények meghonosodtak településünkön.

Szakál Veronika

Tajtékkőből faragott, állatfigurával díszített pipafej, mely Lipták Pál gyűjteményének megvásárlásával került a múzeum gyűjteményébe

A gyülekezet kinőtte templomát

Eleinte a csabaiaknak csak egy vesszőből font, és kívül-belül sárral tapasztott templomocskájuk volt a mostani kistemplom helyén, 1717–1723 között. 1723–1745-ig vályogból épített templomot használtak, amely téglából volt kirakva és orgonával is ellátták.

1745-ben öt hónap alatt felépült a mai kistemplom „dereka", torony és oldalhajók nélkül, és 1773-ig ide jártak a hívek. Ebben az évben épült hozzá a két oldalhajó karzatostul, valamint az orgonakarzat is kibővült.

Az Ótemplom megépülése után hatvan esztendővel úgy megszaporodott a lakosság és a hívek száma (8000 lélekkel), hogy megoldást kellett találni. Szó volt a meglévő templom bővítéséről, a régi templom fölé nagy templomhajó építéséről és a régi lebontásáról, egy tabáni városrészben felépülő templomról. Ez azonban a gyülekezetet megosztotta volna, külön papra lett volna szükség, mert egy kisebb templomépületben gondolkodtak, így vasárnaponként mind a kettőt egyszerre használták volna. Milecz Mihály igazgató lelkész azonban tekintélye folytán úgy döntött, hogy a nagytemplomot az ótemplommal szemben kell megépíteni, és sokkal nagyobbra, hogy a gyülekezet együtt maradhasson. A kiválasztott területen lévő hat házból a családokat kiköltöztették (az egyház építtetett nekik egy-egy új házat), a házakat lebontották, és 1807 októberében letették az alapkövet. Sok-sok viszontagság után 1824. június 29-én felszentelték az új templomot.

„A csabaiak a templomot szorgalmasan látogatják, vasárnaponként 4–5000 buzgó lélek, ünnepeken 6–7000 ember jár istentiszteletre, s előfordul, hogy sátoros ünnepeken 5–600 fő haza kényszerül menni, mert helyet nem

Az evangélikus kistemplom főoltára és belső tere

kap. Úrvacsorához 1500–2000 lélek járul egyszerre. Hétköznapokon mindig vannak 5–600-an.“ – írja Haan Lajos evangélikus lelkész.

Kutyej Pál Gábor

Közép-Európa legnagyobb evangélikus temploma

A Békéscsabai Evangélikus Nagytemplom Közép-Európa legnagyobb evangélikus temploma, melyről álljon itt néhány adat:

- 25 méter magas és 50 méter hosszú a belső tér
- 3 szintes, körkarzattal ellátott
- 14 korinthoszi oszlop tartja a boltíveket
- 1,6– 2,5 méter vastagok a falai
- 5 méter magas a főbejárati ajtó
- 8 bejárata van
- 2,5 méter a toronyóra átmérője
- 3 méter magas kőkorsókat helyeztek el a templom homlokzatán
- 2,5x7 méter méretűek a toronyablakok
- 20 nagy és 20 kis ablak, 480 nyílószárny, 2640 ablaküveg
- 4 tölgyfa csigalépcső helyezkedik el benne, a toronylépcső 365 lépcsőfokos
- Haan Lajos szerint 8000 fő fér el benne, de óvatosabb becslések szerint is 3500 ülőhely és 1500 állóhely áll rendelkezésre.

„A toronysisak fönt 70 méter magasan koronában végződik, amelynek közepéből hatalmas, rézzel borított gombszár (csillagtartó nyél) nyúlik ki, tetejére rézgömb illeszkedik, amelyből 2,5 méter hosszú ametisztszínű üvegsugarak ágaznak ki. Kár, hogy ezek nagy része kitört: az idősebb csabaiak szerint igen szép látványt nyújtott a nagytorony, amikor csillagsugarain a nap sugarai ragyogtak."

Kutyej Pál Gábor

Az evangélikus nagytemplomot a Kossuth tér irányából ábrázoló képeslap

Nincs új a nap alatt – a Nagytemplom építése

A csabai nagytemplom a város jelképe. A csabaiak *Chrám*-dómnak nevezik, nem is csoda, hogy hozzá rengeteg legenda, szokás, néphagyomány kapcsolódik, melyek közül most csupán néhányat közlünk.

Mindmáig makacsul tartja magát az evangélikus hívek körében az a legenda, hogy az evangélikus nagytemplom 1,6–2,5 méter vastag falait szalonnabőrrel is szigetelték egykoron a víz ellen.

A 2017 augusztusában megkezdett felújítási munkálatok kezdetén a nagytemplomon a szakemberek falfeltárást is végeztek, részletesen vizsgálva a fal állapotát, összetételét. A pontos mérések alapján megállapították, hogy a falnak egy vastag fehérjeréteg is része. Mivel más magyarázatot erre nem találtak, így bizonyítékot nyert az eddig mendemondának tartott szalonnabőr szigetelés.

A Csaba Center építése során nagy hírnek számított, hogy az alapozást levert cölöpökre terhelték. Békéscsabán azonban köztudott tény, hogy a 19. század elején a csabaiak a nagytemplom falainak alapozását ugyanezzel a technikával végezték.

Ölnyi vastagságú facölöpöket vertek függőlegesen a mocsaras, laza szerkezetű talajba, majd arra téglaboltozatot íveltek, ezzel stabilizálva az alapot. Végül ráépítették a falszerkezetet.

Kutyej Pál Gábor

Századfordulós képeslap az evangélikus nagytemplomról

A hang a legnagyobb kincs – Nagytemplom

A csabaiak körében ismert az a mondás, hogy a papot és a kutyát a hangjáért tartják. Ha elmegy a hangja, mehet ő is.

A nagytemplom lelkészeinek kiválasztása nagyon érdekesen történt. A meghirdetett állásra meghívott pap felment a szószékre, és prédikálni kezdett. A presbiterek pedig kimentek a templomból, és odatűztek arra a pontra egy karót, ahol még hallani lehetett a hangját. A hetek teltek, a karók szaporodtak. Azt választották a gyülekezet lelkészének, akinek messzebbre hallatszott a hangja, hiszen be kellett zengenie annak a prédikációnak a teljes nagytemplomot.

Vasárnap az istentisztelet kezdete előtt két órával a hívek elkezdtek énekelni orgonakíséret nélkül. Rendszeresen nyitva hagyták a templomot azoknak a kedvéért (és több százan voltak), akik nem mentek haza ebédelni istentisztelet után, hanem vecsernyéig énekeltek a helyükön ülve vagy állva.

A szlovák evangélikusok énekeskönyve, a rézveretes Tranoscius több mint ezer éneke lényegében a keresztyén hit minden lényeges elemét tartalmazza. Otthonukban rögtön ébredés után már énekeltek belőle.

„A csabaiak az éneklésnek nagy barátai, annyira, hogy halottas toraik, keresztségeik, lakodalmaik éneklésből állnak [...] de kivált nyáron és más munka idején, minden bokor, tanya, kert, szőlő visszhangzik az énekléstől“ – írja Haan Lajos.

Kutyej Pál Gábor

Az evangélikus nagytemplom belső tere és orgonája

Az első csabai patika

1718 után közel száz évnek kellett eltelnie, hogy megkezdje működését a község első gyógyszertára 1812-ben. Tulajdonosa Hamaliar György gyógyszerész volt, aki 1786-ban született Selmecbányán. A mai Szeberényi térnél állt patikája, amelyet 1831-ig vezetett, ezután Arad vármegyében dolgozott tovább.

Később Mudrony János volt a tulajdonosa az „Arany sas"-nak keresztelt gyógyszertárnak, amely akkoriban a követelményeknek megfelelt, de nem tartozott a legjobban felszerelt megyei gyógyszertárak közé. A bútorzata tiszta volt, a gyógyszerek tárolására használt üveg-, porcelán- és faedények a célnak megfeleltek, és maga a laboratórium is világos, tágas, tiszta volt, a szükséges eszközökkel rendelkezett. Mudrony János idején a patika jó híre nem romlott, hiszen a patikus nemcsak tudományos műveltséggel rendelkezett, hanem szorgalmas és jámbor természetű volt. 1856-ban azonban Mudrony eladta gyógyszertárát, amelyet Laczay József gyógyszerész vett át. Az eladás érdekes fejleménye, hogy csak a felszerelést kapta meg Laczay, emiatt először egy gyógyszertárnak alkalmas épületet kellett keresnie. A Széchenyi utcai bérlemény felmondása után, 1866-ban került a patika a Fő térre, ahol ma is működik.

Laczay nevéhez fűződik, hogy a patika elhagyta az „Arany" szót, így ettől kezdve szerte az országban csak „Sas" néven ismerték a csabai gyógyszertárat.

Szakál Veronika

A múzeum gyűjteményében található gyógyszertári jegyzék címlapja

Ortodox hitű románok

Békéscsaba egyik forgalmas helyén, a Bartók utcában található az 1837-ben épült, Szent Miklós tiszteletére szentelt, szerény méretű ortodox templom, jelezvén, hogy a városban románok is élnek, akik a szlovák telepesek után érkeztek ide Arad- és Bihar vármegyéből. A románok egyházközségüket 1820-ban alapították, de kezdetben magánházakban tartották az istentiszteleteket. Templomukat gyűjtéseknek és adományoknak köszönhetően 1837-ben szentelték fel. Ugyanekkor, a hívek adakozásából épült fel az első egyházi fenntartású iskola épülete, amelyet rossz állapota miatt 1889-ben le kellett bontani, ezért az iskola a parókia épületébe költözött, és ott működött 1920-ig.

A templom eredeti ikonosztázionját 1913-ban kicserélték a ma is látható, mívesen kidolgozott ikonosztázionra. A templomszentélyt a templomhajótól elválasztó, faragott, aranyozott fából készült, festett ikonokkal ellátott fal az Arad megyei Sikló település ortodox templomából került a csabai templomba, mivel ott új ikonoztáziont készítettek a régi helyett.

A műemléki védettséget élvező templomban 2007-ben gyújtogatás történt. A gyújtogatás nyomán okozott károk felszámolása, a templombelső restaurálása állami, önkormányzati, egyházi és civil támogatással történt. A helyreállítási munkák után a tardosi bányából származó kőből elkészült a templom új oltárasztala, 2012-ben felújították a templom tornyát, majd romániai ikonfestők munkája nyomán elkészültek az új mennyezetfreskók is.

A békéscsabai románok 1840-től a Vasút utcai ortodox temetőben találtak örök nyughelyre. A temetőt 1980-ban lezárták, mivel új temetkezésekre nem került sor, és a régi sírhelyek megváltása sem történt meg. A parókia egyfajta temető parkot alakított ki itt a néhai elődök emlékére.

Martyin Emília

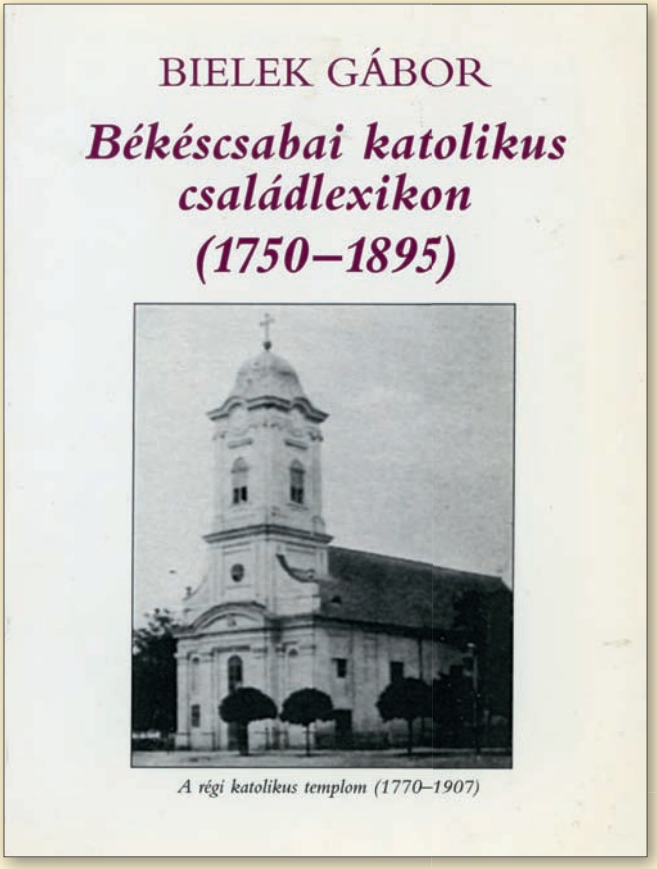
A békéscsabai Szent Miklós román ortodox templom épülete
és ikonosztázionja

Az első katolikus bíró Csabán – Petrovszki György

A békéscsabai katolikus lakosság az 1740-es évektől folyamatosan költözött be a községbe. 1750-ben önálló plébániája lett, így a közösség érdekeit is jobban módja volt megjeleníteni az evangélikus többség mellett. Először a község evangélikus elöljárói tiltakoztak a katolikus családok befogadása ellen, az uradalom azonban melléjük állt, így maradhattak. Külön közösséget alkotva egy tömbben telepítették le őket. Az evangélikus tiltakozás alapja az a félelem volt, hogy vallásuk szabad gyakorlása szenvedhet csorbát a másik nagy felekezet térnyerésével. A katolikusok azonban mindig is kisebbséget alkottak, létszámuk 1828-ban a 21 ezer főnyi összlakosságnak 13 százalékát jelentette.

A község első embere, a bíró 1827-ig mindig evangélikus volt, 1828-ban az akkori földesúr, gróf Sztáray Albert kívánságára – Petrovszki György személyében – katolikus bírót választottak. (A földesúr joga volt három személyt jelölni a bíróságra, akik közül mindig egy évi időtartamra választottak a csabai jobbágyok bírót.) Petrovszki György a katolikus közösség egyik legnagyobb létszámú, vagyonos családjából származott, nyilván tekintélye, képességei alkalmassá tették arra, hogy helyet foglaljon a bírói székben. A Petrovszky, Petrovszki, más korábbi névalakban Petrovkin nemzetség a Hont megyei Litava községből származik, a család több ága megmaradt az eredeti lakóhelyén. A Petrovszki név Péterit jelent, Bielek Gábor értelmezése szerint azt jelenti, hogy őseik egy Péter nevet viselő helységből költöztek Litavába. A csabai Petrovszkiak neve a katolikus anyakönyvben 1773-ban szerepel először.

Bielek Gábor *Békéscsabai katolikus családlexikon* című könyvének borítója

A bíróválasztásban később is követték az ekkor bevezetett gyakorlatot, meghatározott időközökben katolikus bírót is választottak.

Dr. Jároli József

Az első csabai cukrászda – fagylalt, czukkerli, sütemény

A cukrászat még a középkori Olaszországból származik, ahol először oktatták a cukrász szakmára a tanítványokat. Magyarország nagyobb városaihoz hasonlóan, Békéscsabán is több százados múltra tekint vissza e mesterség. Az első jelentős cukrászda a Kossuth téren, a nádfedeles házikók közül kiemelkedő, sarki Stampa-féle cukrászda volt, melyről az első feljegyzések 1829-ből származnak. A Svájcból ide érkező cukrászmester boltja a fiatalok kedvelt találkozóhelye volt. A virágzó üzletbe sokan betértek egy süteményre vagy egy kávéra. Stampa Bertalan cukrászata pedig nem csak Csabán, de országos rendezvényeken is jelen volt, ahol a süteményeken és czukkerliken kívül fagylalttal is kiszolgálta a vendégeket. Cukrászdáját 1904-ben Lédig Károly cukrászmester vette át, melyről a Békésmegyei Közlöny is beszámolt: „*Van szerencsém értesíteni a n.é. közönséget, hogy Békéscsabán, a Vasút utcán lévő Stampa-féle czukrászdát átvettem és teljesen újonnan berendezve, megnyitottam. Külföldi első czukrászdákban és az udvari czukrászdákban Gerbeudnál Budapesten 5 éven át szerzett tapasztalataim folytán azon helyzetben vagyok, hogy a legfinomabb czukrászati czikkeket vagyok képes jutányosan és a legízletesebben kiállítani.*” A Lédig Károly által átvett cukrászda ekkor már a Vasút utcán (ma Andrássy út) működött.

A 20. század eleje óta számos cukrászda nyitotta meg kapuit Békéscsabán, melyek kiváló minőségű süteményeket és tortákat forgalmaznak. Városunkban nagy hagyománya van a sütőipar ezen ágának, éppen ezért megannyi rendezvény és program csoportosul köré. A Munkácsy Mihály Múzeum is csatlakozott ehhez, s 2015-ben útjára indí-

Cukorka, csokoládé, gyümölcspavilon Békéscsabán a 20. század első évtizedeiben

Tortamustra 2016-ban a Munkácsy Múzeumban

totta nagyszabású rendezvényét, a Tortamustrát, amelyre az egész országból valmint külföldről is érkeznek vendégek és pályázók egyaránt.

Salamon Edina

A Tóra népe Békéscsabán

Békéscsaba színesedő vallási palettáján a zsidóság az 1830-as években jelent meg. Ebben az időben a Simai és Beliczey uraságok biztosítottak szálláshelyet néhány zsidó családnak, akik itt telepedtek le. Miután az 1840. évi XXIX. tc. biztosította a zsidók letelepedési jogát, megszaporodtak az izraelita közösségek.

Békéscsabára főként Felvidékről érkeztek családok, hiszen szlovák nyelvtudásukkal könnyen be tudtak illeszkedni. Ám anyanyelvük, a jiddis mellett, nem a szlovák, hanem a német volt. Hitközségük első iskolája 1855-ben nyílt meg, ahol az oktatás is német nyelven zajlott. Az itt élő zsidóság gyorsan fejlődött, számuk 1857-ben már 590 volt, így a nemzetiségi nyelvek mellé felkerült a német is. Később, amellett, hogy természetesen őrizték anyanyelvüket, megindult köreikben a magyarosodás. Az első magyar nyelvű szónoklat, gróf Teleki László, a zsidók pártolójának temetésén 1861-ben hangzott el. Ezután, hogy mindenki kedvében járjanak, először a templomi beszédek, majd később a tanítás is magyar nyelven zajlott.

A magyarosodás következményeként 1883-ban a hitközség szétvált, ortodox és neológ közösségek jöttek létre. 1941-ben az izraelita vallású békéscsabai lakosok száma 2433 fő volt. A második világháború azonban az itt élő zsidóságot is megviselte. Közösségük 82 százalékát elhurcolták és kivégezték. 400 szerencsésebb közülük hazatérhetett, ám sokan elvándoroltak. 1965-ben 147 zsidó élt csupán Békéscsabán…

Salamon Edina

Zsidó szertartás egy 1924 körül született Jankay-grafikán

Hagyományos öltözéket viselő zsidó férfiak Jankay Tibor *Beszélgetés a havas utcán* című, 1960–1970-es években készült festményén

Minden idők egyik legtöbb emberéletet követelő betegsége: a kolera

Európában az 1830-as évek elején jelent meg, söpört végig és pusztított a kolera. Ez a fertőzés súlyos hasmenéssel és hányással jár, ami gyors kiszáradáshoz vezet. Elsősorban széklettel, hányadékkal és szennyvízzel, illetve az ezekkel érintkező nyers élelmiszerek révén terjed. A halál gyakran a fertőzéstől számított első napon bekövetkezik.

Csabán a járvány közeledtével a megelőzésre törekedtek, mivel a gyógymódot ekkor még nem ismerték. 1831 júliusában azonban a kolera Csabán is megjelent, és hatalmas pusztítást okozott. Akkori tudásuk szerint intézkedéseket hoztak, a városokat igyekeztek lezárni, megtiltották az összejöveteleket, remélve, hogy a fertőzés továbbterjedését megakadályozzák.

Még egy fenyegető veszéllyel kellett szembenézni ebben az időszakban, az éhínséggel. Ez az időszak a betakarítás időszaka volt, a kormányzat belátta, hogy a kordon betartatása esetén a földművelő nép nem tud aratni, és bekövetkezne az éhínség, így feloszlatták a kordont.

Elmaradtak az istentiszteletek, valamint a temetések is egyházi ceremónia nélkül zajlottak. A csabai vallásos nép nehezen tudta elfogadni, hogy halottaikat sem a tanító, sem a pap nem kísérheti utolsó útjára. Az áldozatok száma csak nőtt, egyre több embert kellett eltemetni, már nem volt elegendő kéz a sírok ásásához.

A kolerajárvány 2019 áldozatot követelt. Hat nagy domb alatt nyugszanak a járvány áldozatai, amit később az utókor elegyengetett. Maradt a ligetben egy kisebb domb, amelynek közvetlen közelében felállított márvány sírkő emlékeztet a járvány áldozataira.

Forrainé Kovács Márta

A koleradomb és az áldozatok emlékműve napjainkban

Az első gyalogjárdák Csabán

Ma már nehezen tudnánk elképzelni, hogy a városban közlekedve ne lennének járdák, hiszen ez általánosnak mondható. Nem volt ez mindig így, ugyanis kezdetben a séta megkönnyítésére csak kukoricaszárat vagy szalmát terítettek le. Az első, tölgyfa pallóból készült járdát 1834-ben készítették Csabán, de ez elég ritkának számított. Munkácsy így emlékezett vissza erre: *„Eredeti dolog a gyalogút: a házak előtt két sor párhuzamos palló, egyik a jövőnek, másik a menőnek. De csak a jobb módot jelentő városnegyedben van így, ahol a falu arisztokráciája lakik."* Nagyobb áttörés bő 30 évvel később történt, hiszen Sztraka Ernőnek köszönhetően lefektették az első tégla járdákat. Akkoriban nemcsak cserépgyártással foglalkoztak, hanem kisméretű téglákat is gyártottak, amelyekből a Szent István téren és az Andrássy úton rakták le a járdákat. A 19. század végén a járdák kiépítése során még nem kérték a telek tulajdonosainak a hozzájárulását, majd csak a járdaépítési szabályrendeletben rögzítették, hogy a szomszédos telek tulajdonosának kell kifizetnie a költségek felét. A járdák építésére és fenntartására egyre nagyobb összegeket tettek félre, 1914 körül már 120 km hosszú téglajárdát kellett gondozni, és emellett folyamatosan érkeztek az új járdák iránti igények is. Az első beton járda végül 1923-ban készült el az Andrássy úton, majd fokozatosan épültek az újabbak a forgalmasabb helyeken. A helyi gazdaság erősítését szem előtt tartva, amikor csak lehetett, elsősorban helyi vállalatok dolgoztak a járdák építésekor. Az építkezéseket gyakran kölcsönökből fizették, mint 1925-ben, amikor mintegy 800 ezer koronát vettek fel az utak burkolására és a járdák építésére.

Szakál Veronika

A hajdani Vasút utca, a mai Andrássy út egykori járdája

Pan kurátor – az evangélikus egyház elöljárói

Az evangélikus egyházban *„minden hatalom az egyházközségből ered”* – olvashatjuk az egyházi törvények között. A hívek közgyűlése, a soraikból választott képviselő-testület és egyháztanács döntései határozzák meg a gyülekezet, de az egyetemes egyház életét is. A gyülekezetek élén a lelkész áll, aki elnököl a testületek ülésein. Mellette Békéscsabán 1836-tól az egyházfelügyelő (*pán felügyelő*) társelnökként irányítja a tanácskozást. Helyettese a másodfelügyelő (*pán inspektor*).

A nagy létszámú gyülekezet működtetéséhez a testületek által választott elöljárók tevékenységére volt szükség. Az egyház fenntartására a hívek adóbefizetései, a javadalmi földek, szőlő, szárazmalom jövedelme szolgált. A gyülekezet maga is gazdálkodott, a templomok és a nagyszámú iskolaépület fenntartása sokféle feladatot adott.

A gazdálkodás és a pénzkezelés felelős irányítója az évenként választott gondnok (*prednyí kosztolnyík, pán kurátor*). A tehetős, jó gazdaként ismert egyháztagok közül választotta a képviselőtestület közgyűlése. Külön irodája volt, jelvénye a kurátori pálca, a templomban külön helye volt az istentiszteleteken. Ő volt a munkáltatója a szegődményeseknek (*harangozók, kocsisok, sírások stb.*). A gondnok segítői a sáfárok, akik közül a gazdasáfár volt az egyházközség gazdasági ügyintézője, a többi sáfár az egyházi adó beszedése mellett a pince, a magtár kezelését végezte. A tizedesek a gondnok és a sáfárok beosztottjaiként utasításuk szerint végezték munkájukat.

Az 1945-ös földreform, majd az 1951-es földfelajánlás a javadalmi földektől fosztotta meg a közösséget, megszűnt a gazdálkodás, az iskolák államosításával az épületállomány drasztikusan lecsökkent, így az 1960-as évektől már csak gondnok és egy sáfár szolgált.

Dr. Jároli József

Az evangélikus egyház magtára, melynek kezelését hajdan a sáfár végezte

Az első téglaégető Csabán

A népi építészetre jellemző, hogy mindig a helyben található alapanyagokból épít, legyen szó akár vert- vagy vályogfalakról, akár a tetőfedéshez használt, helyben megtermett nádról. 1840-ben Csabán – a templomok kivételével – a legtöbb ház és középület ekképpen épült. Azonban nyilvánvaló volt, hogy a nagyobb, polgárosultabb épületek falazatát már téglából kell elkészíteni, tetőzetét pedig cseréppel kell lefedni. Mindezek előállításához kiváló minőségű agyagot tudott biztosítani a város.

Az első téglaégető mester, akit a város felfogadott, Kollarovszki Máté volt 1840-ben. A téglákat kemencében égette ki úgy, hogy a kemencét betapasztotta és földdel hányta be. Ezer darab téglát négy pengő forintért készített el, és tízezer után három véka búzát is kapott.

A téglaégetés nemcsak a város építészetére volt nagy hatással, de a téglajárdák megépítésével nagyban hozzájárult a közlekedés fejlődéséhez, így elmondható, hogy a téglaégetés egyszerre volt az iparosodás, a városiasodás, és az infrastrukturális fejlődés katalizátora.

Városunk környékén a téglaégetés azonban nem ekkor jelent meg először, régészeti leletek szerint már a középkori Csaba falu mellett is égettek téglát. A Békéscsaba és Mezőmegyer között fekvő 78-as számú lelőhelyen egy 6,5x4,5 méter alapterületű, négy tűzteres téglaégető kemencét tártak fel a régészek. A feltárás során talált cserépmaradványok alapján megállapítható, hogy a kemencét a 14. és a 16. század között használta a lakosság.

Kovács Gergely

Régi téglából készült járda a Békéscsabai Szlovák Tájház utcafrontján

A csabai sörház

Gaál Károly jegyző volt az utolsó, akit az 1831. évi kolerajárvány emlékét is őrző evangélikus temetőben temettek el. Ekkor 1841-et írtak, és három évvel később, a lelkészek tiltakozása ellenére, kezdetét vette a temető felszámolása, helyén egy sétakert kialakításával.

A területet 1860-ban, a „legnagyobb magyar" halála után nevezték el Széchenyi ligetnek. A parkosítás előzményét egy község által elfogadott ajánlat jelentette. Berger Izsák a „korcsmáltatási" és vásári jog átengedése fejében sörház építését ígérte, továbbá fürdőt és sétakert kialakítását. Az ajánlat még az ital mennyiségére is kitért; egy főzésre hetven akó sört ígért. Egy akón legalább ötven litert értettek. Az ígéret teljesült, és a sörfőzdében egy német mester készítette a „sert". A sörház mellé „szeszgyár" is települt, azaz pálinkafőzde. Úgy tűnik, hogy eleink a pálinkát tekintették „szesznek", igaz a ligeti tömény csak harminc fokos volt. A sörházhoz pince, istálló és kerti vendéglő is tartozott, ahol időnként cigány muzsikusok, máskor pedig vendégszínészek szórakoztatták a közönséget. Az eredeti ajánlatban gőzfürdő is szerepelt, ez 1861-ben készült el. Az egyik szobában volt gőz tusokkal, egy másikban két nagy kerek fakád, és még egy harmadik helyiségben egy külön kádfürdő.

A népszerű liget csatorna felőli részén 1865-ben egy újabb kocsmát nyitottak. Ez utóbbi szomszédságában épült 1896-ban a kerti pavilon. A sörházat a két időpont között, 1888-ban elvitte az árvíz.

Dr. Szenográdi Péter

Az egykori sörház épülete, ma Munkácsy Hotel

Színésznek lenni vagy nem lenni? – a csabai színjátszás kezdetei

A magyar városok és az őket felkereső szórakoztatók (vándorszínészek, mutatványosok, artisták) viszonyát Mária Teréziának egy leirata szabályozta, amely a külföldről érkező kóborlók számára kommerciális taxa, azaz kereseti illeték lerovását tette kötelezővé a játszási jog megadásáért, melyet azután a város oktatási célokra fordíthatott. Ennél pontosabb meghatározás a „központi hatalom" felől nem érkezvén, a városok maguk rendezték viszonyaikat a 18. század végétől mind gyakrabban megjelenő, kezdetben még nem magyar nyelvű színjátszó társulatokkal.

A csabai színjátszás első otthona Haan Lajos feljegyzései nyomán a Sörház-vendéglő volt. Az 1840-es években már jártak ide vándorszínészek és vándorkomédiások. Az előadásokat a Sörház pincéjében tartották, amelyek néhány naposak vagy akár egy-két hetesek is voltak. Jelentős változást ebben a vigadó vagy vigarda felépülése jelentett 1879-ben, mely lehetőséget teremtett a folyamatos színjátszásra, bár a színháznak az állandó társulatra egészen az 1950-es évekig várnia kellett. Egészen addig különböző magántársulatok szerződtek a várossal egy vagy akár két évadra, mint az szokás volt sok más városban is.

Nagy Balázs

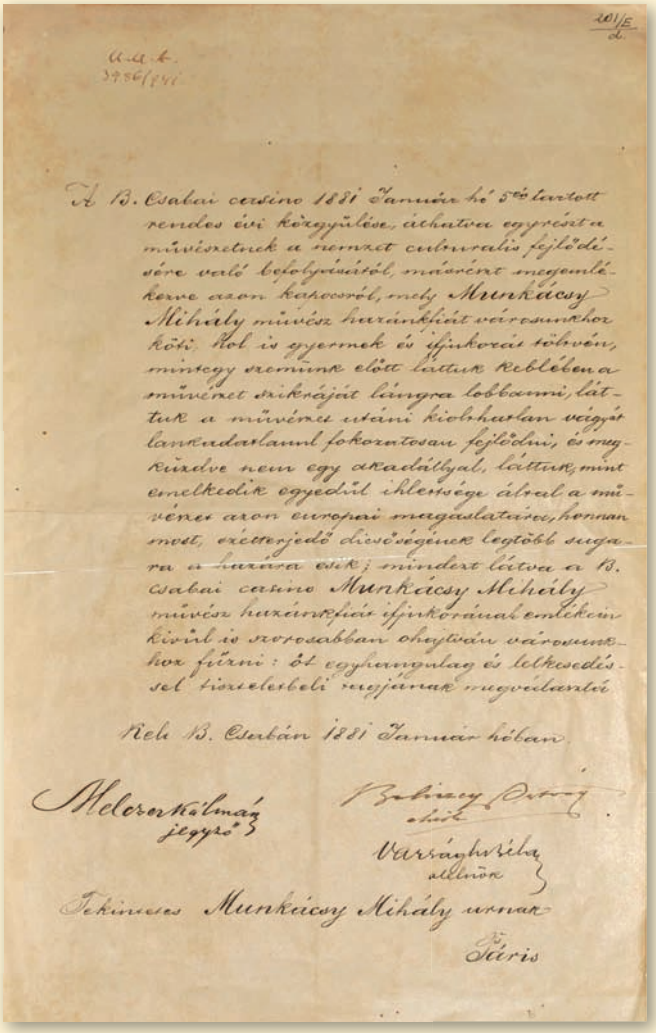
A csabai színház épülete

A Csabai Casino

A pesti Nemzeti Kaszinó mintájára olvasótársaságok és kaszinók sokasága hálózta be Magyarországot, melyek mind a reformeszmék terjesztésében, mind az eltérő társadalmi rétegek közelítésében döntő szerepet játszottak. 1842-ben e szerveződések már Békéscsabát is elérték. Urszinyi Andor és Omaszta Zsigmond negyven taggal megalapították az Olvasó Egyesületet, későbbi nevén a Csabai Casinót, mely hamar a város kulturális központjává vált. Tagjai főként a honorátior és a kisnemesi értelmiségi osztályból kerültek ki, noha a belépés lehetősége *„akármilyen renden lévő, jó erkölcsű s illendő magaviseletéről ismert férfiú”* előtt nyitva állt. A felvételi döntéseket alapos tájékozódás előzte meg. Bármilyen méltatlan viselkedés kizárást vont maga után, nem tűrvén az egyesület jó hírének csorbítását. Célként a művelt társalgást, a hangulatos mulatozást, a külföldi és hazai könyvek, illetve periodikák általi művelődést jelölte meg. Könyvtára a 19. század végén már körülbelül ezer kötetes állománnyal büszkélkedhetett. Első járatott hírlapja Széchenyi *Jelenkor* című folyóirata volt; jegyzőkönyvéből pedig később kitűnik a Kossuth Lajos írásait tartalmazó lapok népszerűsége.

A Casino jelentős szerepet játszott olyan országos mozgalmak elősegítésében is, mint a védegyleti szervezkedések és a gazdasági egyesületek létrehozása. Teret adott a szellemi fejlődésnek, politikai eszmecseréknek, önművelésnek, és olyan felpezsdült közösségi életet hozott létre, mely nagy szolgálatot tett a város értelmiségének.

Dobókői Krisztina

A Csabai Casino levele, melyben értesíti Munkácsy Mihályt, hogy tiszteletbeli tagjainak sorába fogadta

Disznótor Csabán

A csabai gazda sokszor tíz-húsz disznót vág le, és földolgozza egy nap alatt. Ez persze csak úgy lehetséges, hogy a sógorság-komaság segítségére jön a házigazdának. Már hajnalban beállítanak a segítők, s magukkal hozzák a szerszámokat: a késeket, a bárdot, a kolbász- és hurkatöltőt valamint vasvillát a perzseléshez. Van persze nagy visítás, mikor az ölésre kerül a sor, de nincs könyörület. Mikor vérüket vették a sertéseknek, következik a reggeli: pálinkával, forralt borral, pogácsával és hagymás sült vérrel traktálják a segítőket. Azután szalmával megrakott kocsira vagy szánra rakják a sertéseket, s a város végén megperzselik. Visszatérve felbontják a disznókat, s az asszonyok tálakban viszik el a hájat és a beleket, amelyek kitisztításához rögtön hozzákezdenek. A gyermekek is ott settenkednek, s vígan kapják el a kiszedett hólyagot, hogy egész nap játsszanak vele. Ha lehet, a sertések füléből és farkából is elcsennek egy-egy darabot. A szorgos munkát csak az ebéd szakítja félbe. Ilyenkor disznótoros leves, hús, mártás, disznósült, rétes vagy aranygaluska kerül az asztalra. Nagyon kedvelik a híres csabai disznótoros levest, amely különféle sertésrészekből, főképpen veséből és agyvelőből készül, káposztalével, hagymaszeletekkel ellátva, íze gyengén savanyú. Velőlevesnek (mozgócska) is hívják.

A szalonnát jól megsózzák, a sózókádba rakják s rendesen a pince fölött levő húskamrába viszik. Ezalatt megfőzik a májat, a tüdőt, a rizst, összeálítják, majd hozzáfognak a hurkatöltéshez. Közben régebben a hosszú nyárfa asztalok mindkét oldalán húsdarabokat helyeztek el, s két késsel hozzáfogtak felaprításukhoz úgy, hogy körüljárták az asztalokat. Később bárdokkal végezték a felap-

Disznóvágást ábrázoló archív fényképek a múzeum gyűjteményéből

rítást, ma már húsdarálót is használnak. A felaprózott húsba sót, fokhagymát, paprikát kevertek, és készen volt a kolbásztöltelék. Ezt a munkát csak gyakorlott férfiakra bízták. A paprikát – kivált a nyári kolbászba – bőven mérik a csabaiak. A kész kolbász dézsákba kerül, majd a füstre, s mikor onnan leveszik, a húskamrában akasztják fel. Régente csonkakúp alakú szarun át tömték a bélbe a kolbászhúst s a hurkatölteléket.

Mikor letették a szerszámokat, a háziak ott sürögnek-forognak közöttük, hogy a tisztaszobába invitálják őket, mert a munka a hátsó szobában folyt le. Töltött káposzta vezeti be a lakomát, utána hurka, kolbász, cigánka, végül fánk következik. Természetesen az itóka sem hiányzik. A társaság jó hangulatban iszogat, mert a zsíros ételre ugyancsak csúszik a bor.

Ando György

A csabai kolbász története

A csabai kolbász históriájának kezdete az 1845 és az 1866 közötti évekre tehető. Ekkor jelent meg Haan Lajos *Békés-Csaba mezővárosa hajdani s mostani állapotjáról* című monográfiájának első két kiadása. Haan ebben a könyvében részletekbe menően foglalkozik a békéscsabai nép életével, munkájával, erkölcsével, viseletével, termékeivel, azonban a csabai kolbászt meg sem említi. Pedig egészen bizonyos, hogy ha ebben az időben a csabai kolbász már létezett volna mai formájában, elterjedtségében és hírnevében, a lokálpatrióta szerző nem hallgatott volna róla.

Ekkoriban a kolbász, mint élelmiszer, valószínűleg már létezett, azonban nem volt mindenki számára hozzáférhető. Csupán nagygazdák, akik sertést tartottak, készíthettek kolbászt, szigorúan saját felhasználásra, de azt is csak kis mennyiségben. Ezt látszik bizonyítani Munkácsy visszaemlékezése csabai asztalos kisinas korából az 1850-es években, mikor arról ír, hogy mestere, Lang György több disznót tartott, mert igen szerette a sonkát és a kolbászt.

A csabai kolbász paprikával való ízesítése valószínűsíthetően a napóleoni háborúkig nyúlik vissza, mikor is a britek blokád alá vonták Európát, hogy megakadályozzák a kontinensen kívüli élelmiszerek és fűszerek behozatalát, így a borsét is. Ennek a borshiánynak következtében, mivel vidékünkön a paprika megtermett, a kolbászba való borsot teljes mértékben paprikával pótolták. Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy ebben az időben a nádcukor behozatala szintén lehetetlen volt, így elkezdték a cukorrépát felhasználni az európai cukorgyártásban.

Az 1930-ban megjelent *Békéscsaba történelmi és kulturális monográfia* című kiadványban már találunk egy rövid bekezdést, amely a csabai kolbászról, illetve annak ké-

Kolbásztöltés hagyományos kézi töltővel

Disznóvágás Mazán László karikatúráján

szítéséről szól. Eszerint a kolbászhúst régebben késsel, később bárddal aprították, a monográfia írásának idején pedig e célra már húsdarálót használtak. A felaprózott húsba sót, fokhagymát, paprikát kevertek. A paprikát, kivált a nyári kolbászba, bőven adták a csabaiak.

A mai fogalmaink szerinti a csabai kolbász a 19. század végén alakult ki, akkorára értek meg nagyobb mennyiségben való készítésének feltételei. Igazi virágkora azonban az első világháború után következett, amikor már országszerte megismerték, és külföldön is keresett, kedvelt csemegévé vált.

Ando György

A igazi csabai kolbász titka

Mi a titka, mi a receptje az igazi csabainak? Meg kell jegyeznünk, hogy a szó szoros értelmében a csabai kolbásznak nincs szigorúan megadott receptje, de nem is lehet, mert nem gyárban gyártják, ahol szigorú gyártástechnológiai előírásoknak kellene megfelelnie. A csabai kolbászt majd minden csabai háznál készítik, és ahogy mondani szokás, ahány ház, annyi szokás, s annyi ízesítés létezik. A titka tehát az, hogy olyan recept, ami alapján mindig egyforma ízesítésű csabait készíthetünk, nem létezik. Egyet azonban elárulhatunk, az alábbi összetevők közül egyik sem hiányozhat: hús, só, köménymag, valamint két fajta őrölt paprika, csípős és édes. Más fűszert a csabai kolbász nem visel el, őrölt feketeborsot semmilyen esetben sem. Az igazi csabai csak akkor lesz jó, ha a sertés mindenfajta húsa belekerül, tehát ha a hús vegyes összetételű.

Először megdarálják a húst, lemérik, szétterítik, majd a kimért fűszereket kézzel egyenletesen elterítik. Egy kilogramm kolbászhúshoz 1,8–2 dkg sót, 2 dkg erős és 1 dkg édes (festő) paprikát, 10 kilogramm húshoz egy fej fokhagymát és 2–3 dkg egész köménymagot adagolnak. Az adagolás, a megadott fűszer mennyisége nem szentírás. A húst a fűszerekkel jól összedolgozzák, kóstolgatják, meghallgatják az ízesítésre vonatkozó véleményeket, főként az asszonyét, majd önállóan eldöntik, melyik megadott fűszerből tegyenek még a keverékbe. A jól összedolgozott keveréket töltővel vékony- és vastagbelekbe töltik, jó keményre, ügyelve arra, hogy levegőbuborék ne maradjon benne. A kész kolbászokat már másnap elviszik füstölni. A füstölés akkor a legjobb, ha azt kukoricacsutkával, keményfa forgáccsal vagy keményfa fűrészporával végzik. Nagyon kell arra ügyelni, hogy a forgács vagy fűrészpor ne gyulladjon

Mazán László festőművész *Csabai márkázott kolbász* című karikatúrája

Az igazi csabai sültkolbász

meg, csak izzon és füstöljön. A megfüstölt kolbászokat hűvös, szellős kamrába teszik érlelni. A vékony kolbászt háromhetes érlelés után, az igazi vastag csabai csípőset három hónapi várakozás után fogyasztják. Régen a csabaiak sem a vékony, sem a vastag csabait nem fogyasztották főételként, csupán étkezések után kaptak a gazdasszonytól egy darabkát, ezért aztán az a mondás járta: „*Az igazi csabai a világ legfinomabb süteménye*".

Ando György

Az igazi csabai haluska

A csabai haluska a helyi gasztronómia egyik legkedveltebb és legjellegzetesebb étele. Régebben a békéscsabai szlovák háziasszonyok minden szombaton ezt főzték ebédre. Az esti maradékból esetleg még vasárnap reggel is jóllaktak.

A 20. század közepéig közösen fogyasztotta a család a sütőedényből, erősítve a családi összetartozás érzését. A galuska és a haluska közti áthallás sem véletlen, hiszen a *„brindzové haluskit”* akár juhtúrós galuskának is nevezhetnénk. Az alapanyagok azonosak.

A csabai haluska receptje és elkészítése roppant egyszerű. Búzalisztet tojással, sóval és vízzel összegyúrnak, majd feldarabolnak és vízben kifőznek. Burgonyát Csabán azonban nem raknak bele.

A haluska tehát nem más, mint egy főtt tészta, melyet kifőzés után hideg vízben leöblítenek, forró zsírban megforgatnak, és cukrozott mákkal, mézzel, lekvárral, brindzával, kolbásszal, káposztával vagy tejföllel ízesítenek. Ha zsír helyett vajjal öntözik meg, a katolikusoknál böjti ételként is kiválóan megállta a helyét. A haluska egykoron a karácsonyesték és a szombatok kizárólagos étele volt, mára már inkább a hétköznapok, a haluskafőző versenyek és a fesztiválok eledele.

Salamon Edina

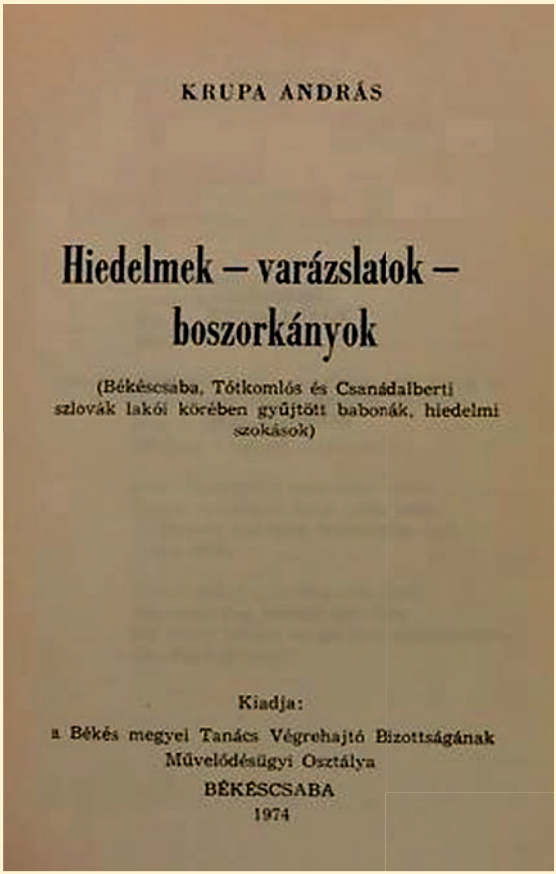
A haluska tésztájának nyújtása és a kemencében sült, hagyományos túrós-tepertős haluska

Igézés, megétetés, szemmelverés, átok. A néphit boszorkánya

A csabaiak még a 19. század elején is ismertek történeteket a foggal született gyermekből lett garabonciásról, a kutakban, folyókban élő veres sipkás manóról (*topanyec*), a bűvös erejű tojásból kikelő lidérccsirkéről (*zmok*), a lidércfényként (*szvetlo*) megjelenő természetfeletti lényekről, a kísértetekről (*mátoha*).

A szlovák hitvilág boszorkánya, amit *bozsorka, sztriga* néven ismernek, egyesíti egy élő személy és egy természetfeletti lény vonásait. A 18. századi boszorkányperek szerint a boszorkányok mindig konkrét, élő személyek, főként asszonyok voltak, akikről azt feltételezték, hogy emberfeletti képességekkel rendelkeznek. Cselekedhettek hasznos dolgokat, például előzhették a betegségeket mágikus eljárásokkal, ráolvasásokkal, visszavarázsolhattak rontásokat, de lehettek betegségek előidézői, rontások okozói. Ártó tevékenységük az alábbiakra irányult: a kisgyermek megrontása, elcserélése, szerelmi varázslás a szeretett személy megszerzése illetve két személy egymástól való elidegenítése céljából, a tejhaszon elvétele a tehén megrontása által, különböző okok miatt, főként bosszúból történő kártétel emberben és állatban (igézés, megkötés, megétetés, átok, megnyomás, meglovaglás, szemmelverés, lábnyom felszedése, stb.)

A néphit szerint a boszorkányok leginkább emberi, de gyakorta állati (béka, macska, kutya, ló) vagy forgószél alakban jelennek meg. Fejkendőt viselnek, és oldalazva mennek be a templomba, mert másként a fejükön lévő szarvaktól nem férnének be. Naponta éjfélkor gyülekeznek a keresztútnál, seprűn és piszkafán közlekednek, tu-

Krupa András néprajzkutató kiadványa a Békés megyei szlovákok hitvilágáról

dományukat haláluk előtt kézfogással adják át a kiszemelt személynek. Nehezen halnak meg, és addig kísértenek, míg tudományukat át nem tudják adni.

Martyin Emília

Milyenek is a „podsztyenás" házak?

Ha a Békéscsabán a *„Csabaikumokról"* beszélünk, a csabai kolbász, a cigánka, az evangélikus nagytemplom, a kistemplom, a Munkácsy Mihály Múzeum, a Tranoscius mellett nem feledkezhetünk meg a *„podsztyenás"* népi lakóházakról sem.

Amikor egy településen járunk, akkor először is az épületek keltik fel figyelmünket. Csabának van egy autentikus népi lakóháztípusa, mely csak erre a városra jellemző: a *„podsztyenás"* ház. Sajnos számuk napról napra csökken, pedig városképi szempontból is jelentősek. Az impozáns házak sokkal nagyobb védelmet érdemelnének.

A *„podsztyenás"* ház valójában *„a pletykaelejű"* vagy simléderes háztípusból alakult ki a 19. század első felében. Jellemzője: a tetőszerkezet a ház utcai fala elé nyúlik ki, három fa, darulábas oszloppal megtámasztva. Az oszlopok közét derékmagasságig bedeszkázzák, kialakítva egy zárt előtornácot, amely Csabán a *„podsztyena"* nevet viseli. Ez alapján nevezték el ezt a háztípust. A *„podsztyena"* a ház elejét és bejáratát védő tér, melyen ajtón keresztül lehet bejutni az oldaltornácra, és valójában a házba is. A ház oromfala deszkázott, teteje csapott, ún. *„kiskanfaros"*, melynek csúcsán eredetileg díszes kis faoszlop állott. A ház dísze az oromfal deszkázata (valószínűleg a régebbi időkben festve volt), melyen akár több cifra szellőzőnyílást is kivágtak. Az oromfal alatti részen legtöbbször növényi motívumú fűrészelt díszítés található, mely néhol az oszlopfőre is ráfolyik, és az oldaltornácon is végigfut.

A lakóház alaprajzi elrendezése a következő volt: a tisztaszoba, *„prenyia chizsa"* (szó szerinti fordításban első ház), melyet ünnepi alkalmakkor, jeles napokon használtak; a pitvar, a hátsó vagy lakószoba, a *„zanyia chizsa"* és a kamra.

„*Podsztyenás*", előtornácos csabai házak fűrészelt homlokzati díszítéssel

A lakóházak fedése náddal történt. Az 1900-as évek adatai szerint Csabán a lakóházak 71 százalékát náddal, 18 százalékát zsindellyel és 11 százalékát cseréppel fedték. Az 1960–1970-es években, mikor még számtalan *„podsztyenás"* ház állt Csabán, sok helyen lehetett látni, hogy itt támaszkodva beszélgettek a lakók az utcán járókkal.

Ando György

„Nagyon csinos ház" a kanális szőlők kúrianegyedében

A gyermek Munkácsy Mihály által *„nagyon csinos háznak"* látott Steiner – Omaszta-kúria a békéscsabaiak számára jóval több, mint csupán egy az országosan védett műemlékek közül.

A klasszicista stílusú kúriát Steiner Jakab, az Apponyi grófok uradalmi tiszttartója, a Békéscsabai Evangélikus Egyház világi felügyelője építtette 1843 és 1850 között. Az elegáns épületbe feleségével, Munkácsy Mihály anyai nagynénjével, Reök Karolinával költözött.

A néhány különleges fáját még ma is őrző egykori angolparkban lévő épület külső képét a kocsialáhajtó timpanonos portikusza határozza meg toszkán oszlopaival és pilléreivel. A főhomlokzat szépen berendezett ünnepi teremsorának középrészén elhelyezkedő szalon az udvarházban folyó társasági életnek adott reprezentatív formát.

Steiner Jakab azonban alig élvezhette munkája gyümölcsét. 1854-ben egy rablótámadás után, amely nyomán felesége életét vesztette, a kúriát értékesítette, és elhagyta a várost. Az épület új lakója rozváczi Omaszta József lett, akinek családjában a csabai és az orosházi postaállomás tulajdonosai mellett alispánt, honvéd századost és főhadnagyot is találunk.

A második világháború utáni évtizedekben tejbegyűjtőként, pártházként, majd lakásként is használták az Omaszta Ilonától államosított házat. A festő születésének százötvenedik évfordulóján, 1994-ben a Munkácsy Mihály Emlékház nyitotta meg kapuit a – jót és rosszat egyaránt látott – falak között.

Gyarmati Gabriella

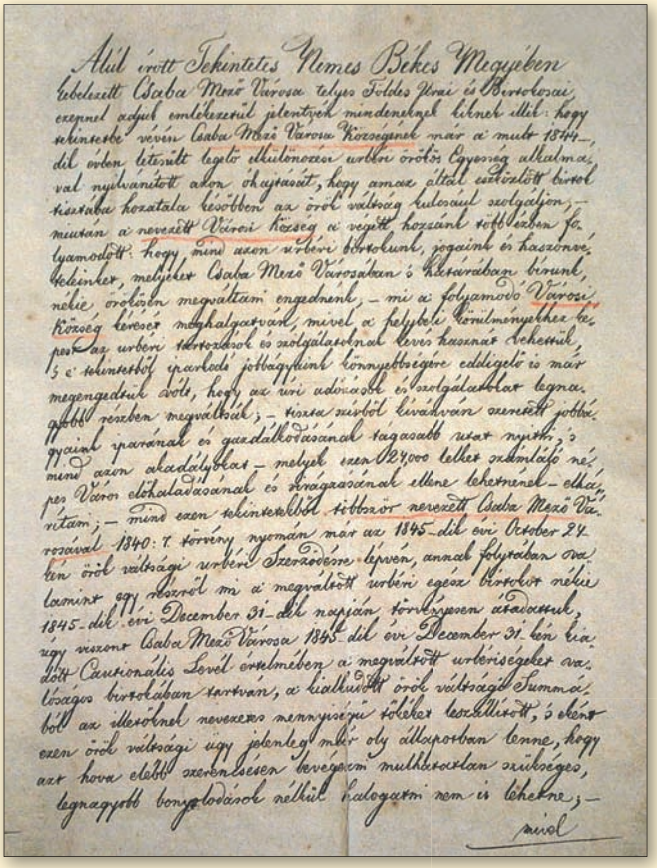
A Munkácsy Emlékház szalonját a Békéscsabai Evangélikus Egyház által évtizedekig gondosan őrzött Omaszta bútorgyűjtemény elemeivel rendezték be

Szerződések béklyójában – a Legelő-elkülönítési és az Örökváltsági Szerződés

Csaba, mint jobbágyfalu jelentős szolgáltatásokkal tartozott földesurának, azonban a 19. század közepén esély nyílt mindezek megváltására. 1844-től egyezkedések kezdődtek, először a legelők elkülönítése volt napirenden, amelyeket ekkor még a földesurakkal közösen birtokoltak. A szerződés értelmében több mint 17 ezer hold legelő, rét és föld került Csabához, majd 1852-ben felosztották a legelőket a jobbágyok között. Az örökváltsági szerződés megkötése 1845-ben történt, Such János bíró idején.

A szerződés szerint a község közel 802 ezer pengőforint kifizetése ellenében válthatta meg magát. A megváltási összeget a jobbágytelek nagyságának arányában vetették ki a jobbágyokra, de a befizetések gyakran késtek, ráadásul Csaba jobbágyfaluként még kölcsönt sem vehetett fel. Az 1848. évi áprilisi törvények értelmében a jobbágyok azt gondolták, hogy most már mentesülnek kötelezettségeik alól, azonban 1849 után a földesurak nem álltak el követeléseiktől. Hiába indítottak pert ez ügyben, végül a birtokosoknak adtak igazat, így 1854-ben még 544 ezer forint tartozása volt Csabának. Így a következő években folytatódott a fizetés, az utolsó részletet csak 1873-ban tudták kifizetni. Ez a megváltás a csabai paraszti árutermelés megerősítését segítette elő, a kifizetett váltsági összeg jelentős részét később az állam visszatérítette.

Szakál Veronika

Csaba örökváltsági szerződése 1845-ből

Európa legnagyobb faluja

Csaba betelepítése 1718-ban indult el, ez azonban csak a folyamat kezdő éve volt, még évtizedekig tartott az új lakosok érkezése. Emellett sokan nem telepedtek le, hanem rövid idő után elmentek vagy elszöktek innen. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a betelepülők száma még évtizedekig változott. A község népessége összességében fokozatosan emelkedett, 1773-ban már több mint 7000 lakosa volt Csabának, ezzel Békés vármegye legnépesebb településének számított. Ez a szám az 1848-as szabadságharc előtti évre már megháromszorozódott, mintegy 22 ezer fő lakta, viszont ez nem tekinthető az összlakosság számának. Ugyanis a lakosságszám megállapításakor nem vették figyelembe a nemesi lakosok számát, bár ez az arány Csaba esetében nem tekinthető jelentősnek. A népességnövekedés mértéke viszont kiemelkedő értéket mutat, amely azt jelenti, hogy nemcsak a természetes szaporodásnak köszönhetően nőtt meg a lakosság száma, hanem a Csabára költözés még nem állt meg.

Az 1840-es években a családok száma nőtt meg jelentősen, aminek az a magyarázata, hogy a legelő-elkülönítési szerződésnek köszönhetően a zsellérek is földhöz jutottak. Valamint az örökváltsági szerződés megkötése után lehetőség nyílt arra, hogy a jobbágytelkeket családon belül felosztha ssák; ezt korábban szigorúan tiltották. Ezek után egyértelmű, hogy miért nevezték Csabát *„szörnyű nagy falunak”* vagy Európa legnagyobb falujának.

Szakál Veronika

Gyermek- és családábrázolás Jankay Tibor festményén

IV.

Az 1848–49-es szabadságharctól a második világháborúig

„Ami csabai...”
múzeumi sorozat

Csabensis

Békéscsaba 300

Az 1848-as események Csabán

A pesti, március 15-i forradalomban két csabai polgár részt vett, egyikük Táncsics Budáról Pestre való áthozatalánál is jelen volt. Március 19-én, Csabára hazatérve tőlük tudták meg a város vezetői és lakói a híreket. Március 20-án a „képviseleti testület", Kossuth és Batthyány arcképével díszített tanácstermében összehívott rendkívüli közgyűlése csatlakozott a pesti követelésekhez. A Pestről hazaérkező Galli Sámuel kereskedő hozta le az első kokárdát Csabára, és így terjedt el városunkban. Március 21-én Csabán szálltak meg az alispán által Gyulára összehívott népközgyűlésre igyekvő szarvasi, gyomai, tarcsai küldöttek, és a város vezetőivel közös banketten vettek részt a Casino helyiségeiben. Itt mutatta be Omaszta Zsigmond az általa megzenésített Nemzeti dalt.

A március 22-i gyulai népközgyűlés felhívására Csabán is megalakult a nemzetőrség. Szinovicz jegyző puskával a vállán elsőként állt őrt a városháza előtt.

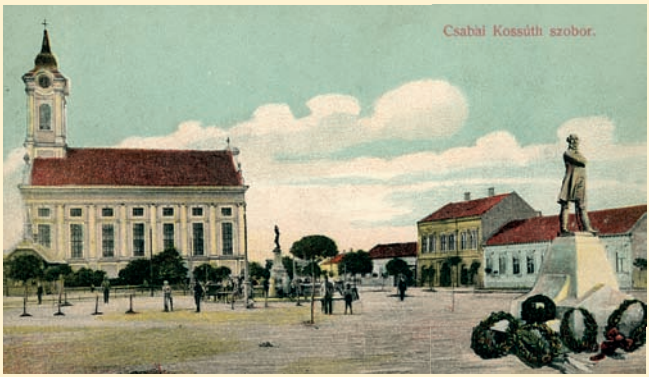
A Gyulán, május 3-án kihirdetett törvények szövegét Békéscsaba 500 példányban, szlovák nyelven is megkapta. Békéscsaba önálló választókerületként küldhetett képviselőt a népképviseleti országgyűlésbe, és rendezett tanácsú jogállást kapott.

A jobbágyfelszabadítást kimondó törvény láttán a csabai polgárság úgy érezte, feleslegesen vállalták az örökváltság súlyos terhét. A képviselő-testület küldöttsége Pozsonyban felkereste Kossuth, Deák és Batthyány minisztereket, és biztatást kaptak arra, hogy a már kifizetett összegeket a regálék megváltásába számítják bele. A megoldásra ekkor nem került sor.

Az 1848. június 25-i népképviseleti országgyűlési követválasztáson Eördögh Frigyes nyerte el a mandátumot.

1848. szeptember 1-jén kibocsátott száz forintos Kossuth-bankó

Az 1905. szeptember 19-én felavatott békéscsabai Kossuth-szobrot ábrázoló képeslap

A rendezett tanácsú város tisztújítása 1848. június 13-án történt meg. 1849-ben az elöljáróság lemondása miatt megtartott újabb tisztújításon Szinovicz Lajos lett a polgármester.

Dr. Jároli József

A csabai „bőrsereg”

1848 nyarán a délvidéken már harcok folytak, a szerb lázadók magyar községek lakói ellen követtek el véres atrocitásokat. A hadi helyzet a nemzetőrség fegyverbe szólítását is szükségessé tette. Az egyes településeken összeírt, fegyverfogásra alkalmas férfiakból alakított nemzetőr alakulatok első fegyverbe szólítására 1848. június 29-én került sor. Békés megyéből július 12-től augusztus 24-ig, két váltásban háromezer főnyi csapat szolgált a délvidéki táborban, köztük a békéscsabai nemzetőrök. Haan Lajos, aki a második váltással vonult ki, keserű iróniával írta le az első váltás július 10-i kivonulását. Mindenki féltette a bőrét, hiszen rendszeres kiképzés, harci tapasztalat nélkül kellett szembenézniük az ellenséggel, ezért őrsereg helyett „*bőrseregnek*” titulálta a csabaiakat. Fegyverük puska, pisztoly, kiegyenesített kasza vagy csak egyszerű bunkósbot. Volt, aki inge alatt a nyári hőségben erős pléhből készült páncélt viselt, amely a hátát és a mellét védte. Az asszonyok is féltették férjeiket, sokukat Makóig elkísértek.

Az első váltásban érkezők Makón gyülekeztek, majd onnan Nagybecskerekre vezényelték őket. Bizony vonakodtak a parancsot végrehajtani, mert nemcsak a csabaiak féltek attól, hogy a harcmezőn komoly veszteségeik lehetnek. De nem az ellenség elé, hanem őrszolgálatra osztották be őket. Végül Batthyány miniszterelnök beleegyezett, hogy az időnként fegyverbe szólítandó nemzetőrök helyett a megye a harc végéig szolgáló önkéntes nemzetőröket toborozzon. Békéscsabáról tizenkilencen álltak be az önkéntes nemzetőrök közé, akiket később a honvédség soraiba helyeztek át. Békéscsabáról 358 honvéd szol-

A mai vasútállomás épülete helyén levő üres téren gyülekezett a Makóra induló nemzetőrség

gált Máriássy, Damjanich, Guyon, Bem, Dembinszky parancsnoksága alatt. Volt, aki a komáromi várban szolgált. Az osztrák kézen levő aradi vár körüli harcokban is részt vettek csabai nemzetőrök.

Dr. Jároli József

Boczkó Dániel országgyűlési képviselő, Erdély teljhatalmú kormánybiztosának halála

Boczkó Dániel 1870. szeptember 9-én, csabacsüdi birtokán távozott az élők sorából. Apja Tessedik Sámuel lelkésztársa volt Szarvason, ahol ő is született. Jogi tanulmányok után ügyvédi gyakorlata mellett eredményesen gazdálkodott, a közéletbe is aktívan bekapcsolódott. Tekintélyes vagyonából nagyon sokat fordított közcélokra. 1847-ben, mint csabai háztulajdonos, 2000 forintot adott a mezővárosnak az örökváltság összegének törlesztéséhez. 1847 az ínséges esztendők egyike volt, a rossz termés miatt sokan maradtak kenyér nélkül. Boczkó egymaga 300 köböl búzát adott kölcsönbe a városnak, az ínségesek megsegítésére.

Az 1848–1849-es szabadságharc idején Orosháza országgyűlési képviselője, majd Békés, később Arad megye kormánybiztosa volt. A császári kézen levő aradi vár körüli harcokban maga is részt vett. Az 1849. február 8-i győztes aradi csata tette híressé, amikor botjával a kezében vezette a csapatokat a rácok ellen. Kossuth a Délvidék megyéire, majd egész Erdély területére is kiterjesztette kormánybiztosi hatáskörét. Jelen volt a világosi fegyverletételt elhatározó utolsó aradi országgyűlésen. Az osztrák hatóságok elől Csabán rejtőzött el, azonban a szőlőben csavargók megtámadták és megsebesítették. A hatóságok felismerték a sebesültben a körözött kormánybiztost, és átadták a hadbíróságnak. 1850 októberében halálra ítélték, amit végül tíz évi várfogságra „enyhítettek". A Kufstein, majd Olmütz várában letöltött hat évi fogság után szabadult, visszakapta elkobzott vagyonát. Rabtársai kegyelettel emlékeztek emberségére. 1861-ben és 1865-ben a hálás bé-

Boczkó Dániel arcképe és Udvardy Anikó által készített köztéri szoborportéja

késcsabaiak országgyűlési képviselőjüknek választották. 1868-ban lemondott, ennek ellenére 1869-ben újra megválasztották. Szobra Békéscsabán, az egykori 19-esek terén áll.

Dr. Jároli József

A szabadságharc elbukott

A szabadságharc utolsó szakaszában a megye vezetői a katonai parancsnokok utasítására többször hirdettek népfelkelést a betörő cári sereg ellen. A népfelkelés tényleges alkalmazására végül nem került sor. Augusztus 3-án az osztrákok már Orosházán voltak, augusztus 9-én az oroszok Sarkadig nyomultak előre. A megye székhelyét előbb Csabára, majd Mezőberénybe helyezték át, augusztus 12-én már Békéscsabát is elérték a cári csapatok. A békéscsabai elöljárók is velük menekültek az új megyeszékhelyre.

Augusztus 13-án Görgey Világosnál, az oroszok előtt letette a fegyvert. Már másnap Békéscsabát is elözönlötték a menekülő honvédek. Akiket elért a hatóság, osztrák sorezredekbe sorozták be.

A szabadságharc igen nagy terhet rótt a lakosságra is. Az átvonuló csapatok élelmezése, lovaik takarmányozása, a különféle önkéntes adománygyűjtések mellett a tavaszi hadjárat idején Békés megyének, így Csabának is, rendszeresen gondoskodnia kellett a tiszai sereg ellátásáról, több ezer kenyér- és zabadaggal, hosszú fuvarokkal a katonaságnak. A gyulai orosz és osztrák táborba 1849. augusztus 20–25. között Csabának 78174 font kenyeret, 390 mázsa 87 font húst, 3635 véka zabot, 22422 adag szénát, 100 akó bort 80 akó pálinkát kellett hadisarcként szállítani. A Kossuth-bankó elértéktelenedésével sok ember vagyonkája lett semmivé.

A város a szabadságharc leverése után elvesztette rendezett tanácsú városi jogállását, és ismét mezőváros lett, élén a bíróval. Az önkényuralom évei alatt kellett a városnak leróni az örökváltsági adósság hátralékának tetemes összegét. A város csak többszöri, nagy összegű köl-

A tizenhárom aradi Vértanú kopjafája

csön felvételével tudta 1868-ig az összes földesurat kifizetni, a kölcsöntartozásból származó összeg utolsó részletét 1873-ra tudta törleszteni.

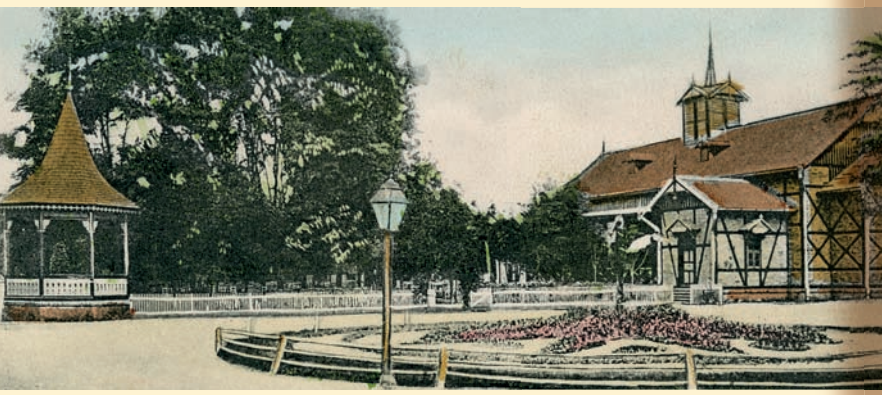
Dr. Jároli József

A csabaiak első gyógyfürdője

Békéscsabán már az 1850-es években felmerült az igény egy közfürdőre. Az első fürdőt még ebben az évben meg is nyitották a Széchenyi ligetben, az akkor használaton kívüli temető területén. Az alap ásásakor rengeteg emberi csont került elő, melyeket egy helyre újratemettek. Az akkori fürdőben megtalálható volt egy gőzkamra, egy medence, egy nagy fa kád, meleg-hideg zuhany, s egy hosszú üvegezett folyosó, ahol két-három igazi fakádas kádfürdő fogadta a vendégeket. Ebben az időben a módosabb lakosság idejárt fürödni, hiszen a magánházaknál még nem volt fürdő, s csupán nyáron, a Körösben tudtak. Bár a közfürdő népszerű volt, a század végére mégis annyira leromlott az épület állapota, hogy be kellett zárni.

Mivel a városiak továbbra is igényt tartottak egy városi fürdőlétesítményre, néhány évtizeddel később, 1922-ben az Árpád soron, az Élővíz-csatorna partján, Illés Dávid tervei alapján megépítették a mostani Árpád fürdőt. Ez eleinte egy nyitott vasbeton úszómedencéből állt, majd 1927-ben egy török-fürdő jellegű épületet építettek a már meglévőhöz, Böhm Henrik és Hegedűs Ármin tervei alapján. Mélyfúrású kútját 1000 méter mélyre tervezték, a fúrások azonban 430 méternél elakadtak. Jóval később, csupán 1959-ben sikerült létrehozni az első hévíz kutat is. Ezután folyamatos fejlődés és bővülés következett a fürdő életében. A 2002–2003-ban lezajlott fejlesztések után a fürdő 40 °C-os és 76 °C-os gyógyvízzel várja a gyógyulni vágyókat, amiért 2006-ban gyógyfürdő minősítést is kapott.

Salamon Edina

A Széchenyi liget az első közfürdő lebontása után egy 1905-ben kiadott képeslapon

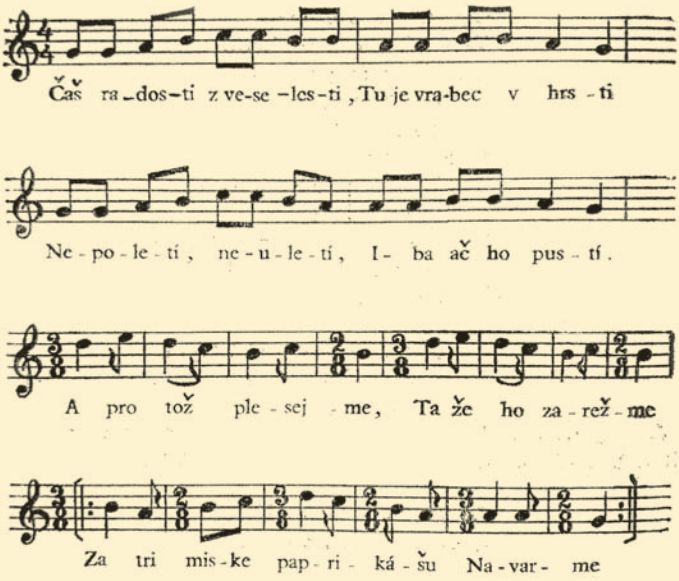

Az Árpád-fürdő mai épülete

Jeles napok, ünnepi szokások

Az ünnepeket általában munkatilalom, templomlátogatás, meghatározott ételek fogyasztása, ünnepi öltözet viselése és sok hiedelem jellemezte. Ünnep volt minden vasárnap, de különös jelentőségük volt a nagy egyházi ünnepeknek. Az egyik legnagyobb ünnepet, a karácsonyt az ádvent időszaka előzte meg, amikor tilos volt a lakodalom, a tánc és a zene, mert a következő évben nem lesz gyümölcstermés. A karácsony közeledtét jelezték a betlehemesek, akik kifordított ócska ködmönben házról házra járva mondták el énekes köszöntőiket. Szentestén az asztal alá magvakat tettek, majd ünnep után ezekkel etették a baromfit termékenységvarázsló célzattal. A karácsony délutáni istentisztelet és az esti harangszó után vette kezdetét a karácsonyi vacsora, mely egy gerezd fokhagyma elfogyasztásával kezdődött. A vacsora kolbászos káposztalevesből, mákos-mézes csíkból, almából és dióból állt, és az asztal az ünnep alatt végig terítve maradt, hogy *„Jézuska ne találja üresen”*. Óév estéjén a lányok ólomöntéssel és sövényrázással igyekeztek kifürkészni a jövendőt. A csabaiak általában az éjféli harangszó meghallgatásával, a cselédek kutyabőrből készült dobbal és fűzfakürttel hangoskodva köszöntötték az újévet. A farsang a lakodalmak, bálok ideje, amit a böjt követ. Az evangélikusok főként nagypénteken böjtöltek, és akkor főzték a sonkát, festették a tojásokat. A szerencsés férjhezmenetel érdekében, hajnalban a lányok a Körös csatorna partján, a fűzfák alatt mosakodtak. Húsvét vasárnap a templomi áhítat, hétfő a locsolkodás ideje. A nagy ünnepek mellett meg kell említenünk az időjárásjósló napokat, a boszorkányos Luca napját, az ajándékosztó Miklós napot, a dologkezdő Mihály napot és a halottak napját. A csabai ünnepekről részletesen Krupa András könyveiben olvashatunk.

Martyin Emília

Karácsonyi ének kottája, Krupa András békéscsabai gyűjtése Zahorán Andrásné Medovarszki Zsófiától

Társas munkák, társas élet

A 19. század második felében a hagyományos paraszti kultúrában sokkal több idő jutott az emberi kapcsolatok ápolására, mint manapság. A téli időszakban szüneteltek a mezőgazdasági munkák, s megkezdődtek a társas munkák. Ilyen munkaalkalmak közül a fonók voltak a legnépszerűbbek, melyek a párválasztásban is kiemelt szerepet játszottak.

A fonók az őszi betakarítás után kezdődtek meg, s kiváló szórakozási alkalmat nyújtottak mindenkinek. Az asszonyok és a lányok már délutántól együtt fontak, míg a legények és férfiak csak este 7 óra után érkeztek meg. A fonás mellett jutott idő nótázásra és játékokra is. Az elejtett orsó felkapása, szösz ellopása remek alkalmat nyújtott csóklopásra, amely szigorú szabályok szerint kizárólag arcra történhetett. A fonók a második világháborúig fennmaradtak Békéscsabán. További hasznos időtöltésnek bizonyult a fosztás is, mely a csuhésan leszedett kukorica téli tárolásra alkalmassá tételét jelentette. A fosztókákba időseket és fiatalokat egyaránt meghívtak. Sokan barátokkal, barátnőkkel érkeztek, ily módon új lehetőségek nyíltak az ismerkedésre, barátkozásra. A fosztás során minden leány próbált piros csövet találni, mely a jóslat szerint közeli házasságot ígért. A tollfosztók a fonókhoz és a fosztókhoz hasonlóan a társas munkák közé tartoztak, ezeket azonban inkább csak szegényebbek tartották. Itt liba-, kacsa- és olykor tyúktoll fosztására került sor. A nagy disznótorok ugyancsak társas munkaalkalmaknak bizonyultak, ahol összegyűltek kicsik és nagyok.

Salamon Edina

Fonalat mosó lányok a kútnál Göndöcs Benedek apátplébános fényképén

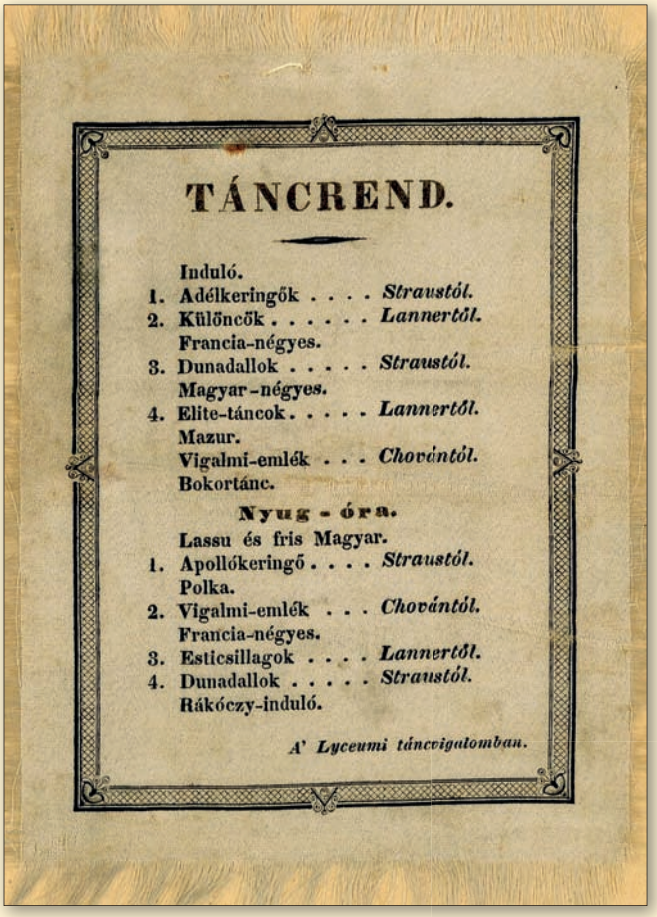
Sétálás, labdázó, bálak

Korábban, a 19. század második felében a fiatalok főként ünnep- és vásárnapokon tudtak szórakozni. Országszerte, így Békéscsabán is, a vasárnapi kedvtelés a sétálás volt, amely egy meghatározott útvonalon történt. A csabai séták a főtéren és a színház utcáján zajlottak. A lányok különösen szerették ezt a szórakozási lehetőséget, hiszen ilyenkor szépen kiöltözve, hajukat befonva, testvéreik és barátnőik társaságában mutathatták meg magukat. Ha a leánynak akadt udvarlója, akkor azzal sétált, de szigorúan, minden érintést mellőzve, csak egymás mellett. A legények három-négy cimborájukkal sétáltak vagy csak a járdaszélről, esetleg a Fiume Szálló poharazójából szemlélték a sétálókat. Ha kinéztek egy lányt, igyekeztek a közelébe férkőzni és megismerkedni vele. A sétálás a második világháborúig volt szokásban.

Egy másik szabadban folytatott közkedvelt időtöltés volt a labdázás. Minden körzetnek megvoltak a maga „*jáccói*" (szlovákul *játszóke*), ahová akár tizenöt-húsz fiatal is összegyűlt. A labdázás még az 1950–1960-as években is népszerű volt.

A jó idő múltán, ősz végén és télen megrendezték a bálokat, ahova a városi és tanyasi ifjak egyaránt ellátogattak. A legtöbben, mielőtt megkezdték volna a bálozást, tánciskolába jártak, ahol megtanultak tangózni, keringőzni, csárdást s még sok mást táncolni. A fiatalok ismerkedési és szórakozási lehetőségei között kiemelkedő szerep jutott a báloknak. A szórakozás azonban sohasem mehetett a munka rovására.

Salamon Edina

TÁNCREND.

Induló.
1. Adélkeringők . . . . *Straustól.*
2. Különcök . . . . . *Lannertől.*
Francia-négyes.
3. Dunadallok . . . . . *Straustól.*
Magyar-négyes.
4. Elite-táncok . . . . . *Lannertől.*
Mazur.
Vigalmi-emlék . . . *Chovántól.*
Bokortánc.

Nyug-óra.

Lassu és fris Magyar.
1. Apollókeringő . . . . *Straustól.*
Polka.
2. Vigalmi-emlék . . . *Chovántól.*
Francia-négyes.
3. Esticsillagok . . . . *Lannertől.*
4. Dunadallok . . . . . *Straustól.*
Rákóczy-induló.

A' Lyceumi táncvigalomban.

„*A Lyceumi táncvigalom*” báli táncrendje

Egy géniusz hányattatott gyermeksorsa – Munkácsy Mihály

Munkácsy Mihály hat esztendős korában, 1850-ben veszítette el édesanyját, akit két évvel később édesapja is követett. A festő önéletrajza tájékoztatja az olvasót arról, hogy az öt testvért a Reök család tagjai vették magukhoz. Miska feltételezhetően 1852 májusának második felében került Csabán lakó nagybátyjához, Reök Istvánhoz az akkori 975. számú, ma Baross utca 6. szám alatt lévő házba. Húgát, Gizellát Reök Karolina és férje, Steiner Jakab vette magához.

Munkácsy ekképpen idézte fel Csabára érkezését:

„A miskolc-csabai utazásra csak homályosan emlékszem, abban az időben, amikor még se vasút, se jó országút nem volt: hosszú utazás lehetett. De a csabai megérkezés már világosan a fejemben maradt. (…) Ólomszürke ég és a messziségben fekete foltok tűnnek elő szabályos sorokban, élesen kiválva a láthatár egyhangú hátteréből. Nagybátyám két templomtornyot mutatott a messzeségben, az egyik magas volt és karcsú, a második ennek csak a feléig ért, s mégis úgy néztek ki, mintha egymással szembe fordulva beszélgetnének. – Látod a templomtornyokat? – kérdezte. Az Csaba. Már nagyon türelmetlenül vártam, hogy új otthonomba érkezzünk, de kocsink megfeneklett az úton. Ló és kocsi fekete sártengerben úszott, valóságos mocsár közepette. Az utat karók jelezték, amelyeket nagy távolságokban cövekeltek be a földbe. Ennek az volt a célja, hogy az utasok ne tévedjenek oldalra az útról.”

Gyarmati Gabriella

A gyermek Munkácsy első csabai lakóhelye a mai Baross utcában lévő házban

Az evangélikus egyház reformjai

1853-ban Szeberényi Gusztáv lett a legnépesebb hazai evangélikus gyülekezet egyik lelkésze. A másik lelkész Haan Lajos volt, aki feljegyzéseiben dicsérő szavakkal illette a később püspöki székig jutó társát, akivel a vezető pozíciót évente váltották. Megerősítették a hitéletet, növelték a bevételt, a befizetés 1854-től vagyon- és jövedelemarányosan történt. 1856-tól néhány évig külön kántort alkalmaztak, így tehermentesítették a tanítókat. 1858-ban körlevelet írt Szeberényi Gusztáv, melyben a magánintézményként működő gimnázium kibővítéséről szóló tárgyalásra invitálta a szülőket.

A város által biztosított alapítvány kamatainak jelentős részével az egyház rendelkezhetett, melyet a fenntartásába kerülő iskola négyosztályos gimnáziummá történő fejlesztésére kellett fordítania. A pénz felhasználásához állami jóváhagyás is kellett, melynek érdekében a két lelkész még Bécsbe is elutazott. A változások eredményeként biztosítva volt az általuk fizetett személyek bére, továbbá a templomok, paplakok felújítása, illetve új iskolák, tanítói lakás és a jaminai imaház építése is. A tananyag tervezése, a nagyobb diákok mindennapos templomba járása, az iskolai választmányi gyűlések életbe lépése, új iskolák kezdeményezése, a tanyán élő gyerekek tanításának elindítása is jelezte, hogy az oktatás új korszakba lépett a városban.

A két lelkésztárs közül Haan Lajos a tudomány felé fordult, Szeberényi Gusztáv pedig az egyházmegye, majd az egyházkerület vezetője lett.

Dr. Szenográdi Péter

Szeberényi Gusztáv evangélikus lelkész arcképe
a múzeum gyűjteményéből

Csaba krónikása

A Haan család évszázadokon át nagy hatással volt a csabaiak életére, hiszen Haan János évtizedekig békéscsabai evangélikus lelkész volt, az egyik fia, Antal pedig festőművészként vált ismertté. Másik gyermeke Lajos, aki fiatal korától kezdve részt vett a magyar-szlovák önképzőkör munkájában, Eperjesen, majd Németországban tanult teológiát. 1842 fordulópontot jelentett Haan Lajos életében, hiszen Csabán nemcsak evangélikus segédlelkésznek választották meg, hanem az egyházi iskola tanítója is lett. Akkoriban a fiatalok akkor tanultak magyarul, ha szomszédos településekre küldték tanulni őket, ezzel szemben Haan kizárólag magyar nyelven tanított. Apja halála után, 1855-ben lett Csaba lelkésze, és szolgálata 25. évfordulója alkalmából a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntették ki. Lelkészi munkássága mellett jelentős a történetírói tevékenysége, elsősorban Békés vármegye történelmével foglalkozott. 1845-ben nemcsak magyarul, hanem szlovákul is megjelent a Csaba történetéről szóló munkája, melyet 1858-ban kiegészített. Napjainkban is az egyik meghatározó irodalomnak számít. A mai napig az egyik legnevesebb történészi egyesület a Magyar Történelmi Társulat, amelynek 1867-es alakuló ülésén választmányi tagnak választották. Egy évtizeddel később a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották meg. Mindezek azt bizonyítják, hogy Haan Lajos munkái nemcsak az ismeretterjesztés, hanem a tudomány területén is komoly értéket képviselnek.

Szakál Veronika

Haan Lajos fényképe 1870-ből

A kozsuchtól az ezüstgombos mellényig. A csabai férfiak viselete

Egy település lakosainak ruházata változatos és változó. Különbözik koronként, korosztályonként és nemenként, de megmutatkozik az öltözeten viselője társadalmi helyzete, egyéni ízlése is. Nyilvánvalóan különbségek mutatkoznak attól függően, hogy ünnepi, hétköznapi vagy munkában használt, téli vagy nyári ruházatról van-e szó.

A csabaiak ősei bárány és kecskebőr ruhában, bocskorban, rövid, széles derekú, könyékig érő ujjú, nyaknál pertlivel összehúzott ingben, alul kirojtozott, széles,ráncos gatyában, rövid ködmönben jártak, derekukon három csatos, széles övet, bőrtüszőt viseltek. Az 1850-es évekig copfba font hosszú hajuk volt, amit az idősek elől csimbókba kötöttek. Nyáron tótos, széles karimájú alacsony kalap, télen báránybőr süveg volt a fejfedőjük. A gatyakorcába dugták a sallangos dohányzacskót. A derékig érő ködmönöket, bekecseket *(„kozsuch")* színes virágmotívumokkal díszítették a helyi és környékbeli szűcsmesterek, akik közül a leghíresebb a csabai Krsnyák Mihály volt.

A 19. század első felének jellemzője a magyaros ruházat térhódítása. A csabai szlovák férfiak átvették a csizmát, szűrt, subát, bőgatyát, hosszú derekú, lobogós ujjú inget, a fekete posztóból készült zsinóros nadrágot, dolmányt és az ezüstgombos mellényt. A gazdák és a pásztorok sallangos szíjas szűrt *(„sirica")* viseltek. A legszebb, díszített szűröket Miló János, Miló Pál, Áchim János és Gulyás János csabai szűrszabók készítették. A tehetősebb csabai emberek előszeretettel vásárolták a vásárhelyi és szarvasi bundákat. A fiúgyermekek legénysorba lépéskor kaptak bundát.

Csabai gazdalegényeket, Novák Jánost és Novák Andrást ábrázoló fénykép az 1870-es évekből

Borsos József és Varságh János híres fotóműtermében készült, Bagyinka György gazdát jellegzetes csabai viseletben ábrázoló fénykép

Az életmódváltozás, a gyáripari tömegáruk megjelenése Békéscsabán is fokozatosan a hagyományos öltözet változását, a 20. század közepétől pedig uniformizálódását idézte elő.

Martyin Emília

Mentyík, pruszlik, csepjec… A női viselet

A nők ruhatára mindig sokkal gazdagabb volt a férfiakénál. A 18. századi okiratokban gyakran szerepel egy jellegzetes csabai viseleti darab, a mentyík (női ködmön). Az értékes, egy ló vagy tehén árával felérő, csipkézett bőrszalagokkal, színessel hímzett virágokkal, levelekkel, ezüst gombokkal és finom prémmel díszített ködmön elengedhetetlen darabja volt a menyasszony kelengyéjének. A csabai szlovák nők ünneplő viseletének szép darabja volt a jó minőségű textíliákból készült pruszlik is. Az asszonyok több, kendervászonból készült alsószoknyát viseltek, amelyek alsó díszítése kivillant a brokátselyem fedőszoknya alól. Egy rövid ujjú alsó és egy díszesebb felső ingvállat öltöttek magukra. Fejükön csipke főkötőt hordtak, lábbelijük a csizma volt, télire nagykendőt öltöttek.

A 19. század közepétől Csabán is megélénkül a kereskedelem, üzletek nyílnak a városban, divatba jön a színes, változatos, „*magyaros*" ruházat. A csabai lányok öltözetének tömör leírását Rell Lajos tollából olvashatjuk Békéscsaba 1930-ban megjelent monográfiájában.

„Hajukat középen elválasztva símára fésülték, hátul varkocsba (copfba) fonták, amelynek végéről – ügyes máslit kötve rá – sarkig lógtak le a különböző színű szalagok. Felső testükön patyolat ingvállat (oplecko) viseltek, amelyet könyök fölött piros vagy kék pántlikával kötöttek át s rendesen csipkével is díszítették. Az ingváll fölé került mellényszerűen a színes (halcsonttal ellátott) pruszli. […] Nagy rojtos selyemkendőt vetettek vállukon át keresztbe s hátul összekötötték. […] Szoknya dolgában nagy fényűzést fejtettek ki: hat, csipkével díszített, fehér, vasalt alsószoknyát, s ezek fölött sötétkékre festett kelméből varrt,

Népviseletbe öltözött csabai lány rokkával, műtermi beállításban

Aradszki Györgyné fiatalasszony díszes ünnepi öltözetben, 1890-ben

apró ráncokba szedett hat szoknyát viseltek. [...] Régebben hegyesorrú piros csizmát, a 60-as évektől kezdve fekete cipőt (cipele) húztak a lábukra. [...] Nyakukon színes üveg kalárist hordtak."

Martyin Emília

Amíg a halál el nem szólít

Lánykérés, kézfogó, mátkaság, lakodalom, házasság Ezek voltak a fiatalok frigyre lépésének állomásai. A legények édesapjukkal, idősebb testvérükkel mentek el megkérni a szeretett lány kezét, a válaszra azonban napokat kellett várniuk. Az általában szombaton tartott kézfogó és a jegyajándékváltás után a mátkaság már csak néhány hétig tartott. Ez idő alatt a vőlegény és a menyasszony fizetett násznagya (*sztarejsí*) vette át a szervezési feladatokat, intézte a templomi háromszori kihirdetést, és személyesen hívta meg a vendégeket.

A fiatal pár közös útra lépése szentesítésének ünnepi alkalma a lakodalom. A főként az őszi időszakban tartott több napos lakodalmak központi szereplője a menyasszony, akinek festett ágyból, fiókosládából, rámás fogasból, sublótból, fehérneműből és ágyneműből álló kelengyéjét már előző vasárnap szállították új otthonába díszes fogatokon, víg énekszóval. A lakodalmat megelőző héten elkészült a nagy sátor, és gyűltek a fiataloknak szánt ajándékok: csirke, ruca, liba, pulyka, bárány, malac, sütemény.

Az esküvőt a délelőtti órákban tartották, amikor a vőfély a nyoszolyólányokkal, cigánybanda által kísérve indult a templomhoz, ahol a vőlegény lakodalmas menetével találkoztak. Haan Lajos leírása szerint *„a menyasszonyt abba a prémes bekecsbe öltöztették, amelyben egykor nagyanyja esküdött, fejét rózsával, rozmaringgal ékesítették."* Az esküvő után a menyasszony házában elköltött ebéd, majd a vőlegényes háznál zajló vacsora következett, amelynek kezdetét kolompolással, tepsik összeverésével jelezték. Vacsora után került a menyasszony fejére a koszorú helyett a sok szalaggal és hátul fátyollal díszített fe-

Bálint Lajos és Zsilinszky Zsófia esküvője 1929-ben

Békéscsabai pár Littmann Adolf Fényképészeti és festészeti műintézetében készült esküvői képe

hér főkötő, kontyba kötötték a haját, s már új asszonyként tette az asztalra az öröm-kalácsot, amit a fizetett meny-asszonytánc után a vendégek között osztottak szét.

Martyin Emília

„Asszonyszőtte" remekmunkák

Amikor kézbe veszünk egy-egy múzeumban őrzött, több mint száz éves múlttal rendelkező népi szőttest, például egy díszabroszt, nem is hinnénk, milyen hosszú munkafolyamat és hány ember szorgalma, hozzáértése kellett az elkészítéséhez. Felsorolni is nehéz a sok fáradságot jelentő munkafázisokat: vetés, nyűvés vagy vágás, áztatás, szárítás, törés, tilolás, dörzsölés, gerebenezés, fonás, motollálás, szapulás, gombolyítás, szövés, hímzés, slingelés, neccelés, horgolás, azsúrozás... És mindezek eredményeként születtek meg a páratlan értékű, szépen megmunkált, egyedi, *„asszonyszőtte"* textíliák.

Békéscsabára érkezésük idején a szlovákok fejlett szövőkultúrával rendelkeztek, a csabai jó gazdasszonyok jártasak voltak a szövésben. A háziszövés legjelentősebb alapanyaga kezdetben a gyapjú, később a kender- és a pamutfonal volt, gyakorta e két anyag együttes alkalmazásával szőtték a vásznat. A csabai szövőasszonyok egyrészt ragaszkodtak szlovák hagyományaikhoz, másrészt viszont fokozatosan teret engedtek a polgáribb, kifinomultabb ízlés megjelenésének. Jellemző, hogy a katolikusok jobban kedvelték az élénk színeket a szőtteseiken, mint az evangélikusok. A különböző minőségű vásznakból más-más textíliák, abroszok, derékaljak, viseleti darabok, párnák, törülközők, függönyök, lepedők, zsákok készültek. Ezeket az általában fehér alapra kék, piros, fekete, bordó színű növényi, főként bazsarózsa motívumos és geometrikus mintákkal díszített, szedettes technikával készült textíliákat a családokban nagy becsben tartották, több generáción át továbbhagyományozták. A csabai asszonyok a 19. szá-

Hagyományos virág- és növényi motívumokkal díszített szlovák szőttesek a múzeum gyűjteményéből

zadtól már eladásra is készítettek tömegárut, amit sokszor kereskedők útján értékesítettek. Az 1860-as évektől a gyári textíliák megjelenésével a háziszőttes rangját vesztette Békéscsabán.

Martyin Emília

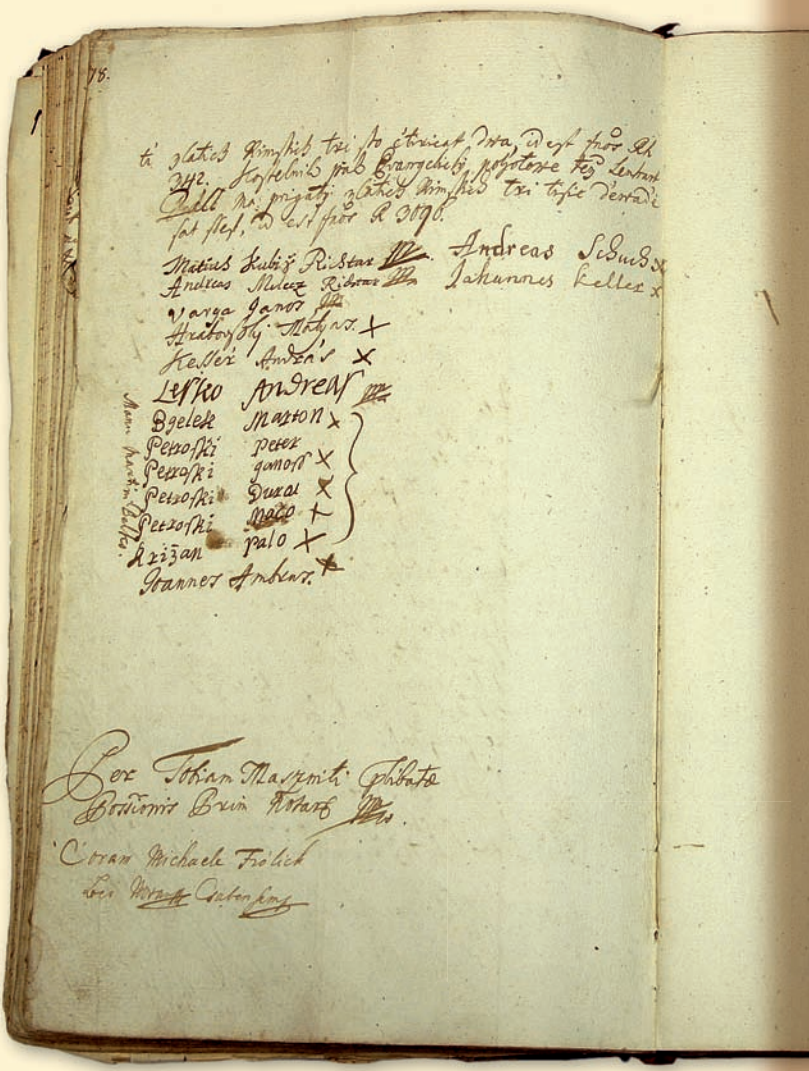
Beszédes csabai nevek

Amikor egy Békés megyei szlovák ember bemutatkozik, nagy biztonsággal még ma is megállapítható, hogy mely településről származik, sőt még felekezeti hovatartozását is megtudhatjuk. A csabai nevek azonban még ennél is beszédesebbek. *„A családnevek anyakönyvi vizsgálata során megtudjuk, hogy a család mikor jelent meg a település színhelyén, részben a konkrét anyakönyvi adatok, részben a helységnevekből képzett családnevek alapján sok családról megtudhatjuk, hogy az új településre elvetődött tagja közvetlenül honnan érkezett illetve mely helységben vagy legalábbis az ország mely vidékén ringott a család bölcsője"* – írja Dedinszky Gyula. A vezetéknevek használatát Mária Terézia rendelete írta elő, az ezt megelőző időben az idetelepülő jobbágyoknak legtöbbször csak keresztnevük volt. Csaba első, 1722-től vezetett anyakönyve *(„Matricula ecclae evang. a.c. bcsabensis")*, azonban már vezetékneveket is közöl. Az első bejegyzések az 1722. év végén született esketési bejegyzéssel kezdődnek.

De nézzük, milyen típusú nevek vannak Csabán!

- Helységnévből képzett neveket találunk, amelyek mindenképpen jelzik, hogy az illető család története során honnan származott vagy a továbbköltözés során hová települt, és honnan jött ide Csabára: például Aradszki, Benyovszki, Botyánszki, Cselovszki, Hrabovszki, Kokavecz, Mladonyiczki, Pribojszki, Unyatyinszki, stb.

- Táj és vidék, lakóhely szerint, származási helyből képzett nevek: például Hornyak (Felvidék), Lipták (Liptó), Novák (Újvidék), Uhrin (Magyarország), stb.

Szlovák nevek egy korabeli dokumentumból

- Foglalkozások alapján képzett nevek: például Gyebnár (bodnár), Hrobár (sírásó), Hugyecz (zenész), Koleszár (kádár), Vozár (fuvaros), stb.

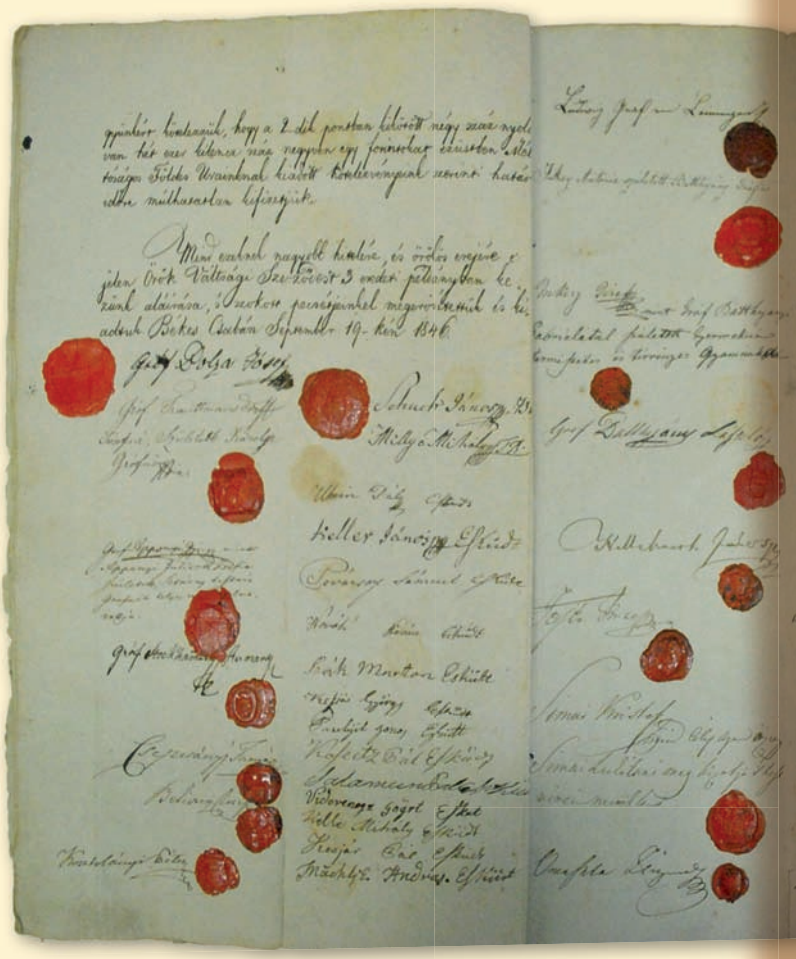
- Lelki, testi tulajdonságok alapján képzett nevek: például Veszelka (vidám), Mracsko (beborult), Tadanai (valószínűleg vidám), Cservenák (vörös), Rapák (ragyás), stb.

- Testrészek alapján képzett nevek: például Zuba (fog), Zsilák (ér), stb.

- Keresztnevek alapján képzett nevek: például Ando (Andreas), Franko (Francisci), Franyó (Francisci), Griecs (Gregorius), Jantyik (Ján), stb.

- A természet világából, élőlények, állatok és növények alapján képzett nevek: például Jelenka (őz), Havran (varjú), Szlávik (fülemüle), Sztraka (szarka), Vlcskó (farkaskölyök), Buka (bükkfa), Hraskó (borsó), Szluka (szilva)

Érdekes részét képezi a csabai neveknek, hogy a vezeték- és keresztnév közé betűrövidítést szúrtak be, mivel Csabán gyakoriak voltak az azonos vezetéknevek. Megkülönböztetésre használták, mely rendszerint a nevezett édesanyjának vezetéknevére utalhatott, mint például az országgyűlési képviselő, Áchim L. András nevében az L=Liker vagy a tévébemondóként ismert Kovács P. József esetében a P=Púchár. A vezetéknevet viselő ember tulajdonságát jelző szó rövidítése is lehetett a vezetéknév után beékelt betű, mint Ando H. György esetében a H=Hrcska (görcs). Érdekességként említjük meg, hogy Haan Lajos

Az Örökváltsági szerződés utolsó oldala

kéziratából, melyben leírja e vezetéknevek utáni betűrövidítés magyarázatát, két oldal eltűnt.

Ando György

A csabai nyelvjárás

„Békéscsaba szlovák nyelvjárása olyan kevert nyelvjárás, amely a közép-szlovák nyelvjárás déli típusába tartozik, de számos eltérést, más tájegységekre utaló vonást is magába ötvözött, s ezért különálló típust képvisel. A letelepülők különböző származási helyeinek nyelvhasználatából formálódott. A sok összetevőjű nyelvjárásnak a nyelvi fejlődése a földrajzi távolság miatt nem volt biztosított. Ennek ellenére vagy éppen ezért a csabai nyelvjárás mindig igen erős szállal kapcsolta össze a település szlovák nyelvű lakosságát. A szlovák nyelvi szigetek és szórványok helyzetéből adódott, hogy sokáig Békéscsaba nyelvére sem volt különösebb befolyással, hatással a Štúrék által megalkotott irodalmi szlovák nyelv, hiszen Csaba lakossága alig volt kapcsolatban vele" – írja Hornokné Uhrin Erzsébet

A csabai tót nyelv a nógrád-gömör-kishont-zólyom vármegyei nyelvterületről származik. Amikor közügyekről, politikáról beszélnek a csabaiak, beszédük tele van magyar szavakkal. Otthoni nyelvhasználatukban azonban kevesebb magyar szót találunk. Amikor a Felvidékről idejöttek az új otthont keresők, sok itt megismert fogalomra nem volt megfelelő kifejezésük, átvették tehát a fogalommal annak magyar nevét is.

A fontosabb csabaizmusok a következők: a csabai szlovák a főnevek végén i helyett e hangot ejt, például nem mondja: *kravi, voli*, hanem *krave, vole*; a szóvégi m helyett n hangot ejt, például *ja szom*, helyett: *ja szon*; a szóvégi l hangot rendesen v-nek ejti, például *kosztol* helyett *kosztov*; a szóvégi st hangcsoportból elhagyja az utolsó mássalhangzót, például *list* helyett *lis*.

A magyarral való keveredésre szemléletes példát hoz Haan Lajos: *„Páni kípviselovja na választmányi gyílisi*

Mazán László *Utcai jelenet* című karikatúrája

ten vigzís donjesli, zseby sa tüzfala vizsgálovale a kto má plany, zsebi sa zbintetoval." Magyarul: A képviselő urak a választmányi ülésen azt a végzést hozták, hogy a tűzfalakat vizsgálják meg, s akié rossz, azt büntessék meg. – írja Rell Lajos *Békéscsaba történelmi és kulturális monográfiá*jában.

Ando György

A csabai gazdaság kezdeti alapja

Az újranépesedő alföldi területeken hosszú ideig meghatározó volt az állattartás. A földet sokáig a korai feudalizmust idéző módon művelték, ez csak az önellátást szolgálta, később fokozatosan nőtt a növénytermesztés jelentősége. A település gazdaságának alapját még a 19. század közepén is az állattenyésztés és a gabonatermesztés jelentette, az utóbbin elsősorban búzát kell értenünk. A haszonállatok sorát a számok alapján sokáig a szarvasmarha és a ló vezette, juhokat az 1730-as években kezdtek el tartani. Számuk 1773-ban már közel 7000 volt, ehhez jött még kerekítve 3000 ló, 1500 sertés, illetve 2800 tehén és 1600 igásökör.

Az Alföld és ezen belül Csaba értékesítési nehézségeit (rendezetlen vízhálózat, rossz utak, a feldolgozás kis mértéke, szűk tárolási kapacitás) egy ideig ellensúlyozta, hogy a marhák saját lábukon vándoroltak a piacra. A piaci pozíciók megtartásához, bővítéséhez azonban fejleszteni kellett. A vidéki gőzmalmok sorában másodikként épült fel a csabai (Pain-gőzmalom). A gazdák előrelátását dicséri a vasútban rejlő lehetőségek felismerése. Az első vonat 1858-ban pöfögött be a városba. Abban az évben már a mai mederben lehetett hajózni a Kettős-Körösön, és folyamatosan fejlesztették a csatornát is, melyen az úsztatott fa érkezett. A csatornázás másik hasznaként kezdett megszűnni a „mocsárvilág". Az agrártermékekre alapozva fejlődni kezdett a kereskedelem, az ipar, a kultúra és az infrastruktúra is.

Dr. Szenográdi Péter

Az aratás ábrázolása egy fotóreprodukción

Az első gőzmalom Csabán

Pain Antal hamburgi születésű molnár-gépész 1850-ben jelent meg Kvasz Mihály csabai bírónál, előadta tervét, miszerint másfél hold földet bérelne az Élővíz-csatorna partján, ahol felépítene egy négy kővel őrölő gőzmalmot, amit tizennégy évnyi ingyenes használat után, jó állapotban adna át a községnek. Később módosította tervét, a telket örökre akarta megkapni, 1600 pengő forintnyi bérfizetést, valamint őröltetési taksát ígért, ha cserébe a község tíz évig nem engedélyezi másoknak új malom építését. A városatyák elfogadták az ajánlatot, és önköltségi áron biztosították a téglát az építkezésekhez, de kikötötték, hogy Pain tíz százaléknál nagyobb vámot nem szedhet, és két év alatt köteles a malmot szitával felszerelni, hogy „*mont*" finomlisztet tudjon őrölni.

Az emeletes épülettel rendelkező Pain-malom 1853-ban készült el, és építési sorrend tekintetében a vidéki gőzmalmok közül második volt a pécskai után. Négy kőpárral és egy Pesten készült húsz lóerős gőzgéppel dolgozott, egyszerre kilenc molnárt foglalkoztatva.

Nem mindenki örült azonban a gazdasági fejlődés effajta csodájának. A szélmalmok és szárazmalmok molnárai keserűen nézték a fekvő gőzgép utcára ki-kibökdöső dugattyúját, pontosan tudták, hogy az ipari fejlődés az egzisztenciájukba kerülhet.

A Pain-féle gőzmalom azonban csak két évig működött, finomliszt őrlésére pedig sosem volt képes. 1860-ban Epstein Lipót és családja vették át, majd Deutsch Bernát pesti kereskedő kezébe került. A malom csak tengődött, sőt, 1865-től állt és pusztult, s csak azután indult gyors fejlődésnek, hogy 1872-ben a gyulai származású Rosenthal Márton szappanos- és gyertyaöntő mester lett a tulajdonosa. Ettől az időtől nevezték Rosenthal-malomnak.

Kovács Gergely

A Pain malom helyén, illetve annak kibővítésével épített Rosenthal malom

Az első csabai gimnázium

Az első gimnázium magániskolaként, egy nádfedeles házban nyílt meg 1855-ben. Breznyik János alapította, aki Selmecbányán is tanult, illetve tanított, majd két évig oktatott Csabán. Munkáját Mokry Sámuel és Styaszny Soma folytatta, az igazgatói feladatokat 1864-ig Mokry látta el. Az 1858/59-es tanévtől a három osztállyal működő nyilvános jellegű algimnázium tényleges fenntartója az evangélikus egyház lett. A város által létesített alapítvány összegének jelentős részével az egyház rendelkezett, azt egy négy osztályos algimnázium szervezésére kellett fordítania. Ehhez azonban szükség volt az állami jóváhagyásra is. Az összeg 1863-ban szabadult fel, de a negyedik osztályt már korábban sikerült elindítani.

Az algimnázium felszerelése eleinte nem volt megfelelő. 1864-ben az iskola egy tanításra alkalmasabb épületbe költözött, bővült az oktatók köre is, és szervezetileg is elkülönült a polgári iskolától. A tanulói létszám Horváth János irányítása alatt hetven és száz fő között mozgott, a csabai gyerekek általában a diákok nyolcvan százalékát tették ki. 1866-tól az algimnázium által kiállított bizonyítványokat már mindenhol elfogadták. Ennek ellenére többször felvetődött a bezárásának, átalakításának lehetősége. Egy ideig reálgimnáziumként működött, majd az 1876/77-es tanévben megtörtént az algimnázium visszaállítása, az 1879/80-as tanévtől kezdve pedig az állami tanterv alkalmazása. Az iskola később főgimnáziummá alakult át.

Dr. Szenográdi Péter

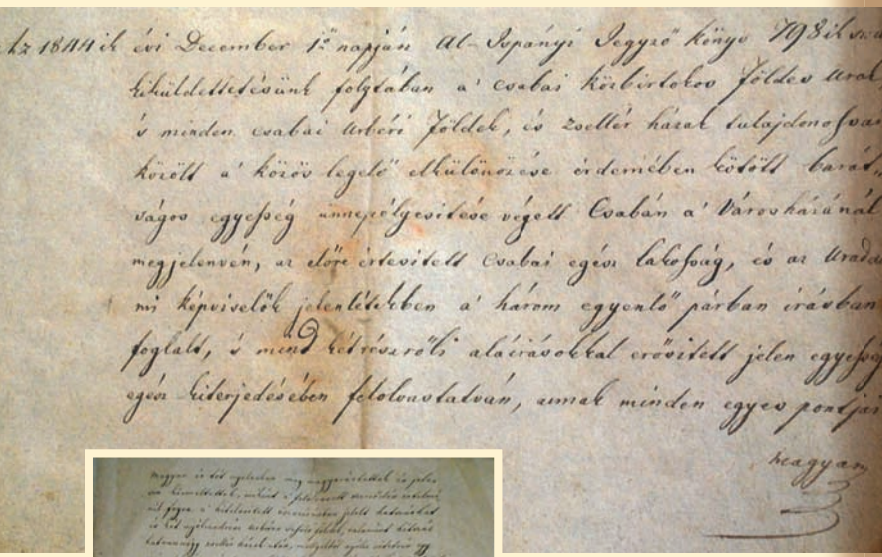
Az első csabai gimnázium épülete

A csabai gazdaság első elősegítője

Urszinyi Andor 1814-ben született a Gömör megyei Csetneken, majd jogot tanult Pesten. 1840-ben lett Csabán uradalmi ügyész, így komoly feladatot vitt végbe a legelő-elkülönítési szerződés és Csaba örökváltsági szerződésének előkészítésében is. 1845-ben lett Békés vármegye táblabírója, majd az 1848–49-es szabadságharc alatt a település bírói tisztségét is viselte. A forradalom leverése után saját gazdaságát irányította, illetve elsősorban egyházi tisztségeket töltött be. Többek között a helyi evangélikus egyház felügyelője volt, majd esperesi felügyelőnek választották meg, és erőteljesen fellépett a protestáns egyházak ellen is irányuló uralkodói pátenssel szemben.

1861-től egy rövid ideig elvállalta Békés vármegye másod-alispáni tisztségét. Két egyesület létrehozásában is kiemelkedő szerepet vállalt, 1842-ben a Békéscsabai Casino jött létre, amelynek alelnöke is volt néhány évig. Fontos feladatának tartotta, hogy a megyében egy gazdasági egylet jöjjön létre, így alakult meg 1860-ban a Békésmegyei Gazdasági Egyesület. A Békésmegyei Közlöny egyik számában találóan fogalmazták meg, amikor Urszinyiról úgy írtak, hogy egyike volt azon csabaiaknak, akik a nemzeti ébredés 40-es, a szenvedés teljes 50-es és a kibékülést követő szervezkedés 60-as éveiben élt, tevékenykedett, és emellett közmegbecsülésnek örvendett.

Szakál Veronika

Az 1844. december 1-jén kelt legelő-elkülönítési szerződés részlete és utolsó oldala

A csabai vaspálya

Tíz évvel az első magyarországi vasúti szakasz átadását követően, 1856-ban egyezett meg a község az országban működő három nagy magánvasúti vállalkozás egyikével, a Tiszavidéki Vaspálya Társasággal. A megállapodás arra vonatkozott, hogy a Szolnok és Arad között épülő vasutat Csabán vezetik át. Ez a szakasz az 1847-ben megnyitott Pest – Szolnok vasút folytatását jelentette. A csabaiak már akkor kezdeményezték az eredetileg a Szarvas – Mezőtúr – Békés – Gyula vonalat tartalmazó terv javukra történő módosítását, felajánlva a területek kisajátítását, a földmunkák elvégzését, a hidak építését és az állomás építéséhez szükséges 500 ezer téglát. Tették ezt annak ellenére, hogy az úrbéri terhek rendezése is folyamatban volt, de felismerték az óriási lehetőséget.

1858. október 25-én, egy meleg őszi napon robogott be az az első vonat Csabára, természetesen az emeletes állomás tele volt a kíváncsi emberekkel. A Pestről reggel öt órakor indult vonat nem egészen tizenkét óra alatt jutott el Csaba érintésével a Maros parti Aradig. Pesttől pedig tovább vezettek a sínek Bécsig és még messzebbre is, Szolnoktól pedig már ugyanabban az évben vonat vitt Debrecenig is.

A következő években a vasúti hálózat tovább bővült és korszerűsödött. A település elérhetővé vált, és az itt megtermelt áruk eljuthattak a távolabbi piacokra is. A csabaiak áldozatvállalása jó befektetésnek bizonyult, vasutat pártoló lépéseiket igazolta a jövő.

Dr. Szenográdi Péter

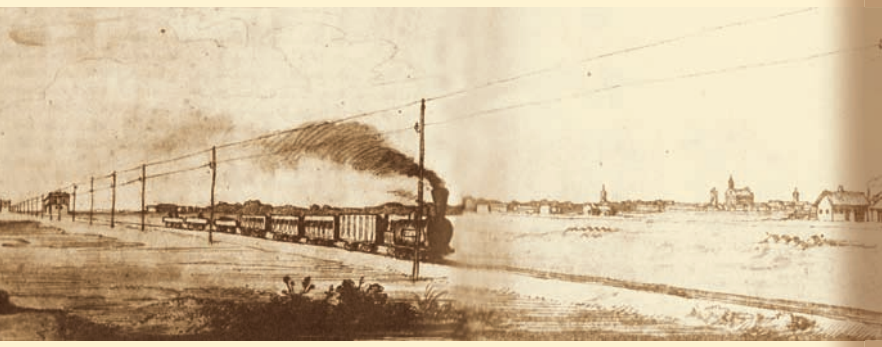

A vasútállomás épülete a századfordulón

„Biztos, hogy nincs ló benne?" – Az első vonat Csabán

A csabaiak számára is sorsdöntő eseménynek számított az első vonatszerelvény városukba érkezése. Ezért a vasútvonalért egyébként több Békés megyei település is versengett, így Szarvas, Békés és Gyula városa is, mert már akkor sejteni lehetett, hogy az ipari fejlődés kulcsa a vasút lesz! A csabai népemlékezet a vasút Csabára kerülését azzal magyarázta, hogy azokon a településeken sok gazda lovas kocsikkal való fuvarozásból élt, és ha ott lesz a vasút, elveszítik a munkájukat, a ló ára is lemegy. Sőt, azt is mondták a csabaiak, hogy hallották mikor egy odavalósi gazda azt mondta, *„nem kell nekik a vasút, mert a becsületes gazdák nem csavarognak, hanem otthon szorgalmasan dolgoznak".* Így esett, hogy a vasút Csabán megy keresztül.

A vasútforgalom 1858-as megindítása előtt a szájhagyomány szerint csak egy csabai utazott vonaton, a neves Csarejs György tanító édesapja, aki a jelenlegi Balassi Bálint Magyar Művészetek Háza épületével szembeni házban lakott. Ő volt az első csabai, aki az 1847-ben megnyitott Szolnok – Pest vasútvonalon utazott. Mikor hazaért Csabára, már az egész utca várta. Élményeit szlovákul osztotta meg velük. *„Megérkeztünk Szolnokra, ott áll egy nagy ház, amelyet állomásnak hívnak, ott pár aranyat fizettünk és kaptunk egy kis papírkártyát, azzal egy deszkából készült házikóba ültünk, melynek vaskerekei voltak. Megszólalt a kisharang, majd a masina fütyült, és elindult a vonat, és szép lassan Pestre értünk"* – mesélte Csarejs bácsi. *„És tényleg nem voltak ott lovak?* – szólt közbe valaki az álmélkodók közül. *„Én nem láttam sehol."* – válaszolta az öreg. Többen kételkedve hallgatták az utazás történetét.

Az első vonat Békéscsabára érkezésének ábrázolása Haan Lajos *Békés-Csaba* című kiadványában

1858. október 25-én, egy hétfői napon befutott Csabára a községi szénáskert helyére épített indóház (indulóház = vasútállomás) elé az első személyvonat. Csaba apraja-nagyja ott tolongott, mert még nem láttak ilyet. Megcsodálták a füstölő, prüszkölő mozdonyt, a színesre (osztályonként más és más színűre) festett vasúti személykocsikat és a poggyászkocsit. Többen úgy emlékeztek, hogy a mozdony eleje fel volt díszítve. A vasutasok németül beszéltek, és cifra egyenruhában voltak. Sokan a mozdony körül tolongtak, és néhányan, a masiniszták legnagyobb meglepetésére, a mozdonyt ütögették. Meg akartak győződni arról, hogy tényleg nincsen benne befogva ló. Ezen a napon annak, aki feljutott, és volt bátorsága, megengedte a társaság, hogy Kétegyházáig a vonaton utazhasson. Így futott be Csabára az első személyvonat. Csupán öt nappal később, 1858. október 30-án, szombaton a Csabáról Aradra induló vonat utasai között egy fiatalembert találunk, aki Békéscsabáról indulva tett szert világhírnévre. Ő volt Munkácsy Mihály.

Ando György

A vasút gazdasági hatása

Sok tényező játszott szerepet Csaba fejlődésében; a vizek rendezése, a jobbágyság megszűnése, majd a kiegyezés biztosította kedvező feltételek, így a vasúthálózat fejlesztése is.

A még 1858-ban megjelenő vasútnak köszönhetően Csaba fokozatosan felértékelődött és bekerült a Monarchia, sőt Európa vérkeringésébe. A vasút elsősorban a gabona, majd a helyben őrölt liszt értékesítésében játszott meghatározó szerepet, később az értékesítés miatt az iparra, így a téglagyártásra is hatással volt. A sínek lefektetése, a hidak, töltések és állomások építése, majd a vasút üzemeltetése sok ember számára biztosított munkát. 1870-ben a vasúti mozdonyok ellátása érdekében szivattyúház épült a csatorna partján, a vizet pedig vascsővezetékekkel továbbították.

1871-re elkészült a Békéscsabát is érintő, Nagyváradtól Eszékig tartó vasútvonal, amely később Fiume városáig vezetett. Csaba így két fontos vasútvonal metszéspontjába került, az Alföld termékei pedig a főváros érintése nélkül juthattak el a tengeri kikötőig. A környező településekről is Csabára hozták az árut, hogy innen szállítsák tovább. A vasút szerepet játszott a katonaság megjelenésében, a tisztek pedig hozzájárultak a kiskereskedelem, a szórakozási lehetőségek bővüléséhez, az urbánus szemlélet terjedéséhez. A később kiépülő kisvasúti hálózat központja is Békéscsaba lett. Kialakult a város társadalmán belül egy új, megbecsült réteg, a vasutasok közössége.

Dr. Szenográdi Péter

Csabai vasutasok a régi állomásépület előtt

A csabai faragott, festett bútorok. Miért olyan magas a pad?

Csabai festett bútorokkal a Garai utcai Szlovák Tájházban találkozhatunk, amely jól illusztrálja, miként éltek a csabaiak a 19. század második felében.

A csabai tisztaszoba sarkos elrendezésű volt. Ez azt jelenti, hogy mikor a szobába belépünk, az utca felőli bal oldalán, az udvar felőli sarokban mindig faragott festett sarokpad állt, tekintélyes asztallal, faragott, festett székekkel. Az ablakok között faragott keretű tükör, körülötte díszes tányérok. A szoba másik oldalán állott a mennyezetes ágy, a fal mellett, a kemence előtt kapott helyet a festett ruhásláda és a – kizárólag a gazdák által használt – „*gondolkodószék*", fölötte a tálasfogas. Az ajtó felől balra szintén festett láda, fölötte festett, faragott fogas a ruhaneműk elhelyezésére. A 18. század elején érkező szlovák telepesek bútort is hoztak magukkal, de valószínű, hogy az itt használt, gazdagon ornamentikázott bútor itt, Csabán alakulhatott ki. A paraszti házaknál lévő bútorokat kezdetben saját maguk állították elő. Az egyháznál, a nemességnél már mesteremberek, munkabérért készítették a bútort, bizonyíték erre egy, a 18. század első feléből származó feljegyzés, mely az asztalosok (akik a feljegyzés szerint németek vagy osztrákok lehettek), limitációját (árszabása) tartalmazza: *„kör-karszék, ha mesterember adja a fát, 17 kr., ha cifra és festett, 30 kr., ha a deszka és festék a csináltatójé 7 kr."* Tehát ekkor már faragják és festik is a bútorokat. Így valószínűsíthető, hogy a csabaiak a bútorkészítés tudományát a német vagy osztrák, templomberendezést készítő mesterektől tanulták. A bútorok formavilága, a padok faragása, a székek készítése, a tálasok díszítése az e mesterektől tanultak alapján történt, igazodva az itteni igényekhez. A sarokpadok díszítése, fara-

Kék alapra, háttámláján színes növényi ornamentikával és szív motívumsorral díszített, faragott pad

Az evangélikus kistemplom padjai

gása őrizte meg a legarchaikusabb elemeket, melyek az eredeti templomberendezést készítő mesteremberek munkáira utalnak. Gondoljunk csak a sarokpadok karfáira (oldalfáira), melyek a templomi padok oldalfáját, karfáját idézik. Továbbá a sarokpad mérete is a templomi padokhoz hasonló. A csabaiak alapjában véve alacsonyak voltak, ellenben a sarokpadok ülőrésze majdnem a combjukig ért. Olyan magas volt az ülőrész, mint a templomi padokon, csak ezeknél nem volt lábtartó. A míves faragott, festett bútorkészítés a virágkorát Csabán a 19. század elejétől a végéig élte. Munkácsy Mihály is részese volt a csabai paraszti bútorgyártásnak, amikor 1854 és 1856 között Lang György asztalosmesternél dolgozott inasként.

Ando György

Csaba sétakertje, a Széchenyi liget

Amikor a békéscsabaiak pihentető sétára vágynak, felkereshetnek egy meghitt helyet, ahol a bejárati székelykapu alatt átlépve megfeledkezhetnek a rohanó időről. A liget meghittsége abból adódhat, hogy területe egykoron az ó-temető része volt. 1846-ban, a kolera járvány után – melynek emlékét a koleradomb ma is őrzi – a városi képviselő-testület úgy döntött, hogy *„közmulató kertet”* létesítenek itt.

Az egykori *„szent helyet”* Berger Izsák regálebérlő avatta igazán mulatóhellyé, mivel a *„kocsmáltatási és vásári jog átengedése fejében”* a liget szélén épített egy sörházat, pincéjében pedig hat szobából álló gőzfürdőt létesített *„gőz-szoba”* néven, ahol nagy, kerek fakádak szolgáltak medenceként.

A többféle néven is ismert Epreskert, *„városi mulató erdőcske*”, Sétakert, Népkert hivatalos keresztelőjére 1860-ban került sor, a képviselő-testület határozatában: *„a Sétakert pedig Széchenyi ligetnek elneveztessék.”* A parkosítás bokrokkal és árnyas fákkal Sztraka Ernő tervei szerint, angolkert stílusban történt.

Az 1888-as árvíz tönkretette a ligetet, de az újjáépítés után újra közkedvelt sétahely lett. Az újraparkosítás, 1899-től negyven éven át, Lischka Lipót főkertészi munkálkodásának köszönhető. Neki lehet hálás az utókor a ligeti fák telepítéséért, melyek egy része, famatuzsálemként, még ma is őrzi emlékét. A liget a Munkácsy Mihály Múzeumnak köszönhetően 1989 óta helyileg védett természetvédelmi terület.

2007-ben megújult a Széchenyi liget, varázslata újból működik...

Váncsa Klára

BÉKÉSCSABA MEGYEI VÁROS
KÖZÖNSÉGE NEVÉBEN

LISCHKA LIPÓT

VÁROSI FŐKERTÉSZ URNAK

A VÁROS KERTÉSZETÉNEK MEGALAPOZÁSA ÉS A KÖZKERTEKNEK, TEREKNEK, UTCÁKNAK PÁSITÁSA ÉS VIRÁGOSITÁSA TERÉN 40 ÉVEN KERESZTÜL KIVÁLÓ SZAKÉRTELEMMEL VÉGZETT FÁRADHATATLAN MUNKÁSSÁGÁÉRT, TOVÁBBÁ A NEHÉZ IDŐKBEN A MAGYAR HAZA ÉS NEMZET IRÁNTI HAZAFIAS KÖTELESSÉGÉNEK TESTI ÉRSÉGE ÉS ÉLETE VESZÉLYEZTETÉSÉVEL VALÓ TELJESITÉSÉÉRT

ŐSZINTE ELISMERÉSEMET ÉS KÖSZÖNETEMET NYILVÁNITOM S MIND EZEKNEK IGAZOLÁSÁUL A JELEN ELISMERŐ OKLEVELET KIADOM.

BÉKÉSCSABA, 1938. JANUÁR 1-ÉN.

POLGÁRMESTER.

CSÁNYI BÉLA

Kézzel készített elismerő oklevél Lischka Lipót számára a múzeum gyűjteményéből

Csaba gyöngye: a Csabagyöngye

A szőlő termesztése fokozatosan megjelent és elterjedt a csabaiak körében is, sőt a 19. század közepén már többen foglalkoztak szőlőnemesítéssel. Az egyik legismertebb nemesítőnek számított Stark Adolf, bártfai születésű kereskedő, aki 1859-ben érkezett Csabára, üzletet nyitott, és végleg itt telepedett le. Néhány éven belül, elsősorban pénzbefektetés céljából kezdett el szőlészettel és borászattal foglalkozni. Jelentős munkát végzett a Békésmegyei Gazdasági Egyletben, a nevéhez fűződik a szőlőhegy-szabályzat elkészítése. Munkásságát talán az bizonyítja a legjobban, hogy 1873-ban aranyéremmel díjazták a Bécsi Világkiállításon, valamint ezüstéremmel tüntették ki az 1897-es kertészeti kiállításon Hamburgban.

Több szőlőtípus nemesítése közül talán a legismertebb a Csabagyöngye, ugyanakkor sokan Mathiász János érdemének tekintették, mert Stark tőle kapta azokat a magokat, amelyekből végül kinevelte a Csabagyöngyét. A világ legkorábbi érésű szőlőfajtájának tekinthető, hiszen már július 20-a körül teljesen érettnek számít. Emiatt keresztezéssel új szőlőtípusok kifejlesztéséhez használták és használják fel, itthon és külföldön egyaránt.

Stark jelentőségét bizonyítja, hogy tiszteletére utcát neveztek el, és az egykori Ifjúsági Ház (ma Csabagyöngye Kulturális Központ) falán, ahol korábban Stark Adolf háza állt, emléktáblát is elhelyeztek.

Szakál Veronika

Stark Adolf szőlőnemesítő szőlője és présháza

Wilim János tanító és gyümölcstermesztő

Számos nagytiszteletű tanító tevékenykedett Csabán, akik megérdemelnék, hogy megemlékezzünk róluk. Azonban jelen írásunkban Wilim Jánost mutatjuk be.

Wilim János huszonegy éves tanítósága alatt Nagykárolyban (mai Románia – Szatmár megye), majd a mezőberényi evangélikus egyház tanítójaként oly érdemeket szerzett, hogy az ország legnagyobb evangélikus közössége hívta meg tanítónak. A Csaba I. tizedében 1842-ben megnyílt Kastélyi Iskola tanítójává tették, ahol több évtizedes pedagógiai tapasztalatait kamatoztathatta. Az iskolába járó diákok száma is jelentős volt, évente több mint kettőszáz gyermek tanult itt. Az egyik legnevesebb tanítványa Zsilinszky Mihály, a későbbi államtitkár, az MTA tagja volt, aki tisztelete jeléül megírta Wilim János életútját. Tanulmányában kitér arra, hogy a neves tanító óráin különösen megragadták a bibliai témájú egyháztörténeti elbeszélések, melyek után a pedagógus rövid tanulsággal záró összefoglalókat adott. Elsőként ő vezette be az iskolai testgyakorlást. Széleskörű nevelő hatását a szülők is megérezték, akiket a gyümölcsfák nemesítésére is megtanított. Iskolájában faiskolát létesített, hobbija a méhészkedés volt. A Békés Megyei Gazdasági Egylet pomológiai munkásságáért, mint kiváló gyümölcstermesztőt, többször kitüntetésben részesítette. Különös érdeme volt, hogy a szépírás és a rajzolás készségét is fejlesztette a gyermekekben.

Az 1842-ben Csabára kerülő Wilim János tanítót különös szokások fogadták. Csabán ugyanis a 19. század közepéig a férfiak és a gyermekek körében a hosszú, befont haj viselése volt szokásban. A csabaiak a hajnyírást veszedelemnek, istenkáromlásnak tartották, azt hitték, köszvényes és örökké koldus marad, akinek levágják a haját. Így a gyermekek

Wilim János evangélikus tanító arcképe

hosszú, befont copffal jártak iskolába. Wilim először a szülőket próbálta jobb belátásra bírni, hogy vágassák le a gyermekek haját, mert úgy egészségesebb, de ennek nem volt foganatja. Wilim egy nap ollóval, tőből levágta az összes tanítványának haját. Volt sírás-rívás, kétségbeesés, de Wilim nem tágított. Mikor a szülők látták, hogy gyermekeiknek nem lett semmi bajuk a hajvágástól, beletörődtek a hajviseletbe, így 1870-re nem volt copfos gyermek és férfi sem Csabán. Wilim János 1872-ben távozott az élők sorából, emléke mindmáig fennmarad, örök álmát annak a városrésznek a temetőjében alussza, ahol iskolája volt.

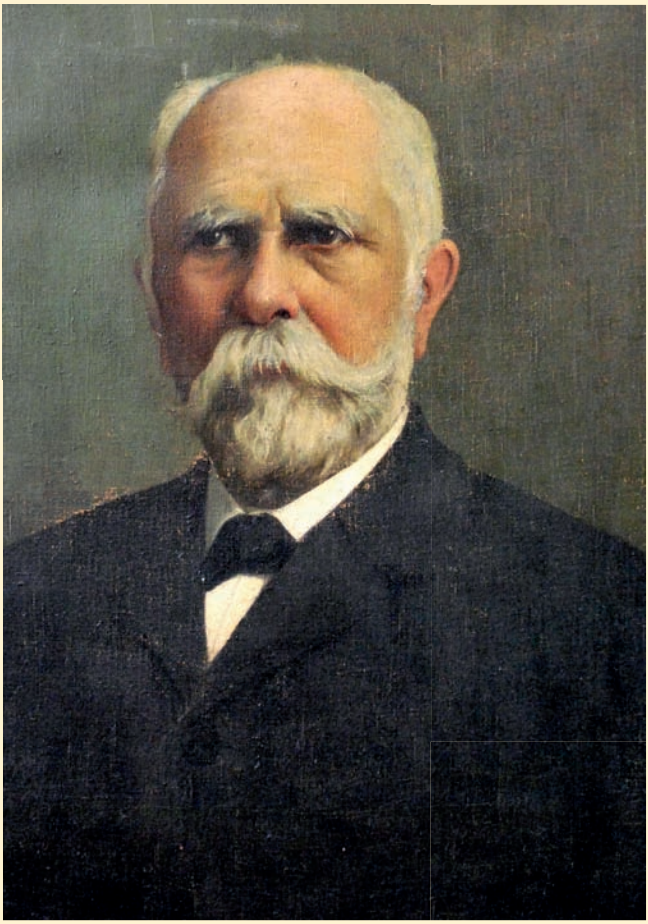
Ando György

A búzanemesítés úttörője

Csaba életében a gabonatermesztés fontos szerepet játszott, és a 19. század második felétől kezdve jelentős változások történtek ezen a területen. Ebben nagy szerepe volt Mokry Sámuelnek, aki még a Rudolf Főgimnázium tanáraként került Csabára 1858-ban.

A csabai evangélikus egyház hitszónoka volt, ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy nyíltan bírálja a kulturális és szociális állapotokat, viszont emiatt tanítói és hitszónoki tisztségéből is távoznia kellett. Gerendáson kezdett el gazdálkodni, ennek köszönhető, hogy a búzanemesítés alapjainak a lefektetését az ő nevéhez kötjük. Mokry Sámuel évente kiválogatta a kalászokat a termés mennyiségét befolyásoló tényezők alapján, és megvizsgálta számukat, bokrosodásukat. Ennek köszönhetően közel 80 évvel megelőzte saját korát, és bebizonyította a növények betegségekkel szembeni ellenállóságának öröklődését. Ezzel a tudományos áttöréssel azonban valószínűleg maga Mokry sem volt tisztában. A válogatás során a helyi viszonyokat is figyelembe vette, hiszen ebben az időszakban különösen megnehezítette a gabonatermesztést a gyakori aszályos időjárás. Végül kiváló minőségű búzát tudott kifejleszteni, amelynek hozama háromszor nagyobb lehetett, és ezzel hozzájárult a termésnagyság növekedéséhez. Munkáját részletesen megörökítette az 1875-ben megjelent Búzanemesítés című munkájában, amely a téma első magyar szakkönyvének tekinthető.

Szakál Veronika

Mokry Sámuel búzanemesítő portréja

Egyesülettel a gazdaságért

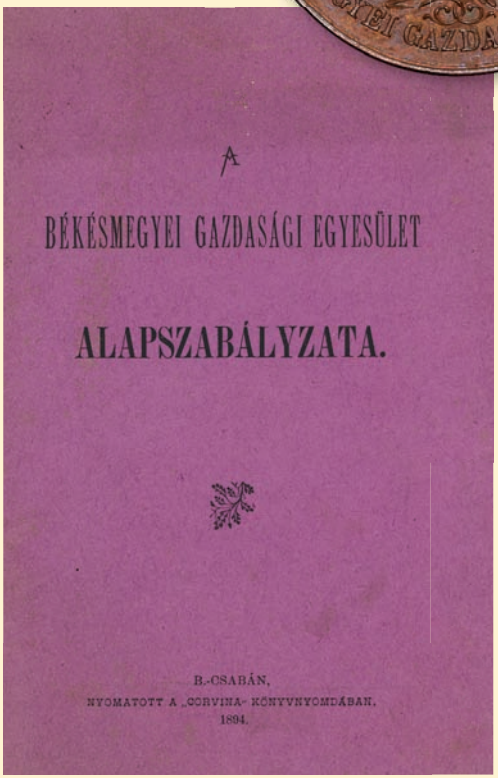
A 19. század első felétől a gazdaság fejlődése érdekében Csaba községe és közönsége társulatok létrehozását kezdeményezte. Ennek egyik eredményeként 1842-ben megalapították a Békéscsabai Casinot, majd 1860-ban létrejött a Békésmegyei Gazdasági Egylet. Az egyesület székhelye Békéscsaba lett, azonban tevékenysége nemcsak ehhez a településhez kapcsolódott. Az egyesület bizottságának Trefort Ágoston lett az elnöke, aki fontosnak tartotta, hogy az emberekkel megszerettesse és kellemessé tegye a falusi életet; illetve nemcsak a birtokosokat látta szívesen az egyesületben, hanem a szegényebbeket is.

Trefort javaslatára 1861-ben báró Wenckheim Bélát választották meg elnöknek, ezután Trefort az alelnöki tisztséget töltötte be Urszinyi Andorral együtt. Mellettük olyan jeles csabaiak vettek részt az egylet munkájában, mint Munkácsy nagybátyja, Reök István, Mokry Sámuel búzanemesítő, Bodoky Károly és Sztraka Ernő, Csaba mérnökei vagy Göndöcs Benedek, aki ekkor még a méhész-társulat elnöke volt. Az egyesület elsősorban a mezőgazdaság fellendítését tűzte ki célul, foglalkoztak a növénytermesztés legsürgősebb kérdéseivel, hangoztatták a vármegye állattenyésztésének, a fonás-szövésnek, valamint az alföldi vasútvonal mielőbbi kiépítésének fontosságát. A földművelés javításának érdekében kísérleteket és versenyeket folytattak, vásárokat, előadásokat és kiállításokat szerveztek.

Szakál Veronika

A Békés Megyei Gazdasági Egyesület kiállítási érme

A

BÉKÉSMEGYEI GAZDASÁGI EGYESÜLET

ALAPSZABÁLYZATA.

B.-CSABÁN,
NYOMATOTT A „CORVINA" KÖNYVNYOMDÁBAN.
1894.

Az egyesület 1894-ben kiadott alapszabályzatának címoldala

„…itt helyben rendes gabona hetivásár alakittatnék…”

Csabán hosszú ideig az állattenyésztés volt a főfoglalkozás, mert bőven volt legelő, az eladásra szánt állatokat a saját lábukon tudták elhajtani a vásárokra, a gabona pedig szinte eladhatatlan volt. A 18. század közepén nem volt gabonakereskedés és kivitel, mert a megtermett gabona leginkább helyben kelt el, és legfeljebb a katonaság részére vásárolták. A velencei követ 1749-ben kelt jelentésében olvasható, hogy: *„A magyarok hanyagok ugyan földjeik müvelésében, de nemcsak a nemzet tunyasága miatt, hanem azért is mert nem birják eladni.”*

Az országban a pesti Medárd napi vásár volt nevezetes, oda vitték a megtermelt javakat (jószág, gabona, bőrök, gyapjú), mert arra a vásárra külföldi kereskedők is nagy számban érkeztek. A krónika szerint a kereskedés ekkor görögök, németek, örmények, visszamaradt törökök és kevés zsidó kezében volt. Csabán egészen 1861-ig nem volt gabonapiac, a megtermett gabonát a legközelebb lévő gyulai vagy a nagyváradi vásárba kellett szállítani. Fábry Károly 1923-ban megjelent munkájából tudhatjuk, hogy a gabonapiac létrehozásának gondolata már 1851-ben megszületett, de az a vevők és kereskedők hiányában meghiúsult.

A terv 1861 szeptemberében újra felmerült: *„hogy itt helyben rendes gabona hetivásár alakittatnék, miáltal azon kettős érdek éretnék el, hogy gabonatermesztő lakostársaink nem kénytelenittetnének Gyulára szállítani termékeiket, másrészt pedig a környékbeli vevők és kereskedők itteni összejövetele által maga a hetivásár tetemesen élénkülne.”*

Cséplés az 1930-as években

Ennek a határozatnak a nyomán, Csabán a Gyulai út hídon túli részén alakították ki és tartották meg minden hét szerdáján a gabonavásárt, melyre az első esztendőben nem szedtek helypénzt.

Martyin Emília

A csabai lovassport kezdetét veszi

Békéscsabán hagyományosan a Borjú réten rendezték meg a pünkösdi királyválasztások lovas versenyét, amely kezdetben szigorúan népi vigasság volt, azonban a gazdag városi polgárok és környékbeli nemesek bevonásával fokozatosan sporttá alakult.

A Békéscsabai Gazdasági Egylet 1861-től rendezte meg pünkösd másnapján a lóversenyeket, amelyen a hivatalos programot a gazdák által nevelt lovak zártkörű futtatása adta. A leírások szerint a lovasok a pünkösdi királyválasztás szokásaihoz híven csikósingben, térd felett megkötött gatyában, szőrén lovagolva vágtatták végig a 840 öl (1587 m) hosszú pályát. A verseny eredetileg első és második futamból, az előző évben nyertes lovak tenyészpróbáiból, valamint a vigaszversenyből állt, de később kihívásos vetélkedők formájában kettőezer méteres távon indulhattak az ún. „úrilovasok" is, nyeregben és szabályos öltözékben úgy, ahogy azt az angol gentlemanszabályok előírták.

Ezen alkalmakkor a hosszan elnyúló versenypálya jobb oldalára lelátókat ácsoltak, ahol megjelent Békéscsaba és a környék lakosainak zöme, az elittől a zsellérekig mindenki, az ünnepi alkalomhoz illően szépen kiöltözve. Az izgatott tömegeket nemegyszer csak a Gyuláról sebtében iderendelt hajdúkkal lehetett kordában tartani.

A versenyeket mindig nagy táncmulatság kísérte, az úri kaszinó asztalainál pedig parázs alkudozások közepette cseréltek gazdát nemcsak a lovak, de gyakran a lovasaik is.

Kovács Gergely

Az 1887. évi lóverseny szamárfuttató számának győztese a díjként nyert pántlikás fokossal a *Békés megye sportjának története* című kiadványban

A település rendezője – Sztraka Ernő

A 19. század második felétől Csaba városképe folyamatos változáson ment keresztül. Mindehhez szükség volt egy szakértő mérnökre is, Sztraka Ernő személyében.

Az ismert csabai tanító, Sztraka Károly fiaként fordulatos életpályát tudhatott maga mögött. Harcolt az 1848–49-es szabadságharcban, kezdetben jogásznak készült, végül a mérnöki pálya mellett döntött, és 1855-től részt vett a Körösök szabályozásában. 1861-ben következett el az egyik legnagyobb mérföldkő az életében, hiszen ekkor választották meg Csaba mérnökének. A településen folyó építési munkálatokat nemcsak tervezte, hanem ellenőrizte is; több mint három évtizedig, 1892-ig dolgozott ebben a tisztségben. 1865–66 során elkészítette a település rendezési tervét, illetve Békéscsaba telkeiről, legelőiről és szőlőskertjeiről írt telekkönyvet; emellett Csaba új belterületi térképének elkészítése is az ő nevéhez fűződik. Csaba mérnökeként neki kellett megszervezni és biztosítani a heti piac és a vásári rend feltételeit. Sztrakának köszönhető többek között a csabai ligetek (Széchenyi, Petőfi) megvalósítása, olyan ismert csabai épületek felépítése, mint a Fiume Szálló, a Városháza, a polgári leányiskola, a színház vagy az erzsébethelyi evangélikus templom.

A település a bajban is számíthatott mérnökére, hiszen 1888-ban a Kettős-Körös áradása idején megszervezte és irányította az árvízvédelmi munkálatokat.

Szakál Veronika

Haan Antal Sztraka Ernőt ábrázoló arcképe

Békéscsaba 1884. évi térképének részlete

A legnagyobbaknak is vannak első szárnypróbálgatásai

Munkácsy és tehetségét 1861 márciusában itáliai tanulmányútjáról hazatérve felfedező mestere, Szamossy Elek útjai a következő esztendőben elváltak. A tizenhét éves fiú Aradon festékeket vásárolt, majd visszatért nagybátyjához, Reök Istvánhoz Gerendásra. A célja pedig: önálló útra lépni, látni és tapasztalni. Tanulni.

Még mesterével együtt Buziáson időzött egy rövid ideig a politikus, író, újságíró, művészettörténész Ormós Zsigmond vendégszeretetét élvezve, aki műveltségével és gazdag műgyűjteményével egyaránt lenyűgözte a fiatal Munkácsyt. *Emlékeim* című önéletírásában így vall: *„Ormos társaságában teljesen kinyílt a szemem, s éreztem, hogy az akadémián van a helyem. […] …nem akartam kis tőkémet felélni s elhatároztam, hogy keresni fogok. Képeket festek és eladom. Gondosan megtettem az előkészületeket. Sajnos, csak a legszükségesebb festékeket tudtam megvásárolni s az ecseteket magam készítettem. Úgy, ahogy Szamossytól láttam, aki még a vásznat is maga szőtte. Asztalostanulmányomnak mindenesetre nagy hasznát vettem, mikor léckereteket csináltam. És rögtön hozzáláttam az első képhez.”*

A Gerendáson töltött időszakban született Munkácsy Mihály első olajfestménye, a *Levélolvasás*, melyet a *Tollfosztó asszony* és a *Fonó nő várakozás közben* követett. E korai népi életképei közül a *Levélolvasás*t olyan jól sikerültnek ítélte, hogy 1863 tavaszán Pestre indulva, a képet magával is vitte. A fővárosban az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat vette szárnyai alá a kiemelkedően tehetséges fiatalembert.

Gyarmati Gabriella

Munkácsy Mihály *Levélolvasás* című első olajfestménye nagybátyja, Reök István gerendási birtokán készült

Az első csabai festő: Haan Antal

„A tizenkilencedik század első éveiben a szépművészetek kultiválásáról még alig lehet beszélni Magyarországon. A magyar képzőművészet ujabbkori fellendülése tehát csak jóval városunk ujratelepülése után következett be, mikorra Békéscsaba már nagy, népes helységgé vált. Igy történhetett, hogy nem sokkal az újkori Magyarország első festőművészeinek feltűnése után Békéscsaba nagyszámú fiai közt is akadt egy, Haan Antal, akit szülőhelye teljes joggal számíthatott azon kor legjobb magyar festőinek sorába." – írja dr. Haan Albert *A képzőművészet Békéscsabán* című dolgozatában.

Az első békéscsabai festőművésznek – a Waldmüller bécsi magániskolájában tanult – Haan Antalt tekinthetjük, aki áldozatkész hazafiként az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeiben is részt vett. Itáliában időzve 1853-ban festette a *Judit és Holofernész* című, fény-árnyék kontrasztjával Caravaggio hatását tükröző művét.

1862-ben visszaköltözött Csabára, s megfestette – többek között – szülővárosának jeles személyiségeit, mely képekből a Munkácsy Múzeum komoly kollekcióval büszkélkedhet. Több arcképét és vallásos tárgyú ábrázolását őrzi a Békéscsabai Evangélikus Egyház, valamint a Páduai Szent Antal Plébániatemplom.

Csabai tartózkodása idején Haan Antal házat épített, a maga válogatta növényritkaságokból pedig kertet alakított ki. Hazahozta antik régiségeit is, de egy évtized elteltével mégis visszavágyott Olaszországba. Caprin telepedett le.

Gyarmati Gabriella

Haan Antal festőművész rézlemezre festett, miniatúra méretű önarcképe

A csabai vagyon őrzője – a közbirtokosság

A 19. század második felében kezdődő változások Csabán új testületek létrehozását is eredményezték. Magyarországon már kevésbé, azonban egyes erdélyi településeken még napjainkban is létezik a közbirtokosság intézménye. Csabán 1863 és 1890 között működött ez a testület, de alapja 1845-ig nyúlik vissza, az örökváltsági szerződés megkötéséig. Ennek oka, hogy a szerződést a birtokos jobbágyok is aláírták, vagyis a váltságdíj törlesztésében mindenki részt vállalt, és az összeg befizetésére és kezelésére hozták létre a birtokossági pénztárat.

A szabadságharc leverését követő Bach-korszakban tartottak attól, hogy a község vagyonát és jogait elveszik, ezért ezt elkerülve, 1863-ban létrehozták a közbirtokosságot, átruházva a testületre Csaba vagyonát, jogait. Egy évtized elteltével sikerült rendezni a törlesztést, de a befolyó összeget továbbra is a testület kezelte, ami Csabát a haladás irányába segítette.

A közbirtokosság olyan középületek emelését irányította, amelyek a mai napig meghatározzák Békéscsaba arculatát. Többek között ennek köszönhetően épült fel a Fiume Szálloda, az Andrássy úti bérház (később Járásbíróság, ma az Ibsen-ház), a színház és a városháza épülete is. A közbirtokossági testület 1890-ben szűnt meg, és így, az általa kezelt vagyon és épületek átkerültek Csaba községhez.

Szakál Veronika

Az Andrássy úti bérház, az egykori Járásbíróság, ma Ibsen Ház

Betegellátás a szőlőskerti csőszházban

Az első csabai, városi orvos 1836-ban Réthy Pál volt, aki a pesti egyetemen végzett. A várostól kapta a fizetését, ennek fejében köteles volt minden adófizető csabait ingyen gyógykezelni.

Dr. Réthy Pál szívén viselte az emberek helyzetét, és 1847-ben kezdeményezte a szegényeket ápoló kórház felállítását. A kezdeményezés hatására gyűjtés indult. A kórházat egy szőlővel beültetett területen, egy régi csőszházból alakították ki. 1864-ben a kórházzá alakított épület már fogadott betegeket.

Az orvosok kötelessége volt a bábák munkájának ellenőrzése is. Bábák már a 18. század végén dolgoztak Csabán is, de alacsonyan képzettek voltak. *„1785-ben a megyei orvos még elszörnyedve írta körlevelét, melyben megtiltotta a bábáknak azt a »baromi« szokást, hogy szülő nőknek, sőt gyermekeiknek is szeszes italt adnak…”* Szorgalmazták, hogy minden községben legyen vizsgázott bába.

A korabeli szokás szerint a kórházakhoz kapcsolódva szegényházak is működtek. A szegényház 1869-ben épült fel Sztraka Ernő városi mérnök tervei alapján.

A csőszházból átalakított régi kórház épülete hamarosan omladozni kezdett, és orvosi kezelés céljaira alkalmatlanná vált. Ezért 1880-ban a város új kórházépület felépítéséről döntött, amelynek terveit Sztraka Ernő készítette el. Az új kórház és a hozzá tartozó melléképület 1881-ben készült el.

A szegényház ma már nem áll, de az 1881-ben épült korház igen, természetesen sok átépítéssel, jelenleg a bőrgyógyászat és a tüdőgyógyászat működik az épületben.

Forrainé Kovács Márta

Az 1869-ben épült *„szegények gyámoldája”*

A Kiegyezés hatása

Az 1867-es kiegyezés megteremtette az ország fejlődésnek politikai feltételeit. Az elnyomást felváltotta az együttműködés, az abszolutizmust az alkotmányosság, az ország területileg egységes lett.

A politikai stabilitás mellett a vasút fejlesztése és a gazdaságot támogató törvények látványos fejlődést biztosítottak. A lehetőségek kihasználáshoz Csabán is gyors és olcsó szállításra, továbbá hitelre volt szükség. Az előbbit elsősorban a vasúti hálózat fejlesztése, az utóbbit a bankok megjelenése biztosította.

1868-ban nyílt meg az első bank, az Aradi Ipar- és Népbank fiókintézeteként. Bővült a Rosenthal Márton által 1872-ben megvásárolt malom termelési kapacitása. Rosenthal új malmot épített, az ott készült finomliszt pedig nagy mennyiségben jutott el a külföldi piacokra is. 1895-ben száznyolcvanezer mázsa búzát őröltek a csatorna partján, ami további hét gőzmalom termelésével is kiegészült. Itt dolgozták fel a Mokry Sámuel által korábban nemesített búzát is. A modern ipar további területeken is megjelent (például tégla- és cserépgyártás, nyomdászat). A gazdasággal együtt fejlődött az oktatás, a kultúra, az úthálózat, bővültek a vendéglátás lehetőségei, megjelent a modern sport. A dualizmus idején többek között laktanya, főgimnázium, gyógyfürdő, körgát, távbeszélő és villanytelep létesült, illetve új városháza és kórház is épült.

Dr. Szenográdi Péter

A csabai építkezések fellendülésének időszaka korabeli képeslapon

Polgárházak Csabán

Egy település fejlődése pontosan nyomon következő az architektúráján keresztül is. A Csabán oly jellemző úgynevezett „podsztyenás" házak építése a 19. század közepére már elavulttá vált; az 1860–1870-es években a módosabb gazdák – jómódjuk fitogtatására – már falazott oromzatú és oszlopú, klasszicizáló vagy barokkos elemeket viselő parasztházakat építtettek. A vagyonosodó gazdák a kor követelményeit követő, a lakáskultúrában is bekövetkezett változások hatására paraszti házaikat parasztpolgárival cserélték fel. A tisztaszoba mellé egy másik tisztaszoba épült, így az utcára már két szoba nézett. A konyha, „pitvar", a hátsó szoba és kamra elrendezés, a tornáccal együtt, már csak a ház hátsó udvari részén maradt meg. A pitvarban lévő nyitott kéményeket sok helyen az 1900-as évek legelejéig megőrizték.

Az 1861. szeptember 1-jén tartott képviselő-testületi gyűlésén megalakították Csaba Város Építészeti Szakbizottságát, melynek Sztraka Ernő városi mérnök mellett városi tisztviselők voltak a tagjai. 1862-ben ez a testület megalkotta Csaba Város Építészeti Rendszabályait, mely dokumentum tartalmazza többek között a javasolt házépítési módokat is az alábbi ajánlat szerint: *„…megjegyeztetik, miként a legrégibb időtől fennmaradt tornácos házelő részek építése továbbra meg nem engedtetik: a csonka szarufára épült három faoszlopos házelők, szintén kevés Ízlést tanúsítanak; szebbek és célszerűbbek ezeknél a három kőoszlopos tűzfalas előnézetek; mindenekfelett az L-betűs, vagyis hajlított utcára több ablakkal ellátott polgári házak építése ajánltatik."*

A szlovák és magyar nyelven leírt javaslat 1865-ben lépett rendszabályként hatályba. Bizonyos, hogy a jobb módúak körében követőkre talált, mivel ekkor Csabán

A csabai polgárházak szép példái

tömegesen jelentek meg a polgárházak, melyek legtipikusabb példája a négy utcai ablakkal bíró, vakolt vagy téglaberakásos homlokzatú megoldás volt, eklektikus vagy szecessziós stílusjegyekkel. Gyakoriak e házak szárazkapus változatai is.

Ando György

Iskolák a tanyavilágban

A tanyák tömeges kialakulása a Mária Terézia-féle úrbérrendezés utáni időszakra tehető. A tanyán gazdálkodó embereknek általában a zárt településen is volt lakóháza, általában ez volt a családi fészek.

Térségünkben jellemzően a dűlőutak mentén sorakoztak a tanyák. Eleinte a férfiak dolgoztak a határban, később egész családok állandó lakóhelyei jöttek ott létre. Vélhetően az első tanyai iskolát 1868-ban indította el a csabai evangélikus gyülekezet. Az 1879/80-as tanévben már tizenkét iskolában ötszázhatvan tanulót oktattak képesítés nélküli tanítók szlovák nyelven. 1872-ben központi rendelet írta elő a tanítók képesítő vizsgáját, majd 1882-ben megtiltották a tanyákon lévő „*zugiskolák*" működését.

Az egyre erélyesebbé váló állami fellépés hatására az oktatás rövid szüneteltetése után az egyház 1891-től kezdte kiépíteni a tanyai iskolák rendszerét. Rövid időn belül már hét iskolában folyt az oktatás az előírásoknak megfelelően (például Fényes, Fürjes, Megyer területén). 1900-ban a csabaiak harminc százaléka élt tanyán. Később újabb evangélikus iskolák létesültek a határban, de a római katolikus egyház, a község és az állam is tartott fenn a tanyavilágban iskolákat. A tanyagócok kezdtek faluvá fejlődni; Gerendás az 1920-as években, Kétsoprony és Telekgerendás 1952-ben önállósodott. Ekkor már államosított iskolákban oktatták az új tananyagot, zajlott a kollektivizálás, és kezdetét vette a tanyavilág átalakulása, majd visszaszorulása.

Dr. Szenográdi Péter

Tanya a derekegyházi határban

„A legtökéletesebb teremtmény"

A csabai külterületen élők oktatására az evangélikus egyház kezdetben „*zugiskolákat*" hozott létre, egy arra a célra kibérelt tanyaépületben. Abban az időben még nem diplomás pedagógusok tanítottak, hanem az ott élők közül választottak, és értelmes, iparos emberek voltak a tanítók. Feladatukhoz tartozott az olvasás és írás elemeinek a megtanítása, valamint a hittan és az egyházi énekek elsajátítása is.

A vizsgákon azonban mindig jelen volt a körlelkész, ő volt az elnöklő dékán. Innen maradt fenn az az anekdota, amelyet Dedinszky Gyula örökített meg *Vidám Csaba* című munkájában. Történt ugyanis, hogy a vizsga során a dékán megkérdezett egy gyermeket, hogy tudja-e melyik Isten legtökéletesebb teremtménye. Ez nem volt egyszerű kérdés a kisfiúnak, így a tanító próbált neki segíteni. Ujjával magára mutatott, hogy a diák azt felelje *„– Az ember!"*, de ő ehelyett azt mondta, hogy a tanítójuk. A dékán kiegészítette, hogy igen a tanító is, de megkérdezte, hogy *„– Mi a ti tanító bácsitok?".* Erre a kisfiú magabiztosan és bátran válaszolta, hogy *„– A mi tanító bácsink, szabó".*

Szakál Veronika

„A mi tanító bácsink, szabó”

Ha szálló, akkor Fiume

A mai Andrássy út és Szent István tér sarkán állt sokáig a község egyetlen vendégfogadója. A vendéglő ekkor még egy földszintes épület volt, amelynek mindkét oldalán nagy kapuk voltak. Az emeletes vendéglő megépítését a csabai közbirtokosság végezte el 1868-ban, a terveket pedig a település mérnöke, Sztraka Ernő készítette. Mivel abban az időben Csaba nagy fejlődésen ment keresztül, és akkor épült ki az Alföld-Fiumei vasút, végül a Fiume Szálló nevet kapta, ezzel is kiemelve a szálloda közgazdasági jelentőségét.

1894-ben Ádám Gusztáv tervei alapján teljesen átalakították az épület földszintjét és homlokzatát, amelyet Wagner József vállalata végzett el. A szálló falain belül is számos esemény zajlott, így 1902-ben azzal a hírrel kerültek be az újságba, hogy hosszas rendőrségi nyomozást követően letartóztatták Medovarszki Jánost, aki korábban ruhaneműket lopott a szállóból. Három év múlva pedig majdnem a tűz martalékává vált az épület, amikor a tetőnél keletkezett tűz, de a tűzőrségnek köszönhetően gyorsan eloltották a gondatlanságból keletkezett lángokat. 1906-ban a Fiume Szálló gazdasági épületekkel és egy új jégveremmel bővült, néhány évvel később egy földszintes éttermet építettek Wagner József tervei alapján. Tevan Rezső építésznek köszönhetően később a kávéház is kisebb átalakításon ment keresztül. 1934-től Csaba Szálló néven működött, és csak 1990-ben kapta vissza korábbi nevét.

Szakál Veronika

A Fiume Szálloda egy régi képeslapon

Néhány darab a szálló egykori alpakka edény-készletéből

A lámpagyújtogatók ideje

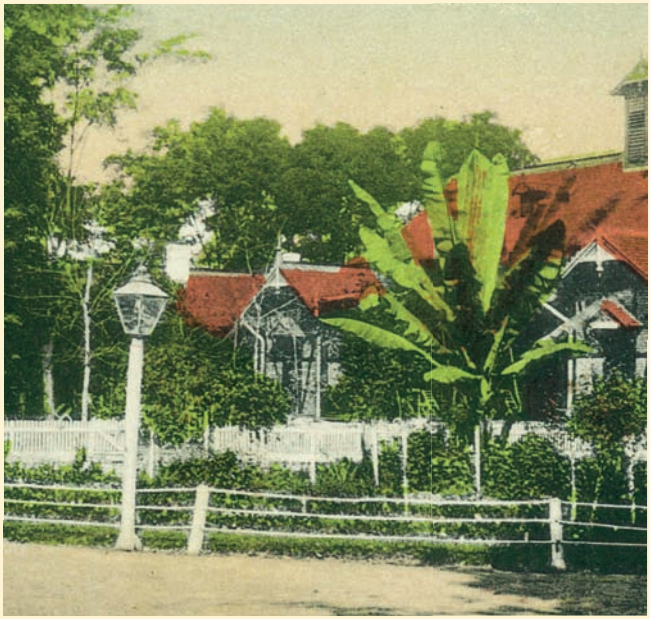
A közvilágítás korábban nem volt olyan természetes, mint ma, évtizedeknek kellett eltelnie ahhoz, hogy Csabán késő este is legyen fény.

Az utcák megvilágítása 1868-ban vette kezdetét, amikor a forgalmasabb utcákon petróleumlámpákat állítottak fel, ez ekkor még 50 darabot jelentett, és csak a századforduló idejére sikerült a lámpák számát megháromszorozni. Mindez azt is jelentette, hogy sokszor nagyon rosszak voltak a látási viszonyok.

Hiába döntött a békéscsabai közgyűlés arról, hogy a lámpákat már az ősz kezdetével meg kell gyújtani, gyakran még a téli, havas időben is csak díszként álltak a lámpák. Többször is balesetekről írtak az újságok, amelyek nem történtek volna meg, ha a lámpagyújtogatók gyakrabban és alaposabban végezték volna munkájukat. Hiába számított a vasút már akkor is forgalmas helynek, az állomás környékét uraló sötétség miatt gyakran felháborodtak a lakosok. Sőt, úgy gondolták az 1870-es években, hogy nyáron nincs is szükség semmiféle világításra, ezért átmenetileg le is szerelték a lámpákat az állványról. A tiltakozás hatására Csaba közgyűlése úgy döntött, hogy a vasútállomástól az evangélikus nagytemplomig, nyáron is meg fogják gyújtani a lámpákat, sőt még a Széchenyi ligetben is elhelyeztek néhány lámpát. A villanyvilágításra való átállást az 1900-as évek elején kezdeményezték, és rövid időn belül elkészült a csabai villanytelep.

Szakál Veronika

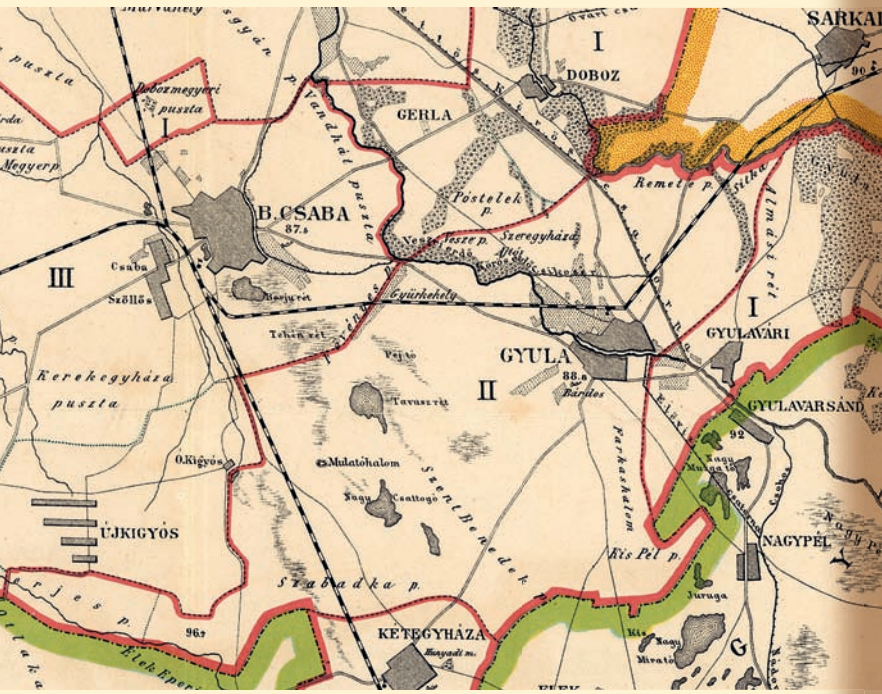
Kandeláber a vasútállomáson és a Széchenyi ligetben

Nehéz a választás: Csaba vagy Gyula

Reök István – aki Munkácsy Mihály nagybátyja volt –, többször kifejtette véleményét a megyét érintő kérdésekben. 1871-ben a *Békés* című újság számaiban arról írt, hogy melyik város legyen Békés vármegye központja. Az egyik Gyula, ami már akkor is a vármegye székhelye volt; míg a másik Csaba, amely ebben az időben jelentős változáson ment keresztül. Reök hangsúlyozta, hogy a megyének szüksége van egy olyan városra, amelynek kereskedelmét, iparát, oktatását és művészetét támogathatják, hiszen csak így juthat előrébb Békés vármegye is. Egyértelműen Csaba mellett állt ki, számos érvet sorakoztatott fel cikkében. Egyrészt két országos vasút találkozásánál fekszik, és ezáltal minden állomáshoz közelebb fekszik, mint Gyula. Másfelől a szomszéd várossal szemben magasabb fekvésű, ezáltal vízveszélyek nem fenyegetik (a nagy árvíz csak 1888-ban történt), valamint közgazdasági és közigazgatási szempontból is kedvezőbb lenne. Reök arról is írt, hogy a központ megváltoztatására eddig nem volt szükség, de Csaba fejlődésének üteme rövid időn belül túlszárnyalhatja Gyuláét, és akkor a megye érdeke is, hogy új székhelye legyen.

Ebben az évben adták át a csabai Városházát, és az ekkor tartott díszközgyűlésen Reök István beterjesztette azt az indítványt, amelyben a vármegye székhelyének Gyuláról Csabára történő áthelyezését kérte. A cikkekben felsorolt érvek ellenére a megyegyűlés végül nem támogatta ezt az elképzelést, és 1950-ig Gyula maradt Békés vármegye székhelye.

Szakál Veronika

Csaba és Gyula Békés vármegye térképén

Az Alföld – Fiume vasút

Az Alföld – Fiumei vasútvonalat több szakaszban építette egy társaság. Az ötlet 1843-ban vetődött fel először, a tervek készítése pedig 1862-ben kezdődött, amit Csaba pénzzel támogatott. 1863-ban már a földmunkákat végezték Szeged irányában. Az Orosháza és Csaba közti vonal építéséhez újabb összeget ajánlott fel a város. Ennek ellenére pénzhiány lépett fel, ezért és a bizonytalan politikai helyzet miatt többször leálltak a munkák, melyek a kiegyezés után felgyorsultak. Elkészült a Csaba és Gyula közti, majd a Hódmezővásárhelyig tartó szakasz is, végül 1871-re befejeződött a Nagyvárad – Csaba – Szeged – Szabadka – Eszék vasútvonal. Ez már önmagában is növelte az értékesítési lehetőségeket és Békéscsaba jelentőségét. A vonal később teljesen kiépült, egészen a horvát autonóm területbe ékelődő kikötőnkig, a mai Rijekáig. Mi akkor a város olasz nevét használtuk, amit a mai napig őriz Békéscsaba központjában a Hotel Fiume.

A vasút kiépítése és zavartalan üzemeltetése óriási teljesítmény volt, hiszen át kellett jutni a Dinaridák vonulatain is. A vasutat a MÁV 1884 végén vette át. A növekvő forgalom miatt szükség volt a csabai pályaudvar bővítésére és egy Erzsébethelyre vezető felüljáró megépítésére is, ezt 1909-ben adták át. Ugyanebben az évben a MÁV már saját artézi kúttal is rendelkezett a településen. A trianoni békediktátum ezt a vonalat is szétzilálta, szakaszai akkor három, ma négy ország területére esnek.

Dr. Szenográdi Péter

A *„jaminai”* felüljáró

Az első bérkocsi Csabán

A csabai bérkocsizás megjelenése a városnak az országos vasúthálózathoz történő kapcsolódására vezethető vissza. A megnövekedett személy- és áruforgalom a város polgárosodásához és gyors ipari fejlődéséhez vezetett, és mint minden magára valamit is adó városnak, Békéscsabának is épültek a Fő tér szomszédságában új középületei, többek közt a Fiume Szálloda. Az eredetileg a település szélére épített vasútállomás (ne felejtsük el, hogy Jamina kezdetben még „szőlő" volt, nem volt háztelkekre osztva) és a Fő tér közötti személyszállítás, mint vállalkozási lehetőség szinte adta magát.

1871-ben indította el Hrdlicska Mihály bérkocsis a vállalkozását, miután a Vasút utcát (a mai sétáló utcát) leburkolták. Egy kis sárga színű Steyer egylovas fogatot – azaz konflist – hajtott, ezzel ment ki az állomásra a vonatokhoz, majd az utasokat harminc krajcárért a Fő térre szállította vagy ahová azok kérték. Általában a Fiume előtt várakozott utasokra. Miután lassan, de biztosan nőtt az ügyfelei száma, beállított egy másik bérkocsit is, amelyre fiát ültette. A családi vállalkozáson kívül a Fiume is üzemeltetett egy omnibuszt, majd a példa ragadós lett, és 1875-ben Pócsik Mihály kerékgyártó is beállt fiákeresnek, majd Hrdlicska veje, Drienyovszky György is beszállt a vállalkozásba.

A bérkocsik száma ezután ugrásszerűen nőtt. Pár év múlva már tizennégy kétfogatú fiákeres, és tizenöt egyfogatú konflis közlekedett és versenyzett az utasok kegyeiért Csabán. 1878-ban a tarifa a fiákereknél egy korona, a konflisoknál pedig nyolcvan fillér volt, éjjelre pedig húsz fillérrel magasabb viteldíjat állapítottak meg.

Kovács Gergely

Csaba főterén fuvarra várakozó konflisok egy színezett képeslapon

Szabadkőműves-páholy alakul Csabán

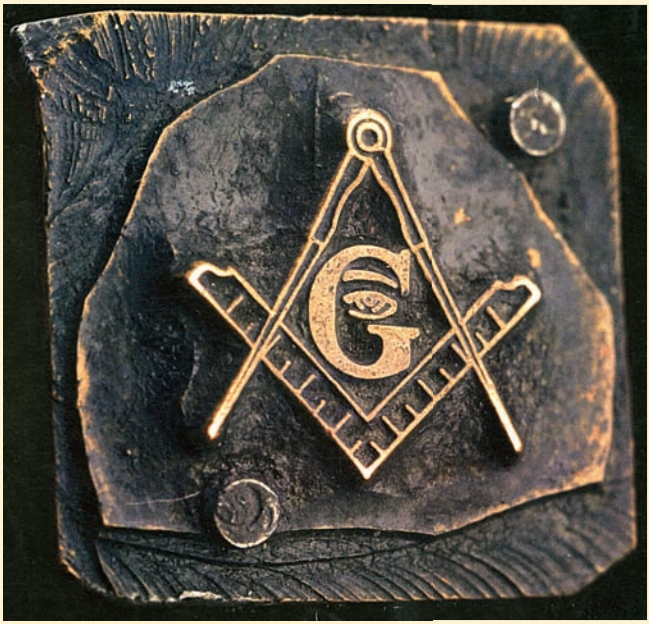
Aligha van a világon még egy olyan titkos társaság vagy csoport, amelyet több találgatás és összeesküvés-elmélet övezne, mint a szabadkőművesek páholyait. 1717. június 24-én a londoni Rúdhoz és Rostélyhoz címzett fogadóban négy angliai páholy egyesült nagypáholylyá, ezzel megteremtve nemcsak egy országos, hanem egy egész világot behálózó szervezet alapjait. 1725-től a kontinentális Európában is egyre jobban elterjedt a szabadkőművesség, amely fennen hirdette a felvilágosodás eszméjét, ugyanakkor ősi rítusokat – és egyesek szerint ősi tudást és titkokat is – tartalmazott.

A szabadkőművesség alapgondolata az egész emberi nem testvéri összetartozása. Feladatát abban látja, hogy törekszik az egyén erkölcsi tökéletessége, valamint a jótékonyság és az emberszeretet gyakorlása felé, terjesztve a tudást.

Békéscsabán 1871-ben alakult meg a szabadkőművesek Béke elnevezésű páholya. Ez nem tekinthető kései dátumnak, hiszen miután I. Ferenc 1798-ban betiltotta a Habsburg Birodalom területén a páholyok működését, csak 1868 után éledtek újra.

A Béke páholy működését és tagjainak névsorát homály fedi. A szóbeszéd szerint a páholy székhelye Such Soma lakatos Luther utcai házában volt. A tagsággal kapcsolatban felmerült nevek: Vidovszky János, Micskó Gusztáv, Félix Ákos, Fábry Károly volt királyi albíró, Lőwinger Lipót, Singer Ignácz és Kemény Mihály voltak. A magyarországi páholyok működését 1920-ban betiltották, így a csabai Béke páholy is megszűnt.

Kovács Gergely

A szabadkőművesség alapvető jelképe

Rosenthal malom

A 19. században megjelenő gőzmalmok kiszorították a középkor malmait, mindenekelőtt a szárazmalmokat, melyekből a 19. század közepén 57 működött Békéscsabán.

A gőzgép feltalálása forradalmasította a malomipart is. Békéscsaba első és legnagyobb gőzmalma akkor már tekintélyes múltra tekinthetett vissza. Elődjét Pain Antal hamburgi születésű molnár-gépész építette fel 1853-ra. Az emeletes gőzmalom a vidéki gőzmalmok közül másodikként készült el.

A hét évig működő Pain-gőzmalmot Epstein Lipót és családja vette át, s miután egy ideig Deutsch Bernát pesti kereskedő bérelte, 1872-ben jutott Rosenthal Márton gyulai szappanos- és gyertyaöntő mester tulajdonába, aki jelentős fejlesztést hajtott végre. A malomban két gőzgép működött, hétszáz lóerős teljesítménnyel, és tizenöt molnárt alkalmaztak. 1914 júliusában részvénytársaság alakult a malom további fejlesztése érdekében. Hatalmas piacra tett szert; belföldi népszerűsége mellett Ausztriában, Hollandiában, Angliában, Svájcban és Csehországban vált a csabai liszt – név szerint is – keresett márkává.

Rosenthal Márton gőzmalma igen hamar kinőtte magát a kisipari keretek közül, az épületet kibővítették. 1915 márciusában lisztrobbanás következtében kigyulladt a malom, a liszt, a sok faanyag a tűz martaléka lett. A tűzvészben a malom gépeinek nagy része megsemmisült vagy megrongálódott, a főfalak egy része beomlott. A raktárban tárolt búzát sikerült megmenteni. 1916-ra azonban újjáépítették. Az államosítás után az István malom cégnév került a torony homlokzatára.

Forrainé Kovács Márta

Az első csabai gőzmalom az 1910-es években

A Rosenthal-malom 1915-ben pusztító tűzvész áldozata lett

Új, impozáns, eklektikus – a Városháza

Békéscsaba egyik jelképe a késő romantikus stílusban megépült Városháza. A ma a Polgármesteri Hivatalnak helyet adó épület a Szent István téren, a megyeszékhely belvárosában található.

Maga az épület 1871 és 1873 között épült Sztraka Ernő tervei alapján. Különlegessége, hogy a munka megkezdésekor szikla alapköveket használtak. Homlokzatának végleges formáját a tervező, Sztraka Ernő – Ybl Miklós bírálatának figyelembevételével – alkotta meg. Udvara eredetileg hátrafelé nyitott volt, 1927-ben azonban lezárták. Ugyanebben az évben Bankó (Baukó) András tervei alapján két keresztépülettel bővült, és jelenlegi, árkáddal körbezárt udvarának képét is ekkor nyerte el. A középső udvarrészen található barokk magtárt 1995 körül kiállítótérré alakították. A hátsó udvar korábban autóknak és a tűzoltóknak biztosított helyet, mára már kulturális térként funkcionál, rendezvényeknek és előadásoknak adva otthont. Az egyik legkimagaslóbb program az igényes zenei és színházi produkciókat bemutató Városházi Esték.

A parkosított belső terület zöld növényei és a Kiss Nagy András által készített szobrok meghitt hangulatot varázsolnak a Városháza udvarára. Az intézményben található díszterem ugyancsak különlegesség, hiszen falait tizenhat festmény díszíti. A képeknek helyet adó boltíves kiképzésű falfelület már az eredeti épületben is megvolt. A festményeket Tóth Ernő képzőművész készítette az 1980-as években.

Salamon Edina

Főtér a Városházával 1906-ban

A Városháza épülete napjainkban

Csaba püspöki székhely

1853-ban Szeberényi Gusztáv Adolf lett a békéscsabai evangélikus gyülekezet egyik lelkésze, később az egyházmegye esperese. 1870-ben teológiai doktori címet kapott, majd édesapja nyomdokába lépve, 1872-ben választották a bányai kerület püspökévé.

Ekkor a Magyar Királyság területén öt evangélikus egyházkerület működött. A dr. Szeberényi Gusztáv által irányított kerület az ország közepén helyezkedett el, a felvidéki bányavárosoktól a déli határvidékig. A háromszáznegyvenezer evangélikus hívővel rendelkező kerület éves közgyűléseit a reformkortól kezdve Pesten tartották, illetve a székhely a megválasztott püspök gyülekezetének települése volt. A mai Budapest 1873-ban jött létre, ekkor azonban már Békéscsaba lett az egyházkerület központja. Ez az időszak az evangélikus gyülekezet és az egész város életében jelentős fejlődést hozott. A jaminai vályogtéglából épült imaház helyén új, ma is álló, nyolcszáz hívőt befogadó templom épült, melynek alapkövét 1875-ben rakták le. A következő év novemberében szentelte fel a templomot Szeberényi Gusztáv püspök, aki 1878-tól a kormányzó Szabadelvű Párt jelöltjeként országgyűlési képviselőként is tevékenykedett, egészen 1881-ig. 1890-ben hunyt el Békéscsabán. Utóda, Sárkány Sámuel később a főgimnázium első érettségi vizsgáját is felügyelte Békéscsabán, de a Püspöki Hivatal 1905-ig Pilis településre költözött. Ezt követően az egyházkerületnek mindig Budapesten székelő lelkész lett a vezetője.

Dr. Szenográdi Péter

A püspök bevonulása Békéscsabára

Céhektől az Ipartestületig

Békéscsabán a lakosság növekedésével, az igények emelkedésével a 19. század elején megjelennek az iparosodás első nyomai. 1817-ben megalakult az első önálló csabai csizmadia céh, kiváltságlevelét, mely működési engedélyként és egyben szabályzatként is szolgált, 1817. március 14-én adta ki I. Ferenc császár és király.

A céhláda a céhtagok által a legnagyobb becsben tartott tárgy volt. Benne őrizték a testület kiváltságlevelét, szabályzatát, iratait, pecsétjét, pénzét és egyéb értékeit. A csizmadia céhet követte a tímár és szíjgyártó céh. A következő évre már 176 iparos található a községben.

Békéscsaba gazdasági fejlődésére nagy hatással volt, amikor 1858-ban megkezdődött a vasúti hálózat kiépítése. A kereskedelem – amelynek színtere ekkor a vásár volt – fejlődését az ekkor még rossz utak akadályozták.

1872-ben megjelent a céheket megszüntető első ipartörvény, ezt követően a korábbi céhtagok összefogva egy új társulatot hoztak létre, a Békés-Csabai Általános Iparosok Társulatát. Az ipartársulatok ténylegesen azonban 1875-ben alakultak meg.

A békéscsabai iparosok és kereskedők körében erős testületi élet indult meg, megfogalmazódott, hogy az új ipartörvény alapján az összes iparost összefogó ipartestületet hozzanak létre. 1885. június 21-én megalakult a Békés-Csabai Ipartestület 731 taggal, elnöknek Havran Pált választották. Az ipartestületnél ekkor 272 segéd és 52 tanonc volt bejelentve.

Az ipari szakoktatást is fontosnak tartották, 1874-től rendszeressé vált a fiú iparostanoncok képzése.

Forrainé Kovács Márta

A csizmadia céh ládája

A Békéscsabai Iparosok Egyesületének vezetősége 1936-ban

A csabai sajtó születése

1874. február 1-je fontos mérföldkő volt a békéscsabai sajtótörténetben. Ekkor hagyta el először Dobay János rövidéletű csabai fióknyomdáját a város első saját kiadású lapja, a *Békésmegyei Közlöny*. A kiegyezést követően felpezsdült a kulturális élet, és az országos hírek mellett már a helybeli események iránt is egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott. Erre az igényre tapintott rá dr. Báttaszéki Lajos, aki a lap kiadójaként és szerkesztőjeként megalapozta az állandó sajtójelenlétet Békéscsabán. A Közlöny fennállásának 65 éve alatt változó periodicitással, egyre növekvő terjedelemmel és különböző szakterületekre összpontosítva tájékoztatta a lakosságot a megye életének eseményeiről. Kezdetben társadalmi, ismeretterjesztő, kereskedelmi és gazdászati, majd politikai és vegyes, végül tisztán politikai tartalmú írásokkal találkozhatunk. A kedvező fogadtatáson felbuzdulva Báttaszéki olyan társlapok elindításával kísérletezett, mint *A Békésmegyei Közlöny Szépirodalmi és Közgazdászati Melléklapja,* majd később a *Szépirodalmi Lapok*, melyek nem élveztek a főlaphoz hasonló sikereket, és rövid időn belül meg is szűntek. Az olvasók legnagyobb örömére az újság hasábjai nemcsak tárgyilagos tudósításoknak adtak helyet, hanem csípős hangvételű kritikáknak és heves vitáknak is. Polgári, liberális elveket követő, szabad szellemű publikáció révén vonzotta az újságírókat, akik a lakossághoz szólni tudó írásaikkal egészen 1939-ig fenn tudták tartani a lapot a versenytársakkal szemben.

Dobókői Krisztina

BÉKÉSMEGYEI KÖZLÖNY.

TÁRSADALMI, ISMERETTERJESZTŐ,
KERESKEDELMI ÉS GAZDÁSZATI
HETI LAP.
Megjelenik minden vasárnap.

I. Évfolyam. B.-Csaba, 1874. februárhó 1-én. 1-sö szám.

Gyula-e vagy Csaba?

(A Bánkbely kérdésére egy kis felelet.)

I.

Minélfogva Békésmegye ezen fontos napi kérdésében szólnunk, következőket kívánunk megjegyezni.

1) Benánszket nem vesérel e kérdés tejtegetésénél semmi névben nevezendő érdek, mert jelen sorok írója sem gyulai, sem csabai, sem általjában megyebeli. Tehát részrehajlás nélkül, csak a pro és contra szóló érvek higgadt mogfontálásával mondhatjuk el nézeteinket de érveinket csak lelkünk tiszta és sent megegyéndésából meríthjük.

2) Habár nem vagyunk megyebeliek, érek ón Békésmegye társadalmi és közélett tanulmányozva, hivatottaknak tartjuk magunkat arra, hogy nézeteinket ezen, a megye jövőjére általi kérdésre nézve elmondjuk — azt eltekintve, hogy Békésmegye viszonyait egy összegből, mint általában megyebeli — de mégis semmi sem vonzván sem Gyulához, sem Csabához, tehát a kellő kötelességgel is rendelkezvén — mely az egyoldalnál vitatkozó megyebeliekről, egyik vagy másik város irásti könnyen felfoghati előszeretettől nem lehetnek: ezen érdekelleniségtől fogva, még kompetenzabbnek tartjuk magunkat hozzászólni mint akármely megyebeli.

3) Czikkünk nézeteinti jelennek meg, nem mintha felnénk nevünket támadásnak vagy akármely eshetőségnek kitenni; hanem egyszerűen azért, mert ez mái napság oly sajátságoknál, melyek egyenek disvnagéknak nem akarnak ellenkezni szolgálni, már így a szokás, — egy időszaki különlyben — de egyáltalján akármely szellemi termékről is — nem jóhetvén kérdés alá, hogy ki irta, hanem az, hogy mit irt. A mi valamelyik lapban kinyomatik: azt a lap, a mely mondja, és nem egyes egyén és akárki irta azt, minőgy, csak mondjon valamit.

Ezek után áttérünk a tárgyra és előre is, határozottan, minden tartózkodás nélkül és nyiltan kimondjuk, hogy a jelen körülmények közt Békésmegye (jövőrosának inkább Csabát, mint Gyulát ohajtjuk, és e téren, t. i. a saját terén, mindent el is fogunk követni, mi tőlünk telik, hogy ohajunk teljesedése menjen. Miért? Az második czikktükben elfogjuk mondani.

Most, miélőtt saját okaink felhoznók, csak még néhány „érvet" kell egyszer megjegyezni kerékástanok, melyek az eddigi vitákban Gyula mellett és Csaba ellen felmerültek.

Először is azt mondták közülletek, hogy kár a régit bántani, hadd maradjon minden „egy, mint eddig volt."

Másodszor azt mondták, hogy Csaba „kereskedészek."

Harmadszor azt állították, hogy ha a megye székhelye Gyuláról Csabára áttétetnek, Békésmegye „elhitomodnak", tehát, hogy a magyar hazaság és nemzetiség érdeke megkívánja, minnerint a megye székhelye Csabára át ne tétessék.

Ezek valának a fő — inkább negativ természetü — argumentumok, miket azok hoztak fel, kik Gyulát ohajtják emelni is székhelynek. Negativ természetüeknek azért, mert nem annyira annak kimutatásában keltek alapjaikat, hogy Gyula inkább arra való, mint Csaba, hanem, hogy Csaba nem arra való.

Lássuk ezen érveket egyenként.

Az elsőre nézve bátrak vagyunk megjegyezni, hogy Magyarország közmivelődési, társadalmi, kereskedelmi és ipari viszonyait tekintve, épen azért leghátrányosabbnak Békésmegyén minden más alkalmi megyénél, (mi sajnos, do legsajnálatosabban tényi) mivel eddig Gyula volt a főváros és nem Csaba, ámbár már rég Csaba felé gravitált a kereskedelem, közlekedés és forgalom, nemcsak magában a megyében, hanem a megyének külkereskedelmére nézve is; épen azért vagyunk Békésmegyében majdnem ott, hol ötven évvel ezelőtt voltunk, mert Gyula mezőváros, a megye főváros, vele minden csakugyan a régiből maradt, és haladás a szónak európai értelmében, Békésmegyében csak annyiban észlelhető, a mennyiben épen legtávolabb Csaba az, mely e megyében kivételével a „régi" eddigi, a körülödelem és gazdászat terén haladni, azaz kereskedelmi várossá fejlődni igyekszik.

Mi a második főargumentumot illeti, t. i. azt, hogy Csaba „kolerafészek", az ily érvet csak ott lehet felhozni és csak az hozhat fel, ki előtt Gyula, mint erről amnyi lelkemben van a bája megszőtt, hogyha akármily lelkesedő mond, mint Gyuuk a képébe nevetni; ilyent csak az mondhat, ki sokkal szeretetreméltóbb és sokkal népszerűbb ember, mintsem hogy ellene lehesse, hogy ily oh gyönge bakiét, melyet, életében lőtt, kárhoztatni fogják, vagy nőpszerűségét vesztheti; de azért, ha az, ki ily érvet előszeretettel használ, tekintve oddigi érdemeit és közkedveltségét — egy csepp sem fog vesztani is népszerűségből, azért magában vevő nem áru mégis olyan mérvű, hogy még a mivelt halkra is emlegetése tenestyog rajta, mert a lakire is hatja, hogy a kötera oly betegség, melynek inveitái az orvosok: oddig nem ismerték, kelotkezni és terjedni módjáról hypothesiseknél egyebet tehát nem állíthatnak.

Mai számunkhoz fél ív melléklet és megrendelőv beszélgetés.

A „Békésmegyei Közlöny" Tárczája.

Békésmegyei életképek.

I.

A templomban.

(Csabai életkép.)

Grotius Hugó, a híres bölcsész, midőn egy tudványi ifju megkérdezé, mily könyvet ajánl neki olvasásra, midőnlt bölcsességét mondhatta, azt felelé: „Vágy gebász le hanta papirost, zéd tele azzal mit magad kiirtál ispanhalas, mert az élet, a világ a legjobb könyv, ebből mondhat legtöbbet a gondolkodó fő."

Ezen tan főképen kiveszi vagyunk mi is, kik a sorokat irjuk. (Csak a „gondolkodó fő" hiányzik). Midőn ez a „gyüngeség" jő ezuak, hogy egy pár sor igénytelen irásnai sikerunk „rídeni" : mi is elkészitjük ipackajuk ezt a keveset mit itt a cit olvasónk, és az élet könyvből szerezzük mertenni azt mit mondunk, elgyanitva, világosítanni vagy irvia is egy kis hasznunkat fordítjuk, a hain, apanyai és élmi elmények nélkül, csak részelkezi tálaljuk a nyájas olvasó elé mondhatókat. ..

Kiadótulajdonos: Gyula-Csaba-Békés-Megyei Közlöny Társaság.
Felelős szerkesztő: Kiadóhivatal: Gyula, Vármegyeház.
Egész évre 5 frt — kr. Félévre 2 frt 50 kr. Negyedévre 1 frt 70 kr. Egyes szám ára 10 kr.
Előfizetési díj: Helyben a szerkesztőségben előlegesen fizetendő. Kívülről pedig a postautalvány, vagy postabélyegek, vidéken minden postakirendeltségnél, postautalványok 5 krral pótolandók.
Közlönyünk megjelenik minden vasárnap.
Kéziratok a szerkesztőséghez czímzendők. Előfizetési és hirdetési pénzek a kiadóhivatalhoz küldendők.
Előfizetési felhívások: Előfizetési feltételek: A szerkezet, kiadóhivatal, Hirdetési dijszabás: Egy hasábos petitsor 5 kr. Bélyegek, Nyugtatás: Postai utalványok: Hirdetések 30 kr.

Egyes számok kaphatók: Dienes Bernát az Általános józan, kir. előfizetések is fogadtatnak.
Közlemények közzétételének kívánsága esetében 6 krajczárnak kiszámítása mellett.
Hirdetések közzétételének kívánsága esetében 6 krajczárnak kiszámítása mellett.

Nyomatott Gyulán, Vármegyeházban.

A *Békésmegyei Közlöny* 1874. február 1-jén kiadott első lapszámának címlapja

A csabai harangok

Csaba a harangok városa is. Igaz, hajlamosak vagyunk ezt elfelejteni, vagy talán ebben a zajszennyezett világban a reggeli és a déli harangszó már fel sem tűnik... 2013 nyarán az újonnan felavatott Szent István téren elhelyeztek egy modern harangot, amely dallamos harangjátékával elkápráztatja az arra járókat, úgy, mint régen a templomok harangjai. De lássuk, milyen harangok szólnak Csaba főterén.

Az Evangélikus Kistemplomban, az Ó-templomban: a legnagyobb a Marik-féle nagyharang, amely nevét az adományozókról kapta. Marik Pál és néhai első felesége, Ondrejcsik Mária, valamint második felesége, Poliák Ilona az Úrnak 1874. esztendejében adományozták az evangélikus egyháznak a harangot, amelyet azonban 1876-ban – egy repedés miatt – újra öntettek. Szerencse harangnak is hívják, mivel az első világháborús rekvirálást sikerült elkerülnie. A harminchat mázsányi harang és hangja méltóságot áraszt, a csabaiak kedvence. A magyarországi evangélikus templomok legnagyobb harangja, egyben Magyarország kilencedik legnagyobb harangja. A nyolcszázharminc kilogramm tömegű középharang 1922-ben készült Budapesten, Slezák László műhelyében. Érdekessége, hogy pártázatán a Csabán igen kedvelt szőlő- és indamotívum fut végig. A kisharangot 1923-ban szintén Slezák László aranykoszorús mester műhelyében öntötték. A Békéscsabai Evangélikus Nagytemplom tornyában azonban nem találunk harangot.

A római katolikus templom, a Páduai Szent Antal Plébániatemplom déli, azaz jobb oldali tornyában három harang lakik. A Szent László nagyharangot, amely kilencszáz kilogrammos és Slezák László budapesti műhelyé-

Harangok az evangélikus kistemplom tornyában

ben készült 1937-ben, a hősök harangjának is nevezik. E harang elődjét, mely 1924-ben készült és 1853 kilogramm súlyú volt, a második világháborúban elvitték. A másik két harang 350 és 80 kilogrammos.

Csabán azonban sokkal több harang van. A Deák utcai református templomnak egy 1912-ben Sopronban készült, 1049 kilogramm súlyú harangja van, míg a Szent Miklós Román Ortodox templomban két harang szól. A Jaminai Orosházi úti evangélikus templomban egy 1876-ban készült 450, egy 250 és egy 75 kilogrammos harang szól. A békéscsabai Jézus Szíve Plébániatemplomnak két harangja van. Az eredeti katolikus templomban lévő 55 kilogrammos harangot 1930-ban öntötték, míg az 500 kilogrammosat az őrbottyáni harangöntő mester készítette 1999-ben.

Ando György

Mit mondanak a felekezetek harangjai?

A csabai evangélikusok körében él egy anekdota a harangozásról, abból az időből, amikor az emberek még figyeltek a harangszóra. Minden harangnak megvolt a maga üzenete, és a kódrendszert minden csabai ismerte. Az alábbi történet a harangozási szokások alapján, az evangélikusok szemszögéből láttatja a felekezetek közötti hierarchiát.

Csabán a mikor harangoztak elsőként, a csabaiak büszkesége a 36 q Marik-féle nagyharang szólalt meg, méltóságteljesen, nagy, hosszúkat ütve és jó hosszan. Erre a csabaiak az alábbi mondókat mondták basszusban imitálva a Marik nagyharangot:

– Dobrí je chlieb zsitní,

– dobrí je chlieb zsitní!

(A búzakenyér az a jó, a búzakenyér az a jó!)

Mikor elhallgatott a nagyharang, másodjára a katolikusok kisebb 9 q harangja szólalt meg. Egy kicsit gyorsabban, magasabb hangon, melyet a csabaiak az alábbi verssel baritonban imitálva adták elő:

– Dobrí je aj miésaní!

– Dobrí je aj miésaní!

(Jó a kevert lisztből is, jó a kevert lisztből is!)

Harmadjára a román ortodoxok kisharangja szólalt meg, gyorsan, pajkosan, kicsiket ütve, vékony hangon, melyet a csabaiak tenorban imitáltak:

– Vsecko jedno, nak len bóu!

– Vsecko jedno, nak len bóu!

(Mindegy, hogy milyen lisztből, csak legyen, csak legyen!) – mondták a csabaiak.

Ando György

Az evangélikus kistemplom szlovák feliratú harangja

Erzsébethelyi Evangélikus Templom

Az Erzsébethelyi Evangélikus Templom a város harmadik evangélikus temploma. Békéscsaba délnyugati részén, az Orosházi úton található. A templom és a paplak Linder Károly evangélikus lelkész idejében épült.

Linder Károly a Felvidéken, Nagyjeszenen született, tanulmányait is ott kezdte, majd Turócszentmártonban és Selmecbányán folytatta, míg a teológiát 1867-ben Pozsonyban végezte. 1868 elején káplán, 1870-ben lelkész lett Békéscsabán.

Az Erzsébethelyi Evangélikus Templom alapkövét 1875-ben tették le, majd Sztraka Ernő városi mérnök tervei szerint felépült a templom. 1876-ban ádvent első vasárnapján Szeberényi Gusztáv püspök szentelte fel az épületet.

Az észak-déli tájolású templom oltára Békéscsaba legrégibb és legszebb barokk oltára, mely eredetileg az Evangélikus Kistemplomban állt. Az oltárt két, Haan Antal által festett impozáns festmény díszíti. A nagyobb alsó kép a megfeszített Jézust ábrázolja, a kisebb, felső kép Jézus és a samáriai asszony történetét meséli el, szélein puttókkal díszítve. Az oltár két oldalán ión oszlopok állnak, felső párkányán kővázák, középen pedig Istenszem-motívum látható.

A templom tornyában három harang található, melyek 1876-ban a németországi Bochumban készültek. 1896-ban óra került a toronyba.

Forrainé Kovács Márta

A jaminai evangélikus templom az Orosházi úton

A peches mérnök és a színház – kis színháztörténeti adalék

A Békéscsabai Jókai Színház épülete, azaz az egykori Vigarda vagy Vigadó, a városi lakosok közadakozásából épült fel 1877 és 1879 között, Halmay Andor építész tervei alapján, Sztraka Ernő városi mérnök irányításával. A dolog pikantériája, hogy az említett épület megtervezésére maga Sztraka is pályázott, de nem az ő tervei alapján valósult meg, mivel valamennyivel kevesebb kocsibejárót tervezett a kívánatosnál. Így neki kellett kiviteleznie a vetélytársa által tervezett épületet.

A vigardák vagy vigadók a 19. századi polgárosodó társadalom fontos tartozékai voltak, melyek nemcsak a szórakozás és az ismerkedés, de a kaszinókhoz hasonlóan a közéleti és politikai eszmefuttatások fontos helyszínei, reprezentációs célokat szolgáló intézmények voltak. Kiváltképpen híres volt a csabai vigadó a 19. század végén farsangi mulatságairól és a különféle „céhes" bálokról.

Az ekkor 600 férőhelyes színházat 1912 őszén átalakították, hogy mindjobban megfeleljen a színházi céloknak. Büfével, ruhatárral és nemdohányzó kabinettel is bővült, továbbá harminccal megszaporodott férőhelyeinek száma is.

A „*boldog békeidők*" és az édes polgári idill velencei tükröktől csillogó, intarziás parkettával gyönyörködtető jelképes épülete kellemetlen szálkát jelenthetett az újonnan berendezkedő, magát proletárnak nevező diktatúra szemében. 1953-ban a Vigadóba áthelyezték az Apolló mozit, majd festőműhelynek, próbateremnek használták. A rendszerváltást követő években támadhatott fel csak ismét e ragyogó főnixmadár. Sajnos az elegáns kazettás mennyezet színes festését nem újították fel az eredeti tervrajzok alapján.

Nagy Balázs

Sztraka Ernő terve a Vigarda pályázatra 1877-ből

Családban marad – Povázsay nyomda

Az 1879-es év igen termékeny volt a nyomdász szakma művelésének tekintetében, hiszen meghozta nem is egy, de két nyomda iparengedélyének kiadását is. Takács Árpád után a Povázsay testvérek, Sándor és László is belevágtak egy új nyomda indításának jelentős vállalkozásába. Édesapjuk, Povázsay András 3000 forintért, hároméves részletfizetéssel vásárolta meg fiai számára a Dobay fióknyomda berendezését, melyet az evangélikus nagytemplom mögött fekvő szerény, nádfedeles családi házukban állítottak fel. Dobay János a *Békésmegyei Közlöny*ben megjelentetett nyilatkozatában felkérte a lakosságot, hogy azt a bizalmat, melyet eddig az ő szakértelmébe fektettek, most ruházzák át az új cégre. Ez a gesztus nem volt meglepő, hiszen Povázsay Sándor volt az első, aki Dobay fióknyomdájában sajátította el a mesterség minden csínját-bínját. Bátyja, László kezdeti tevékenységéről sajnos kevés információ maradt ránk, de tudjuk, hogy Csabán és Békésen is működtetett saját nyomdászműhelyt. A testvérpár munkái között találhatunk apróbb, majd füzetes kiadványokat, újságokat és könyveket is, melyek minőségükkel hamar kivívták maguknak az elismerést. Azonban amiről a műhely igazán ismertté vált, az a szlovák betű és irodalom népszerűsítése volt. Nyomtatványaik között bőséggel találhatunk a csabai evangélikus szlovákság és az egyház számára készített munkákat. Az épület egykori helyén ma a Szlovák Kultúra Háza áll, melynek falán a csabai nyomdászat alapítóinak nevét őrző emléktáblát helyeztek el.

Dobókői Krisztina

Emléktábla a békéscsabai nyomdászat megalapítóinak tiszteletére

Bródy Sándor, a szedőinas

Amikor Bródy Sándorra gondolunk, olyan klasszikus alkotások jutnak eszünkbe, mint a *Hófehérke*, *A tanítónő* vagy *A dada*. Nem is csoda, hiszen páratlan személyisége és harcias szelleme a magyar irodalom egyik legkiválóbb írójává, publicistájává emelte. De kanyarodjunk vissza a kezdetekhez.

Kevesen tudják, hogy Bródy első megjelent írása Békéscsabához kapcsolódik, melynek történetét Fábry Károly *Csabai élet* című munkájában mesélte el. Bátyja, Bródy Adolf ügyvéd az 1880-as évek környékén Gyulára költözött, és hamarosan magához vette öccsét, Sándort is. A gyermek ekkor még a nyomdász szakma iránt érdeklődött, azonban kellő végzettség hiányában csak az akkor induló békéscsabai Takács nyomdában tudott elhelyezkedni. Bródy szedőinasként dolgozott, ügyes volt, és szorgalmasan tanulta a szakmát. Rátermettségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Békésmegyei Közlöny* egy cikkéhez saját megjegyzését is kiszedte és nyomtatásban megjelentette. A főszerkesztő, dr. Báttaszéki Lajos azonban ezt nem nézte jó szemmel, és dühösen visszavágott a fiúnak. Bródy becsületében megsértve elégtételt követelt, de Báttaszéki nem az a fajta ember volt, aki bárkit is megkövetett volna a lapjában elhangzott sértésekért. Az ifjú azonban nem hátrált meg. Durva hangvételű pamfletben hordta le Báttaszékit, aki ezért bepanaszolta a fiút Bródy Adolfnál. Bátyja leszidta, majd úgy döntött, hogy ha ez a frappáns röpirat valóban tőle származik, akkor nem megy vissza a nyomdába, beállítja írnoknak, és tanul tovább. E döntéssel megalapozta a magyar irodalom egyik legünnepeltebb írói pályafutásának kezdetét.

Dobókői Krisztina

Agarász-verseny.

— Feleletül a gyulai vén rouénak —

Kaptam egy nyilt levelet. Nem kellett porto. Benne volt a „tiszteletpéldányomban“ és igy kezdödik vala: „Nem igen tisztelt öcsém uram“ és aláirja: „egy vén roué.“ Olyan ember, a kivel én abszolute már a korkülömbség miatt sem igen érintkezhetem, mert vén „rouék“ társaságát kerülni kell minden jóravaló fiatal embernek. És a vén roué bizalmasan „öcsém uram“-nak szólit. Kikérem magamnak. Én nem vagyok, habár csak egyszerü „Parlagi“ ember lennék, rouék öcsese. Csak azt az egyet szeretem, hogy még annyira megbecsül, hogy nem — igen tisztel.

De hát próbáljunk némileg felelni az ellenünk támasztott vádakra, a melyeket a „rideg logika boncz kése“ alatt dolgoztatott meg — mely csupán rideg, de semmiesetre hideg. Mert a hadmentességi dijtól nem szabadult koromnak tudja be azt, hogy én egy pénztárnoki illoyalitást szörmentében megróttam; Csalódik; pénztárnokok körül van már annyi tapasztalata Nro 2-nak, hogy nem vár tőlük udvariasságot, már ahhoz nagyon is sokat utazott az alföldi vasuton. Ami azt a hideg borongatási gyógymódot illeti: arra sincs Nro 2-nak szüksége, mert oly hidegvérrel lépett a bálteremben a más oldalon, hogy bármely vén roué megirigyelhette volna. Ha hizelegni akarnék, a mit, sicuti megtámadott tárezám docet, nem kenyerem, azt mondanám, és hidegvérü maradtam mindaddig „mig a hölgyek lángoló szemeinek tüze dobogó szivem puskaporos kamráját az egekbe nem robbantotta, hanem még mindég gyönyörködve stb..“ De biz én hideg maradtam mindvégig — mint Sztampa jégvermében a fris jég. Azért megengedem, tisztelt roué, hogy én, ki nem tettem a mostan már olcsó jegeshorogatást, mégis jobban tudom, mit irtam mit ön, és a mit a sorok között talált, azt az ingerültséget — ezt bizony nem én tettem oda. Megköszönné a szedő ha még a sorok közé is irnék valamit.

Van erre nézve egy helyes adoma, t. i. midőn a zsidógyerek azt irja apjának „Vater, schick mir Geld.“ Csak hogy e sorokat nem leirni, hanem lekótázni kéne. Azaz sok függ a hangtól, mikép olvassák azt, mit irtam.

Uram Isten! Azt kivánják mai időben, hogy az ember irjon jól, rójja meg a hibát, és akadnak mégis olyanok, mint a hogy Ön, tisztelt kollega, a kiknek a füző halcsontja is „gerenda“ a szemökben.

És vádolnak azzal, hogy hölgyeket róttam meg. Én hölgyek iránt, már fiatal koromnál fogva is, sokkal nagyobb tisztelettel viseltetem mint egy vén kiélt roué azt tehetné s midőn oly bájolóknak és táncza csábitóknak mondtam mint milyennek a szyrének: abból a mythologiai hasonlatból is csak tiszteletet lehet kiolvasni irántuk, annak ki ugy olvassa, mint irva van és nem keresgél a „sorok közt“ mi ott nincs.

Megengedem azt, hogy a rendező urak iránt igaztalan voltam. Nem mondtam egy „plaudité“-t; de azt hiszem, hogy a bálrendezés magasztos társadalmi czélja felé iparkodó ifjuság nem szorul arra, hogy bajusztalan tárczaszók dicsérjék. Önmagukban hordják a teljesitett kötelesség érzetét és elmondhatják Horáczczal:

„Exegi monumentum aere perennius,“

a mely állani fog, mig Csaba áll és mig Csabán lesz kávé, a mely mellett egy bálról kedélyesen „bavardirozni“ lehet.

* * *

Most „adieu“, vén roué — és arra kérlek, hogy máskor előre és ne utólag sugd meg az ilyesmit, a téged tisztelő:

Parlagi Nr. 2-nak.

Bródy Sándor fiatalkori arcképe Laczkó András *Bródy Sándor alkotásai és vallomásai tükrében* című kötetében

A Békésmegyei Közlöny 1881. január 20-i számában megjelent *Agarász-verseny* című cikk feltételezhetően Bródy Sándor pamfletje

A „vörös kakas" elleni küzdelem

Magyarországnak a 18. század derekán egyáltalán nem volt tűzrendészeti szervezete és a technikai felszereltség is hiányos volt. Megnőtt a városi tűzesetek száma, a korszakban szinte nem is volt olyan magyar város, amely ne szenvedett volna egy-egy nagy városégéstől. A kisebb tűzesetek gyakorlatilag mindennaposak voltak.

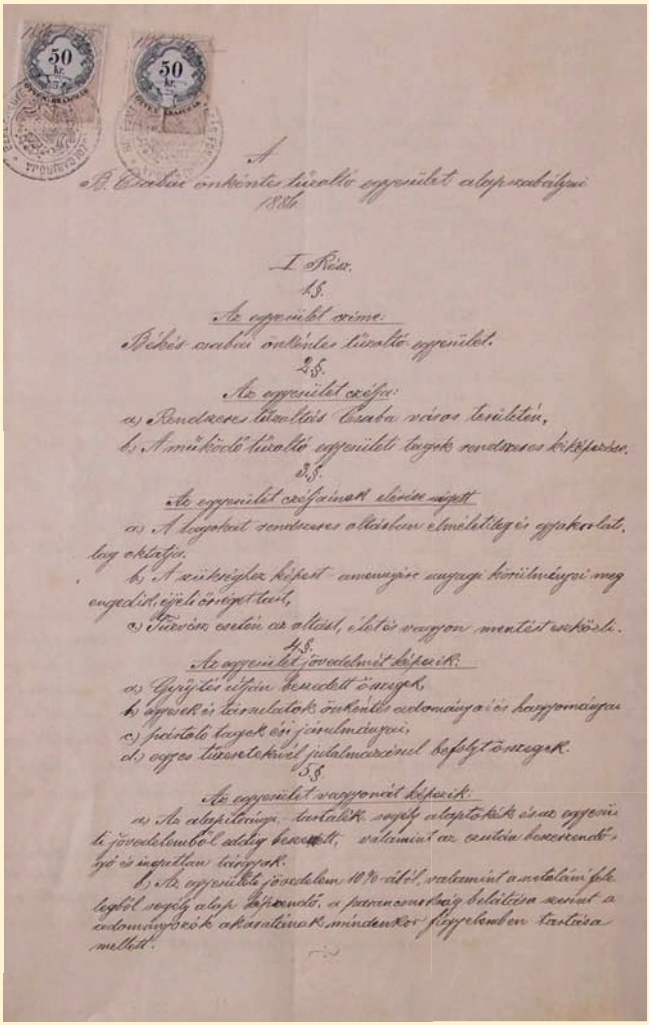
Legjellemzőbb módja a tűzoltásnak az volt, hogy minden éghető anyagot eltávolítottak a tűz közeléből, beleértve a szomszédos épületek berendezési tárgyait és tetőszerkezetét is. Általános eszközként vödröket, létrákat és kéziszerszámokat alkalmaztak, amelyekkel nem lehetett felvenni a harcot egy nagyobb tűz ellen.

Csabán a tűz megfigyelését és annak jelzését az evangélikus kistemplom tornyából végezték, az ott szolgálatot teljesítő toronyőrök. Csaba 1879-ben alkotta meg a városi tűzrendőrségről szóló szabályrendeletét, és a következő évben felállította tűzőrségét. Ekkor a tűzőrség létszáma 101 fő volt. Azonban a tűzeseteknél a szervezetlenség, fejetlenség volt tapasztalható. A polgárok ezt megelégelvén elhatározták, hogy egy önkéntes tűzoltó egyesületet hoznak létre.

1886-ban Csabán kezdetét vette a tűz elleni szervezett védekezés a „Békés-csabai önkéntes tűzoltó egyesület" megalakulásával. Alapszabályát 1887. január 12-én látta el jóváhagyási záradékkal a m. kir. belügyminiszter.

A tűz elleni küzdelemben derekasan helytállt az önkéntes egyesület, melyet 1889-ben felváltott a fizetett, majd később a hivatásos, állandó készenléti szolgálatot teljesítő tűzoltóság.

Forrainé Kovács Márta

A *Békés-csabai önkéntes tűzoltó egyesület 1886. évi alapszabálya* a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára gyűjteményéből

A Magyar Vöröskereszt Egylet

1864. augusztus 22-én született meg a Nemzetközi Vöröskereszt, az első semleges szervezet. Dunant svájci bankár nevéhez fűződik alapítása, abból a célból, hogy a harcmezők sebesültjei megkülönböztetés nélkül segítségben részesüljenek.

A Vöröskereszt magyar szervezetének alakuló közgyűlését 1881. május 16-án Esztergomban tartották, ahol kimondták a Magyar Szent Korona Országai Vörös-kereszt Egyletének megalakulását. Az ország egész területén, így Békéscsabán is 1881 óta végzi tevékenységét. A békéscsabai szervezet első elnöke Varsághy Béla volt. A szervezet számos feladattal bírt, többek közt a lakosság szociális ellátásával, véradás szervezésével, elsősegély nyújtásával, eltűnt személyek felkutatásával, természetvédelmi és más katasztrófa helyzetben segítségnyújtással.

1921-ben alakult az Ifjúsági Vöröskereszt; kevesen tudják, hogy ez a szervezet volt, amely 1925-ben kezdeményezte Magyarországon az Anyák Napja megünneplését.

A *Békésmegyei Közlöny*ben olvashatunk a helyi szervezet számos tevékenységéről. 1938-ban a Vöröskereszt békéscsabai szervezete december 17-én és 18-án Vöröskereszt napokat tartott. December 17-én a betegápolási tanfolyam vizsgáját a Kultúrpalotában tartották meg, közel százan vizsgáztak házi betegápolásból. Korniss Géza kulturtanácsnok, a békéscsabai szervezet akkori elnöke üdvözölte a megjelenteket. Másnap a Fiala Csárdánál ünnepélyes keretek között avatták fel a csabai Vöröskereszt által létesített országúti segélyhelyeket. A segélyállomások a tanyavilág egészségügyi központjai lettek.

Forrainé Kovács Márta

Kisorsolási kötvény a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárának gyűjteményéből

Özv. Áchim L. Andrásné részére szóló igazoló-jegy arról, hogy a Vöröskereszt Egylet szolgálatában áll

A győztesek babérkoszorúja a festőfejedelemnek – ezüstből

1882. március 2-án illusztris társaság érkezett Budapestről Munkácsra. A város diadalkaput állíttatott, az utcákat fellobogózták. A főtérre tömegek sereglettek, hogy érkezésekor lelkesen üdvözöljék az elegáns párt, akiket férfiak csoportja kísért. Kik voltak az ünnepelt vendégek?

Munkácsy Mihály felesége, művészek és írók társaságában kereste fel szülővárosát, Munkácsot. Jókai Móron kívül kíséretéhez tartozott Pulszky Ferenc, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat egykori elnöke és a „vad gróf", azaz a Petőfi Sándort Koltón több ízben vendégül látó gróf széki Teleki Sándor, Kossuth Lajos honvédezredese, ismert emlékíró. Az előbbiek mellett Munkácsyékkal tartott Vadnay Károly, a *Fővárosi Lapok* szépirodalmi napilap szerkesztője, Jókai közeli barátjaként György Aladár író, műfordító, *A Hon* munkatársa, Telepy Károly festőművész, a Képzőművészeti Társulat titkára és Keleti Gusztáv festőművész, műkritikus is. Az utazás részleteibe – a *Pesti Hírlap* tudósítójaként – Mikszáth Kálmán avatta be a korabeli olvasót és a hálás utókort. Fejedelmi névsor…

Mielőtt a város fiataljai fáklyásmenettel tisztelegtek a festő valamint kíséretének tagjai előtt, és a Munkácsy házaspár elfoglalta volna szállását a beregvári Schönborn-kastélyban, a munkácsi városháza nagytermében fogadták őket. Ünnepélyes keretek között ekkor adták át a művésznek a város reprezentatív ajándékát. Ez az ezüst babérkoszorú ma is a békéscsabai múzeumban őrzött Munkácsy relikviagyűjtemény egyik legszebb és legértékesebb darabja.

Gyarmati Gabriella

Munkács városa adományozta a míves kivitelű, kézimunkával készült ezüst babérkoszorút, amelyet Munkácsy élete végéig kegyelettel őrzött

Az Arany Kakas Szálló

A vasút és az általa is gerjesztett fejlődés új igényeket szült. Már az építésnél dolgozó munkások számára is felhúztak egy alkalmi szállást. 1859-ben született döntés egy vendégfogadó építéséről, amit 1862-ben adtak át. A vendégszobák mellett ebédlőterme is volt, illetve a vendéglős számára szobákat és egy istállót is biztosítottak. A fogadó helyén épült fel 1883-ban Sztraka Ernő városi építész tervei alapján az új, magasföldszintes, pincerendszerrel is rendelkező vasúti szálló és vendéglő, amely az Arany Kakas nevet kapta.

1926-ban Bányai András tervei szerint újult meg az épület, emeletet kapott és már harmincöt szobával büszkélkedhetett. A korabeli beszámolók alapján a vidéki szállodák színvonalát meghaladó kényelem és tiszta ágynemű fogadta a látogatókat, megfizethető áron. A drágább, utcára néző szobák negyvenezer koronába kerültek. Az épület átadásakor (1927 januárjában) már új pénzben kellett gondolkodni, ami 3 pengő 20 fillért jelentett. Ezt akkor egy mezőgazdasági napszámos 1215 órás munkával kereste meg. Természetesen a vendégforgalmat a tehetősebbek biztosították, hiszen *„havi kétszáz pengő fixszel ma egy ember könnyen viccel”*. Az átadáskor Ferenc Mihály vendéglős nem csak a helyi vezetőket látta vendégül egy vacsorára, hanem a kollégáit és a szállodát építő munkásokat is. Az épület az 1944. szeptember 21-i bombázáskor telitalálatot kapott, helyén ma egy park található.

Dr. Szenográdi Péter

A Sztraka Ernő városi építész által tervezett Arany Kakas vasúti szálló és vendéglő

A 101-esek

1882 jelentős változást hozott az osztrák-magyar hadsereg életében, elkezdődött az addig 80 ezredből álló gyalogság 102 ezredre való kiegészítése. 1883-ban megszületik a császári és királyi 101. békéscsabai gyalogezred a nagyváradi 37-es, a debreceni 39-es, a szegedi 46-os, és a szolnoki 68-as gyalogezred egy-egy zászlóaljából. A hajtókájuk kénsárga, gombjaik fehér színűek lettek. Első ezredtulajdonosa az orosz nagyherceg, Sergius Alexandrovits, első ezredparancsnoka Ogrodovicz Ödön ezredes volt. Legénységét Békés vármegyéből a Békési, Gyomai, Gyulai, Orosházi, Szarvasi járás, Békéscsaba és Gyula városa adta.

A 101-esek tehát mintegy 30 éve voltak a város életének szerves részei, mikor is 1914. július 26-án sor került a mozgósításukra. A 101-esek első világháborús történetéről részletesen írt visszaemlékezéseiben az egykori főhadnagy, Galli Károly. Az ezred 1914. augusztus 2-án indult a szerb frontra, ahol már augusztus 7-én átestek a tűzkeresztségen. Ezt követően 1914. augusztus 28. és 1916. március 24. között az ezred az orosz fronton teljesített szolgálatot, majd 1916. március 27. és 1916. július 13. között megjárták az olasz hadiszínteret is. 1916. július 17-től ismét az orosz fronton teljesítenek szolgálatot az ezred immáron igen harcedzetté lett katonái, hogy aztán a háború vége ismét az olasz fronton találja őket 1918-ban. Az ezred tagjai példamutató fegyelmezettséggel vonultak vissza a hátország felé, hazatérve Békéscsabára a túlélők leszereltek, és az ezred teljesen feloszlott. Dicső emléküket a 101-es obeliszk őrzi. Háborús helytállásuk történetét Machalek Pál írta meg.

Nagy Balázs

A császári és királyi 101. békéscsabai gyalogezred legénysége a laktanya udvarán

A csordajárással kapcsolatos ügy

1884-ben városunk már egy polgárosodó, modern iparral és közlekedési hálózattal, pezsgő kereskedelemmel rendelkező település képét kezdte felvenni, de a régi mezővárosi, sőt, falusi jelleg azért még visszavisszaköszönt. Ilyen volt például a mindennapos csordajárás is. Békéscsabán ekkor még sokan tartottak lovat, tehenet, a lakosságszám emelkedésével pedig még nőtt is az állatállomány, dacára az erősödő tanyaépítési hullámnak. Ekkoriban három ménes és két csorda számára kellett a városnak legelőt biztosítani, ezek egyike volt a vandháti legelő, a mai repülőtér területe. A Berényi út felől ide érkező tehéncsordának pontosan a Fő téren át vezetett az útja. A helyi elöljáróságnak bizony komoly gondot jelentett ez, hiszen városunk éppen a vármegye székhelyének szerepét szerette volna átvenni Gyulától, és az elutasítás egyik oka pont az elmaradott, falusias jelleg volt. Micsoda város az, amelynek főterén naponta kétszer tehenek vonulnak végig?

Békéscsabán az „úri" és a „népi" frakció között folyt hát elkeseredett küzdelem a csordajárás ügyében. Az „úri" frakció tagjai nem akarták, hogy az állatoknak a Fő téren át vezessen az útja, a „nép" pártján állók azonban az évszázados szokásjogra hivatkoztak. Miután Zsíros Mihály bíró és a városatyák nem tudtak a kérdésben megegyezni, a vármegye döntött: az „urak" pártjának adott igazat. A „népi" párt és a velük rokonszenvező csabai gazdák azonban nem nyugodtak bele a vereségbe, és a belügyminiszter elé vitték az ügyet, aki a „nép" javára döntött. Így aztán a csabai tehéncsorda továbbra is a megszokott útvonalon járhatott ki-be a legelőre.

Kovács Gergely

Hazatérő tehéncsorda Csabán

Az élet vize Csabán: az artézi kutak

Haan Lajos szerint a csabai lakosság egészségügyi helyzetét az 1860-as években a pálinkaivás elterjedése és a poshadt víz ivása rontotta. A betelepülők az ivóvizet ásott kutakból nyerték, de ezek kemény vizűek és fertőzöttek voltak. A megoldás a földfelszín alatt nagy mélységben, vízzáró rétegek közt levő artézi víz volt. A vármegye díjat ígért annak a községnek, amely elsőnek furat artézi kutat.

Csabán 1885 tavaszán indult a munka, a Kossuth téren. A fúrás négy és fél év után megakadt, folytatását Zsigmondy Béla mérnökre, a mélyfúrási technika kiváló szakértőjére bízták. Ő fontosnak tartotta a kút *„építészeti műremekké való kiképzését”* is, ezért készült el a mészkő medence, melynek dísze a kagylóban álló, kezében halat tartó nájad. Csaba a *Halászlányos kút*tal elnyerte a vármegye 1000 pengős díját.

A nép gyógyító hatást tulajdonított a víznek, és sürgette az újabb kutak fúrását. A második artézi kút 1893-ban, a mai Andrássy úton készült el. A kút díszéül Zsigmondy Béla a győzelem, Viktória szárnyas nőalakját választotta. A csabai nép az új kutat a szobor miatt *Angyalos kút*nak nevezte. Sorban, egymás után készült el a MÁV artézi kútja 1909-ben, az állami polgári fiúiskoláé 1913-ban és az erzsébethelyi 1925-ben. Ezen kívül még nagyon sok kutat fúrtak a város egész területén. 1992-ben a 21 kútból még 10 működött.

Néhány artézi kút, dacolva az idővel, máig működőképes. A két legszebb kút 2001–2002-ben újjáépült, így a Halászlány és az Angyal ismét vizet ad a csabaiaknak. Ez a víz azonban már a vízvezetékből jön, nem artézi kutakból.

Váncsa Klára

A szivattyúk segítségével működő, 2002-ben felújított *Halászlányos kút* női figurája Mészáros Attila szobrászművész alkotása

A 2001-ben felújított Petőfi-ligeti *Angyalos kút* szobra szintén Mészáros Attila munkája

„Valami vonzó erővel bír ez a hely…”

„…Aki egyszer idejő, az többé nem távozik innen, de itt települ le, földet, házat vesz. […] Az országos vásárok Csabán febr. 14. Jul. 1. Oct. 26. és Dec. 18 tartanak, a hetivásárok pedig minden szerdán és szombaton. Miolta a vasút jött létre, különösen a gabonavásárok mindinkább élénkülni kezdenek ” – írja 1866-ban Haan Lajos, utalva arra, hogy ebben az időszakban igen nagy fejlődésnek indult az 1840-ben mezővárosi státust és vásártartási jogot kapott település.

Az Alföld és az erdélyi peremvidék közötti árucserét lebonyolító három napos vásárokat két helyszínen tartották. A város főutcáján, a kirakodóvásárnak nevezett belső vásárban árusították az ipari termékeket és élelmiszereket, a Körös-csatorna mindkét oldalán kialakított külső vásártéren pedig az állatokat, terményeket. Árusítottak itt asztalosok, cipészek, cukrászok, kádárok, kalaposok, kosárfonók, kötélgyártók, hentesek, kovácsok, fésűsök, fazekasok, tímárok, kelmefestők, szíjgyártók, lakatosok, textilszövők – hogy csak néhányat említsünk a csabai kézművesek és iparosok közül. A vásárokkal kapcsolatos ügyek intézése (vásárhirdetés, árusítóhelyek kijelölése, vám- és helypénzek beszedése, a rend fenntartása) a vásárbíró hatáskörébe tartozott.

A vásárok nem csak a javak cseréjének helyszínei voltak, hanem remek alkalmak az emberi kapcsolatok fenntartására. Köztudott, hogy vasárnap szavunk a vásárnap elnevezésből ered. Ritkábban használjuk napjainkban a vásárfia kifejezést, ami a vásárból hozott ajándékot (szerelmi ajándék, mézeskalács, játékok) jelöli.

A csabai vásárok virágkora az 1880–1890-es évekre tehető. Fontosságukat jelzi, hogy a helyi lapok és a ka-

Állatvásár a heti piacon Tábori György egykori múzeumigazgató, néprajzkutató 1957-es felvételén

Zöldség- és gyümölcsárusok a heti piacon Tábori György 1960-ban készült fényképén

lendáriumok rendszeresen közöltek híreket, hirdetéseket a vásárokkal kapcsolatosan.

Martyin Emília

Az újratanult mesterség – a szövés tudománya

A főként osztrák gyári textíliák beözönlése miatt, a háziszövés, mint önellátó tevékenység jelentéktelenné vált az 1860-as években, de az országosan elterjedő népművészeti mozgalmak nyomán a 19. század végén Békéscsabán is újraéledt a szövés gyakorlata. A mozgalmak célja a jövedelemforrás megteremtése volt az alsóbb középosztályokból származó lányok számára. A lányok-asszonyok Bartóky László szolgabíró felesége 1870-es évektől induló szövőtanfolyamain gyarapították szövéstudományukat. Hogy az eredetiség ne vesszen el, helyi motívumokat gyűjtöttek, ezek alapján új motívumokat terveztek és terjesztettek. Az újra felpezsdült szövőkedv nyomán új anyagok, színek, eljárások születtek, melyek azt eredményezték, hogy az 1880-as évek a leggazdagabb korszak a házi szövőművesség tekintetében Csabán. Bartókyné jelentős szerepet vállalt abban is, hogy ezek a munkák ismertté váljanak, hiszen kiállításokra vitte a parasztasszonyokat és azok munkáit, ismertté téve ezzel országos szinten a csabai szőtteseket. A csabai asszonyok munkái szerepeltek 1881-ben a *„magyar országos nőiparkiállításon”*, a Békés megyei gazdasági egylet 1884. évi kiállításán, a Millenniumi Kiállításon és 1899-ben a szegedi országos kiállításon.

A háziipart a 19. század végére kiszorította a gyáripar, de Békéscsabán még a 20. század első évtizedeiben is tovább éltek a népi textilművesség hagyományai. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a békéscsabai evangélikus Nőegyesület dr. Raffay Sándor püspök egyházlátogatása alkalmával 1926-ban kiállítást rendezett a csabai asszonyok régi és új szőtteseiből. A háziszövés a 20. század 40-es éveitől szorult teljesen háttérbe, ekkor már csak zsákokat és rongyszőnyegeket szőttek a csabai asszonyok.

Martyin Emília

A szövőtanfolyam résztvevői az 1880-as években a Linder László által gyűjtött fotón

Csabai szoba az 1896-os budapesti Millenniumi Kiállításon

Csaba első kétnyelvű lapja

Bármely nemzet kulturális életének egyik nélkülözhetetlen eleme az anyanyelvén is olvasható sajtó jelenléte, mely a békéscsabai szlovákok esetében csak a 20. század elején kezdett el igazán kibontakozni. Ezt megelőzően azonban Povázsay Máté, békéscsabai evangélikus tanító már kísérletezett egy helyi, részben szlovák, részben magyar nyelvű hetilap beindításával. A felelős szerkesztői feladatokat Báttaszéki Lajossal egyetemben végezték, bízva abban, hogy a csabai középréteg körében támogatásra lelnek majd.

Az *Alföldi lapok – Dolňozemskié listy* egy igen érdekes, noha rövid életű újság volt, melynek első száma 1883. január 1-jén érkezett meg Povázsay László könyvnyomdájából. Kétnyelvű kiadvány lévén minden oldalán két hasáb található, melyek közül az első magyarul, a második pedig az akkor beszélt csabai szlovák nyelvjárásban közölte cikkeit. Tartalmát tekintve vegyesen ölelt fel olyan erőteljesen népnevelői szellemben íródott híreket és témákat, mint például a gyermeknevelés, a rozsdafoltok eltávolításának fortélyai vagy a trágyázás helyes módszerei. A lap minden vasárnap megjelent egészen 1883. december 30-ig, amikor is valószínűleg kellő számú előfizető hiányában, az 1. évfolyam után megszüntették a kiadását. Az újság egy különleges, de talán túl korai kezdeményezésnek bizonyult, hiszen a helyi szlovák sajtó szükségét igazán csak az első világháborút követően lehetett érezni, mikor Csehszlovákia megalakulása után már nehéz volt hozzájutni az ott megjelenő kiadványokhoz.

Dobókői Krisztina

B.-CSABA, 1883. Január 1. I. évfolyam. 1. sz.

ALFÖLDI LAPOK.

Vegyes tartalmu néplap.

Megjelen hetenként egyszer, vasárnapon.

A lap szellemi részét illető közlemények a „szerkesztőséghez," az előfizetési pénz és hirdetések a „kiadóhivatalhoz" intézetni kéretnek. Előfizetési díj: egy évre 2 frt, félévre 1 frt. Hirdetések olcsó áron vétetnek fel a kiadóhivatalban és minden hirdetési irodában. Egyes számok 5 krjával kaphatók a kiadónál [Purkássy László nyomdász], Klein Ödön könyvkereskedő és Bieser B. urak üzleteiben.

B.-ČABA, 1883. 1. Január I. ročník. 1. číslo.

DOLŇOZEMSKIÉ LISTY.

Miešaného obsahu noviny pre ľud.

Vychodia týždenne raz v nedeľu.

Články pre „Dolňozemskéj Listy" k redaktorovi, predplatky a oznamy k vydavateľovi prosíme upravit. — Predplatná cena: na celý rok 2 zl. na polroka 1 zl. Oznamy za levnú cenu sa prijmú u vydavateľa. Cena jedného čísla stojí 5 kr. u vydavateľa [Kniežkošiarech Ladislava Purkálu] u Ödöna Klein knihkupca a v B. Bieserovom sklepe.

EGY JÖVEDELMEZŐ HAZI IPARCZIKK.

Békésmegye szeretett és atyailag tisztelt főispánja, Beliczey főispán ur ő méltósága, mint a békesmegyei gazdasági egylet — ez aldásosan és földmüves nepünknek is javát előmozditó egyesület — elnöke, a legutóbbi igazgató választmányi gyülésen elmondotta, hogy Budapesten gróf Zichy Géza ur mutatott nekie egy pár szatyrot (kézi kosarat), mely a székely földön az ottani nép által készitve, jelenleg mint külföldi, *kinai* czikk, Párizsban a legnagyobb keletnek örvend, ugy annyira, hogy *bármennyi* is készülne el, ott illendő árban átvétetik.

Ezen kézi kosarak *kákából* csináltatnak, mely megyénk területén is feles számmal nő, a nélkül, hogy annak valaki is hasznát venné, mert csak békáknak és legfeljebb vizi madaraknak szolgál buvóhelyül.

Más országokban ilyenből százezreseket tudnak teremteni, mert a legutolsó rongy- papir- vagy csontdarabokai is értékesiteni iparkodnak.

A káka is oly növény, melyből minden nagyobb ügyesség és fáradság nélkül szép jövedelmi forrást teremthetne a mi népünk is.

Ott nő, senki sem törődik vele, pedig csak le kellene szedni, szatyrokat csinálni belőle és Párizsban szép áron el lehetne adni, akár ezrivel is.

Oly időben, midőn a mezei munka pihen és a gazdálkodó családok otthon tétlenül hevernek, de nagyobb gyermekek, továbbá előregedett, nehezebb mezei munkára képtelen emberek, gyönge asszonyok és leányok addig otthon készithetnének ily czikkeket télen is, nyáron is, mig a családi fejo, a gazda, künn dolgozik a mezőn, s igy mindegyik a család fenntartásához, gyarapodásához hozzájárulhatna.

Minden ember ugyanis csak annyit ér, a menynyiben keze vagy esze munkája által az ország, községe és családja fenntartásához ő is hozzájárul, vagy önmaga legalább annyit keres, mi eltartására szükséges, mert ki azt nem teszi, az másnak rovására él és az ilyent „elősdinek" „terméketlen erőnek" szoktuk nevezni.

Ebből ugyan nem következik az, hogy az öregeket, tehetetlen gyermekeket és nőket el kell hagyni, mert hát az öregek dolgoztak addig a mig lehetett, az asszonyok pedig önakaratukon kivül gyöngék sokszor a dologra. De hát mégis jobb, ha az öreg, az asszony és gyermek is haszonossá teheti még magát s ezt leginkább *ily csekély fáradsággal járó és mégis jövedelmező házi iparczikkek elkészitése által lehet elérni.*

JEDON DOBRÝ DVÓCHODOK DONAŠAJÚCI ČLÁNOK POMÁCÉHO PRIEMYSLA.

Jeho Osviecea stvo nášho milovaný a veľ'acteného p Štefana Beliczey nadžupána békéšskej stolice, jako predseda spolku hospodárkého v stolice békéšskej, v naposledy odbývanom shromaždení predniesol, že mu v Budapešt p. gróf Géza Zichy ukiazal jeden ručný kvoš, vyhotovený v zemi sékelskej od tamejších obyvatelov, a kterie teraz v Parisi jako cudzozemský chinanský článok velký odpredaj maju, tak naztelko, že hocby jich kolko vyhotovili, tam sa všetke po slušnej cene prevezmú.

Tieto kvoše sa z káke robia, ktorá aj v našej stolici na zbytok rastie, bez toho, žeby jej kdo ten dáky si osoch vzal, len žabám a vodným vtákom služi za schovávadlo.

V iných krajinách z takéhoto stotisice vedia uspôsobiť, lebo sa tam usiluju aj tej ostatnej onice, papieru, alebo kusom koštialom osoch vziať.

Aj káka je tedy taká bylina, z ktorej by si náš ľud bez všetkýho väčšího ustávania pekný dvechodok mohol spôsobiť.

Tam rastie, nikdo sa neobzrie na ňu, a iba by ju bolo treba posbierať, košíky spraviť a v Parisi po peknej cene popredať, čo hned aj na tisíce. V zimnom čase ku. pr. keď sa ľud nemá čim zamestkávať, ba aj v lete, menšie dietky, ženy a starci, ktorí sa k polnéj práce nie súci, by mohli ustavične takieto košíky pliesť, a tak svoju každu denonu požívnosť zahľadúvať.

Každyho človeka na tolko cenime, na kolko ručnou prácou lebo rozumom prispieva k udržovaniu krajine, obci a svojej famílie, alebo si aspon tolko zahľadá, čo mu je dosť na požívnosť a na šatenia, kdo ale ani tolkoto nekoná, ten, a takový žije na ujmu druhého človeka, a takéhoto sme zvykli vyžieračom, neúrodnou silou nazývať.

Z toho ale nenásleduje to, žeby sme starcov, útlé dietky a ženy opustili, nie, starí ľudia dosť robili kym mohli, len že predca je dobre ač možu aj v starobe kolko tolko pomáhať.

Kdo by tedy vôlú mal naučiť sa túto robotu, ta-

Az *Alföldi lapok – Dolňozemskié listy* legelső számának címoldala

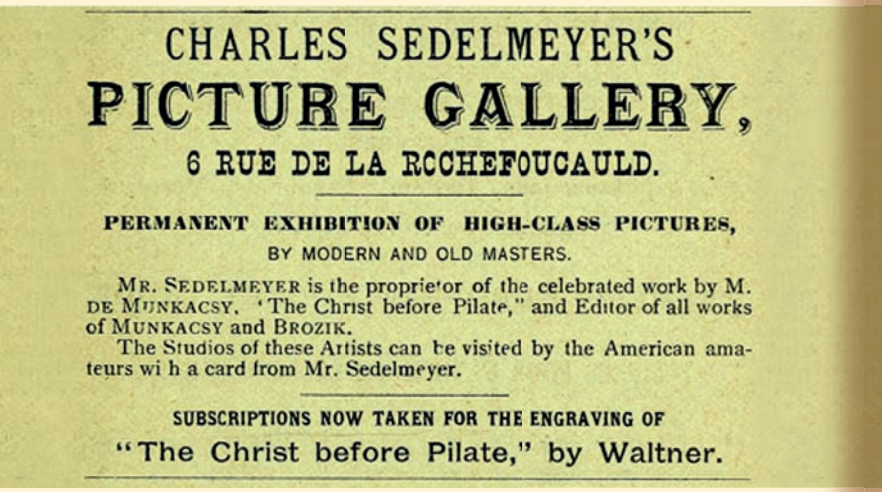
Csabai karriertörténet à la Maupassant

Guy de Maupassant *Bel Ami*, *A szépfiú* című regényében egy fényes, de kétségtelenül sajátos karrier kibontakozását követhetjük nyomon, amelynek ívét szépasszonyok, intrikusok és cselszövések rajzolják meg. Felmerül azonban a kérdés, miképpen kapcsolódik Békéscsaba városa Georges Duroy őrmester történetéhez? A történethez, amely Maupassant számára oly ragyogó lehetőséget biztosított társadalomkritikai szándéka és lélekábrázoló képessége megmutatására.

*A szépfiú*t jellemző ironizáló, olykor szatirikus hang mellett megjelenik egy olyan sikertörténet is a regényben, amely a francia írónagyságot valóban elismerésre késztette. Ekképpen meséli el: *„Ez idő tájt az egész város odacsődült egy magyar festő, Markovits Károly nagy festményéhez, amely egy Jacques Lenoble nevű műértőnél volt kiállítva, s a hullámokon járó Krisztust ábrázolta. A lelkesedő műkritikusok ezt a vásznat a század legnagyszerűbb remekművének ismerték el. Walter megvásárolta ötszázezer frankért, és elvitte; ezzel egyik napról a másikra elvágta a közérdeklődés áradatát, és egész Párizst arra kényszerítette, hogy őróla beszéljen, és irigyelje, szidja vagy dicsérje. Aztán közhírré tétette az újságokban, hogy a párizsi társaság minden ismert tagját meg fogja hívni, hogy egy este nála szemlélhesse meg a külföldi mester hatalmas művét…”*

Ez a bizonyos Markovits Károly magyar festő Munkácsy Mihály személyét rejti, a festmény pedig a *Krisztus Pilátus előtt* és a *Golgota* című képre utal, amelyeknek a regényben leírt bemutatása Charles Sedelmeyer párizsi palotájában történt 1884. április 25-én.

Gyarmati Gabriella

Sedelmeyer párizsi képgaléria jának hirdetése a vállalkozás sztárja, Munkácsy Mihály nevével Palmer európai útikönyvében

Nádor, a másik szálló

Csaba a Fiume Szálloda mellett rövidesen egy újabb szállóval gazdagodott, ez pedig a Nádor Szálló. A Vasút utca (ma: Andrássy út) sarkán az aradi Murányi Mihály építette fel a kor egyik legpatinásabb épületét, 1886-ban. A földszinten étterem és kávéház kapott helyet, míg a szobákat az emeleten helyezték el, biztosítva ezzel a megnövekedett számú utazók elhelyezését Békéscsabán.

1905-ben Csabán tartotta az akkori központi ellenzék (a 48-as eszmék támogatói) a gyűlését, amelyen gróf Apponyi Albert is megjelent, aki a beszéde után a Nádor Szállóba tért be. Ebben az időben Bartos János, a szálló bérlője felmondta a bérletet, és Csaba első szállodáját, a Fiume Szállót kezdte irányítani. A szálló tulajdonosa egy ideig Reichardt József volt, aki azzal vált ismertté, hogy egy Európa-szerte ismert spanyol fosztogató banda próbálta csapdába csalni, sikertelenül. A szálló azonban kiváló szórakozási lehetőséget is biztosított, hiszen cabaret-társaság is fellépett a Nádor kerthelyiségében. Emellett folyamatosan támogatták a rászorulókat is, 1907-ben Linkovits József, a szálló bérlője két főgimnáziumi tanulónak ingyen biztosította a napi étkezéseket a tanév során.

A református templom 1912-es felszentelése alkalmából rendezett estélyt és táncmulatságot is a Nádor Szállóban tartották.

Szakál Veronika

A Nádor szállót ábrázoló korabeli képeslap

A szálló étlapjának címlapja

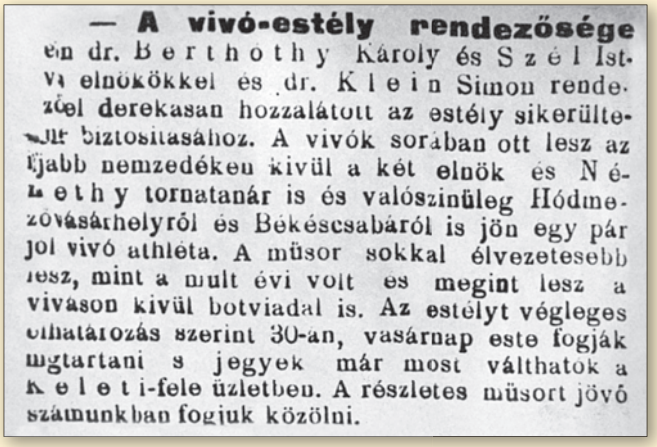
A békéscsabai vívóélet

Csabán a vívás 1870 és 1880 között kezdett el éledezni, amikor a városban Scholtz Gusztáv vívómester tartott kurzusokat. Azonban e sportág végleges meghonosodása a Békés-Csabai Torna Egylet (BCSTE) megalakulásához köthető, amely alapító közgyűlését 1888. november 4-én tartotta meg a Vígadó nagytermében. A vívók külön szakbizottsággal rendelkeztek. A BCSTE nyilvános bemutatkozására 1889. június 1-jén került sor a Széchenyi ligetben tartott „dísztornán", ahol a kardvívásban ifj. Bartóky László győzedelmeskedett.

A vívófoglalkozásokat kezdetben a Vígadó épületében, 1889 és 1900 között a BCSTE tornatermében, majd 1901-től a Rudolf Főgimnázium tornacsarnokában tartották. Ugyanitt az iskola tanulói is vívhattak, ugyanis a vívás, mint rendkívüli tárgy bekerült a tantárgyak közé. A gimnazisták Békéscsabán megrendezett iskolaközi tornaversenyeit 1913-tól vívással is bővítették.

A csabai vívóéletet a korszerű fejlődés iránti nyitottság jellemezte. Dusbaba Vilmos vívómester a millenniumi nemzetközi bajnokság tapasztalataiból kiindulva áttért a könyökből vezetett pengejátékokon és a robbanékony lábmunkán alapuló olasz technika oktatására. Az 1899. május 14-én a Széchenyi ligeti „arénában" tartott I. Csabai Vívóakadémián már az új magyar kardiskola mutatkozott be. Miután a BCSTE-n belül úrrá lett a rangi, vagyoni, műveltségi, és vallási megosztottság, az 1904-ben tartott II. Csabai Vívóakadémiát már az egyesület utolsó rendezvényeként tartották meg.

Kovács Gergely

— **A vivó-estély rendezősége** en dr. Berthothy Károly és Szél István elnökökkel és dr. Klein Simon rendezővel derekasan hozzálátott az estély sikerültének biztositásához. A vivók sorában ott lesz az ifjabb nemzedéken kivül a két elnök és Néthy tornatanár is és valószinüleg Hódmezővásárhelyről és Békéscsabáról is jön egy pár jol vivó athléta. A müsor sokkal élvezetesebb lesz, mint a mult évi volt és megint lesz a vivason kivül botviadal is. Az estélyt végleges elhatározás szerint 30-án, vasárnap este fogják megtartani s jegyek már most válthatók a Keleti-fele üzletben. A részletes müsort jövő számunkban fogjuk közölni.

A vívóakadémia hirdetése a századelőn a *Békés megye sportjának története* című kiadványban

A békéscsabai tornászélet

A tornászok intézményi szerveződése és az iskolai tornaórák bevezetése egyaránt a Békés-Csabai Torna Egylethez (BCSTE) köthető, ahol – a többi sportághoz hasonlóan – külön szakbizottsággal rendelkeztek. 1867 és 1887 között először a Nemzeti Torna Egylet (NTE), majd a Magyarországi Tornaegyletek Szövetsége (MOTESZ) próbálta meg településünkön a tornamozgalom elindítását, e vállalkozások azonban a BCSTE megalakulásáig nem jártak sikerrel. Ennek fő okaként városunk – és megyénk – dzsentrirétegének hiányát gondolták, ugyanis ez a társadalmi csoport volt az akkortájt követendő példának tekintett angol életstílus magyarországi meghonosítója.

A békéscsabai tornafoglalkozások helyszínei először a Vígadóban, 1889 és 1900 között a BCSTE fából épült tornatermében, majd 1901-től a Rudolf Főgimnázium tornacsarnokában voltak. Mivel a BCSTE a tényleges belépési korhatárt tizenhat évben állapította meg, a gimnáziumi tanulók előtt is megnyílt a lehetőség az egyesületi keretek közötti sportolásra. Az 1896-os millenniumi év dísztorna rendezvényein megyénk többi településéhez hasonlóan a csabai tornászok is részt vettek, méghozzá kiváló eredménnyel.

Városunk komoly tornászéletét jelzi, hogy a békéscsabai és a békési gimnazisták iskolaközi vetélkedőibe 1909-től bekapcsolódtak a gyulaiak, majd 1910-től a hódmezővásárhelyi és a nagyszalontai középiskolások csapatai is.

Kovács Gergely

Oheroly János korabeli tornász-díszegyenruhában és Mojsisivics Vilmos, a megyei tornászat egyik megalapítója a dr. Márky-Zay Lajos gyűjteményéből származó két fotográfián

A nagy árvízkatasztrófa Csabán – 1888

Békéscsaba a Fehér-Körös vízjárta mocsarainak délnyugati részén található. Elhelyezkedése miatt többször fordult elő árvíz ezen a területen, 1888 tavaszán sem volt másként. A télen lehullott hó a Körösök forrásvidékén emelkedő hegyekből gyors olvadásnak indult. Ennek hatására a folyó mederrendszere teljesen megtelt.

Csaba vezetősége bízott abban, hogy a meglévő gátak védelmet nyújtanak, azonban a meder töltése nem tudott ellenállni, a gát rövid időn belül átszakadt. A rohanó ár elárasztotta az egész határt, Gerla, Póstelek, Sikony, Nagyrét, Kisrét víz alá került. A további károk megelőzése végett az emberek jöttek ásóval, kapával, talicskával, hogy mentsék városukat a víz rombolásától.

Beliczey István kinevezett kormánybiztos vezetésével vészbizottság alakult, melynek feladata az azonnali döntéshozás volt. Sztraka Ernő városi mérnök irányításával sáncokat építettek az egyre közelgő víz felfogására. A víz húzódott feljebb, a tanyai lakosság menekülni kezdett, az alap nélküli vályogházak és az állatállomány legnagyobb része odaveszett, a földek víz alá kerültek. Békéscsaba legmagasabb pontja, a nagytemplom hátsó küszöbe a tengerszinttől 88,74 méter. Az Élővíz-csatornában a víz az árvíz utolsó napjaiban már tengerszint felett 88,75 méterre emelkedett. A lakosság féltett tárgyait és élelmiszereit az evangélikus nagytemplomba hordta össze, sokan a fenyegető ár ellen itt kaptak menedéket.

Nagy szerencse, hogy az árvíz szintje tovább már nem emelkedett, így Békéscsaba megmenekült a nagy veszedelemtől.

Forrainé Kovács Márta

Az 1888-as békéscsabai árvíz Veres Gusztáv festményén

Védőműrendszer – Körgát

Az 1888 márciusában a városon végigsöprő árvizet követően egy hosszú körgát építésének terve fogalmazódott meg a lakosságban, amely remélhetőleg védelmet biztosít majd a hasonló veszedelemmel szemben.

A körgát észak-kelet-déli félkörben övezné a várost. Az építendő gát helyén ekkor még tanyák, fák és szántóföldek voltak. Az építéshez a területek kisajátításához kellett folyamodni. A kisajátítási jog megszerzését követően gyűjtés indult az építéshez szükséges anyagi fedezet megszerzésére.

A tervek elkészítésére Gallacz János kir. főmérnököt kérték fel, és az általa elkészített tervek alapján kezdődött meg az építés. A körgát munkálatain változó létszámmal 500–1000 munkás, kubikus dolgozott. A körgát az adriai tengerszint feletti 88,5 méteres magasságra épült fel (a magassághoz az előző évi árvíz tetőzését vették alapul), hossza 7,03 km volt, közel 300000 köbméter földet építettek be.

Az építés összköltsége 195000 forintot tett ki, a kisajátított földekre 75000 forintot fizettek ki, a földmunka 120000 forintba került. A város a maga erejéből hozta létre a ma is meglévő gátat 1889 tavaszán, amely zöld füves oldalával kanyarog a már megnövekedett város utcái között.

A körgát megépítése óta eltelt közel 130 év alatt árvízvédelmi szolgálatára szerencsére nem volt szükség. A Fehér-Körös és az Élővíz-csatorna védőműrendszere a korszerű árvízvédelmi követelményeknek megfelelően megerősítve, biztonságosan védi Békéscsabát. A csabai szlovákok mai napig *„Kergát”-nak* hívják.

Forrainé Kovács Márta

A jellegzetes csabai körgát Jankay Tibor *Szénásszekér* című művén

A „kirakatember" esete – a Békéscsabai Népbank

A kiegyezést követő kedvező helyzetet kihasználva sorra nyíltak a bankok Csabán. Elsőként 1868-ban hozták létre a Békéscsabai Népbankot, amely sajnos csak néhány évtizedig működhetett. Zelenyánszky György az 1870-es években volt Csaba bírája, illetve a Népbank igazgatósági tagjának választották meg, hogy ezzel is minél nagyobb bizalmat keltsenek az emberekben a Népbank iránt.

Az első csabai bankban nemcsak a lakosok, hanem Csaba község is elhelyezte teljes vagyonát, ez is hozzájárult ahhoz, hogy ismertté vált az 1890-ben bekövetkezett bukása. A tisztviselők hűtlen kezelése miatt közel 800 ezer pengős hiány keletkezett, és a törvényszék bűnügyi zárlatot rendelt el, ami az igazgatósági tagok ingó és ingatlan vagyonára terjedt ki. Aki tudta, természetesen már akkor is mentette, ami menthető volt, de a volt csabai bírónak ez nem sikerült, hiszen nehezen tudta volna eltüntetni a nagy házát és 200 hold földjét. Az eljárás során hangoztatta, hogy ő csak „*kirakat*" volt, valójában tényleges befolyása nem volt a bank működésére, nem vett részt a hiány létrehozásában. Ez viszont semmit nem számított, hiszen a kár legnagyobb részét neki kellett megfizetnie, azonban a kisemberek jártak a legrosszabbul, hiszen a károsultak többsége az egyszerű, szegény emberek köréből került ki. Fábry Károly találóan fogalmazta meg ezzel kapcsolatban, hogy *„aki éles késsel játszik, könnyen megvághatja magát".*

Szakál Veronika

A Békéscsabai Népbank sokáig a főtéren, a Fiume Szálló melletti épület földszintjén működött

A takarékpénztár

Békéscsaba fokozatosan egyre jelentősebb közgazdasági szerepet töltött be a megye életében, mindezt jól bizonyítja az is, hogy egyre több pénzintézet jött létre a településen. Csaba második helyi pénzintézeteként jött létre a Békés-csabai takarékpénztár egyesület, amely a Népbank 1890-es bukása után sokáig az egyetlen bank volt Csabán. Legfőbb céljai közé sorolták a földművelés, az ipar és a kereskedelem elősegítését, amellett, hogy természetesen minél nagyobb haszonra kívánt szert tenni. 1906-ban támogatói kapcsolatot létesített a budapesti Magyar Általános Hitelbankkal, amelyet az egyesület megszűnéséig fenntartottak.

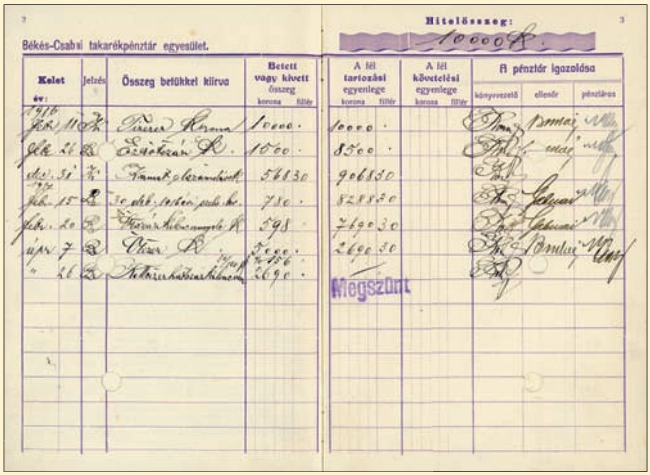
Akkoriban a bankok – így a takarékpénztár egyesület is –, a banküzlet minden ágával foglalkoztak, hiteleket nyújtottak, jelzálogot vállaltak át, ingatlanokat vettek, de itt még kibővült azzal is, hogy ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi és forgalmi vállalatok alapításában is részt vettek. Az egyesület elsősorban ipari vállalatok alapításában vállalt tevékeny szerepet, a Rokka kötszövőgyárat a Magyar Pamutiparral együtt alapították. Emellett a Suk-Wagner féle téglagyár, az Alföldi Sertéshizlaló Rt., a Globus Építő Rt. létrehozásában is részt vett a takarékpénztár. A Békés-csabai Takarékpénztár Egyesület kisebb helyi pénzintézetek támogatását is elvállalta, így jelen volt Békésen, Mezőberényben és Gyomán. A második világháború után, az államosítások következtében szűnt meg a csabaiak körében csak „*öreg takarék*”-nak nevezett pénzintézet.

Szakál Veronika

BÉKÉS-CSABAI TAKARÉKPÉNZTÁR EGYESÜLET.

Dr. Morvay Jánosné úrnő

FOLYÓSZÁMLAKÖNYVECSKÉJE.

Békés-Csabai takarékpénztár egyesület.

Hitelösszeg: 10000 K.

Kelet év:	Jelzés	Összeg betükkel kiírva	Betett vagy kivett összeg korona	fillér	A lét tartozási egyenlege korona	fillér	A lét követelési egyenlege korona	fillér	A pénztár igazolása: könyvvezető	ellenőr	pénztáros
1910											
jún. 11	K	Tizezer Korona	10000	·	10000	·					
júl. 26	B	Ezerötszáz K.	1500	·	8500	·					
okt. 31	K	Számlakivonat	561	30	9061	30					
1911											
jún. 15	B	30 okt. 19-én pedig	731	·	8281	30					
jún. 20	B	Százhuszonnyolc K.	591	·	7690	30					
ápr. 7	B	Ötezer K.	5000	·	2690	30					
" 26	B	Tizenkettőszázkilencven	2690	·							

Megszünt

A Békés-csabai Takarékpénztár Egyesület dr. Morvay Jánosné úrnő számára kiállított „*folyószámlakönyvecskéje*" borítója és belső oldala

A festőfejedelem utolsó látogatása Csabán

A hazafias érzelmeit hosszú franciaországi tartózkodása idején is megőrző Munkácsy Mihály 1890. október 5-én nejével Aradra utazott, az aradi vértanúk emlékművének avatási ünnepségére. A következő nap leplezték le a Zala György által készített, Hungária alakjával koronázott emlékművet a Szabadság téren. Az érdeklődés határtalan volt, a szobormű a tömeg szorításában mint a magyar történelem felkiáltójele magasodott a résztvevők fölé.

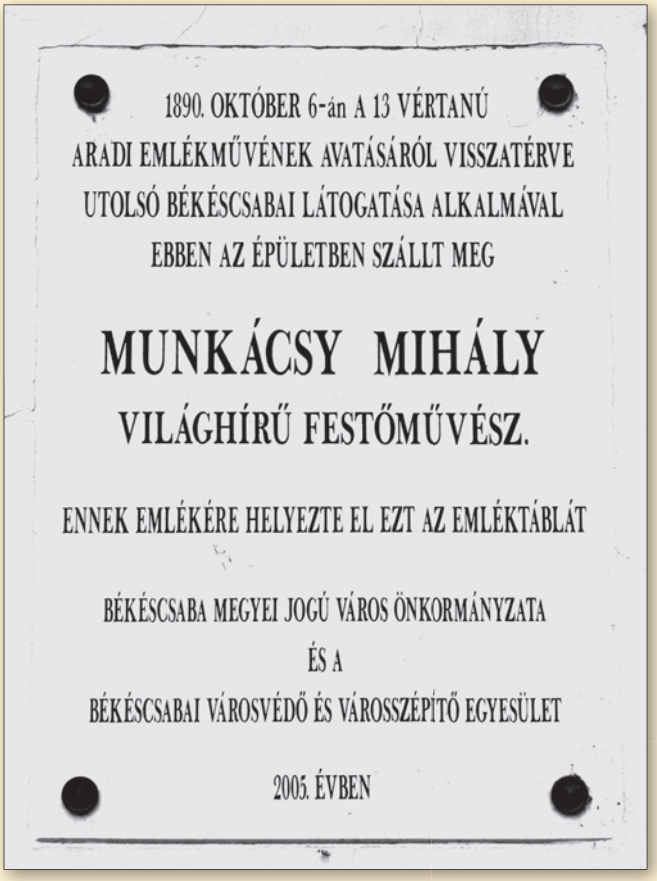
Az ünnepség után a Munkácsy házaspár vonattal indult vissza Csabára. Itt tartózkodásuk idején a város elegáns, a városképet akkor és ma egyaránt meghatározó szállodájában, a Fiume Szállóban laktak.

A következő nap, október 7-én délelőtt Munkácsy találkozott a Beliczey, a Karassiay és a Stonajovits családokkal, majd a városban sétált Cécile-lel. Meglátogatták a házat, ahol a gyermek Miska a Lang György szabta szigorú szabályok szerint végezte asztalosmunkáját. Ezt követően részt vettek a festő tiszteletére a Redoutban, a Békéscsabai Jókai Színház mai Vigadójában rendezett fogadáson.

A festő az utcán meglátva vásárolt egy kopott, szőrmés bőrből készült, derékban szabott, toldás nélküli bekecset, valószínűsíthetően a *Honfoglalás* című kép előkészítéséhez, kelléktárának gyarapítására. Békéscsabán mindenki tudja, hogy a ruhadarabért egy új árát fizette, hisz gazdájának, a régi helyett, egy újat kellett vételeznie… Medovarszki Páltól egy családjuk által használt régi Tranosciust kapott ajándékba.

Még ezen a napon vonattal indultak Budapestre. Munkácsy Mihály ekkor látogatott utoljára Békéscsabára.

Gyarmati Gabriella

A Fiume Szálló falán elhelyezett emléktábla az aradi emlékmű avatásához kapcsolja Munkácsy Mihály utolsó csabai látogatását

A csabai zendülés

Csabán az egyszerű földművesek, parasztok nehéz helyzetben voltak a 19. század végén, a földhiány problémáját sem sikerült megoldani. 1891 áprilisának utolsó napjaiban történt, hogy a munkások ki akarták nyittatni az evangélikus nagytemplomot, hogy május 1-jét ott ünnepeljék meg. Azonban ezt a kérést elutasították, mivel az egyház nem szokott külön osztályünnepeket tartani. A február 27-én megalakult Békéscsabai Munkásegylet jóváhagyott alapszabályát a belügyminiszter májusig nem küldte el. Ez volt a kiváltó oka annak, hogy május 1-jén a tömeg összegyűlt a városháza előtt. Sztraka György főszolgabírót felelősségre vonták, hogy szándékosan visszatartja a feltételezésük szerint már elküldött iratot, majd az indulatok elszabadultak, és alaposan meg is verték. A csendőrség próbálta a tömeget feltartóztatni, de végül a Ruzicska főhadnagy vezetésével kivonult katonaság állította meg őket. Ezzel végül elkerültek bármiféle vérontást, a tömeg lassan elhagyta a teret, és a mozgalom vezetőit letartóztatták. A létszámuk a tömeg teljes leszerelésére nem volt elég, ezért Nagyváradról is érkeztek katonák, és a folyamatos őrjáratnak köszönhetően meg tudták akadályozni a további szervezkedéseket. Másnap a tömeg újra megjelent, és csak a katonai fellépéssel tudták elérni feloszlatását. Mindez még jobban a vármegyében élő földművesek szomorú helyzetére irányította a figyelmet, így ezután sikerült az arató-szerződéseket rendezni, valamint a földhiány enyhítésére a község birtokokat vett, amelyeket felosztott a lakosság között.

Szakál Veronika

Az 1890-es zendülés helyszíne, a mai Szent István tér

A csabai téglagyártás története

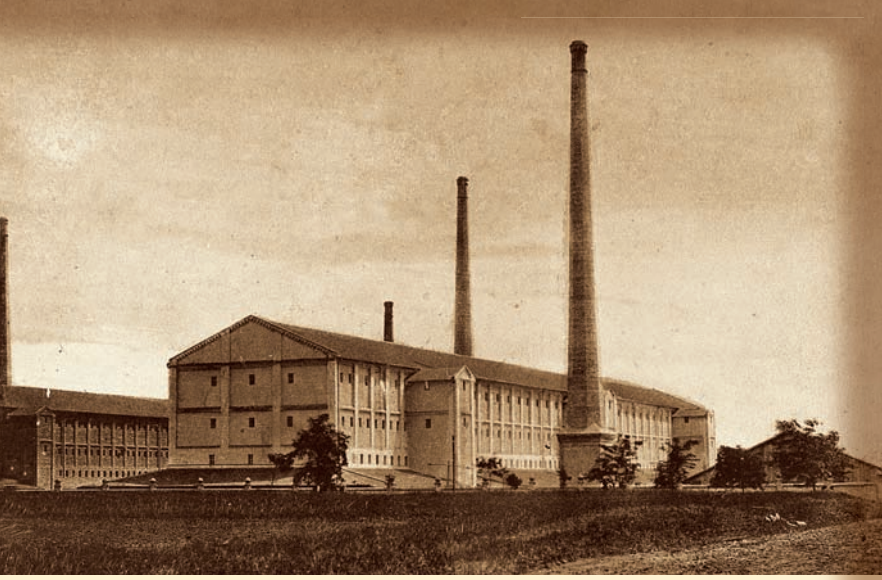
Kollarovszki Máté után egy másik téglaégető vállalkozó, bizonyos Tyukodi György kezdett el égetett téglát és cserepet gyártani Jaminában 1869-ben. Sajnos a Tyukodi-féle téglák gyenge minőségű agyagból készültek.

1891-ben indult el az iparszerű téglagyártás Csabán, amely Wagner József államépítési főmérnök és Suk Kálmán földbirtokos, valamint Haviár Lajos nevéhez kötődik. A Suk-Wágner és Társai néven induló cég Jaminában 1903-tól kézi bányászással, kézi vetésű téglákat gyártott, majd megépült az első körkemence, s 1910-től már beállított gőzkazán működtette a gépsorokat. A Gőztéglagyár jelentős munkáslétszámmal dolgozó, jó hírnevű üzem lett, és nyolc évtizedig működött Orosházi úti gyártelepén.

Nem ez volt azonban az egyetlen téglagyár Békéscsabán. Bohn Mihály téglagyáros sógorai bevonásával családi alapon létesített gyári konszernt, majd 1907-ben Erzsébethelyen előbb hetven, majd ötvennyolc holdnyi földterületet vett, és több százezer korona pénzösszeget helyezett el a csabai bankban téglagyár építésére. A gyárépítési munkák 1908-ban kezdődtek, 1909-ben pedig már megindult a legfejlettebb ipari technológiákkal bíró termelés. A Bohn M. és Társai Gőztéglagyár több mint kétszáz munkást foglalkoztatott, a gyárból iparvasút szállította naponta a MÁV pályaudvarig a téglát, cserepet.

Azonban az olcsó munkabérek és a balesetveszélyes munkakörülmények hatására ez a gyár lett később a békéscsabai munkásmozgalmi szerveződések kiindulópontja.

Kovács Gergely

A Bohn M. és Társai Gőztéglagyár

A Suk-Wágner és Társai Gőztéglagyár

Varságh Béla Sas Patikája

Békéscsaba főterén áll egy igazán impozáns épület, melyet a csabaiak csak Sas Gyógyszertárként ismernek. A régies hangulatú belvárosi épületet 1891-ben kezdték el építeni Michnay Sándor tervei alapján, s még ugyanebben az évben, ősszel be is fejezték. Felépültét követően Varságh Béla beköltöztette ide az akkor igen korszerűnek számító, Aranysas elnevezésű patikáját, mely korábban az Ötvös utca sarkán állt. Az áttelepített gyógyszertárat 1894-ben bérbe adta Réthy Bélának, aki 1911-ben meg is vásárolta. Réthy korábban súlyos tüdőgyulladáson esett át, melynek következményeként állandó hurutos állapot alakult ki nála, s emiatt rendszeresen szedett gyógycukorkákat. Miután bérbe vette az épületet, létrehozott egy laboratóriumot, ahol saját védjeggyel ellátott termékeket kezdett gyártani. Ilyen volt a kinavasbor, a mentolos és a szalmiákos cukor, a kámfor liniment és a galenikumok. Mind közül a leghíresebb a pemetefű cukorka volt, mellyel a korábban Ausztriából importált útifű cukorkáját helyettesítette.

1922-től az államosításig fiai, Béla, Károly és István vezették a laboratóriumot és a gyógyszertárat. A patika folyamatosan működött a második világháború alatt is, egészen 1944-ig. 1947 és 1996 között állami tulajdonban volt, s 14/1-es Gyógyszertárnak nevezték. Az 1996-ban bekövetkezett privatizáció után a Tóth gyógyszerész család birtokába került a Sas Patika, s azóta is az ő gondozásukban működik ez a százados múlttal rendelkező gyógyszertár.

Salamon Edina

Varsághy Béla portréját Vidovszky Béla festette meg

A Sas Gyógyszertár épülete a Szent István téren napjainkban

A neológ és ortodox zsinagógák

1883-ban a békéscsabai egységes zsidó hitközség – más magyarországi hitközségekhez hasonlóan – kettévált, s létrejött az ortodox és a neológ hitközség. Az ortodoxok a régi hagyományokat kívánták őrizni, míg a neológok inkább a jelenhez alakították tradícióikat. Kettéválásukat követően a két önálló közösség a Luther utcában, egymással szemben építette fel templomát. 1893-ban készült el a neológok zsinagógája, melyet Langer Lipót álmodott meg. 1894-ben épült fel a visszafogottabb, romantikus megjelenésű ortodox zsinagóga, amit Michay Sándor tervezett.

Bár a Luther utcán még napjainkban is ott áll a két imaház, egyik sem tölti be eredeti szerepét, a második világháború során elhurcolt zsidókra emlékezve egyikben sem ég immáron az örök mécses lángja. Az ortodox zsinagóga szinte változatlan megjelenéssel üzemel, mint raktár és üzlethelyiség. A neológ építményt azonban teljes egészében átalakították, külső falait bevonták, s bútoráruházként funkcionál.

Bár a csabai zsidóságot a történelem viharai jócskán megtépázták, továbbra is élt az igény bennük egy saját zsinagógára, ezért a rendszerváltás után létrehozták önálló kápolnájukat. Az új épületet a Széchenyi ligetben, a Kórház utcai stadion mögött alakították ki, melyet 2004-ben adtak át, majd 2008-ban a Tóra tekercsek megérkezése után használatba is vettek. Ez az épület az izraelita vallásnak helyet adva biztosítja a békéscsabai zsidóság hagyományainak továbbélését.

Salamon Edina

Az egykori ortodox zsinagóga épülete napjainkban

A hajdani neológ zsinagóga épületét az 1960-as években bútorüzletté alakították át

Az első artézi- és gyógyfürdő

A ligeti sörházat a benne lévő kád- és gőzfürdővel együtt elvitte az 1888-as árvíz. 1892-ben érkezett Tápiószeléről Csabára Francsek István egykori postamester, aki ajánlatot tett egy új fürdő létesítésére. A város több ezer téglával támogatta a kivitelezést. A csatorna közelében, a Kiss Ernő és a Teleki utca sarkán lévő házat építették át fürdővé. A szép homlokzatú, toronnyal is büszkélkedő épület a megye első gyógyhatású artézi fürdőtelepe volt gőzmedencékkel, kádakkal. A vizet saját fúrású kút biztosította, de kazánházra is szükség volt a gőzkamra működtetéséhez, illetve a meleg víz biztosításához.

A fürdő 1893 októberében nyílt meg, a vendégeket díszes pihenők várták a fürdés közti szünetekben, és orvos is figyelt rájuk. Az első két évben a feljegyzések szerint harmincezer vendéget fogadtak, természetesen a tényleges létszám ennél lényegesen kevesebb volt, hiszen a visszatérő látogatók növelték az adatokat. A sikeres kezdést követően azonban megszaporodtak a gondok, nehezebben tudtak megfelelni az új közegészségügyi rendelet előírásainak. A kút csökkenő vízhozama, a gőzkamra gyakoribbá váló problémái, az időközben kitört háború egyre nehezebbé tették a fenntartást. Végül mintegy negyedszázados működés után, 1917-ben a közegészségügyi hatóság döntése nyomán bezártak. A város újabb, ma is működő fürdőjét 1927-ben adták át.

Dr. Szenográdi Péter

Pillanatképek az Árpád strand-, gőz-, kád- és gyógyfürdőről

Halló, halló Békéscsaba

A technika fejlődésének köszönhetően, a levelek mellett, a kapcsolattartásban komoly szerep jutott más eszközöknek is, többek között a telefonnak, amely nagy előrelépést jelentett a korábbiakhoz képest. Csabán 1894-ben indult meg a telefonhálózat kiépítése, és a következő évben nyitották meg az első telefonközpontot, amely Szondy főorvos házában működött. Mindez nem jelentett távolsági hívást, Budapestre is csak 1908-tól lehetett telefonálni.

Az első világháború miatt megakadt a fejlődés, amit csak fokozott a román megszállás, hiszen mikor elhagyták az országot a berendezések egy részét is magukkal vitték. 1927-ben, amikor átadták a postapalotát, a telefonközpontot is abban az épületben helyezték el, de átadására csak egy évvel később került sor. Békéscsabán 1934-ben már több mint 400 telefon-előfizetőt tartottak nyilván, ekkor a központ 80–100 km-es körzetben biztosította a vonalakat. Ebben az évben helyezték üzembe az első nyilvános telefonfülkéket is. Az 1945 utáni évtizedekben a távbeszélő állomások száma a háromszorosára nőtt, de a túlterheltség és korszerűtlenség miatt az egyes állomások között szinte lehetetlen volt a beszélgetés. Ez is közrejátszott abban, hogy a távolsági beszélgetések száma csak kis mértékben emelkedett. 1983 júniusában helyezték üzembe az új Crossbar-központot, 14 ezer állomás kapacitással. A távközlés egészen a rendszerváltásig a posta hatáskörébe tartozott, azonban 1990-től már külön telefonszolgáltatók végzik ezt a munkát.

Szakál Veronika

Asztali telefon a századforduló idejéből

Zsilinszky Mihály az államtitkár, az MTA tagja

Zsilinszky Mihály szlovák eredetű, evangélikus vallású paraszt szülők gyermeke. Tanulmányait Csabán kezdte, majd Orosházán folytatta, a gimnáziumot Szarvason végezte, majd a pesti protestáns teológiai akadémia hallgatója lett. Később a hallei, majd a berlini egyetem hallgatója. A magyaron és szlovákon kívül négy nyelvet sajátított el.

1875-ben szabadelvű párti programmal elnyerte a gyomai járás, majd 1881-től 1889-ig Békéscsaba képviselői mandátumát. Részt vett a tanügyi és gazdasági kérdések megvitatásában. 1889-ben Csongrád, 1892-ben Zólyom vármegye főispánjává, 1895. február 20-án vallás- és közoktatásügyi államtitkárrá nevezték ki. 1901-ben ismét képviselővé választották, 1910-ben pedig, mint a Nemzeti Munkapárt tagja, Szarvas és Liptószentmiklós képviselője lett.

Tízévi államtitkári munkássága után elnyerte a belső titkos tanácsosi címet, közéleti tevékenységéért pedig a Lipót-rend középkeresztjével tüntették ki. A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulatnak egyik megalapítója, 12 éven át pedig titkára és évkönyvének szerkesztője volt. Békés megye történetének feltárásához számos írásával járult hozzá.

1889-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta. 1903 és 1909 között a Magyar Történelmi Társulat alelnöke volt. Közéleti szerepével igyekezett előmozdítani megyéje és szülővárosa fejlődését. Támogatásával épült fel a csabai Közművelődés Háza (1914), melyben múzeumot és könyvtárat rendeztek be. Elősegítette a csabai iskolák fejlesztését is. A katolikus templom építéséhez jelentős összegű államsegélyt járt ki.

Forrainé Kovács Márta

Zsilinszky Mihály és neje, Haan Karolina 1867-ben

Zsilinszky Mihály és családja

A békéscsabai baptista gyülekezet

A baptizmus, azaz a felnőtt korban történő (újra)keresztelkedés már a kereszténység legkorábbi, apostoli ideje óta jelen van a világban, de a többi protestáns keresztény vallási irányzathoz hasonlóan a reformáció során vált nagyobb embertömegeket megszólítani képes mozgalommá. Ebben a korai időszakban anabaptistáknak hívták őket, és a 16–17. század vallásháborúiban számos igehirdetőjük vált mártírrá, még a felekezeti toleranciájáról híres török-kori Magyarországon is. Nemcsak a katolikus egyház, hanem az evangélikus és a református felekezetek is ellenük fordultak. Fischer András a felvidéki vármegyékben végzett térítő tevékenységet, amiért 1540-ben kivégezték, majd az országgyűlés 1548-ban törvényt is hozott az anabaptista mozgalom ellen. Átmeneti nyugalmat jelentett számukra, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem törvényekkel biztosította szabad vallásgyakorlásukat, és Morvaországból anabaptistákat telepített Alvincra. Ők voltak a habán fazekasok, akik felvirágoztatták Erdély gazdaságát. Később, Mária Terézia idején megint tűzzel-vassal üldözték őket, vagy rekatolizáltak vagy száműzetésbe kényszerültek.

A mai baptista mozgalom a reformkor idején jelent meg Magyarországon, Rottmayer János asztalosmester és társai nyomán. Rottmayer főleg a német nyelvű lakosság körében tevékenykedett, majd Erdélybe költözött. Az általa megindított munkát a Bach-korszak után Novák Antal és Meyer Henrik folytatta. Békéscsabán, annak jaminai városrészében 1895. június 3-án alakult meg a Békéscsabai Baptista Gyülekezet. Fabulya Mihály és Pilinszki András voltak az alapító tagok. Ekkor Magyarországon négyezer körüli a baptisták száma, akik több mint kettőszáz gyü-

Az 1912-ben épült békéscsabai baptista imaház

lekezetben éltek. A baptista gyülekezetet a magyar kormány 1905-ben részesítette állami elismerésben. Békéscsaba 1908-ban több gyülekezettel önálló körzetté alakult Kovács Mihály vezetésével, de a békési missziós központ irányítása alá tartozott.

Kovács Gergely

Békéscsaba a Millenniumban

Trefort Ágoston „kultuszminiszter” 1882-ben kért állásfoglalást az MTA-tól a honfoglalás időpontját illetően. A vita eredménye 895 lett, a politika viszont az 1896-os ünneplés mellett döntött. A látványos beruházások így „időre” elkészülhettek. A fővárosi kiállítás Munkácsy pavilonjában lehetett megtekinteni az *Ecce homo*t. Csaba már 1895-ben is méltó módon ünnepelhetett volna, hiszen ekkor jelent meg a „távbeszélő”. Az 1896. évi országos megemlékezés mellett vármegyei és település szintű ünnepségeket is tartottak, persze központi útmutatás alapján. Május 9-én Békéscsaba utcáit, épületeit impozáns módon díszítették és világították ki. Az egyik ház erkélyén kis mécsesek formálták az alábbi szöveget: „*Éljen a magyar!*” A járásbíróságon a királyi párt éltette a felirat, a Nádor Szállodában az uralkodó pár szobrát nemzeti színű szalagok díszítették. A Sas Gyógyszertár erkélyéről időnként görögtüzet csodálhatott meg a nyüzsgő tömeg, a városháza előtt fúvószenekar biztosította a hazafias hangulatot.

Május 10-én a díszteremben tartották az ünnepi gyűlést, majd az istentiszteletek következtek. A város etnikai és vallási szempontból sokszínű lakossága a fennmaradt beszédek és egyéb források alapján azonosulni tudott az ünneppel. Május végén adták át az árvíz után újjáéledő Széchenyi liget tornyos, favázas pavilonját, továbbá földműves iskolát alapítottak, községházát kapott Jamina, elkezdődött a forgalmasabb közutak kiépítése is.

Dr. Szenográdi Péter

Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festményéhez készített vázlat korabeli fényképe

A csabai nyári színkör első otthona: a ligeti pavilon

Az 1850-es években Berger Izsák serfőzdés vendégfogadója szolgált átmeneti otthonául a Csabára vetődött kóbor színészeknek és vándorkomédiásoknak. A néhány napos vagy egy-két hetes előadásokat a Sörház pincéjében, a *„föld gyomrában”* tartották.

Az 1860-as években a Sztraka Ernő tervei szerint parkosított liget olyan látogatott lett, hogy egy másik vendéglőt is épített Áchim Pál. Mellette, nyári mulatságok tartására, oldalain nyitott faépület épült.

Az 1888-as árvíz tönkretette a ligetet és a helyreállítás keretében, 1896-ban, Csaba képviselő-testülete 18000 koronát szánt a nyári színkör helyszínéül szolgáló pavilon felépítésére. Ádám Gusztáv építésznek és Vitális Nándor kivitelezőnek köszönhetően, a favázas pavilon 16x10 méteres teremmel, színpaddal, széles, fedett folyosóval, szép fatoronnyal épült fel. Alapja apatelki terméskőből készült. Az avatására 1896. május 30-án került sor. A műkedvelő színkör társulata a termet zsúfolásig megtöltő közönség előtt adta elő Werner László *Próba* című egyfelvonásos darabját. A mulatókert pavilonja nyáron amatőr színtársulati előadások, báli mulatságok, közösségi rendezvények, majálisok és ünnepségek helyszíne volt. Később a sörkert megszűnt, és a liget látogatottsága megcsappant.

Az elhagyott pavilon 2007-ben, eredeti állapotának megfelelően, teljesen megújult, és a mellette levő épülettel együtt a Körösök Völgye Natúrpark Egyesület látogatóközpontja lett. A míves pavilonnal és a gyermekjátszótérrel a Széchenyi liget újból életre kelt.

Váncsa Klára

Az 1896-ban átadott Pavilon egy három évvel később készült képeslapon

Földműves Iskola Csabán

A Földműves Iskolát a Millennium évében alapította a község, a vármegye és az állam. Csaba földet, a vármegye negyvenötezer forintot adott, az állam pedig négyezer forintot és az állatállományt biztosította. A tényleges avatására 1897 októberében került sor. Az iskola felállítását még 1873-ban kezdeményezte a „Békésmegyei Gazdasági Egylet" titkáraként a búzanemesítésről is ismert Mokry Sámuel, aki korábban az algimnázium tanára és igazgatója is volt. Az új iskola Jaminában működött, jórészt az egykori téglaégető, vályogvető gödrök helyén. Éppen az átadás évében lett merénylet áldozata a királynő, így a városrész ezt követően lett hivatalosan Erzsébethely, amely lassan összenőtt az „anyavárossal", így a település körülvette az iskolát és annak földjét, kertjét. A tantermekkel, gazdasági épületekkel, igazgatói lakással, cselédlakkal, konyhával, étkezőhelyiséggel és istállóval is rendelkező iskolában tizennégy diák kezdte el a kétéves képzést. A cél a felkészült alsóbb szintű vezetők biztosítása volt az uradalmak számára, illetve a gazdálkodók fiainak felkészítése arra, hogy szüleik birtokát korszerűsítve, azt jövedelmezőbbé tegyék. A gyakorlati alapú oktatásban tanultak kertészetet, szántóföldi növénytermesztést, állattartást, méhészetet, a mezőgazdasági gépek használatát, de természettudományos és vállalkozással kapcsolatos ismereteket is. A gyakorlati foglalkozásokat csoportokban, tanári felügyelet alatt végezték. Legalább tizenhét éves és négy elemivel rendelkező fiatalok jelentkezhettek az iskolába. A bővülő létszámmal működő iskolát pár évvel később a földművelésért felelős tárca vette át. Később tanári lakások, előadótermek épültek, továbbá kertészlak, artézi kút és víztorony

A Földműves Iskolából lett Magyar Királyi Mezőgazdasági Szakiskola udvara

is jelezte a fejlesztést. Az 1919-ben bevonuló román katonák elvitték az iskola felszerelését és állatállományát. Az újraéledő iskola területe csökkent, például a MÁV pályaudvar bővítése miatt, így elsősorban az állattartás került előtérbe. 1922-től pedig a telkes vitézek számára szerveztek ott tanfolyamokat. Az intézményt később mezőgazdasági szakiskolának nevezték, de a városban ekkor már több hasonló iskola is működött.

Dr. Szenográdi Péter

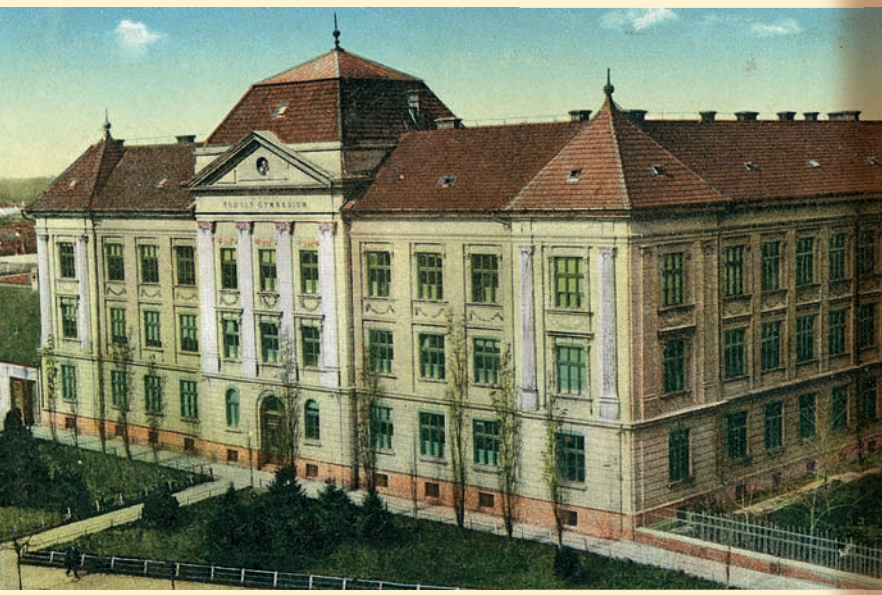
Épül a Rudolf Gimnázium

Az algimnázium új épülete 1892-ben készült el. Pár év múlva felvetődött az iskola főgimnáziummá történő fejlesztése. A nyolcosztályos képzés azonban ismét új épületet igényelt, az elképzelést a képviselő-testület támogatta, és az Evangélikus Nagytemplom mellett biztosítottak két telket a régi épületért cserébe. A város később növelte a telek nagyságát és a pénzügyi támogatás mértékét is, továbbá engedélyezte a közeli artézi kút vizének átvezetését. A munkák 1898 nyarán kezdődtek, és egy évig tartottak.

A ma is meghatározó emeletes épületet a kor híres építésze, Alpár Ignác tervezte. Szintén az ő alkotásának tekinthető a békési és gyulai gimnázium is, egyik legismertebb műve pedig a Vajdahunyad várának nevezett fővárosi épületegyüttes.

A középiskola a tíz évvel korábban elhunyt Rudolf főherceg nevét vette fel. A névadót ábrázoló festmény 1901-ben érkezett meg a királytól egy gazdag, részben természettudományos gyűjteménnyel együtt. Az első érettségi vizsgát személyesen felügyelte Zsilinszky Mihály, a kultuszminisztérium államtitkára és Sárkány Sámuel püspök is. A vendégeket lovas bandérium kísérte a vasúttól a Bukovszky János vezette gimnáziumig. Az államosításig 1437 diák érettségizett az új épületben, ami az első világháború idején katonai kórházként is működött, illetve a múzeum épületének átadásáig a gyűjtemény egy részét is ott tárolták.

Dr. Szenográdi Péter

Az Alpár Ignác tervei alapján épült Rudolf Főgimnázium

Az Állami Elemi Népiskola

Az algimnázium főgimnáziummá vált és új épületet kapott. A régi, 1886-ban felújított iskola sorsa jól példázza a csabai oktatási intézmények átszervezésekkel teli életét. Az épületet átvette a város az evangélikus egyháztól, és ott kezdte el működését 1899. szeptember elsején Békéscsaba első állami elemi oktatási iskolája.

Az idősebb Such János által vezetett „népiskolát" fiúk számára szervezték, de a város kezdeményezésére lányok is megjelentek a diákok között. A következő tanévben külön leányiskolát is létesítettek. Az 1902/1903-as tanévet az Irányi utcában lévő épületben kezdhették el a növendékek, 256 fiú és 309 lány. Az első világháború alatt – más iskolákhoz hasonlóan – katonai kórházként működött. Az iskolák államosítása után 2. sz. Általános Iskola néven folytatta a munkát, legutóbbi felújításakor már Kazinczy Ferenc nevét viselte az egykori „népiskola". Az első, Baross utcai épület átmenetileg otthont adott az állami polgári fiúiskolának is, tartósan azonban az iparostanoncok népesítették be 1901-től. Az épületben működő szakmunkásképző intézetet 1971-től Kulich Gyuláról nevezték el, később a 635. számú ipari iskolaként volt ismert, végül Kós Károly nevét vette fel. 2012-ben az egykori 10. sz. Általános Iskolába került át a képzés, a Baross utcai épület visszakerült az evangélikus egyházhoz, és a Szeberényi püspökről elnevezett, összetett intézménnyé váló iskola része lett.

Dr. Szenográdi Péter

Az iskola épületét ábrázoló képeslap

Az Alföldi Első Gazdasági Vasút magántársasága

1894-ben jött létre az Alföldi Első Gazdasági Vasút néven működő magántársaság. A keskeny nyomtávú vasúti hálózat olcsó szállítási lehetőséget biztosított a térség termékeit értékesíteni akaró gazdái számára. A költségekhez a vidék nagybirtokosai is hozzájárultak, igaz, ennek eredményeként az első, 1894-ben Mezőkovácsházáról induló szakaszon csak a földbirtokosok termékeit lehetett szállítani. A Békéscsaba – Békés – Vésztő szakasz tervét dr. Fábry Sándor vármegyei alispán vetette fel 1898 őszén. Az 1899-ben elkészült Kovácsháza – Kaszaper – Csaba 55,3 kilométeres szakasz már közforgalmú vasútvonalként épült. A városon belüli vonalat 1901-ben járták végig a bizottság tagjai, az alapmunkák 1902 márciusában kezdődtek el. A kisvasút a nagyállomás mellett lévő „bázisáról" indult a Kossuth térig, ahol ma is látható az egykori állomásépület. Ott a vonal két ágra vált, a mellékág a csatornán át vezetett a gőzmalom és a kórház felé, a fővonal pedig a Baross, majd a Békési úton haladt a szomszédos város irányába. Ezt a szakaszt (Csaba – Békés) 1903-ban, majd a gerincvonal utolsó részét (Békés – Vésztő) 1904-ben adták át. A fővonalhoz számos kis- és nagyvasúti vonal is csatlakozott, a hálózat központja pedig Békéscsaba volt. A szárnyvonalak később elérték Tótkomlóst és Orosházát is. A kisvasút 1945-től a MÁV alá tartozott. Békéscsaba – Békés között 1960 őszén szűnt meg a forgalom, a teljes szakaszon pedig 1971-ben.

Dr. Szenográdi Péter

ALFÖLDI ELSŐ GAZDASÁGI VASUT

SZABADJEGY.

186 szám.

Érvényes 1946 évre a Békéscsabán helyben közlekedő motorkocsikra

Lipták Andrásné

polgármester felesége részére.

A jegybirtokos aláírása: Lipták Andrásné

IGAZGATÓSÁG

E. SOROZAT. 10250 SZÁM

Alföldi Első Gazdasági Vasut Részvénytársaság

20 HUSZ PENGŐRŐL 20

SZÓLÓ

TÖRZS RÉSZVÉNY

Az „Alföldi Első Gazdasági Vasut Részvénytársaság" ezennel kijelenti, hogy ezen törzs részvény birtokosa a társaság vagyonára és nyereményeire arányos részszel bir és számára mindazon jogok élvezetét biztosítja, melyek ezen társaság törzs részvényeinek birtokosait az alapszabályok értelmében megilletik.

Békéscsaba, 1932. évi december hó 29-én.

ALFÖLDI ELSŐ GAZDASÁGI VASUT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

IGAZGATÓ IGAZGATÓ

Az Alföldi Első Gazdasági Vasúthoz kapcsolódó dokumentumok

„Csapó indul!" – a csabai mozi története

A békéscsabai mozikultúra feltérképezéséhez egészen 1899-ig kell visszanyúlnunk, mikor is a színház épülete adott először otthont a mozgókép varázsának. Ugyanitt később az Uránia Magyar Tudományos Színház jóvoltából az érdeklődők már rendszeresen látogathattak vetítéseket. Az igazi áttörés azonban csak 1923-ban jött el az Apolló Mozgó (későbbi Brigád) megnyitásával. A Munkácsy utcában berendezett, 628 ülőhelyes nyári kertmozival is rendelkező kultúrintézmény olyan sikeresnek bizonyult, hogy üzemeltetője megkockáztatta a terjeszkedést a jaminai lakosság felé is. Ennek eredményeként, színesítve az akkori mozipalettát, 1926-ban létrehozta az Erzsébet (majdani Terv) Mozit. Az Apolló Rt. egyeduralmát 1929-től már komoly konkurencia fenyegette. Az Irányi utcában megnyitotta kapuit a Csaba Mozgó, a jövőbeni Szabadság, majd utolsó nevén a Phaedra Mozi. A korabeli sajtó elsőrangú középületként jellemezte, és a hangosfilm csabai debütálásának is helyszínéül szolgált.

Említést érdemel a város első maszek mozija, a rövid életű Karády Mozi a Vasutas Művelődési Házban, és a szabadtéri előadások élményét éveken át kínáló Széchenyi liget kertmozija is. A televízió elterjedése azonban nem kedvezett a látogatottságuknak. 1979-ben először a Brigádot bontották le, majd 1992-re a Terv Mozi is megszűnt. Az LBL Kft. 2003-ig működtette a Phaedrát, de az utolsó években már csak utánjátszó filmszínház minőségében. Jelenleg egyedüli utódként a Csaba Centerben működő Center Mozi szórakoztatja a közönséget.

Dobókői Krisztina

Apolló

MŰSORA 1930 DECEMBER 9—15-IG

December 9-től 12-ig. Kedd, szerda, csütörtök és péntek.

Fox Follies 1930.

Zenés, daloes, táncos filmoperett! 9 felvonásban.
Rendezte: Benjamin Stoloff.
Szereplők: AZ ÖSSZES FOX-SZTÁROK.

Kísérő műsor:

Körút bikája.

Nord Caroline. Híradó.

Colonel Batcher régimódi mindsógagantó nem vesz tudomást a modern világról és a Mississipi mély mindsóhajójával jár, hogy a nagyobb parti városokban kikötsön és ott mindsőlabdacsokat tartson. Mindsőnak tegja többek között Dick, az unokája is, aki szeretnesz a társulat szubrettjébe, Margitba. Margit ni akarja beszélni Dicket, hogy hagyjak itt ezt az elavult mindsóhajót és menjenek New-Yorkba, mert ez az egyetlen város, ahol a mindsónak karriert lehet csinálni. Dick hallani sem akart erről és heves szemrehányásokkal illeti Margitot, amiért itt akarja hagyni a mindsóhajót, ahol szerelmesek. Az öreg mindsógagantó tőbbéni a fiatalokat, de mire a hajó Mobilleben kikót, a társulatot nagy meglepetés éri, mert a város cherifje 700 dollárról szóló fizetési felszólítással léptetni az igazgatónak. Az igazgató nem tud fizetni, a hatóság nem engedi meg az előadást és az igazgató arra a pontra van, hogy fel kell oszlatnia társulatát. Margit meg akarja szervezni Batcher mindsóját és New-Yorkba utazik, hogy névegye mindsóhajót. Ezért a kis jövedelmet biztosítsa, hogy jutson és maradjon is. Ne csüggedjen el, mert a karácsonyi vásárra minden cikk árát annyira mérsékeltük, hogy kellemes meglepetés lesz Önnek a vásárlás. Kulpin Árpád Békéscsaba.

Hubertus szőlőegyek a legjobbak.

Kiszolgálásban, Kivitelben Különleges a KUGEL

Csipkeáruház

Likör és rum készítésére valódi finom essenciák és szesz a WEINICH LAJOS drogériájában Budapest, VIII., Üllői út 41. Kívánt mutat.

Függönyök, ágyterítők mérsékelt kivitelben készülnek DOBÓ

Elfogja a csüggedés

mikor elkezd számolni, hogy mennyi mindenfélére kell azt a kis jövedelmet beosztani, hogy jusson és maradjon is. Ne csüggedjen el, mert a karácsonyi vásárra minden cikk árát annyira mérsékeltük, hogy kellemes meglepetés lesz Önnek a vásárlás. Kulpin Árpád Békéscsaba.

Olcsón akar szórakozni?

Látogassa a Széchenyi-ligeti

KERT MOZI

előadásait!

Minden film helyára egységesen csak

40,- Ft

A megyében elsőként nálunk láthatja július 22—23-án

Saigon, a tiltott város

Előadások kezdete: 3/4 9 órakor

Játszási napok: hétfő, csütörtök és vasárnap

Jó szórakozást kívánunk!

Balról az Apolló Mozgó műsorfüzete, jobbról a Széchenyi-ligeti Kert mozi programajánlója

Az egykori Szabadság Filmszínház homlokzata az Irányi utcában

Aki Salamon királyt és Áchim L. Andrást is megfestette: Veres Gusztáv

Veres [Cservenák] Gusztáv (Békéscsaba, 1853 – Békéscsaba, 1917) festőművész népszerűségének hátterében az az odaadás áll, amellyel Békéscsabát és a békéscsabaiakat oly híven szolgálta. Mindig is érdekelték a helyi épületek, az utcák, a jellegzetes viselet és az itt lejátszódó események. De ami elsősorban érdekelte, azok a csabai emberek voltak. Ismerte az életkörülményeiket, a gondolkodásmódjukat, a jellemző társadalmi normákat és a szokásokat. Az egyszerű embereket festve ezért tudta olyan arcképek sorát elkészíteni, amelyek aktuálisak és időtlenek egyszerre.

Veres Gusztáv pályájának nagyvállalkozása volt az 1899-ben átadott gyulai Királyi Törvényszéki Palota főlépcsőházának mennyezetképe. A teknőboltozat téglalap alakú központi képmezőjébe bibliai történetet ábrázoló freskót készített, amelyet dekoratív stukkódísszel keretezett. A *Királyok I. könyvé*ben találjuk Salamon király ítéletének történetét, amelyben két anya között kellett igazságot tenni, akik mindketten magukénak mondtak egy kisgyermeket. A horizontálisan komponált, színpadszerűen ábrázolt jelenet a király parancsszavának épp eleget tenni igyekvő, kardját lendítő katona körül összpontosul. A két női figura egyike buzdítja a katonát, míg a másik próbálja óvni a gyermeket. Heves gesztikulációjukat a trónuson ülő király szoborszerű alakja ellenpontozza.

Veres Gusztáv realista szemléletet tükröző látképei közül kiemelkedik az a Munkácsy Mihály Múzeumban őrzött vászon, amely a Békéscsabát 1888 tavaszán sújtó árvíz tragédiájának rendkívül hatásos, drámai erejű, egyben dokumentumértékű bemutatásaként értékelhető.

Gyarmati Gabriella

Veres Gusztáv megfestette a tragikus sorsú Áchim L. Andrást, jól érzékeltetve a modell sokakat lenyűgöző erejét, állhatatosságát

Gyűjtés, őrzés, ismeretterjesztés – Múzeum-Egyesület

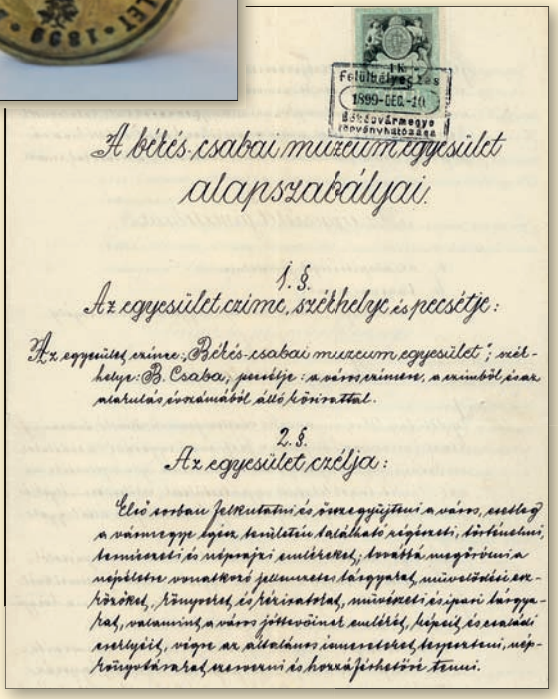
A 19. század második felében Békés vármegyében folyamatosan napirenden volt a múzeum létrehozásának ügye. A gyulai mellett rövidesen létrejött egy egyesület Csabán is, amelyben komoly szerepet vállalt a település vezetősége és a kultúra iránt érdeklődő emberek.

A békéscsabai Múzeum-Egyesületet 1899-ben hozták létre, tisztviselői között számos neves csabai személyt találunk. Az egyesület védnöke a csabai államtitkár, dr. Zsilinszky Mihály volt, míg az elnöki tisztséget Varságh Béla, a Sas Patika gyógyszerésze töltötte be. A múzeum épülettel még nem rendelkezett, igazgatóval viszont igen, Balás Ádám gimnáziumi tanár személyében. Hasonlóan tekintélyes tagokból állt az egyesület választmánya is, többek között Réthy Béla gyógyszerész, Rosenthal Ignác gyáros, Sztraka Ernő csabai mérnök vagy Korosy László, aki a település főjegyzője volt. Elsősorban azzal a céllal jött létre a Múzeum-Egyesület, hogy a településen illetve a vármegyében fellelhető néprajzi, régészeti, természeti és történelmi emlékeket összegyűjtse, alkalmas helyen megőrizze, és a csabaiak körében népszerűsítse, bemutassa. A gyűjteményt a Rudolf Főgimnáziumban helyezték el. Ebben az időszakban került a múzeumba Damjanich János fényképe, Munkácsy ceruzarajza és a Zsilinszky által adományozott Munkácsy és Munkácsyné mellszobor pár is. A Múzeum-Egyesület az önálló épület átadásáig gondozta a gyűjteményt, így amikor 1914-ben célját elérte, és átadták a Közművelődés Házát, az egyesület megszűnt.

Szakál Veronika

A békéscsabai Múzeum-Egyesület pecsétje

Az egyesület alapszabályzatának első oldala

A világ első Munkácsy utcája

1900. május 1-jén, hosszú szenvedés után Munkácsy Mihály elhunyt a Köln melletti Endenichben. Ötvenhat esztendős volt. Gyászolták szerettei és barátai. Gyászolták művésztársai. Gyászolta soha el nem feledett hazája.

Az érintettek azonos véleményen voltak: Munkácsy Mihálynak magyar földben kell nyugodnia. Holttestét május 5-én ólomkoporsóban szállították Budapestre. Az úton özvegye és rokonai, Munkácsy Emil, a festő öccse, Munkácsy Sándor mérnök, Alexis Brassours ügyvéd és Zsilinszky Mihály államtitkár kísérték a koporsót. Ravatalánál a Műcsarnokban rokonok, kormánytagok, az egyház képviselői, művészek és a festőt rajongva szerető közönség búcsúztatta. Május 9-én a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.

A festő iránt érzett mély tisztelettől vezérelve, az emlékállítás azonnali gesztusaként első ízben Békéscsabán, a Mester halála után tíz nappal, 1900. május 11-én utcát neveztek el Munkácsy Mihályról. Ez a belvárosi utca ma is az ő nevét viseli.

Békéscsaba közgyűlésének képviselő-testületi jegyzőkönyve ekképpen őrizte meg számunkra a döntés meghozatalát: *„Egyhangúlag elhatároztatott, életének megörökítése végett azon ház, melyben mint asztalos tanoncz volt – emléktáblával jelöltessék meg, az utca nevéről nevezzessék el; végül emelendő országos szobrára 500 kor. adomány szavaztatott meg.”*

A festő halálának első évfordulóján, 1901. május 2-án Munkácsy tiszteletére emléktáblát avattak Békéscsabán egykori mestere, Lang György asztalos házának falán. Az ünnepségen Munkácsy özvegye is jelen volt.

Gyarmati Gabriella

Munkácsy ravatala a *Krisztus Pilátus előtt* című kép reprodukciójával a Stüting und Sohn bonni fényképészműterem fotóján

Munkácsy utolsó útja 1900. május 9-én: a temetési menet Medek Róbert fényképén, amelyet Munkácsy özvegye küldetett múzeumunknak

Támasz a gyászban: a sztarejsí

Egy hozzátartozó elvesztése fájdalmas, elengedni, eltemetni nehéz. A fájdalmas búcsúzásban a csabai családoknak segítségére volt a *sztarejsí*, más néven a gyásznagy. Feladata volt a hivatalos ügyek intézése, az ünnepélyes temetési szertartás zökkenőmentes lefolyásának biztosítása. Ő jelentette be a halálesetet az anyakönyvi hivatalban, elintézte a sírhely ügyét, a harangoztatást, kifizette a kántor, a sírások díját, megrendelte a gyászkocsit. Egyik legfontosabb tevékenysége a virrasztás lebonyolítása volt: elmondta az együttlét célját, imádkozott, kiválasztotta és irányította az éneklést a Funebrálból, majd pár perces vigaszbeszédet mondott, később felolvasott a Bibliából, a virrasztó végét pedig imádsággal zárta le. A virrasztás befejezése után összeírta a halottbúcsúztatóhoz szükséges információkat, amiket másnap reggel átadott a lelkésznek a tiszteletdíjjal és a stólával együtt. A temetési szertartáson segítette a kántort az éneklésben, a lelkész távozása és a sír felhantolása után pedig, régi hagyomány szerint, lehajtott fejjel, imát mormolva háromszor körüljárta a sírhantot a gyászoló családdal, hogy az elhunyt ne háborgassa az élő hozzátartozókat. A temetés befejeztével ő hívta meg a halotti torra a gyászolókat. A búcsúszertartást követő vasárnap reggelén a rokonság a sztarejsí vezetésével a templomba ment, majd az elhunyt sírjához, ahonnan visszamentek a gyászháznál tartott közös ebédre.

A sztarejsí feladat fontosságát igazolja az evangélikus gyülekezet képviselő-testületének 1934-ben kelt határozata, amely kimondja, hogy a jövőben sztarejsi csak a 30. életévét betöltött, feddhetetlen életű, keresztény érzületű, nős egyháztag lehet, aki elvégzi a sztarejsíképző tanfolyamot, és ott szerzett ismereteiről számot ad, vizsgát tesz az iskolaszék előtt.

Martyin Emília

Funebrál, szlovák nyelvű evangélikus halotti énekeskönyv

Az első ipari sztrájk

Az 1902-es év mérföldkőnek számított a csabai ipar, de elsősorban a csabai építőipar történetében. Már a korábbi években is tapasztalható volt az ipar válsága szerte az Alföldön, mindez az építő munkások helyzetére volt a legrosszabb hatással.

Míg korábban évente legalább száz építkezést engedélyeztek, addig az 1900-as években szinte szünetelt az építkezés. Hódmezővásárhely után, 1902. április 29-én Csabán döntöttek úgy az építő iparosok, több mint százan, hogy beszüntetik a munkát. A sztrájkolók mindezt törvényes keretek között tették meg, hatósági beavatkozásra nem volt szükség. Négy pontban foglalták össze követeléseiket, amely tartalmazta, hogy napibér helyett órabért fizessenek, és minden héten, szombaton este kapják meg a fizetésüket. Emellett követelték, hogy a munkaidő reggel 6-tól este 7-ig tartson, szombaton pedig este 6-ig. A követeléseiket átadták az ipartestületnek, amelynek akkoriban Rosenthal Ignác volt az elnöke, Áchim János pedig a jegyzője. Az értekezleten arról döntöttek, hogy a követeléseket nem tudják teljesíteni. A szombat esti fizetést vállalni fogják, de mint írták, a munkabér a munkás kézügyességétől függött, a munkaidő ilyen szabályozása pedig kivitelezhetetlen volt, csakúgy, mint az óraszám alapú bérezés. Így zajlott le az ács- és kőműves segédek sztrájkja Csabán.

Szakál Veronika

Sztrájkoló építőmunkások 1904-ben

Bandika-fa

A Békéscsaba kül- és belterületén keresztül folyó Élővíz-csatorna páratlan természeti érték, melynek növényvilága igen változatos. A Sikonyi dűlőúton, a csatorna gátja mellett haladva öreg fehérnyárfákkal is találkozhatunk. A várostól körülbelül 3 kilométerre Békés irányába terebélyesedik a környék egyik leghatalmasabb, védett fehérnyárfája, a Bandika-fa is. Az Élővíz-csatorna jobb partján található, 160–200 éves famatuzsálem törzsének kerülete meghaladja az 550 centimétert.

Nevének eredetéről több történet is fennmaradt. Az egyik szerint a megyében gazdálkodó, számos birtokkal és kastéllyal rendelkező Wenckheim család egyik sarjáról kapta. Wenckheim András, azaz Bandika még gyermekként felmászott rá, megpróbálta bevésni nevét annak kérgébe, ám leszakadt alatta az ág, s lezuhant a faóriásról. Bár az esést szerencsésen túlélte, hátralévő életét mozgáskorlátozottként töltötte.

A békéscsabai Kliment család tájékoztatása alapján azonban a fa Kliment Z. Bandika nevét őrzi, aki társaival együtt előszeretettel időzött alatta. A téglavető kubikgödrökön korcsolyázó 17 éves fiú alatt beszakadt a jég, tüdőgyulladást kapott, majd 1923 augusztusában tüdővészben elhunyt. Egykori társai az ő emlékére nevezték el szeretett játszóhelyüket.

Az idő által megtépázott fa hajdanán a tanyasi emberek kedvelt megálló- és találkozóhelye volt, majd később kommunista összejöveteleknek biztosított helyet. Ezt a fa alatt található, egykor vörös csillagot viselő, mára megkopott obeliszk is jelzi. Manapság a Bandika-fa egy helyi látványosság, ahova a környékbeliek még mindig ellátogatnak. A fa továbbra is árnyékot nyújt a megfáradt vándoroknak…

Salamon Edina

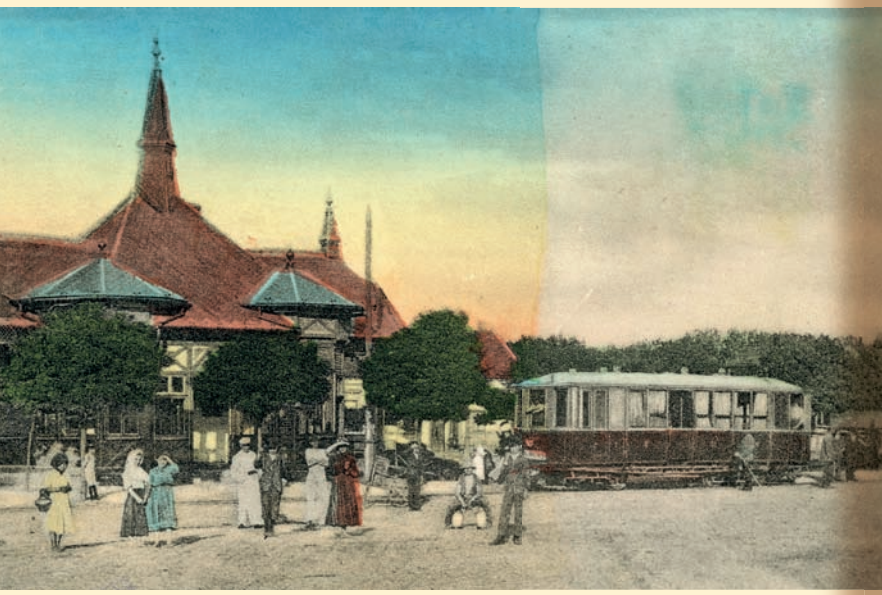
Balogh András rajza a *Magyarország nevezetes fái* című könyvben és a Bandika-fa fényképe a múzeum gyűjteményében

Az első motorkocsi

Az Alföldi Első Gazdasági Vasút (AEGV) által épített vonal, közismert nevén a kisvasút 1898-ban érte el Mezőkovácsháza, Kaszaper, Szabadkígyós felől közeledve későbbi központját, Békéscsabát, de a forgalomnak csak a következő évben adták át. Ezt követően a településen belül, majd Békés felé folytatódott a sínek lefektetése, illetve a motorkocsik kipróbálása. Ez utóbbi esemény sok érdeklődőt vonzott 1903. május 8-án. A motorkocsi, amit Laczay István mérnök vezetett, lassan tesztelte a sínpárt a vasútállomástól a főtérig, ahol elsősorban a nagy kanyarulatot próbálta ki. Az AEGV 1900-tól De dion Bouton gőzzel működő motorkocsikat használt, később a Ganz és Társa Gyár is készített ilyen típusú motorkocsikat. Békéscsabán a belső forgalom a MÁV állomás mellett kiépített saját állomás és a Kossuth tér között állandósult, a két kilométer hosszú vonalon a helyi személyforgalmat eleinte két, majd egy motor bonyolította le, a heti és országos vásárok napján azonban ismét két motor közlekedett. A helyi forgalmat igénybe vevő utasok száma 1903-hoz képest négyszeresére nőtt 1904-re. A következő évben készült el a Kossuth téri váróterem egy aradi mérnök tervei alapján. Szintén 1905-ben építettek egy vasbeton hidat a malomba vezető, keskeny nyomtávú iparvágány számára. Az úgynevezett ferdehidat pedig 1918-ban adták át, abban az évben a helyi forgalom meghaladta az egymillió utast. A Tanácsköztársaság idején a motorokat elvitték a városból.

Dr. Szenográdi Péter

A csabai motorállomás egy korabeli képeslapon

Villanytelep

1893-ban született az első javaslat a villanyvilágítással kapcsolatban. Több terv és pályázat után végül a Ganz és Társa Villamossági Rt. áramszolgáltató telepre vonatkozó ajánlatát fogadták el. A kivitelezés alig félévig tartott és 1904. december 1-jén kigyulladtak az első lámpák a településen. A telep a vezetékhálózattal és a felszerelésekkel együtt négyszázötvenezer koronába került. Eleinte két darab, egyenként kettőszázhúsz lóerős gőzgéppel üzemelt. Az utcai hálózat hossza elérte a harminckilenc kilométert, háromezer izzólámpa és kettőszázhatvan fogyasztó kapcsolódott a hálózathoz, de az utóbbiak száma gyorsan bővült. A község egy évre bérbe adta a telepet a kivitelezőnek, a Ganz Rt-nek.

1906-tól a település saját kezelésbe vette a telepet, melynek első igazgatója Szeberényi Tibor gépészmérnök lett, őt Ádám (Áchim) Gusztáv, majd Nigrinyi János követte, végül 1933-tól az államosításokig Gerey László volt az igazgató. A csabai villanytelep pár évvel az átadása után már a környező települések lakosait, üzemeit, intézményeit is ellátta árammal, amit viszonylag olcsón árultak. 1910-ben Békést kapcsolták a telephez, 1911-ben Békéscsabán belül bővült a fogyasztók köre. A szolgáltatás az első világháború alatt nem üzemelt. Az áramtermelés 1928-ra nagyjából tízszeresére nőtt a kezdő évhez képest. 1933-ban Gyulát is a csabai telepre kapcsolták. A település így az áramszolgáltatás terén is központi szerepet kapott a megyében.

Dr. Szenográdi Péter

A városi villamos művek

Csabai játékok útja Milánóig

A századfordulón számos gyár indult el Csabán, ide sorolható a Werther-féle játékgyár is. Werther Hugó 1899-ben vette át egy bártfai játékgyár irányítását, amelyet néhány év múlva másik városba kívánt áttelepíteni. 1904 elején már folytak a tárgyalások, Csaba községe pedig közel 5000 korona segéllyel támogatta a játékgyár áttelepítését, de jelentős gondot okozott itt a megfelelő munkaerő hiánya. Az év végén azonban már a kor legismertebb New York-i játékgyártója is látogatást tett, majd 1904 novemberében felavatták a Werther Hugó-féle Első csabai fa és machée játékszergyárat. A gyár főleg fa- és machée játékokat, hintalovakat, valamint faragott állatokat, felöltöztetett bábukat, babákat készített. Werther jó kapcsolatokat épített ki, így a gyár gyors felvirágzásnak indult, és 1906-ban már a milánói világkiállításon jelent meg, ezáltal a csabai játékgyár nemzetközi hírnevet szerzett nemcsak a tulajdonosának, hanem Csabának is. Eredeti magyar stílusban készült játékokat mutattak be, a terveket Faragó Ödön, az Iparművészeti iskola tanára készítette. Emellett folyamatos anyagi gondokkal küzdött, amelyek megoldódni látszódtak, hiszen 1907-ben 45 munkása mellett 15 háziiparos is a gyárnak dolgozott. Sőt rövidesen már Magyar Játék- és Műiparáru Gyár Részvénytársaságként működött, amelyet a korabeli sajtó a legnagyobb magyar játékszergyárnak tartott. Sajnos ez a fejlődés nem tartott sokáig, hiszen Werther 1909-es halálát követően, néhány év múlva a gyárat teljesen felszámolták.

Szakál Veronika

Csabai játékok a *Magyar Iparművészet* 1905-ben megjelent számában

Kirakatok forgatagában

A fejlődés nyilvánvalóan érintette a szolgáltatásokat és ezen belül a kiskereskedelmet is. Az első boltok szorosan kapcsolódtak a vásárokhoz, piacokhoz és kezdetben csak egy részük volt állandóan nyitva működő üzlet. A vásártér fokozatosan a település szélére került és idővel veszített a jelentőségéből. Az árukat elsősorban a nagykereskedelmi hálózatok kínálták eladásra, és a boltok egy része is ezekhez kapcsolódott.

1904-re egész bolthálózat épült ki a Fő tér környékén, illetve a Vasút utcában. A Fő téren a Sas Patika mellett több divatárut (elsősorban női ruhákat) kínáló bolt sorakozott (például a Rosenthal Testvérek, Deutsch Testvérek, Lőwy Jakab és Társa, Weisz Miksa boltjai), továbbá üveg- és porcelánkereskedés, mészárszék, írószerboltként is működő könyvkereskedés, fűszer- és csemegekereskedés is helyet kapott a téren. Más boltokban pedig dísztárgyakat, képeket, játékokat árusítottak. A Gabona (Szabadság) tér sarkán két bolt is vasárukat kínált. A Vasút utcában a Színháztól az állomásig tizennégy jelentősebb boltot vagy raktárt említenek a források. Árultak az utcán ruhát és szöveteket, édességet, bútort, ékszereket, szőnyeget, virágot, kozmetikumokat. Számos bolt díszes kirakattal invitálta a vevőket. Az egész városban több száz kisebb-nagyobb üzlet szolgálta ki a bővülő kereskedelmet. Más városokhoz hasonlóan Csabán is jelentős volt a zsidók számaránya a kereskedők körében.

Dr. Szenográdi Péter

Női divatüzletek reklámanyagai a múzeum gyűjteményéből

Vásárok 1905-ből

A csabai vásárok mindig is híresek voltak. Manapság szombaton, Csabán csak egy program lehet: a piac. Érdekességként álljon előttünk az 1905-ös vásárok beosztása, melyet Áchim Gusztáv főmérnök, Wilim István gazdasági intéző és Filipinyi Lajos vásárbiztos készített el:

- *„Az Egyház utcában:*
  ócska vasárusok az egyház magtára előtt; asztalosok a kistemplom oldalán a járda mellett föl a Főtéren egész az Ormay-féle üzletig.

- *A Főutcán:*
  kenderárusok a kistemplom előtt.

- *A Kossuth téren:*
  nyersbőrárusok a katholikus iskola előtt a nagytemplom melletti korláttól a Klein-féle átjáróig; szűrszabók a Próféta vendéglő előtt a Klein-féle átjárótól a Széchenyi utcáig; a magyar szűcsök a Kossuth-szobor háta mögött a nagytemplom melletti korláttól a Széchenyi utcáig két sorban; ócska ruhások a kis vasúti állomás mögött két sorban; a következő két sorban az átjárótól balra a kalaposok és bőrárusok; jobbra a festők és szíjgyártók; a szobor előtt két sorban a szitások, kötélverők; a katholikus templommal átelleni sarokban a kefekötők.

- *A Főtéren:*
  perecesek és cukorkások a Kossuth tér előtt a járda mentén; a kárpitosok az Ormay-féle üzlet előtt a fasorban; üvegesek a kisvasúti állomás előtt a vágányo-

Vásári forgatag a Főtéren

kon kívül; a fésűsök a Décey átjáró mindkét oldalán; a könyvárusok, a fésűsök és asztalosok között; a rőfösök a kispiactér mindkét oldalán, a gyolcsosoktól a ruhásokig; pékek, cukorkások a bérház előtt a fasorban, pipások, optikusok, keztyűsök és gipszárusok a Vidofszky–Varságh házak előtt a fasorban; készruhakereskedők fabódékban a városházától a Fiume sarkáig; rézművesek a készruhakereskedők háta mögött; kosárkötők a katholikus templomtól a városháza átjárójáig a fa-

sorban; rokkások a városháza átjárójától a fasorban a népbankig; papucsosok innen a Szamek-féle házig; ugyanitt két sorban a cipészek.

- *A Gabona téren:*
  csizmadiák a Szamek háztól a Bőhm házig; a timárok, bocskorosok a Frnida-Reisz házak előtt; magyar szabók a Fáy-háztól az orosházi útig.
  A Széchenyi utcán: a Kossuth tér sarkától a kőhídig a fasorban szőrtarisznyások, pokrócosok, a templom felőli oldalon gesztenyeárusok, hentesek, sütögető kofák.

- *A Gyulai úton:*
  a Beliczey soron a kőhídtól kezdve köszörűsök, kaszások, kádárok, kerékgyártók, gazdasági gép és felszerelés árusítók, teknősök, vesszőkosarasok; a Steller oldalon zöldségesek; a gyulai és dobozi út között gyümölcsösök és gazdasági termékek, eszközök; a dobozi úton a Vadász korcsma melletti négyszögben szarvasmarhák helybelieknek, a malom melletti négyszögben vidékieknek, a belső két négyszögben lóvásár; a sörház mellett juh- és sertésvásár; a vágóhíd előtt lacikonyhások."

Ando György

Felvidéki fazekasok a csabai piacon egy korabeli fényképen

A csabai Kossuth-szobor

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc a magyar történelem egyik legjelentősebb eseménye, amelyről nagyon sok embernek Kossuth Lajos jut az eszébe. Mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy emlékét országszerte számtalan módon megőrizték, intézmények, utcák és terek viselik a nevét, szobrot emeltek a tiszteletére.

Településünkön is kezdeményezték egy szobor felállítását, és első lépésként 1904-ben megalakult Csaba község képviselő-testületének több tagjából a Kossuth-szobor bizottság. Döntésük értelmében pályázatot írtak ki, amelyben a tervezett szobor kicsinyített másolatát és a pontos költségvetést kérték a szobrászoktól.

Öt pályázó hét pályaműve érkezett be, amelyeket a karácsonyi időszak alatt a lakosság is megtekinthetett. A bizottság döntése értelmében Horvay János pályaművét fogadták el, aki munkássága során több Kossuth-szobrot készített el. A szobor felállítása kapcsán többen is aggodalmuknak adtak hangot, miszerint a szobor könnyen elveszhet a Kossuth téren, főleg, hogy maga a tér is két hatalmas templom között helyezkedik el. Emiatt néhányan felvetették, hogy a Petőfi ligetben kellene elhelyezni a szobrot. Maga Horvay is úgy nyilatkozott, hogy ahol nem megfelelő a Kossuth tér a szobor számára, úgy máshol kell felállítani. Végül a szobor avatására 1905-ben került sor a Kossuth téren, és az avatáson Kossuth Ferenc, a politikus fia is megjelent.

Szakál Veronika

Horvay János tanulmánya Kossuth Lajos szobrához

Egy parasztpolitikus diadalai és viadalai – Áchim L. András

Áchim L. András talán az egyik legismertebb politikusnak számít Csaba történetében. A család Gerendáson gazdálkodott, emellett Áchim lassan a közéletben is egyre több szerepet vállalt, és sikeresen bejutott a békéscsabai képviselő-testületbe. Folyamatosan írt cikkeket a helyi újságba, amelyeket kritikus, ellenzéki hangvétel jellemzett. 1904-ben lett az Általános Népegylet elnöke, a következő évben pedig a Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt színeiben indult a választáson, ahol képviselőnek választották. Nem maradt sokáig a párt tagja, hiszen 1906-ban létrehozta saját pártját, a Magyarországi Független Szocialista Pártot, ismertebb nevén a Magyarországi Parasztpártot. A párt tagjaként országgyűlési képviselő lett, azonban mandátumát elvették tőle és eljárást indítottak ellene. Csak 1908-ban tért vissza a politikai színpadra, létrehozta a Kisgazdák, Földmunkások és Kubikusok Szakegyletét, és követelte, hogy osszák fel az 1000 holdnál nagyobb földbirtokokat. 1910-ben újra megválasztották képviselőnek, és polgári demokratikus reformok bevezetését sürgette. 1911-től újságcikkek hasábjain egyre több támadás érte. Egyik válaszában dr. Zsilinszky Endrét vádolta meg, ezután megjelentek Zsilinszky fiai Áchim L. András házában. A vita hevében pisztolylövések sebesítették meg, hiába került kórházba, másnap belehalt sérüléseibe. Békéscsaba lakossága azonban nem felejtette el, hogy mit tett érte, hiszen utcát neveztek el róla, szobrot állítottak a tiszteletére.

Szakál Veronika

Áchim L. András háza a régi Mészáros (ma: Áchim L. András) utcában

Áchim gerendási tanyáján készült csoportkép

Az ország első önálló parasztpártja

Csaba első parasztpolitikusaként Áchim L. András egy olyan pártot akart létrehozni, amely megfelelően tudja képviselni a szegényebb parasztokat nemzetiségi hovatartozásuk nélkül. Áchim, K. Schriffert József gyulai képviselővel együtt hozta létre a Magyarországi Parasztpártot 1906 márciusában. Az alakuló népgyűlésen Áchim bírálta a helyi és az országos politikai helyzetet, és emiatt döntött úgy, hogy egy önálló pártot kell létrehozni. Hamarosan a párt saját hetilapot adott ki *Paraszt Újság* címmel, melynek első számában jelent meg a párt részletes programja és követelései. Többek között általános, egyenlő és titkos választójogot, ingyenes népoktatást, közigazgatási reformot követeltek, és a 10 ezer holdnál nagyobb területek bérbeadását kérték. Érdekes, hogy ekkor a program megjelenése nem váltott ki nagy visszhangot, azonban két év múlva máshogy alakult. Hiszen az országos politikai helyzet változott, az emberek csalódtak a kormányban, és egyre többen felfigyeltek a Parasztpártra illetve földreform-politikájára. Utóbbival kapcsolatban számos kritika látott napvilágot, ennek ellenére Áchim 1910-ben újra képviselő lett. 1911-es halála után is folytatni kellett az általa megkezdett politikai küzdelmet, így Kristóffy József lett a képviselőjelölt. Hiába szüntették meg a párt sajtóját, Kristóffyt választották meg képviselőnek, viszont később már nem volt parlamenti képviselete a csabai Parasztpártnak. A választásról azonban mindenki tudta, hogy ez nem az élő Kristóffy, hanem a már elhunyt Áchim L. András győzelme volt.

Szakál Veronika

Olvasd és add tovább! Olvasd és add tovább!

Röpirat.

Elvtársak!

Amint azt előzve megjósoltuk nektek — ósmerve ellenségeink piszkos, aljas rágalmazó lelkületét — a rágalmazás undok csatornái megnyíltak és az innen kirugott politikai patkányok habzsolnak a *rágalom* fertőjében.

Egy tőlünk kirugott szari álhirlapíró pártunk nevét szennyes lapjára rámamisítva — a Wágner-párt egyenes megfizetésére — sok ezer példány Szabad Föld című szennyiratot osztogat szét a nép között, hogy bennetteket a mi becsületes elveinktől és zászlónktól eltántorítsanak.

Ez a megfizetett bérence a *következő dologba kapaszkodik:*

Pártunk vezére és jelöltje a mult hetekben — a mi tudomásunkkal és beleegyezésünkkel — Pető Sándor v. országgyűlési képviselőnk igen nagy érdekét tekintve, miután előzetesen Boros Brindus Mihály hozzá levelet intézett, mely ott bármikor bárki által megtekinthető a melyben Boros Brindus Mihály beösmeri azt, hogy meggyőződött arról, hogy téves információk alapján irta Achim L. Andrásról rágalmazó cikkeit s ezért tőle bocsánatot kér.

Még egyszer kijelentjük, hogy Pető Sándor *érdekében az ő egyenes és igen nagy kérésére Achim L. András visszavonta büntető feljelentését Boros Brindus Mihály ellen, mert Achim L. András nem az a konok becstelen gazember, mint amilyenek ellenségei, akiknek egész élete rágalmazásból és pereskedésből áll.* Erről nekünk, a pártvezetőségnek előzetes tudomásunk volt, sőt határozott kívánságunk volt az, hogy ez a dolog így végződjék.

Nem szolgáltathatunk nagyobb bizonyítékot arra nézve, hogy micsoda egy politikai hiéna, micsoda szélhámos az az alak, akivel vezérünk számtalan esetben jót tett s aki rögtön nekünk támadt galád rágalmaival akkor, amikor a parasztpárt megelégedve tartalomnélküli szennylapjának járatását és értesülit tőleg arról, hogy kicsoda is ez az alak, — őt kirugta a pártból és uj lapot adott ki, melyben felelni óhajtott azokra az aljas rágalmakra, amelyeket mindunta-lan csak ugy ontottak magukból a helybeli politikai sajtóklozsák. Nem festhetjük le jobban azt az alakot, minthogyha ismertetjük gyönyörűséges multját annak a személynek, aki rólunk, vezérünkről oly gyalázatos és csak irójához méltó rágalmakat irni merészelt, megjegyezzük azt is, hogy ugy őt, mint a mungóknak békéscsabai nagyfejűit, akik 1000 példányt rendeltek szétosztás céljából a kalandor zsaritól, valamint terjesztőit is büntető bíróság elé fogjuk állitani.

Ám szóljon A Nap 1910. évi máj. 5-iki száma mihelyettünk:

— „A nizzai kalandor. Klincsek, Kincses, Kulcsár Béla, ő az, akit tevékeny zughirlapiróskodás után hét év előtt éppen hét jónapra lezártak. Mozgalmas és gazdag pályája tulajdonképpen ezzel kezdődött és lezáródott — egyelőre — Nizzában, a mult hetekben, ahol Kincses Klincseket lezárták. Honfitársunk — amint akkoriban közölte A Nap — Széchenyi László grófnak adta ki magát és megcsalt minden élő embert. Most adott be ellene az ügyészség vádiratot és ezen alkalommal szerepel ujra közismert neve. Utoljára a koalició alkonyán beszéltek róla. Egy röpiratot irt Kossuth Ferencről és megvédelmezte szegényt. Volt benne tisztesség s elüljáróban megirta, hogy önzetlenül készitette a Kossuth-apologiát. Klincsek, Kincses, Kulcsár."

Igy szól „A Nap". Kulcsár ur miért nem védekezett? Miért hallgatott, mint a csuka? Megmondjuk azt is mindjárt, hogy miért?

1910. év január hó 15-én történt Békéscsabán a Fiume-kávéházban, hogy Kulcsár, Klincsek Kincses és kitudja még, hogy hányféle Béla, aki már egy izben a börtön elől csak ugy tudott szabadulni, hogy bolondházba csukatta magát, leült mulatozni pénz nélkül. Hozatta a bort és a pezsgőt, huzatott a cigánynyal egyre-másra Weisz Jenő főpincér pénzén, mert máig sem fizette meg szegénynek azt a pénzt, amelyet cigányra tért tőle, sőt a pincérek borravalójára is. Ez az alak nekiment egy pár zsidónak és elkezdte szidni a zsidókat részettől a mikor azok rendreutasitották, a hölgyközönség előtt kitette nyilvánosan szeméremtestét az asztalra, mire persze egy pár derék zsidó elvtársunk megfogta ökelmét s ugy megpofozták, hogy reggel 17 varrást kellett teljesiteni az orvosnak az ő gyavalázatos fejebubján.

Tisztelt Klincsek, Kincses Kulcsár Béla! Miért hallgatott ön ezért a verésért? Miért nem tett ön feljelentést azok ellen, akik jól helybenhagyták? (Csak igy bánnának el a zsidók minden antiszemita gazemberrel, bizony nem dühöngene igy a klikk-antiszemitizmus!) Hanem Kulcsár Béla ur a verésért pénzt akart, mint minden zsaroló. Ráfogta a pincérekre, hogy 100 koronáját elszedték, s neki ezt fizessék meg, máskép „balhé" lesz. Hát aztán, ha Klincsek urnak 100 koronája volt, miért kért még cigányra is a főpincértől, miért pincérek borravalójára?

Milyen szépen nem fizettek a pincérek 100 koronát! És mégsem lett „balhé"!! Ilyen alak ez a Kincses, Klincsek, Kulcsár Béla. S most, hogy kirugtuk, most ellenségeink táborába szegődik, felajánlja nekik szolgálatait s ők befogadják. Együtt működnek ők a nagy térfiak: Szeberényi, Sailer, Bihari és Klincsek, Kincses, Kulcsár. De szép quartett! Hogy a Sátán ragasztaná őket össze.

Békéscsaba, 1910. május 22.

A Parasztpárt vezetősége.

Nyomatott Tevan Adolf könyvnyomdájában, Békéscsabán 1910

A Parasztpárt röpirata az 1910-es választások idején

Egy csabai a magyar Vadak között

A 20. századi magyar piktúra egyik forradalmárának tekinthetjük a szülővárosában, Békéscsabán 2016-ban emléktáblát kapott Perlrott Csaba Vilmost (Békéscsaba, 1880. február 2 – Budapest, 1955. január 23.), kinek pályája a nagybányai művésztelepen indult. Itt dolgozva – igen korán – a harmónia megragadása helyett a színkontrasztokban rejlő lehetőségeket vizsgáló neósok, azaz a neoimpresszionisták sorába lépett.

Elhagyva Magyarországot a francia fővárosban telepedett le. Egyik első tanítványa volt Henri Matisse legendás magániskolájának, és a fauvizmus törekvésével azonosulva a később magyar Vadaknak nevezett alkotók körének képviselője lett. Ahogyan írta: *„Matisse volt az, aki döntő hatással volt fejlődésemre. 1906 őszén otthagytam a Julian Akadémiát és hatodmagammal megnyitottuk az első Matisse-iskolát a rue de Sévres-ben, egy volt kolostor földszintjén."* Első jelentős sikerét is Párizsban aratta, amikor a párizsi Salon d'Automne 1907-es tárlatán a Fauve-ok termében hét (!) festményével szerepelt.

A realista törekvésektől indulva az általa ismert alkotói metódusok összevetésével majd szintetizálásával alakította ki egyéni, ám pályája során változó stílusát. Az 1910-es évek elején El Greco művészete, a következő évtizedben a német expresszionizmus mesterei hatottak rá. 1924-ben lett a KUT (Képzőművészek Új Társasága) rendszeresen kiállító tagja. 1930 után a szentendrei művésztelepen dolgozott, amely esetében tisztább színhasználatot és összefogottabb formaképzést eredményezett. Festészeti működését teljes pályája során virtuóz rajztudásról árulkodó egyedi és sokszorosított grafikai munkák kísérték.

Gyarmati Gabriella

Perlrott Csaba Vilmos *Városkép toronnyal / Nagybánya* című olajfestménye múzeumunk egyik legjelesebb és legértékesebb műtárgya

A reformátusok Csabán

A történelmi egyházak közül a református egyház kezdte meg legkésőbb működését Békéscsabán. Azonban érdekes az egyház történetével kapcsolatban, hogy a 16. század második felében a régi Csaba lakói csak református vallásúak voltak. 1718-ban azonban már főleg az evangélikusok voltak többségben, a reformátusok száma csekély volt, ezért az evangélikus egyház kötelékében álltak.

1904 karácsonyán tartották az első református istentiszteletet, 1907-ben pedig anyaegyházzá vált; azonban az egyház első lelkészét csak 1908-ban választották meg Koppányi Gyula személyében. Az első években nagy segítséget nyújtott az evangélikus egyház, hiszen mentesültek az egyházi adó fizetése alól, az evangélikus temetőbe temetkezhettek, sőt saját templom híján az evangélikus gimnázium tornatermében tarthatták az istentiszteleteket.

A templom építésében Békéscsaba községe is szerepet vállalt, hiszen nemcsak a telket ajándékozta az egyháznak, hanem a villanyvilágítás költségét is fedezte. Ténylegesen 1911-ben kezdték el a templom megépítését Wagner József terve és költségvetése alapján, és a gyors munkának köszönhetően 1912-ben már fel is szentelték. Érdekesség a templom harangjával kapcsolatban, hogy mivel ez volt a templom egyetlen harangja, az első világháború során nem vitték el, mint több más csabai harangot.

Szakál Veronika

A csabai református templom színezett képeslapon

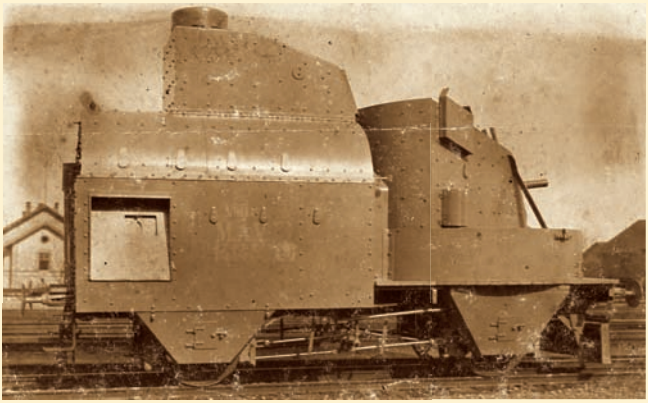
A vasbeton-szerkezetek megálmodása

Békéscsaba azon szerencsés városok közé sorolható, ahol két olyan Lipták Pál élt, akik az utókor számára kiemelkedőt alkottak. Az egyik a könyvtáros és festő Lipták, a másik a vállalkozó Lipták, aki számos helyen megfordult, hiszen még csak 15 éves volt, amikor már dolgozott a Vaskapu szabályozásánál. Miután innen hazatért, a Műegyetemen tanult, és az országban ő volt a második személy, aki műszaki doktori fokozatot szerzett. Ekkor írta meg az *Adalék a vasbeton szerkezetek elméletéhez* című munkáját, amely forradalmi változásokat eredményezett. Írása hamar elterjedt, ennek köszönhetően a vasbeton-építkezések új korszaka kezdődött Magyarországon és külföldön egyaránt. Hozzájárult a későbbi vasbeton szabványok kialakításához, elmélete alapján épültek fel Amerika felhőkarcolói is. 1908-ban létrehozta műhelyét Budapesten, gyárában az építkezéseken használt vasszerkezetek előállítását végezték. Négy évvel később neki köszönhetően készítették el az első harckocsi-prototípust, ehhez egy traktoralvázat borítottak be páncéllemezekkel, és ezt fegyverezték fel. Már akkor gyártottak páncélautót is, de a történet szerint, a császár lova megijedt tőle, emiatt a találmányt ostobaságnak tartották. A valódi ok azonban inkább az lehetett, hogy a korabeli hadrendbe nem lehetett beilleszteni. 1918-ban IV. Károly magyar király a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki, mivel a világháború alatt katonai felszereléseket gyártott és a hadianyag-utánpótlást is ellátta. 1920 után a kereskedelmi államtitkári tisztséget is betöltötte.

Szakál Veronika

A vasbeton-szerkezetek megálmodója, Lipták Pál

Páncélvonatot ábrázoló fénykép a Helytörténeti gyűjteményből

A katolikus templom a Szent István téren

Az 1769–1770-ben épült első katolikus templom az 1800-as évek végére már kicsinek bizonyult, állapota is leromlott. Az új templom építését Nemeskey Andor plébános kezdeményezte. Az 1904 márciusában meghirdetett tervpályázatra benyújtott munkák közül Hofhauser Antal budapesti építész terveit fogadta el az egyházközség és a nagyváradi püspök.

Zsilinszky Mihály államtitkár közbenjárására az állam 50 ezer koronát utalt át az építkezésre. Az egyházmegye 30 ezer koronával támogatta a nagy munkát. A költségek nagyobb részét a hívek viselték. 1907-ben Hofhauser Antalt bízták meg a 250 ezer korona építési költségű, gótikus mintát követő épület kivitelezésének irányításával. A „generál kivitelezésre" a békéscsabai Bányai, Lipták és Klenk cég kapott megbízást, a kőfaragó munkákra a budakalászi Fabró Miklós fia cég. Ez utóbbi vállalkozás készítette Hofhauser rajzai alapján a főoltárt, a mellékoltárokat és a szószéket. Az asztalos munkákat is helyi iparos nyerte el.

1907 szeptemberében lebontották a régi templomot, helyette ideiglenes fatemplom épült. Az új épület alapkövét november 3-án Fetser Antal püspök áldotta meg. 1908 novemberében fejezték be a felhúzott falakra a fedélszék felállítását, 1909 nyarán indult meg a tornyok felfalazása, a kereszteket a felhelyezés előtt, október 3-án a plébános áldotta meg. Az elkészült templomot 1910. június 12-én, Páduai Szent Antal ünnepén Fetser Antal felszentelt püspök, káptalani helynök szentelte fel.

A békéscsabai Páduai Szent Antal római katolikus plébániatemplom

1925–1927 között Gróh István és Gróh Béla festette a falképeket, az első belső festés pedig Ádám Gyula munkája. 1914-ben készült a 30 változatú Rieger orgona. Orbán Antal iparművész keresztúti stációi 1926-ban kerültek fel a templombelső falára. A főbejárat feletti üvegmozaik 1932-ben készült el.

Dr. Jároli József

Hírek a csabai tenisz múltjából

Csabán a sportolásnak hosszú múltja van, a labdarúgástól kezdve, a víváson át a tornáig, de ezek mellett előtérbe került a tenisz is. A századfordulón csak néhány magántársaság rendelkezett pályával, egy a Petőfi ligetben volt 1904-ben, majd négy év múlva a Széchenyi ligetben is kiépült egy új pálya.

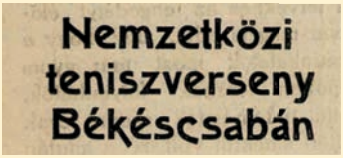
A fordulópont 1909-ben következett be, amikor Laurovics Ferencnek köszönhetően megalakult a csabai tenisz klub. Az alkalmatlan pályák miatt azonban csökkent az érdeklődés, és néhány év múlva a klub megszűnt. Az első világháború sem kedvezett a sportág felvirágoztatásának. A Csabai Atlétikai Klubnak köszönhetően 1920-ban már három teniszpálya volt Békéscsabán, és két év múlva megrendezték az első nyilvános versenyt is. 1926-ban a klubon belül már önálló szakosztályként működött, és további kiváló adottságú pályákat építettek fel. Országos és nemzetközi verseny keretében bajnokságot is rendeztek, így egyre nagyobb fejlődésnek indult ez a sport. Mindez Réthy Károly ügyvezető elnöknek az érdeme, aki mindent megtett annak érdekében, hogy népszerűsítse a csabaiak körében a teniszt.

Önálló hatáskörükön túllépve a teniszezők 1929-ben megalakították a Békéscsabai Tenisz- és Korcsolya Egyletet. Első feladatai közé tartozott, hogy a régi vásártér előtti területen teniszpályákat alakítottak ki, amelyeket télen korcsolyapályaként lehetett használni.

Szakál Veronika

A Csabai Atlétikai Klub bajnokcsapata és vezetősége 1924-ben

A Békésmegyei Közlöny címszava

Egy sikerre vitt álom

A Tevan Andor által híressé tett Tevan nyomda és kiadóvállalat történetét édesapja, Tevan Adolf indította el, aki kereskedő volt és különféle dolgokkal próbálkozott, mielőtt 1903-ban megvett egy könyvkereskedést és egy nyomdát. Talán nem is gondolt arra, hogy ez mekkora fordulatot hoz a család és a város történetében. A nyomda alapítója foglalkozott lapkiadással és sok egyéb dologgal, de a jövője szempontjából fontosnak számított, hogy 1906-ban elnyerte a kórház nyomtatványokra vonatkozó megbízásait. Továbbá – mert széles látókörű ember volt – komplexebb működést képzelt a nyomdának, legidősebb fiát elküldte Bécsbe, hogy tanulja meg a könyvtervező mesterséget. A fiú hazatérte után 1910-ben átvette a nyomda irányítását. Lényegében innen beszélhetünk irodalmi könyvkiadásról. Két évvel később startolt a Tevan-Könyvtár című sorozata, mely tíz év alatt 213 számot élt meg. Ezek az egyszerű küllemű, olcsó papírra nyomott, de a szerzőket tekintve első osztályú könyvek alacsony áruk révén sokakhoz eljutottak. Ezzel párhuzamosan művészi ambícióinak engedve elindította évente megjelenő „amatőr" könyveit, melyek jó minőségű alapanyagra, modern tipográfiával és elsőrendű illusztrátorok rajzaival igazi könyvcsemegéknek számítottak. Hogy ezt megengedhesse magának, mint apja idejében, Tevan Andor idejében is több lábon kellett állni és folytatni a reklámnyomtatványok készítését. Így valósulhatott meg az álom, hogy a Tevan Nyomda neve a magyar irodalom történetébe örökre beíródott.

Ván Hajnalka

Nyomdászok a Tevan-cég udvarán 1905-ben (Fotó a Tevan Alapítvány gyűjteményéből)

Csabaiak a levegőben

A 20. század eleji technikai fejlődéseknek köszönhetően világszerte egyre többen hódoltak a repülés szenvedélyének. Mindez nem volt másképp Csabán sem, ahol sorra jelentek meg a tehetséges aviatikusok. Mind közül talán Kvasz András neve a legismertebb, aki bár itt született Békéscsabán, de Budapesten ismerte meg a repülőgépek világát. 1910-től kezdve folyamatosan végzett repüléseket, számos településen tartott bemutatókat, így szülővárosában is. Az első világháború kitörésekor önként repülőszolgálatra jelentkezett, azonban 1915-ben egy kényszerleszállást követően orosz fogságba esett és csak 1918-ban tért haza. A második világháború után, a belföldi légi forgalom megindulásakor a békéscsabai reptér vezetőjének nevezték ki. Mellette meg kell említeni Botyánszky Mihályt is, aki kezdetben papírmodelleket készített, majd saját hangárjában folytatta a repülőgépek építését. Szárnycsapásos gépet akart létrehozni, de amikor ez nem sikerült, akkor új monoplán tervezésébe kezdett. Tehetségére hamar fény derült, Kvasz mellett kezdett el dolgozni, és saját tervezésű biplánjával több száz méteren tudott repülni. A csabai repülés történetének megkerülhetetlen szereplője Ős Lajos, aki kiváló mechanikai érzékkel bírt. 1909-ben készítette el egy új szerkezetű gép, a helikopter kezdetleges tervét, amelyet Fikker Károllyal együtt épített meg. A próbarepülés alatt a gép lezuhant, ezért Ős Lajos felhagyott a további próbálkozással. Ez viszont bizonyítja, hogy több mint egy évtizeddel megelőzte Asbóth Oszkár gépét.

Szakál Veronika

A repülő szélmalom megalkotója, Ős Lajos

Botyánszky Mihály fényképe a *Békés kék egén* című könyvben

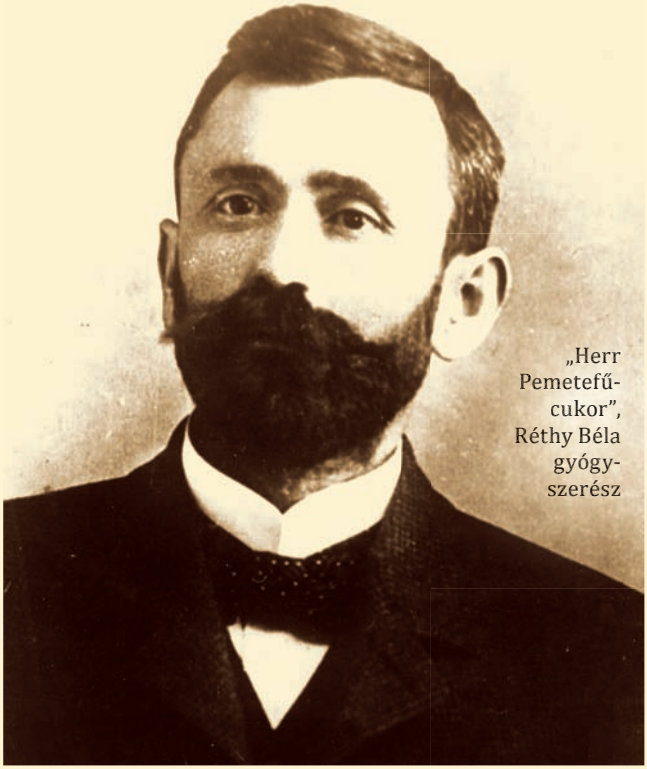
A pemetefű cukor meghódítja Európát

Napjainkban még mindig közkedveltnek számít a pemetefű cukor, de talán nem mindenki tudja, hogy Békéscsabáról indult hódító útjára. A megalkotója Réthy Béla volt, aki már 14 évesen inasként dolgozott előbb Aradon, majd a csabai Sas Gyógyszertárban. 1884-ben végzett gyógyszerészként, majd 1891-ben elfogadta Varságh Béla, a Sas Patika tulajdonosának ajánlatát, és a patika vezetője, majd bérlője lett. Végül 1911-ben Réthy megvette a patikát, és korszerű laboratóriumot hozott létre.

Többek között saját betegségére keresett gyógymódot, ugyanis állandó hurutos betegséggel küzdött, és a tünet enyhítésére kezdetben osztrák útifű cukorkát evett. Ennek helyettesítésére fejlesztette ki a pemetefű cukrot, amely rövid időn belül országos és európai hírnevet szerzett. A cukorka ismertségét bizonyítja, hogy egy Németországból küldött levél címzésén „Herr Pemetefű-cukor" szerepelt, de talán az még fontosabb, hogy ezt a posta kézbesíteni tudta a címzett részére.

Ismert termékei közé sorolható a szájfertőtlenítőként használt Akri tabletta, az izületi fájdalomra használt kámfor liniment, vashiány kezelésére a Kinavasbor, valamint likőr és rum készítéséhez a Réthy eszencia és a vanília helyett használható Vanil tabletta. Emellett Réthy Béla az elsők közé sorolható, aki reklámozással is foglalkozott, főleg levélpapírokon és üvegeken helyezte el propagandaanyagát.

Szakál Veronika

„Herr Pemetefű-cukor", Réthy Béla gyógy-szerész

A Réthy-féle gyógycukorka egyedi csomagolása

Hubertus, a ruhagyár

Az ipari ágazatok közül sokáig kétségtelenül a textilipar határozta meg Békéscsaba gazdaságát. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a szövő háziipar régi hagyománnyal bírt, erre a textilgyárak épülni tudtak, hiszen így olcsó és szakképzett munkaerőre tehettek szert.

A legelső ilyen gyár a Hubertus kötött- és szövöttáru gyár volt, amelyet 1911-ben hozott létre két gyulai kereskedő, Deutsch Vilmos és Deutsch Iván. Mivel ekkor még hasonló gyárak nem működtek, ezért elindulása úttörőnek számított. Termékeik ízlésesek és jó minőségűek voltak, rövid idő alatt ismertté váltak az Osztrák-Magyar Monarchia területén, de külföldön is versenyképesnek számítottak a kézi munkával készített áruk. A Hubertus teljesítményét bizonyítja, hogy az első világháború előtt a belföldi kötött- és szövött áru szükségletének 90 százalékát tudta ellátni. A ruhagyár mellett működött egy szőnyeggyár is, torontáli szőnyegei belföldön és külföldön is népszerűvé váltak.

1945 után a gyár állami kézbe került, és Ruhagyár néven működött tovább. Az építkezéssel egyszerre zajlott a gyártás is, hiszen több mint 450 fő dolgozott már akkor, és az 50-es évek közepére már több mint ötvenféle férfi- és női ruhát gyártottak. A 70-es években egyre nagyobb szerep jutott az exportnak, ez az arány 1975-ben már 62 százalék volt, Jugoszlávia és az NDK mellett szállítottak Angliába, Hollandiába és az NSZK-ba is. 1985-től már Unicon néven kezdte el a női felsőruházatok gyártását.

Szakál Veronika

A Hubertus kötött- és szövöttáru gyár épülete

A békéscsabai labdarúgás kezdetei

Péterfy Lajos polgári iskolai tanár és Áchim L. Károly gimnáziumi testnevelő tanár nevéhez fűződik a Csabai Atlétikai Klub (CSAK) 1912. március 31-i megalakulása. A helyi takarékpénztár részvényeseiből, tisztségviselőiből és jogászaiból verbuválódott „*bankfiúk*" csapata május 29-én 3:0-s győzelemmel mutatkozott be az akkor már jó hírű Nagyváradi AC ellen. Ez akkoriban nagyobb szenzációt keltett, mint a horvát alkotmány felfüggesztése.

A sportegyesületek akkori merev társadalmi ranglétrán alapuló szerveződése miatt nem sokkal a CSAK megalakulása után két másik labdarúgócsapat is létrejött Békéscsabán. Orvos Pál nyomdászsegéd felvette a kapcsolatot a budapesti Munkás Testedző Egyesülettel, majd az innen küldött alapszabályminta szerint 1912. október 22-én összehívták az Előre Munkás Testedző Egyesület alakuló közgyűlését. A hivatalos jóváhagyást 1913. május 13-án kapták meg. A lila-fehér mezes csapat a CSAK pályáján játszott. Első mérkőzésüket Gyomán játszották a Kner SC ellen, és 1:0-ra győztek.

A CSAK és az Előre MTE mellett harmadikként létrejött 1913. július 15-én a kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők labdarúgó-egyesülete, a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak SE, avagy népszerű rövidítésben MÉKAS. Míg a CSAK és a MÉKAS játékosai között az edzések során nem ütközött ki a rangkülönbségből adódó „távolságtartás", addig a CSAK és az Előre kapcsolatát konfliktusok sora jellemezte.

Kovács Gergely

Az Előre MTE 1922 májusában tartott zászlóavató ünnepsége. Középen Kökényesi Gyula Zoltánné zászlóanya

MEGHIVÓ

54

A BÉKÉSCSABAI „ELŐRE" MUNKÁS TESTEDZŐ EGYESÜLET

1931. évi január 17-én, szombaton este fél 9 órakor

felszerelése javára az Iparos Székház összes termeiben

ZÁRTKÖRŰ SPORTBÁLAT RENDEZ

melyre kedves családjával együtt tisztelettel meghívja az Elnökség.

Belépődíj személyenként 1 pengő 20 fillér, családjegy 3 személyre 3 pengő.

A sportbálon a zenét Ungváry Károly közismert vonós zenekara szolgáltatja.

Az Előre MTE meghívója az 1931. január 17-én tartott zártkörű sportbálra

Maszkák, fonók, bálok

A farsangról a ma emberének a fényes bálok és az iskolai jelmezes farsangi ünnepségek jutnak az eszébe. Pedig valaha, még a 20. század elején is egy sokszínű hagyományokkal tarkított téltemető ünnep volt a csabaiak életében. A vízkereszttől hamvazó szerdáig tartó, nagyböjt előtti időszak, kiváltképpen annak utolsó napjai (farsang farka) maradtak emlékezetesek az álarcosok utcai lármázása, mókázása, a fonóbeli tréfálkozások és a báli mulatságok miatt.

A húshagyókeddi maszkajárás a megújulás örömét hirdető népi ünnep, álarcos fiatalok mókázása. Az utcákon kószáltak, ismerősökhöz mentek, tréfálkoztak, élcelődtek, néha lónak álcázták magukat vagy lóháton mentek. A farsangi fonó tánccal és énekkel telt, de megmaradtak annak emlékei is, hogy a fonóban állatalakoskodó dramatikus játékokat is játszottak. *„Azután egyszer csak 16–17 éves fiúk bekecseket vettek fel, az egyik, és a másik láncon vitte, vonszolta, mint medvét. Az is táncolt és énekelt. Ez itt volt Csabán a Szőlőskertben."* Gyakori farsangi tréfa volt a töklámpás készítése, az ezzel való ijesztgetés, ami időnként haraggal is végződhetett.

A farsang volt a lakodalmak tartásának egyik fő időszaka, ahol szintén jellemző volt az alakoskodás, a játékos tréfálkozás. Elmaradhatatlan fénypontjai voltak a farsang időszakának a bálok. A 20. század elején a felvégi *Hornyická* kocsma volt a farsangvasárnap előtti szombaton rendezett bál helyszíne, ahol fúvószenére mulattak hajnalig.

Hamvazószerda már böjtidő, a katolikus lakosság szigorú böjtöt tartott. A csabai szlovákok – hasonlóan más

Göndöcs Benedek apátplébános által készített fénykép egy műkedvelő előadás alkalmával bemutatott fonóról

Békés megyei településeken élő evangélikus társaikhoz – fánkot vagy csörögét sütöttek. Részben azért, mert a nagyböjt előtt még bőven jól akartak lakni zsírban sült ételekből, másrészt azért, mert a nép hite szerint a hamvazószerdán sült zsír hasznos az aprójószágok gyógyításában.

Martyin Emília

Az első páncélszoba

Magyarországon sokáig – a Habsburg Birodalom részeként – az Osztrák Nemzeti Bank látta el a jegybanki feladatokat, amely 1878-ban változtatta meg a nevét Osztrák-Magyar Bankra. A 20. század elején fokozatosan egyértelművé vált Csaba gazdasági jelentősége, amit az is jól bizonyít, hogy az Osztrák-Magyar Bank Gyula helyett Csabát választotta a megyei fiókintézet székhelyének. Hubert József készítette el az épület tervét, amiben közrejátszott az is, hogy számos vidéki fiókintézet épületét tervezte meg korábban. A mai Dózsa György út és Bartók Béla út sarkán álló épületet 1913-ban építették fel úgy, hogy egy esetleges földrengés sem tenne kárt benne. A rendkívül impozáns, díszes épület minden olyan biztonsági feltétellel rendelkezett, amelyre az átadásakor szükség lehetett. A legértékesebb és egyben legszilárdabb helyisége a páncélszoba, amelynek falait nem lehetett áttörni, hiszen 70 cm vastag betonfalak alkották. Ráadásul a szobába egy Wertheim-ajtón keresztül lehetett csak bejutni, amely 20 cm vastag volt, így a belépéshez komoly fizikai erőre volt szükség. Mindemellett a bank ajtóit szemmel nem látható vészjelzőkkel is ellátták, amelyek a betörések elleni védelmet szolgálták, valamint a fontosabb iratok elhelyezésére Wertheim-szekrényeket, vagyis páncélszekrényeket is elhelyeztek.

A banki épület 9 hónap alatt épült fel, és 1913. június 23-án kezdte meg működését. 1924-től Magyar Nemzeti Bank néven működött tovább, ma a Magyar Államkincstár békéscsabai fiókja található itt.

Szakál Veronika

Fénykép az Osztrák-Magyar Bank épületéről, amely napjainkban is Békéscsaba városképi jelentőségű palotája

A Wagner család szinte kibogozhatatlan szálai

Nincs könnyű dolga a történetírónak, ha egy családon belül apát és fiát ugyanúgy hívták, és ugyanabban a tevékenységi körben mozogtak. Így van ez Wagner József állami építészeti főmérnökkel és fiával, Csabai Wagner József építészből lett festőművésszel. Egyes kutatók megkérdőjelezik, hogy valójában két emberről beszélhetünk-e, ha a hozzájuk köthető épületeket lajstromba vesszük, és egyáltalán apa-fia viszony áll-e fent a két Wagner között. Egy biztos, a később festő pályát választó Csabai Wagner József édesapjaként emlegette a csabai építészt. Valószínűsíthetően az édesapa nevéhez kapcsolódik az első iparszerű téglagyártás 1891-ben, ahol Suk Kálmán földbirtokossal közösen dolgozott, majd 1893-ban kivitelezőként vett részt a Kazinczy utcai Méntelepnél és az 1899-es mai Evangélikus Gimnáziumnál. 1898-ben pedig megtervezte az Urszinyi-házat, mely ma a Megyei Könyvtár egyik épületeként funkcionál. A „második generációs" építész az apja nyomdokaiban haladt, hiszen a Fiume 1909-es átalakítását, és a mai Szabadság téri Békésmegyei Gazdasági Egyesület székházának 1910-es emeleti ráépítését ő tervezte. „Keze munkáját dicséri" a múzeum, anno Közművelődés Házának építésvezetése 1910–12 között, az 1912-ben felavatott Deák utcai református templomnak és a Vigadónak, a későbbi Jókai Színháznak 1913-ra elkészült kivitelezése. Ezután 1920-ban ment Budapestre, hogy festőnek tanuljon, de Békéscsabával haláláig tartotta a kapcsolatot. A második világháború után Mezőtúron, felesége szülővárosában telepedett le.

Ván Hajnalka

Csabai Wagner József az 1910-es évek elején

Csaba ikonikus épülete – a Múzeum

Csabán 1899-ben létrejött a Múzeum Egyesület, és célkitűzésének megfelelően gyarapította gyűjteményét, amelyet a Rudolf Főgimnázium termeiben helyeztek el. Ezt a kedvezőtlen állapotot feloldva, egyre sürgősebb feladattá vált egy önálló múzeumi épület. A minisztérium is segítséget nyújtott abban, hogy megvásároljanak vagy felépítsenek egy épületet, végül az utóbbi valósult meg.

Az épület első tervét 1906-ban készítette el Wagner József építész, de időközben az elképzelés bővült azzal a javaslattal, hogy itt kapjon helyet egy közművelődési ház is, ezért új tervet készítettek. Az építkezés költsége elérte a 180 ezer koronát, azonban a megítélt minisztériumi segély csak a töredékét fedezte volna. Végül az állami segély 100 ezer koronára nőtt, emellett pedig kölcsönt vett fel Csaba községe. Az építkezés 1910 őszén vette kezdetét Wagner József vezetése és Ádám Gusztáv, a település mérnökének ellenőrzése mellett, amely közel két évig tartott, de teljes egészében csak 1913 végére készült el. Az épület ünnepélyes felavatására 1914. március 29-én került sor, amelyen a csabai egyházi, hatósági és oktatási képviselők mellett részt vett Kéry Gyula, Békés vármegye főispánja, a 101-es gyalogezredből Papst alezredes és Panwitz őrnagy. A Múzeum-Egyesület nevében Varsághy Béla adta át a Közművelődés Házát a község nevében jelenlévő Korosy Lászlónak, Csaba főjegyzőjének. A második világháború után állami, majd megyei irányításba került a múzeum, amely 1951-től viseli Munkácsy Mihály nevét.

Szakál Veronika

A Közművelődés Háza

A legendás „Tündérkert”

Békéscsaba kultúrtörténetének legszebb csillaga az 1913-tól 1943-ig (hivatalosan kimondva feloszlását 1950-ig) működő Auróra zenei, irodalmi és képzőművészeti kör. Az értelmiségi csoport által működtetett szakosztályok szinte családi vállalkozásból indultak, hiszen dr. Südy Ernő a zenei részlegnek, dr. Révész Sándor a képzőművészetnek volt a mozgatórugója, valamint velük karöltve Péterfy Lajos az irodalomért felelt, melyben később Rell Lajosé a szakosztály megszervezésének érdeme. A névválasztás a reményteliséget sugallta, mely mind a kultúra, mind a politika felé történő nyitás és megértés, illetve általuk a szabadság érzésének a megismerése felé törekedett. Színdarabjaik az állami fiúiskolai színpadtól a Városi Színházba kerültek, és az Aurora zenekar már 1914-től a Békéscsabai Közművelődés Házában tartotta komolyzenei koncertjeit. Az irodalom terén hasonló remek dolgok és szerzők kapcsolódnak a történetbe. Vendégül látták az évek során Bartókot és Kodályt illetve Móriczot, aki úgy fogalmazott, hogy *„Tündérkertben jártam itt Csabán”.* A képzőművészet terén nagyszerű kiállítások és országos szervezetek tárlatainak otthonául szolgált. A kör vezető gondolata volt az érvényesülés elősegítése és a korszerű kortárs művészet támogatása. Az Auróra Kör hosszú évtizedeken keresztül, melyet a két világháború megszakított ugyan, igazi missziót végzett, és mindvégig kitartott a magas kultúra bemutatása, tanítása és megszerettetése mellett. Örökségük kitörölhetetlenül, máig jelen van az utókor és napjaink magas szintű művészetében.

Ván Hajnalka

Egy korabeli rendezvény plakátja

Vérüket adták a hazáért – Békéscsaba az első világháborúban

A 101-esek már 30 éve voltak jelen a város életében, mikor is 1914. július 26-án sor került a mozgósításukra. A csabai lakosok a 101-es – illetve a 4-es – számú gyalogezredben harcoltak mind a szerb, keleti és az olasz fronton.

A mozgósítás idején egyik napról a másikra Békéscsaba lakossága 10–12 ezer katonával bővült. Felmenőink kiemelkedő érdemeket szereztek olyan fontos és dicsőséges csatákban, mint a sorsfordító gorlicei áttörés vagy a Kőrösmező környéki rendkívüli és jelentős védelmi hadműveletek. Ezeknek a harcoknak mintegy 963 csabai áldozata volt, ami jelentős veszteségnek számít összehasonlítva más településekkel.

A háború éveit a hátország is igen megszenvedte. A távol maradó munkáskezek hiányt jelentettek a földeken, és a hadsereg élelmezése is jelentős tehertételt rótt az otthonmaradókra, nem beszélve a lelki gyötrelmekről, melyeket a férjek, apák, gyermekek és testvérek hadi szolgálata okozott.

Ezekben az években Békéscsabán hadikórház létesült, majd rövidesen a hősi halottak temetője is helyet kapott a Szarvasi úton, ma is álló emlékművével.

Nagy Balázs

Dr. Hazai-Sternschuss János
főtörzsorvos arcképe

„Csak egy éjszakára…”

Gyóni Géza ugyan nem Békéscsabán született, mégis több szállal kötődik a városhoz. Eredeti nevén Áchim Géza 1884. június 25-én, Gyónon született a békéscsabai származású Áchim Mihály fiaként; középiskolai tanulmányait pedig a csabai Rudolf Főgimnáziumban fejezte be. Legismertebb költeményeit a körülmények hatására a háború ihlette. Gyóni különösen fogékony volt a közakarat minden rezdülésére, szinte együtt hullámzott a körülötte lévők érzelmeivel. Kezdetben, sok kortársához hasonlóan, őt is magával ragadta a felkorbácsolt háborús közhangulat és a harcokat lelkesítő militarista propaganda. Azonban költői hangja hamarosan megváltozott. 1914. augusztus 1-jén ismét szolgálatba hívták, ezúttal a lengyelországi Przemyślbe. Itt a golyók süvítésének, a gránátok robbanásának, társai szenvedésének közvetlen közelében tapasztalta meg igazán a háború poklát.

November 4-én az oroszok másodjára is megtámadták az erődöt, melynek hatására megszületett az egyik legjobb és legmegrázóbb háborúellenes verse, a *„Csak egy éjszakára…”*. A költemény a hátországban maradtak és a háború uzsorásainak bírálatán keresztül festi le a hadszíntér borzalmait. Éles kritikát fogalmaz meg a szájhősökkel, a háttérből uszítókkal szemben, akik magukat a frontok tisztes távolságában tudva küldik harctérre a bátor ifjakat. Juhász Gyula szavaival élve: *„1914-ben a háború költőjeként indult a lengyel mezőkre, 1917 nyarán mint a nemzeti demokrácia és az emberi szolidaritás vértanúja esett el…”.*

Dobókői Krisztina

Gyóni Géza a kraszno-jarszki fogolytáborban

Gyóni Géza hazamentett przemyśli és fogsági emlékei

Hősök temetője

Az első világháború kitörése után, 1914. augusztus 2-án indult a szerbiai frontra a Békéscsabán felszerelt 101-es gyalogezred. Harctérről harctérre járva bizonyították bátorságukat, dicsőséggel harcoltak. Hosszú megpróbáltatások után a békéscsabai 101-esek 1918. november 16-án érkeztek vissza Békéscsabára.

1916-ban a békéscsabai képviselő-testület a hősi halottak temetőjének létesítéséről döntött. A temető a város északnyugati szélén található. A temetőkertet Bischotka János 101-es főhadnagy terve alapján építették, és 1918-ban szentelték fel. A háború idején Békéscsabán a közös hadsereg hadikórháza működött. Az ide szállított és itt elhunyt katonák nyughelye lett a hősi temető. Ebben a temetőben temették el a harctérről hazahozott hősi halottakat, valamint azokat az embereket, akik a harctéren sebesülést szereztek, Békéscsabára való hazatérésük után felépülni nem tudtak, belehaltak sérüléseikbe.

A 728 sírban 489 magyar, 89 orosz, 14 szerb, 13 olasz, 12 német, 105 román és 6 ismeretlen nemzetiségű katonának van egyforma síremléke. A *Békésmegyei Közlöny* 1925 októberi számában olvasható, hogy a sírokat cserkész fiúk gondozták, tartották rendben, leányegyesületek virágokat, koszorúkat helyeztek el a temetőben.

A temető közepén egy sebesült honvédet ábrázoló szobor áll, melyet Pop Vilhelm és Papp László készített. Békéscsaba Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának köszönhetően a szobrot felújították, hivatalos átadása 2014. szeptember 15-én volt. Az emlékmű talapzatának négy oldalán olvasható felirat sokatmondó.

Forrainé Kovács Márta

Az első világháborús hősök emlékműve és sírjai a Hősök temetőjében. Az emlékmű felirata: *„Pihenjetek békén, virágos hant alatt, ám de szellemetek a sírban nem marad. S hogyha nagy tettekre hevül szívünk vágya, tőle e szent helyen lobban nemes lángra."*

Községből város

Hosszú út állt Csaba előtt, mire sikerült a városi rangot megszereznie, amelyre csak egy évszázaddal ezelőtt került sor. Valójában már korábban, az 1848–1849-es szabadságharc alatt rendezett tanácsú várossá vált, és ez a döntés szervezeti változásokat is elindított. Mindez azonban a bukást követő Bach-korszak alatt megszűnt, és újra község lett Csabából.

1858-ban, a Békés vármegye életét irányító császári és királyi megyefőnök vetette fel a várossá nyilvánítás ötletét, de ezt a csabai elöljáróság teljes mértékben elutasította. Ennek ellenére folyamatosan napirenden volt Csaba státusza, így 1871-ben Omaszta Szilárd főszolgabíró javasolta újra a várossá válást. Azonban a lakosság többsége ekkor még mindig elállt a változástól, elsősorban azért, mert ez nagyobb adminisztrációs és anyagi terhet jelentett volna a település számára.

Ezután eltelt közel 40 év, amikor Füzesséry Zoltán főispánnak köszönhetően kérelmezték Csaba várossá nyilvánítását, amelyet a belügyminiszter 1918 áprilisában engedélyezett. Az utolsó községi bíró Áchim László, míg első polgármestere dr. Berthóty István volt. Békéscsaba rendezett tanácsú város képviselő-testületének alakuló közgyűlése 1918. november 23-án volt. Berthóty 11 évig töltötte be ezt a tisztséget, és minden lehetőséget megragadott, amellyel a város fejlesztését szolgálta.

Szakál Veronika

Békéscsaba jellegzetes városképe a három templom tornyaival keleti irányból nézve

A kommunizmus Csabán 1919-ben

1918. november 23-án tartotta első ülését az április óta „rendezett tanácsú" városi ranggal rendelkező település új képviselő-testülete. Másnap a fővárosban létrejött a KMP, a kommunisták helyi szervezete 1919. január 6-án alakult meg. A Békéscsabát is érintő Vix-jegyzék jelentette a folyamatosan gyengülő kormány bukását. Március 21-én a Kun Béla irányításával egyesülő baloldal átvette a hatalmat a zsugorodó ország élén. A megyében elsőként a békéscsabai színházban ismertették a „Tanácsköztársaság" kezdetét. Az új hatalmat képviselő városi, sőt megyei tanács is létrejött Békéscsabán. Kezdetét vette a pénzintézetek és a nagyobb üzemek „szocializálása". Március 25-én Békéscsabáról „vörös" fegyveresek indultak a gerendási állomásra, hogy az Aradra tartó francia katonákat lefegyverezzék, majd később az antant követelésére elengedték őket. Ezért az akcióért a Forradalmi Kormányzótanácsnak egymillió korona kártérítést kellett fizetnie a francia kormánynak. Április 7-én zajlott a tanácsválasztás, de azt érvénytelenítették, mivel néhány polgári személy is bekerült a vezetésbe. A szűkebb hatalmat nálunk is a Direktórium gyakorolta. Döntésük nyomán 63 tekintélyes polgárt vettek őrizetbe, közülük húsz személyt túszként a Vörös Őrség a pályaudvarra kísért, ahonnan Szolnokra szállították őket. Április 23-án a Direktórium tagjai elmenekültek a közeledő román hadsereg elől, akik ellenállás nélkül 26-án vonultak be a városba. Az elmenekült „vörösök" egy páncélvonattal visszatértek és néhány lövést leadtak a románokra. Az elhurcolt túszok májusban, illetve júniusban térhettek haza.

Dr. Szenográdi Péter

Kommunisták felvonulása Békéscsabán, a színház előtt

A román királyi pár látogatása Csabán

A kommunista hatalomátvételt követően több irányból támadás érte az országot. A román hadsereg 1919. április 16-án lépte át a demarkációs vonalat, majd tíz nappal később bevonultak Békéscsabára is.

A rezsim bukását követően, átmenetileg a fővárost is ellenőrzésük alá vonták. Csabára először egy kisebb egység, majd egy gyalogdandár érkezett, őket tüzérek és lovasok követték. Később újabb gyalogdandár jelent meg a városban, melynek egyes pontjain gépfegyvereket állítottak fel, és megtiltották a csoportosulást. Az együttműködés ellenére nálunk sem maradt el a fosztogatás, rekvirálás. Cenzúrázták az újságokat, több épületben is kárt okoztak. A Monarchia leszerelt katonatisztjeit Brassóba szállították, ahol hónapokon át hadifogolyként kezelték őket. Mindezek mellett agitáltak a Romániához csatlakozás érdekében. Ez utóbbi célt szolgálta a román királyi pár látogatása. 1919. május 23-án érkezett a városba Ferdinánd király és felesége. A helyi vezetőknek a Városházán kellett fogadniuk az uralkodó párt. Távoli tájakról hoztak népviseletbe öltözött románokat, hogy a meghívott külföldi újságírók láthassák a „helyi lakosok" érzéseit. Sok civilnek alá kellett írnia a Romániához való csatlakozásról szóló határozatot. A román katonai szemle hangulatát a helyiektől elvett fekete ménekkel vontatott ágyútalpakkal is fokozni kívánták. Végül az antant nyomására a román csapatok kivonultak a városból és a megyéből.

Dr. Szenográdi Péter

A román királyi pár, Ferdinánd király és felesége a katolikus templom előtt

Újra magyar kézen

A román hadsereg 1920. március 20-án sorakozott fel a főtéren, velük szemben már megjelentek a magyar nemzeti hadsereg osztagai is, köztük pedig a győztes hatalmak megbízott katonai vezetői helyezkedtek el.

A nyár során a városba látogatott Horthy Miklós kormányzó is. A róla elnevezett korszakban kiadott monográfia egyik szerzője szerint a forradalom utáni visszarendeződés idején nálunk nagyobb „kilengések" nem voltak. Ennek ellenére a lakosság egy ideig nehezen élte meg a „felszabadulás" időszakát. A gondokat nyilvánvalóan fokozta a trianoni szerződés is. Az ország elvesztette területének, lakosságának és erőforrásainak nagyobb részét. A történelmi Magyarország középpontjával büszkélkedő megye az ország délkeleti szélére került. A békediktátum aláírása körüli időszakban százhuszonhat menekültet regisztráltak Békéscsabán. A nálunk hosszabb-rövidebb időre letelepedő magyarok többsége (99 fő) a mai Erdélyből érkezett. A nemzeti tragédia mellett a változások egyes területeken lehetőséget is jelentettek Békéscsaba számára, át kellett venni az elcsatolt közeli központok egyes feladatait, illetve megszűnt a textiliparban az osztrák konkurencia. 1925-ben már hat üzem működött ebben az ágazatban, a létszám alapján a legjelentősebbek a Rokka és a Hubertus Kötszövőgyár. A '20-as években, részben a Népszövetségtől kapott kölcsönből számos beruházást valósítottak meg a városban.

Dr. Szenográdi Péter

A magyar és a román katonaság a Szent István téren

Mohácsy Mátyás, Csaba gyümölcskertésze

A szökésre készülő fogoly, 1920 áprilisában a szibériai krasznojarszki táborban azon gondolkodott, milyen szerencse, hogy apjának, Machács Jánosnak nem mondta komolyan, hogy *„soha nem lesz kertész"*. Immár hatodik éve gyümölcskertészeti gyakorlatokat tartott társainak, így élve túl a fogolytábor kegyetlen körülményeit, és közben megtanulta a helyi gyümölcstermesztés fortélyait. Megtanult oroszul is, hiszen az angol, a francia és a német mellé hasznosnak vélte. Milyen más volt azokat a nyelveket tanulni vándorkertészként, Európa világhírű kertészeteiben.

Édesapja mellett ismerte meg a kertészkedés alapjait Békéscsabán, ahol 1881-ben született. Kertészdiplomát Budapesten, 1900-ban, a Kertészeti Tanintézetben szerzett, és 1912-től ugyanitt tanár lett. 1914-ben vonult be katonai szolgálatra, majd az orosz fronton fogságba került.

A szökés sikerült, és 1920 júliusától ismét a régi tanintézetben dolgozott, melynek később igazgatója lett. 1945 után, már Mohácsy néven, az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar első dékánja, majd 1948-tól rektora volt. Kezdeményezésére alakították meg a Kertészeti Kutató Intézetet, a Gyümölcstermesztők Országos Egyesületét és a Pomológiai Bizottságot. 37 könyvével és több mint 100 tudományos cikkével ő lett a magyar kertészeti irodalom legtermékenyebb szerzője. Érdeklődése a kertészet valamennyi ágára kiterjedt. 68 évesen vonult nyugdíjba. Életművének elismeréseként 1949-ben Kossuth-díjat kapott. 1992-ben utcát neveztek el róla Csabán.

Váncsa Klára

Széri-Varga Géza szobrászművész alkotása Mohácsy Mátyásról a Széchenyi ligetben

101-es obeliszk

Az első világháború alatt a 101-es gyalogezredben küzdött Békés vármegye hadfiainak mintegy hatvan százaléka.

A békéscsabai 101-es gyalogezred emlékére 1923 augusztusában elkészült obeliszk ma is szerves része a városképnek. A műkőből készült obeliszket a csabai Belanka Mihály 101-es tüzér zászlós tervezte és építette 963 bajtársa tiszteletére, akik hősi halált haltak.

1948 után az újonnan berendezkedő kommunista rezsim szemében szálka volt a Horthy-korszak szellemét idéző monumentális alkotás. A 101-es obeliszket Szegedi Albertné, az akkori tanácselnök az 1950-es évek elején cséplőgéppel ledöntette, majd el is ásatta a három darabra tört szobrot. A pusztítás mély sebet ütött a helyi lakosok szívében, így válhatott az 1956-os helyi események egyik sarkalatos pontjává az emlékmű helyreállításának kérdése, melyről a korabeli – és nem utolsó sorban szabad – sajtó is rendszeresen tudósított. A *Kossuth Népe* október 28-án arról számolt be, hogy az obeliszk három darabban került elő, így azonnal visszaállítani nem lehetett.

Az emlékművet ugyan már csak a forradalom leverése után sikerült helyreállítani, jól példázza a helyzetét, hogy a Kádár-féle rezsim nem merte a lakosságot provokálni a munkálatok megakasztásával, illetve nem tett kísérletet annak újbóli eltávolítására sem, joggal félve a népharag megnyilvánulásától.

Forrainé Kovács Márta

A 101-es gyalogezred emlékműve

A Szabadság tér a 101-es emlékművel

A preparátum gyűjtemény

Amennyiben lehetőség adódik egy látogató számára, hogy bepillantson a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi raktárába, elsőként madárpreparátumokkal tele tárolókra csodálkozhat rá.

„És melyik itt a legrégebbi madár?" – kérdezhetné vendégünk álmélkodva. *„Az a kiállításban látható, 1901-ben készült túzokpár, melynek adományozója Zsilinszky Mihály volt."* – szólna a válasz.

Az elejétől elmesélve a történetet, Tarján Tibor nevével kezdjük, hiszen nélküle ez a csodálatos madár- és madártojás gyűjtemény nem jött volna létre. Ő még 23 éves joghallgatóként, 1902-ben, közel 100 tételes madártojás gyűjteményt ajándékozott az akkori Múzeum-Egyesületnek, így indítva útjára a múzeum természettudományi gyűjteményét. 1925 után ő lett a frissen megalakult múzeum Természetrajzi Tárának őre, az első természettudományos muzeológus Békéscsabán. Szoros kapcsolatot tartott fenn vadászokkal, madarászokkal és kiváló preparátorokkal. A lelkes támogatók és szervezők közül sokan ajándékoztak saját gyűjteséikből a múzeum javára. Így a gyűjtemény a második világháborúig közel 250 madárpreparátummal gazdagodott, Beliczay Istvánnak, Zsilinszky Mihálynak, Tarján Tibornak, Krammer Nándornak és Koncsek Józsefnek köszönhetően.

„Dr. Tarján Tibor ajándéka 1935" – olvashatja a látogató egy megsárgult, kézírásos cédulán. *„Ezt a cédulát ő írhatta?"* – kérdezhetné kíváncsian. Nem tudjuk pontosan, ellenben hálásak lehetünk azoknak, akik ezt a rendkívüli gyűjteményt ránk hagyták, és megőrizték a múlt század elejétől.

Váncsa Klára

Tojáspreparátum-gyűjtemény 1935-ből, dr. Tarján Tibor ajándéka a múzeumnak

A túzokpár a múzeum első madárpreparátuma, mely 1901-ben került a gyűjteménybe

Csaba ipari fellendülése

Békéscsaba már az első világháború előtt a megye ipari központja volt, de a trianoni békeszerződés után ez a szerepe még inkább erősödött. 1920 körül már több mint 46 ezren éltek Békéscsabán, és majdnem a tíz százaléka dolgozott az iparban.

Mivel Békéscsabán és környékén nagy számban állt rendelkezésre olcsó munkaerő, ezért számos vállalkozás jött létre ebben az időben. 1920-ban alapították a Rokkát, majd a következőben a Merkurt, és az Excelsior Harisnyagyárat, amelyek a legismertebb csabai textilipari vállalatoknak számítottak. Ezek alapításában tevékeny szerepet vállaltak a csabai pénzintézetek, amelyek szintén ekkor indultak újra fejlődésnek. A gyárakban foglalkoztatottak száma folyamatosan emelkedett, de gyakran fiatalkorúakat is foglalkoztattak, akiket hivatalosan nem jelentettek be. Az iparban dolgozók összetételét tekintve sok volt a női munkaerő – elsősorban a textil- és téglagyárakban –, akik a férfiakhoz képest jóval alacsonyabb bérért dolgoztak.

A gazdasági válság azonban rányomta bélyegét az ipar helyzetére, csökkent az ipari termelés, amely a csabai betonáru gyártás végleges megszűnéséhez vezetett. A válság miatt életre hívott ínségmunkák során készült el az új vasútállomás; az útépítés programnak köszönhetően Békéscsabát a szomszédos településekkel műutakkal kötötték össze, ami jó hatással volt a megyei közlekedésre.

Szakál Veronika

Szakmunkások csabai ínségmunkán 1932-ben

Kairó válogatottja Csabán

Az egyik legismertebb csabai téglagyár volt az Erzsébethelyen működő Bohn M és Társai Gőztéglagyár. A téglagyári dolgozók a környék kisebb csapataival játszottak mérkőzéseket, akkor még maguk vették meg a felszerelésüket. Szerencsére a gyártulajdonos fia is szerette a labdarúgást, így az ő közbenjárásának köszönhetően 1927. augusztus 30-án jött létre a Bohngyári Sport Club, vagyis a Bohn SC. A békéscsabai alszövetség másod osztályából hamarosan felkerült az első osztályba, sőt az 1929–1930-as idényt veretlenül zárta. A mai edzőtáborokhoz hasonlóan sok időt töltöttek Olaszországban, a mérkőzéseket pedig rendre a jaminai csapat nyerte. 1932-ben a Bohn SC lett az első vidéki országos amatőrbajnok, amikor sikeresen legyőzte a győri ETO csapatát.

Ebben az évben történt, hogy Budapest válogatottja ellen játszott Kairó együttese, az egyiptomi csapat pedig Romániába akart továbbutazni. A határon azonban nem engedték át őket a vízum miatt, ezért az ügy rendezéséig Békéscsabán szálltak meg. Jánossy Béla, aki a Bohn SC edzője volt, felvette a kapcsolatot a csapattal egy közös meccs reményében, akik 1200 pengőért cserébe hajlandóak voltak játszani. Különös vasárnapra ébredtek a csabaiak, hiszen délben dőlt el, hogy este mérkőzés lesz, amelyet a nagy látogatószám miatt végül a Kórház utcában tartottak meg, és a Bohn SC győzelmét hozta.

Ennek a történetnek az 1933-as gazdasági válság vetett véget, amikor a dolgozók elküldése mellett sor került a Bohn SC felszámolására is.

Szakál Veronika

A Bohn SC csapata 1924-ben és a téglagyár tisztikara

A csabai kórház fejlődése

Az 1865-ben alapított csabai kórház egészen 1899-ig magánkórházként működött. Ezután rohamos fejlődésnek indult, és 1902-ben már a kórház bővítéséről tárgyaltak, viszont a jelentős fejlesztésekre az 1930-as évekig várni kellett.

1907-ben nevezték ki a közkórház igazgatójának Remenár Elek főorvost. Az első világháború után a kórház épülete is felújításra szorult, de csak 1926-ban tudtak hozzáfogni a munkálatokhoz. Erre az évre tehető az is, hogy egy új, teljes, modern röntgen-felszerelést kapott a kórház Remenár Eleknek köszönhetően. Az 1930-as években felvett külföldi kölcsönök segítségével korszerűbbé vált a laboratórium, a prosectura (boncterem) és a kórházi konyha is. 1935-ben új sebészeti osztály átadására került sor, amely az egyik legkorszerűbbnek számított az országban. Szintén ekkor készült el a kórház szülészeti osztálya is, ezután már négy osztállyal és több mint 300 ággyal rendelkezett az intézmény, de a fertőző osztály kibővítése is a tervek között szerepelt.

Remenár Elek nevéhez új műtéti eljárás bevezetése köthető. Fontosnak tartotta az orvosok, nővérek folyamatos és magas szintű képzését is. Abban az időben ritkán alkalmaztak női orvosokat, azonban az előítéletekkel szemben Remenár Elek dr. Koppányi Ida sebészorvosnak is adott munkát.

Szakál Veronika

Remenár Elek
főorvos

Képeslapon a csabai kórház épülettömbje

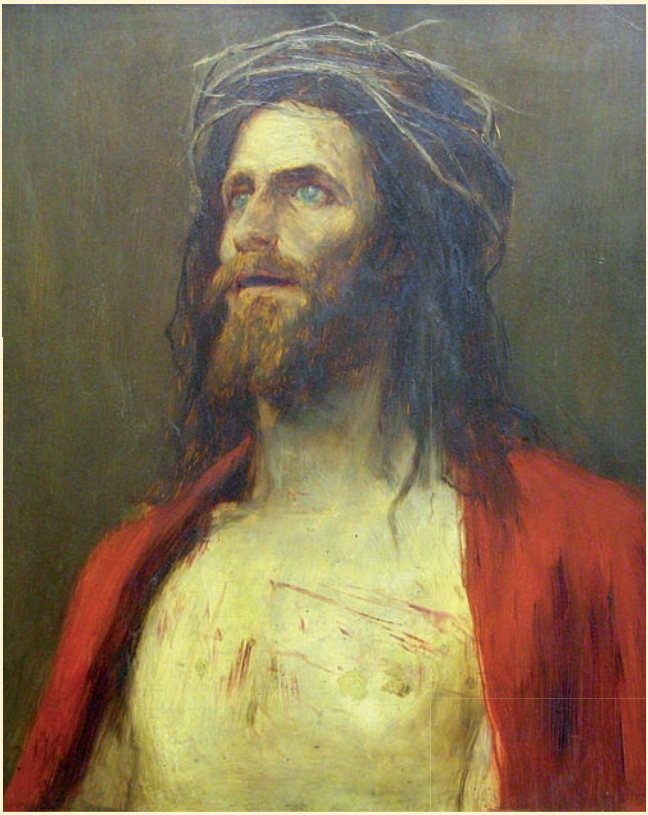
Igen, a világ legnagyobb Munkácsy gyűjteménye a csabaiaké

A Békéscsabai Múzeum-Egyesület már Munkácsy Mihály halála után megkereste a festő özvegyét azzal a kéréssel, hogy adományozás útján támogassa a múzeumot, ezzel segítve a Mester még életében Békéscsabán kialakult kultuszának ápolását. Cécile ígéretet tett arra, hogy végrendeletében egy festményt, az *Ecce homo*hoz készült *Töviskoronás Krisztus*t hagyományozza a Békéscsabai Múzeum-Egyesületre. A hagyaték kalandos úton, majd két évtized alatt érkezett meg Békéscsabára.

Munkácsy özvegye 1915-ben hunyt el, örököse és végrendeletének végrehajtója unokatestvére, Cécile von Barnevitz lett. 1917-ben két faládába csomagolva indította el a csabaiaknak szánt gazdag, érdekes és a magyar műtörténetírás szempontjából rendkívül fontos dokumentumokat tartalmazó gyűjteményt Magyarországra. Az első világháború történései azonban jócskán beavatkoztak az események menetébe. A küldemény előbb a Kultuszminisztérium padlásán várakozott, majd a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Címzettje csupán az 1930-as évek elején vehette át.

Munkácsy Mihály életművének Békéscsabán őrzött egysége a Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményének koronaékszere. A mintegy tíz festményből és kilenc grafikai lapból álló kollekció, illetve a folyamatosan gyarapodó, pillanatnyilag ötszázhetvenhat tételt számláló relikviaanyag nagy jelentőségű, amelynek bemutatását és a festő személyét övező kultusz ápolását a békéscsabai múzeum elsőrendű kötelességének tekinti.

Gyarmati Gabriella

A Munkácsy-relikviák egy része a fővárosban rekedt. Átadtak azonban egy, a csabaiak számára fontos tárgyat: a *Töviskoronás Krisztus*t

A zseniális Tevan család

A 18. században Csabára telepített szlovákokkal együtt érkezett a „kékfestő és gyolcskereskedő" foglalkozású zsidó Tevan család. Leszármazottuk a nyomdaalapító Tevan Adolf, akinek az 1900-as évek elején felcseperedő kilenc gyermeke sorban a következő: Gizella, Flóra, Andor, Ferenc, Rezső, Ilona, Erzsébet, Margit és László. Más-más területen tevékenykedtek, de közülük a legnevesebbek a nyomdász Andor, akinek munkásságát külön fejezet méltatja, illetve az ötvösművész Margit, aki a mai napig referencia a kortárs fémművészettel foglalkozó alkotók számára. Margit egyedi szemlélettel és technikával alakította ki művészetét, melyet olyan magas színvonalon űzött, hogy többek között az 1938-as párizsi világkiállításon is díjat nyert. Testvére Rezső, a Bauhaus elveit valló építész munkásságának egy-egy példája a mai napig fellelhető Csabán. Ilona, aki budapesti tanulmányai után a képző- és iparművészet számos területén kipróbálta magát, nem vált jelentős alkotóvá, ám házassága révén neki köszönhető a nagy tehetségű Kolozsváry család művésztagjainak idekerülése. És nem állt meg a tehetségek sora ennél a generációnál**,** hiszen gyermekeikre örökítették a tálentumot! Így a városunkhoz tartozóan beszélünk Margit fiáról, Engel Tevan István grafikusművészről, Rezső lányáról, Zsófiáról, aki szintén építész lett, és a Kolozsváry fiúkról, Györgyről és Pálról, a grafikusokról. Révész Sándor, Flóra férje, az Auróra Körrel ugyancsak fontos szerepet játszott Csaba kulturális életében. Békéscsaba Pantheonját ők így együtt aranyozzák be.

Ván Hajnalka

A Tevan családtagok balról jobbra: Ilona, Erzsébet, Margit és valószínűleg Ferenc

A képen balról jobbra: Margit, az anyai nagymama Fischerné Reis Karolina, valószínűleg László, Tevan Adolfné és Erzsébet. A fotókat a Tevan család bocsátotta a múzeum rendelkezésére

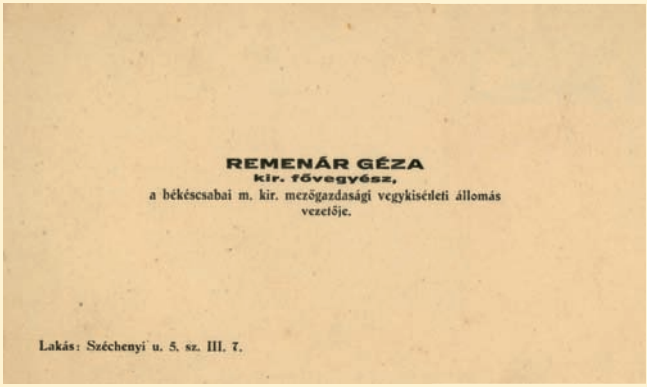
Búzavizsgálatok nyomában

A 19. század végén egyre nagyobb gondot okozott a különféle mezőgazdasági termények hamisítása, ezért a földművelésügyi minisztérium törvényi úton próbált gátat vetni ennek, a termények ellenőrzésére pedig vegyészeti vizsgáló állomások létrehozását rendelte el.

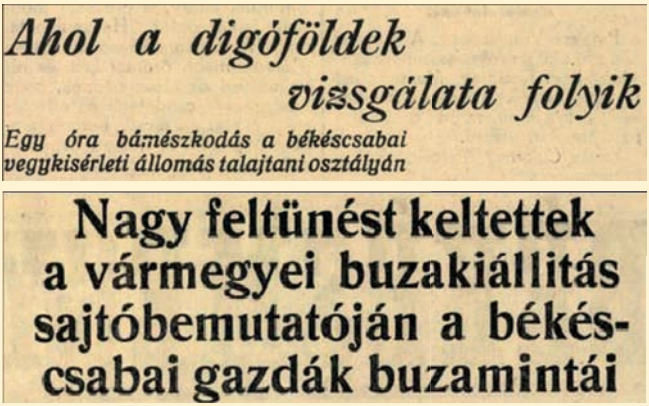
Az országos kezdeményezést csak néhány évtizeddel később követte helyi eredmény, ugyanis Békéscsabán 1933-ban hozták létre a Magyar Királyi Vegykísérleti Állomást, állami és vármegyei támogatással. Az állomást a Kossuth tér és a Széchenyi utca sarkán lévő Próféta vendéglőben helyezték el, miután Áchim Mihály tervei alapján átalakították, és állami pénzből felszerelték a helyiséget.

Az állomás első vezetője Remenár Géza vegyészmérnök volt, neki is köszönhető, hogy ebben az évben búzakiállítást rendeztek Csabán, természetesen a szomszédos vármegyék részvételével. A kiállításra többszázféle búzát küldtek be, különböző vizsgálatoknak vetették alá, sokat számított az őrlés, a sütési próba, elvégezték a Hankó-féle lisztvizsgálatot, illetve az adott búza termőföldjét is megvizsgálták. Mindezek a vizsgálati eredmények hozzájárultak ahhoz, hogy a későbbiekben vidékenként olyan búzafajtát választottak ki, amely a talaj természetének a legjobban megfelelt. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a korábban megromlott hírű, alföldi, sikérdús búza hírnevét visszaállították.

Szakál Veronika

A vegykísérleti állomás vezetőjének névjegykártyája

Híradások az állomás munkájáról

Aki tükröt tartott a csabaiaknak: Mazán László festőművész, karikatúrista

Mazán Lászlót (Békéscsaba, 1899. április 15 – Békéscsaba, 1949. május 16.) a békéscsabai Ágostai Hitvallású Evangélikus Rudolf Reálgimnázium tanára, Zvarinyi Lajos indította el az alkotói pályán. A harcokban, majd fogságban megélt első világháború után kezdte meg tanulmányait a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán, ahol Réti István és Rudnay Gyula voltak a mesterei. Egykori gimnáziumában vállalt tanári állást.

Pályája során csupán egy alkalommal, 1940-ben ismerték el szakmai munkáját, amikor *Falusi torreádor* című művével kiérdemelte a Műcsarnok tárlatának zsűrijétől a Halmos Izidor-életképdíjat.

A viszonylag kevés művet számláló életmű legfőbb jellemzője az ironikus, groteszk látásmód és a karikírozás szándéka. Mazán nagy műgonddal készült, aprólékosan kivitelezett lapokat alkotott, melyek többségét papír alapú, akvarellel, színes ceruzával és tussal készült munkák teszik ki.

Az ábrázolások tematikája a *„csupán mosolyra fakasztótól”* a vitriolos megközelítésig terjedő széles skálán mozog, amely a műfaj kifejezésbeli teljességét igazolja. Előbbitől is függ, hogy egy-egy rajz az általánosítás eszközével készült vagy az individuum, az önálló személyiség ismertető jegyeinek kiemelésével. Már a legkorábbi, az 1919-es munkái és még az 1940-es évek végén született képei is beilleszthetők e két évtized magyar karikatúra anyagába, bár a finom részletek kidolgozására törekvő, cizellált megoldások nem tekinthetők általános stílusbeli jellemzőnek.

Gyarmati Gabriella

A *Csabai parasztok* című Mazán László-kép technikai megoldása és tálalási módja a karikatúra műfaján belül kuriózumnak tekinthető

„Parasztorvosok" tudománya

Mivel a paraszti munkában a jó fizikai állapotra nagy szükség volt, vigyáztak egészségükre, s a betegségeket igyekeztek változatos gyógymódokkal orvosolni. Jellemző volt az evangélikusoknál a betegért való közös imádkozás a templomban. A csabai emberek között is voltak „*tudósok*", „*parasztorvosok*", akik ismerték a gyógyfüvek és egyéb anyagok gyógyító hatásait, értettek a veszettség gyógyításához, jeleskedtek a helyretevés tudományában. Tudományuk szájhagyomány útján terjedt vagy a családban öröklődött tovább. Az emlékezet és az írásos anyagok megőrizték még a veszettséget gyógyító Garágyán család, a kenőcskészítéshez értő Vantara család, a helyretevős Békészki Mihály és Drenyovszky János, a gyógynövényárus Máté Györgyné, a lovakat orvosló Mészáros János kovácsmester, az orbánc gyógyításában jártas Mitykó Dorottya, „*Orvos mamóka*" emlékét.

Se szeri se száma a csabai népi orvoslás eljárásainak, melyekkel embereket és állatokat is tudtak gyógyítani. A napjainkban is ismert és használt gyógyfüvek nagy részét ismerték, és a legkülönbözőbb betegségek esetén alkalmazták. A zsálya gyógyította a torokgyíkot, csontfüvet használtak ízületi fájdalmakra, ezerjófűvel gyógyították a vérszegénységet, farkasalma levelét tették a sebre, katlankórót alkalmaztak kolerajárvány idején, ökörfarkkórót adtak a szélütöttnek, pemetefüvet a tüdőbajosnak. Köhögésre és gyomorfájásra a kisüstön főtt pálinkát tartották a legjobb orvosságnak. A hideglelést a hason keresztbe tett fekete kakastoll gyógyította. A betegség jelképes átadására a legjobb példa, hogy a kelésre tett krajcárt elhajították, hogy a betegség átragadjon arra, aki felveszi. A csabaiak minden betegségben hasznosnak

Oláh Andor orvos, etnográfus, természetgyógyász népi gyógyászatról szóló könyvének borítója

tartották az érvágást, és előszeretettel mentek echós szekéren fürdőt venni, köpölyöztetni a Félix fürdőbe.

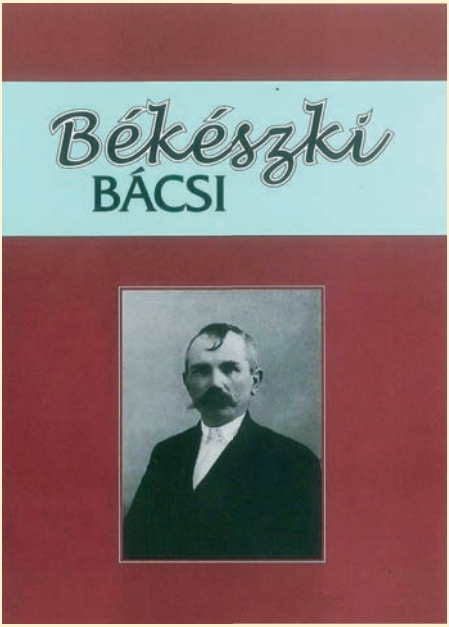
Martyin Emília

Békészki bácsi, a csabai csonthovács

Békéscsaba városa már önmagában különleges, de tudjuk, rendkívüli képességű emberek éltek és élnek itt a mai napig. Szerényen végezték, végzik dolgukat, értéket, maradandót nyújtva az utókor számára vagy csupán az emlékekben maradt meg rendkívüliségük, különleges képességük. Közülük mutatunk be egy nem mindennapi képességgel rendelkező, rendkívüli csabait, Békészki Mihályt.

Békészki Mihály a város egyik híressége volt, csodadoktornak, parasztorvosnak nevezték, aki minden helyéből kiugrott végtagot, megrándult inat, ideget, embernél, állatnál egyaránt helyre tudott tenni. Minden vidéknek, minden településnek megvolt régen a maga jól ismert gyógyító embere, javasasszonya, akikhez helyből és messze vidékekről is jártak a gyógyulni vágyók. Így volt ez az 1966-ban elhunyt Békészki bácsival, aki istenadta tehetségének köszönhetően a csabaiak mellett híres embereket is sikerrel gyógyított, mint például az Aranycsapat tagjait, Bozsik Józsefet, Hidegkúti Nándort vagy az ország evangélikus püspök elnökét, Káldy Zoltánt is. Egy történet szerint a Jaminában lakó Békészki bácsit egyszer egy libériás szolga kereste fel, és hintóval Szabadkígyósra vitte, mivel gróf Weinckheimnek lovaglás közben kificamodott a lába. Békészki bácsi őt is meg tudta gyógyítani, és a családi legendárium szerint a bácsi által használt kerékpár e gyógyítás honorárriuma volt.

Az volt az érdekes, hogy Békészki bácsinak, – aki köztudottan szótlan, mogorva ember volt – nem kellett elmondani, hogy mi történt, csak azt, hol fáj – kéz, derék, láb, hát, váll – és ő csak a megnyálazott ujjával megkereste a bajt, és azon nyomban segített a rászorulóknak.

Vándor Andrea *Békészki bácsi* című, 2012-ben megjelent kiadványának borítója

Azonban ha másfajta betegséggel keresték meg, őszintén megmondta, ezzel forduljanak orvoshoz, mert ő ehhez nem ért.

Számtalan gyógyítása ismert volt, amely a csabai nép emlékezetében, anekdotákban, vidám történetekben él a mai napig. Életéről, máig élő emlékezetéről, gyógyításainak történetéről 2012-ben Vantara Gyula Békéscsaba Megyei Jogú Város polgármestere megbízásából és anyagi támogatásával Békéscsaba Megyei Jogú Város Szlovák Önkormányzata – Vándor Andrea szerkesztésében – egy impozáns füzetet jelentetett meg, amely a kiadást követően azonnal el is fogyott.

Ando György

A csabai gasztronómia különlegességei

Békéscsabának számos ízletes és kiváló minőségű étele van. Ha azt mondjuk, csabai, mindenkinek egyből a kolbász jut eszébe. Ám nem csupán ez a népszerű étel köthető városunkhoz. A *cigánka*, a *kiszelyleves* és a *brindzás haluska* ugyancsak közkedvelt fogás a békéscsabai konyhákban. A kiszely egy igazán laktató étel, amelynek belsőségekkel, zöldségekkel, rántással dúsított, ecettel, tejföllel és babérlevéllel ízesített orjaleves az alapja.

A cigánka, amely talán a legspeciálisabb csabai étel, a disznótorok során elengedhetetlen. Neve még a 19. századból maradt fent, amikor a gazdák a májat és a vért nem fogyasztották el, ezért a kolduló cigányasszonyoknak adták. A cigánkának többféle receptjét ismerjük, de az alapja mindegyiknek ugyanaz: kolbászhús, disznómáj, szalonna, rizs és pirított hagyma. A többi részét minden család a maga ízlése szerint variálja; milyen nagyságúra készíti, mennyi rizst, vöröshagymát és tojást tesz hozzá, stb.

Ahogy a cigánka, úgy a haluska is egy felvidéki eredetű szlovák étel, s ha valódi csabai különlegességről kívánunk beszélni, akkor a pirított szalonnával gazdagított brindzás haluskát mindenképpen meg kell említenünk. Békéscsabára tehát nem csupán természeti és kulturális értékei miatt érdemes ellátogatni, hanem célszerű a megyeszékhely különleges ételeit is felvenni bakancslistánkra.

Salamon Edina

Kiszely- vagy más néven *mozgócska* leves

Speciális csabai étel, a *cigánka*

Békéscsaba díszpolgárai a rendszerváltásig

A díszpolgári címet általában azok a személyek nyerhetik el, akik a közösségért cselekedtek, avagy erkölcsi, szellemi példamutatásukkal elnyerték a település háláját és tiszteletét. Éppen ezért a régi idők díszpolgárai önmagukban is történeti források, akik megmutatják az adott időszak városi szellemiségét vagy akár politikai elkötelezettségét.

- 1889 szeptemberén Békéscsaba díszpolgárává emelték Kossuth Lajost, az egykori kormányzó-elnököt, ami a kiegyezés után is szunnyadó ellenzéki, egyben hazafias érzelmek tanúságtétele.
- 1894-ben Jókai Mór nyeri el ezt az elismerést, az egykori forradalmár, a század ünnepelt hazafias szerzője. Még ebben az évben díszpolgár lett Wekerle Sándor miniszterelnök is.
- 1902-ben Wlassics Gyula miniszter és Zsilinszky Mihály államtitkár, a város szülöttei kapták a címet.
- 1917-ben Hazai-Sternschuss János orvos-ezredest, a békéscsabai katonai kórház alapítóját választják díszpolgárrá.
- 1921-ben gróf Apponyi Albert politikust 75. születésnapja és félévszázados közéleti munkássága alkalmából választják meg.
- 1925-ben Bud János politikust, a békéscsabai érdekek képviselőjét avatják díszpolgárrá.
- 1940-ben a 2. bécsi döntést követően Teleki Pál miniszterelnököt és Csáky István külügyminisztert választja meg a város díszpolgárává.
- 1942-ben Bajczai Beliczey Miklós, a megye egykori főispánja nyeri el a címet.

Bajczai Beliczey Miklós, a megye egykori főispánjának arcképe

- 1946-ban az új politikai berendezkedés szellemében a város vezetősége felfüggeszti az előzőekben felsoroltak díszpolgárságát, egyúttal Károlyi Mihályt, egykori elnököt választják díszpolgárrá.

Nagy Balázs

Az újabb világháború küszöbén

1938 után jelentősen nőtt hazánk ipari termelése. A kapacitás Békéscsabán is nőtt, igaz a termelés jelentős része katonai megrendelésre történt, például a háborús készülődés egyik jeleként a Rosenthal (István) Malomban 1938-ban haditermelésre tértek át.

Kárpátalja egészének visszaszerzését (1939 márciusa) követően nőtt a feszültség Magyarország és Románia között. A magyar revízió folytatásától tartó román hatóságok zaklatták a határ közelében élő magyarokat, akik közül sokan szöktek át a határon, főleg katonakorúak. A második bécsi döntéssel (1940 augusztusa) a keleti határ újra távolabb került, 1941 áprilisában pedig hadviselő féllé vált az ország. Egyre több csabai lakost soroztak be, akiknek a pótlása a civil életben időnként gondot okozott, például a főgimnáziumi tanárok esetében. A zsidó származásúként elkönyvelt férfiak közül sokan munkaszolgálati behívót kaptak, így a festőművészként ismert Jankay Tibor is. Ezekben az években (1944-ig) a laktanya a mezőtúri hadosztályhoz tartozó lövészezred állomáshelye volt. A haditermelésbe bevont üzemek, a laktanya és mindenekelőtt a vasút miatt volt stratégiai jelentősége a városnak. A békéscsabai állomásról különvonatok szállították a mezőgazdasági idénymunkásokat, köztük helyi lakosokat is Németországba 1937 és 1941 között. Ezt követően itthon is találtak munkát a katonai szolgálatra behívott férfiak pótlása miatt, illetve sokan közülük is a frontra kerültek.

Dr. Szenográdi Péter

Leventék szemléje a 101-es emlékmű előtt

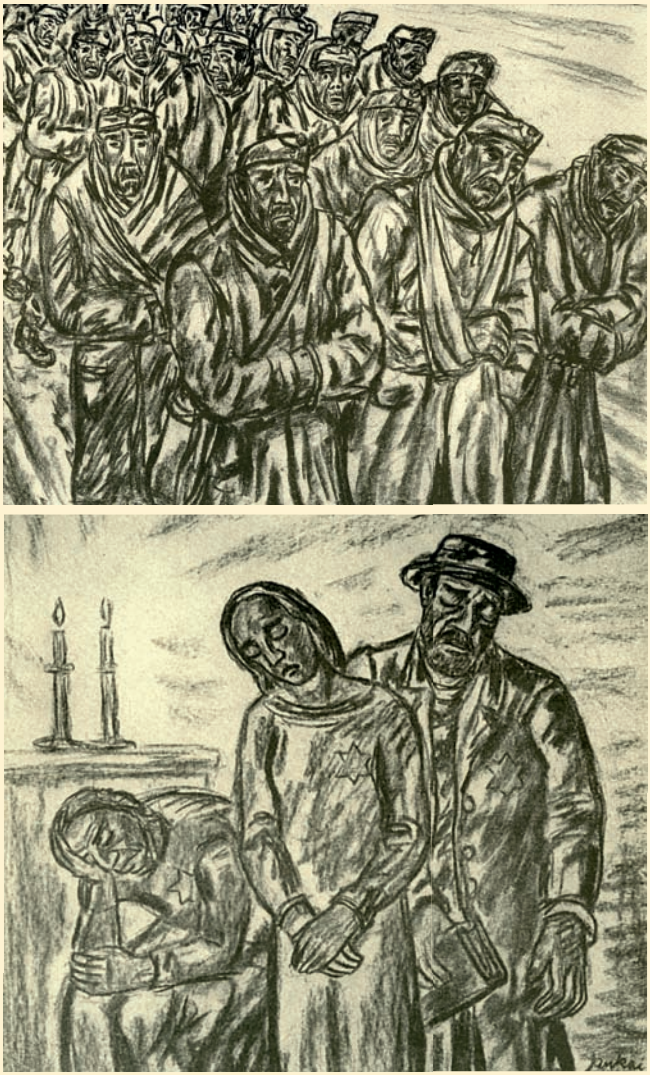
V.
A második világháborútól a rendszerváltásig

A második világháború áldozatai

1944. március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot, ami megpecsételte a zsidónak tekintett emberek sorsát is. Békéscsabán is a kijelölt házakba telepítették őket, majd júniusban a vasút közelében lévő Dohánybeváltó telepre zsúfolták össze a később deportált lakosokat.

Összesen mintegy háromezer személyt hurcoltak el Békéscsabáról, köztük 2200 helybeli lakost. Az első transzport Ausztriába indult, a többieket Auschwitzba szállították. A Tevan család több tagja is életét vesztette. Az elhurcoltak közül a háborút követően csak 182 fő tért haza. A túlélők között volt Jankay Tibor felesége is. A festőművészt a nagyváradi gettóból tuszkolták fel egy halálvonatra, de sikerült megszöknie. Hónapokkal korábban, 1944. augusztus 23-án Románia átállt a szövetségesek oldalára, így a front már szeptemberben elérte Békés megyét, illetve rajtunk keresztül az ország mai területét. A katonai szempontból felértékelődött csabai pályaudvar célponttá vált. Az 1944. szeptember 21-i amerikai bombázásnak 96 áldozata volt. Több besorozott katona is életét vesztette, de a fronton és a hadifogolytáborokban elhunytak pontos száma nem ismert. A bevonuló szovjet csapatok több német nevű csabai lakost hurcoltak el, közülük sem tudott mindenki hazajutni. Az áldozatok előtt tiszteleg a Szabadság téren elhelyezett emlékmű, mögötte a német lágerekben, a fronton és a bombázások során elhunyt csabaiak nevei olvashatók.

Dr. Szenográdi Péter

Rajzok Jankay Tibor 1947-es *Mártírok* című albumából

Stratégiai célpont

Békéscsaba számára 1944 őszén átokká vált az addig joggal áldásnak tekintett vasút. A hadiszállítások miatt, különösen a román átállást követő katonai helyzetben stratégiai célponttá vált a vasútállomás. Ennek bombázására szeptember 21-én került sor. Az akkor már régóta szövetségesek kezén lévő Dél-Olaszországból induló bombázócsoportok Szarvas után kettéváltak, egy részük a debreceni állomás felé folytatta az útját. A Békéscsabát ért támadás 10 óra 30 perckor kezdődött, több mint hatszáz bomba találta el a pályaudvart és környékét. Az amerikai légicsapás során az állomás összes épülete megsérült, megsemmisült a víztorony és a mozdonyforgató és számos vagon is, továbbá használhatatlanná váltak a vágányok. Még nagyobb lehetett volna a pusztítás, ha találat éri az aknákat tartalmazó vagonokat, de szerencsére nem így történt. Súlyosan megrongálódott vagy tönkrement hetven épület, más megközelítésben száz lakás vált rommá. Megsemmisült a Kakas Szálló és Erzsébethely 1930-ban átadott katolikus temploma is. A szálló helyén ma park található, a templomot pedig csak 1992-ben építették újjá.

A csabai tűzoltóparancsnok 1944. évi jelentése hetvenkilec halottról szólt, később már kilencvenhat áldozatot említenek a források. November 1-jén a már szovjet ellenőrzés alatt lévő város állomását újabb, de már német légitámadás érte, ami a korábbi bombázásnál kisebb károkat okozott.

Dr. Szenográdi Péter

Légitámadások jelölése egy 1943-as térképen

A szovjet hadsereg bevonulása

A keleti front közeledtét felgyorsította Románia 1944. augusztus 23-i átállása. Szeptemberben megkezdődött hazánk mai területének „felszabadítása", éppen Békés megyében. A város vezetői elmenekültek. Október 6-án indult meg egy nagyobb támadás, melynek során a szovjet előőrsök a Lencsési úton át érkeztek a városba, melyet ellenállás nélkül vettek ellenőrzésük alá. Két nappal később megalakult a Magyar Kommunista Párt helyi csoportja is. Megszervezték a közbiztonságért felelős Népőrség felállítását, létrejött az Ideiglenes Városi Tanács is. Ennek vezetője egy kommunista lett, bár a hatalomátvétel moszkvai forgatókönyvének megfelelően más pártok képviselői, sőt a város korábbi tisztviselői is bekerülhettek a tanácsba. Az október 11-én kiadott *Alföldi Népújság*ot is a később miniszteri feladatokat ellátó kisgazda, Gyöngyösi János szerkesztette. Ez az újság volt a szovjet fennhatóság alá kerülő területeken megjelenő első sajtó. Minden fontos kérdésben egyeztetni kellett a győztes erőkkel, akiket az első dokumentumok még „orosz parancsnokságként" említenek, majd fokozatosan terjedt el a „szovjet" és a „felszabadulás" kifejezés.

1945 márciusának elején egy új, de hasonló összetételű testület vette át a város irányítását. A szovjetek huszonkét német nevű lakost hurcoltak el a városból kényszermunkára. Márciusban rendelte el az Ideiglenes Nemzeti Kormány a földreformot, melynek során a város határában is megszűnt a nagybirtok.

Dr. Szenográdi Péter

Békésvármegye orosz katonai parancsnokától.

PARANCS!

I. Békésvármegyei szemleutam alkalmával azt észleltem, hogy a vármegye közigazgatási vezetői (polgármesterek, főszolgabirák, községi vezető tisztviselők) nem forditanak kellő gondot a köztisztaságra.

Az úttestek valamint azok környéke tisztátalanok, ott állati hullák és egyéb fertőzést terjesztő anyagok eltakaritatlanul hevernek. Az utak, járdák, valamint közterek sok helyen trágyával és romló anyagokkal vannak szennyezve, sőt helyenként eltakaritatlan épületromok is vannak.

A tavasz közeledtével beálló felmelegedés folytán ezek az altakaritatlan hullák és romlás állapotában lévő anyagok járványos fertőző betegségeknek lesznek okozói. Ezért elrendelem, hogy az egész vármegye területén mindenütt a legsürgősebben közerő kirendelésével a közegészséget veszélyeztető

hullák és romlandó anyagok legsürgősebben eltakaríttassanak!

Vonatkozik ez az utakra, terekre, hidakra, valamint árkokra és csatornákra is.

II. Az utak, valamint azok mentén használatlanul heverő tönkrement és a közforgalmat akadályozó tárgyak (tankok, ágyuk, járművek stb.) eltakaritásáról legsürgősebben gondoskodni kell.

III. Közerő kirendelésével az állati hullákat, belsőrészeket és egyéb fertőzést terjesztő anyagokat sürgősen el kell ásni, illetve eltakaritani úgy, hogy azok semmiféle fertőzés, vagy betegség terjesztői ne lehessenek.

IV. A vármegye minden városában és községében a közegészségügy fontos érdekében

mintaszerü tisztaságot és rendet kell teremteni.

Figyelmeztetem a hatóságok vezetőit, hogy jelen rendelkezéseim végrehajtásáért mindenütt a helyi hatóság vezetőtisztviselőjét saját személyében teszem felelőssé.

Rendeletemben foglalt intézkedésekről és azok megtörténtéről a vármegye Alispánjához 1945. év március hó 20-ig jelentés teendő. Utasitom végül a hatóságokat arra, hogy közigazgatási területükön a közegészségügy érdekében állandóan a legnagyobb rendről és tisztaságról gondoskodás történjék.

Gyula, 1945. március hó 12-én.

Békésvármegye orosz katonai parancsnoksága:

HARCHOV s. k.
vezérkari százados.

Békés megye szovjet katonai parancsnokságának felhívása

A magyar-csehszlovák lakosságcsere

Békéscsaba történetének egyik legfájóbb momentuma az 1946. február 27-én megkötött csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény és annak következménye volt. Nem találunk olyan családot Békéscsabán, amelyet valamilyen módon ne érintett volna a lakosságcsere. Családi tragédiák, rokoni perpatvarok, családok szétszakadása, be nem gyógyuló lelki sebek okozója volt a politikai döntés, melynek legnagyobb vesztese, elszenvedője a szlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákság volt.

Az 1946 februárjában Budapesten aláírt egyezmény lényege az volt, hogy a két ország áttelepítés révén kívánta rendezni a második világháború után (a magyarok helyzetét Csehszlovákiában és a szlovákok helyzetét Magyarországon) felmerülő kisebbségi kérdést. Tekintettel arra, hogy Magyarország a vesztesek oldalán, míg Csehszlovákia a szövetségesek oldalán fejezte be a második világháborút, Magyarország rosszabb tárgyalási pozícióban volt az egyezmény aláírásának időszakában, és az aláírás után is. Csehszlovákiában mintegy hatszázezer magyar élt, közülük a tervek szerint kettőszázezer magyart kívántak kitelepíteni, akik helyére a paritás (egyenlőség) alapján magyarországi szlovákokat telepítettek volna be. A békéscsabai kötődésű Gyöngyösi János külügyminiszter, (aki a csehországi Rokycában született, majd kisgyermekként került nagybátyjához Békéscsabára), a Párizsi Békekonferencián, 1945 augusztusában hevesen tiltakozott a két ország közötti egyezmény ratifikálása ellen.

„A magyar kormány e sajnálatos intézkedések ellenére mindent elkövetett a magyar-csehszlovák viszony megjavítására. Ennek a célnak érdekében a magyar kormány,

A lakosságcserére buzdító plakát

saját meggyőződésével ellentétben, a nagyhatalmak által is ajánlott közvetlen magyar-csehszlovák tárgyalások során olyan lakosságcsere-egyezményt kötött, amelynek értelmében a Magyarországon lakó szlovákok és csehek önként jelentkezhetnek Csehszlovákiába való átköltözésre, a csehszlovák kormánynak viszont joga van az önként jelentkező szlovákok és csehek számának megfelelő magyart kényszerrel Csehszlovákiából Magyarországra áttelepíteni. Ezen egyezmény értelmében a magyar kormány megengedte, hogy Magyarországon hat héten keresztül külön csehszlovák bizottság, csehszlovák katonai kísérettel, rábeszélő tevékenységet fejthessen ki, és a szlovákokat önkéntes jelentkezésre ösztönözze. Ennek értelmében 700 csehszlovák kiküldött a propaganda minden eszközével működött magyar területen, és szabadon használhatta a magyar rádiót, nem is beszélve saját sajtótermékeiről és falragaszairól. Mindezeken kívül nyilvános összejöveteleket, színházi és mozielőadásokat tartottak. Ilyen példátlanul álló propagandatevékenység után lakosságcserére jelentkeztek a magyarországi szlovákok."

A lakosságcsere következménye: százezer magyart telepítettek ki erőszakosan Csehszlovákiából, hetvenezer szlovák önként távozott Magyarországról, közülük mintegy kilencezer fő Békéscsabáról. A népcsere tragikus következményei a mai napig élnek, mind a magyarországi szlovákságban, mind pedig a szlovákiai magyarságban.

Ando György

A lakosságcserére buzdító plakát

Volt, aki nem akart kitelepülni

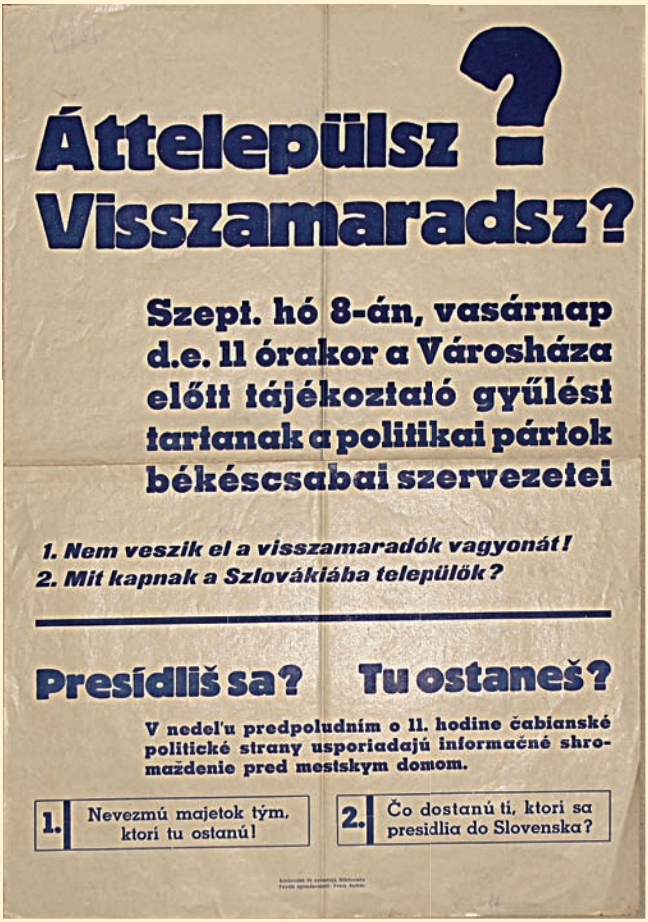
A lakosságcsere tragikus eseményként sújtotta Békéscsabát, azonban derűs momentumai is lehettek. Álljon itt e történet, amely csupán szájhagyomány útján maradt fenn.

„Bátya (öreg) *Bohus Csaba felvégi részén lakott. A Kergát (*ahogy itt mondják Csabán) *mellett. Az áttelepítési szlovák biztosok, házról házra jártak meggyőzni a csabai szlovákokat, hogy településenek át Csehszlovákiába. Mindent beígértek nekik. Az elhagyott sváb birtokokat, lakásokat, házakat, jó fizetést, sőt még két kiló fehér cukrot is adtak annak, aki az ívet aláírta, hogy áttelepül. Nagy dolog volt ez a két kiló cukor a háború utáni, ebben a szegény országban, sőt még Csabán. Bátya Bohus az agitáció ellenére sem akarta aláírni az ívet, nem akart áttelepülni. Nem és nem! Végső kétségbeesésében a csehszlovák biztos megkérdezte:*

– Ugyan miért nem?

– Szin moj. Ja mán uzs szegyengyeszjat rokov a ja kazsdi gyen za kergát sza chogyin viszraty. Kegy ja sza preszídlin do Novích Zámkov, ako ja pojgyen otyjial sza viszraty kazsdi gyen?” (Fiam, én már hetven éves vagyok, minden nap a körgát után járok sz...ni, és ha én kitelepülök Érsekújvárra, akkor én minden nap hogyan jövök majd ide, a körgát mögé sz...ni?) És ezzel lezárta az agitációt.

Ando György

Felhívás a kitelepüléssel kapcsolatos gyűlésre

A Balassi Táncegyüttes

A Békéscsabai Balassi Táncegyüttes 1947-ben, a Békéscsabai Iparos Tanonciskola „Árpád" cserkészcsapatának regős rajaként indult útjára. Alapítója Gécs Jenő szabómester és cserkésztiszt volt. 1948-ban a cserkészszövetség betiltásával az együttes a „Balassa", majd a „Balassi" névre váltott. Első jelentős fellépésük 1949-ben, a Budapesten megrendezett Világifjúsági Találkozón volt, aminek köszönhetően később kijutottak az első külföldi előadásukra, amelyre a Bécsi Zeneakadémián került sor. A Néptáncosok Országos Bemutató Színpadán folyamatosan kiváló minősítést érdemelt ki, ezért megkapta a Martin Szövetség Örökösen Kiváló Együttes díját. Külföldi és belföldi fesztiválokon számos koreográfusi, alkotói, együttesi nívódíjat nyert. Több táncos „Örökös Aranysarkantyús" illetve „Örökös Aranygyöngyös" táncos címmel rendelkezik.

A táncegyüttes első művészeti vezetője és koreográfusa, annak egyik alapító tagja Born Miklós volt (1948–1991). Tisztségét Mlinár Pál vette át, aki 1964-től már a táncegyüttes táncosa volt. 2013-tól fia, ifj. Mlinár Pál került az együttes élére.

A táncegyüttes feladatának tekinti a magyar nyelvterület táncos szokásainak felkutatását, elsajátítását és színpadi formában való továbbadását. Koreográfiáikat mindig az adott tájegységnek megfelelő népviseletben adják elő, hagyományos parasztzenét játszó zenekar kíséretében. Az együttes célja a fiatalabb generációk néptáncra való nevelése. Utánpótlását a Hétpróbás Néptánciskola biztosítja.

Salamon Edina

A Balassi Táncegyüttes 1950-ben, középen Gécs Jenő, az együttes vezetője

A megalakulásának 70. évfordulóját 2017-ben ünneplő Balassi Táncegyüttes jelenlegi táncosai

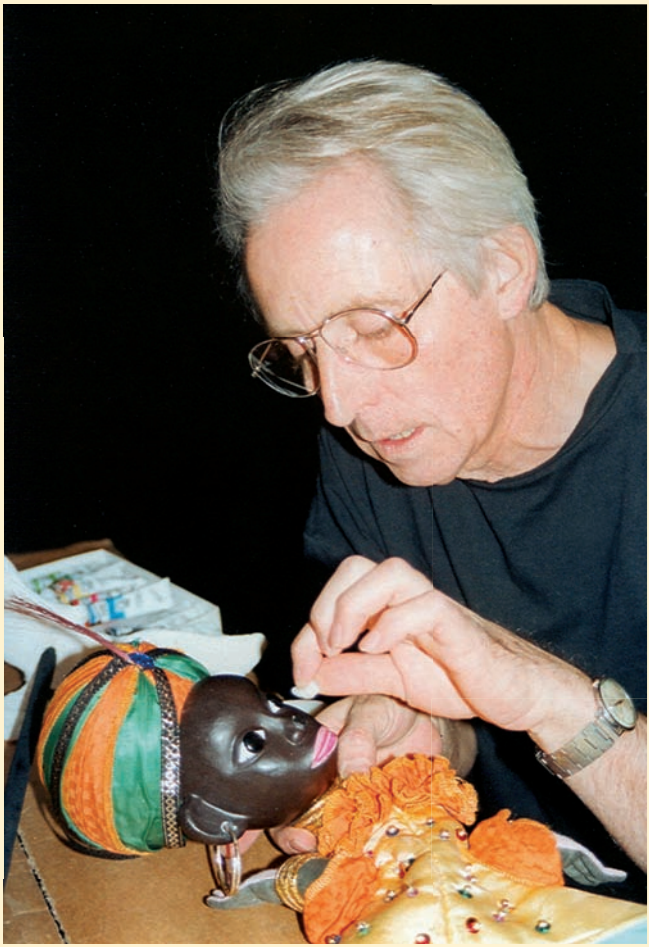
A Napsugár Bábszínház regényes története és a Lenkefiek

A Napsugár Bábszínház históriája 1949-re nyúlik vissza, amikor Gellért Erzsébet vezetésével szeptember 9-én megalakult a Mesevilág Bábegyüttes. Egymást gyakran követő játszóhely- és fenntartóváltások után 1961-ben Lenkefi Konrád (Békéscsaba, 1936. november 18 – Békéscsaba, 1995. április 25.) lett, immár a Békéscsabai Napsugár Bábegyüttes vezetője. A bábtervező, bábkészítő iparművész és bábművészeti szakíró a művészi bábjáték felé irányította színházát. Az ország jelentős bábművész társulatai közé az 1966-os *Cantata profana* című előadással léptek.

Az újabbnál újabb előadások létrehozása mellett szakmai kísérőrendezvények megvalósításán is fáradt; 1962-ben megrendezték a Békéscsabai Bábjátékos Tájkonferenciát, 1965-ben pedig az I. Békéscsabai Bábjátékos Napokat. A Békéscsabai Nemzetközi Bábfesztivál ma is nemzetközi hírű, izgalmas, érdekes fesztiválként működik.

Lenkefi Konrád halála után fia, Lenkefi Zoltán báb- és díszlettervező vette át a stafétát, a Napsugár Bábegyüttes professzionalizálásának feladatát vállalva magára. A Napsugár Bábszínház igazgatójaként változatlanul végez tervezői munkát is; a nevéhez több bábszínházi, illetve színházi előadás bábjainak, díszleteinek létrejötte kötődik. Amellett, hogy szcenikusként minden előadás megszületését figyelemmel kíséri, kezében tartja a Bábfesztivál és kiegészítő programjainak megszervezését is. Munkájában felesége, Lenkefi Deák Réka [Deák Dalma Réka] a bábszínház díszlet- és jelmeztervezőjeként segíti.

Gyarmati Gabriella

Lenkefi Konrád szobrászi igénnyel formálta meg előadásainak bábfiguráit, gondosan ügyelve a megfelelő mozgáskészségre

A megye székhelye

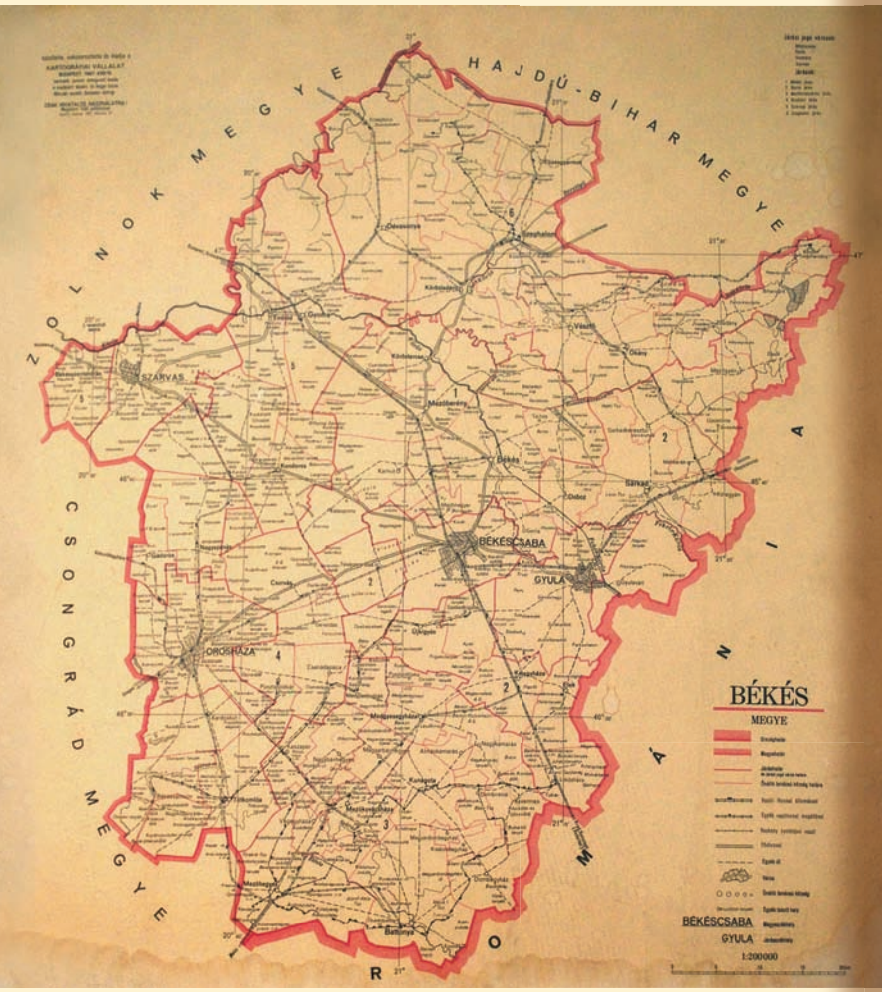
Békés megye mai területe nem egyezik meg a száz évvel ezelőtti Békés vármegyével, de azóta a megye székhelyében is történt változás.

A második világháború után Magyarország elveszítette a bécsi döntésekkel hozzácsatolt területeket, illetve a korábbi vármegyék neve és felosztása is mielőbbi változást sürgetett. Az országot irányító Minisztertanács feltett szándéka volt a közigazgatás jobb területi megszervezése, és a változások természetesen Békés megyét is érintették.

Békés megye Öcsöd község kivételével területileg jelentősen gyarapodott, az egykori Csanád megye battonyai és mezőkovácsházi járásait csatolták hozzá, Bihar megyéből a cséffa-nagyszalontai járáshoz tartozó községeket (Sarkad, Kötegyán, Geszt, Zsadány), valamint Dévaványát Jász-Nagykun-Szolnok megyéből.

Az 1949-es minisztertanácsi rendelet (4343/1949. M.T. sz. rendelet) értelmében megváltozott Békés megye székhelye is, 1950-től már Békéscsaba tölti be ezt a szerepet. Mindez jelentős változást indított a megye életében, de egyúttal komoly problémát jelentett a megyei hivatalok elhelyezése, mivel nem állt rendelkezésre kellő számú épület. Emiatt néhány osztály még a régi székhelyen kezdte meg a működését. Vannak intézmények, amelyek néhány évtizedig az eredeti helyszínen maradtak, sőt olyanok is, amelyek még napjainkban is Gyulán működnek.

Szakál Veronika

Békés megye jelenlegi területi viszonyait tükröző térkép

A megye kulturális központja

Békéscsaba az 1949. évi minisztertanácsi rendelet alapján 1950-től megyeszékhely lett. A sokak számára joggal rosszemlékűnek tartott ötvenes évek időszaka több területen fejlődést is eredményezett a város életében.

1950-ben került állami kézbe a Városi Múzeum (Munkácsy Mihály Múzeum), illetve az egyházi és városi iskolák esetében már korábban megtörtént a fenntartóváltás. 1952-ben jött létre a Megyei Könyvtár, ami Lipták Pál vezetésével az ország első szabadpolcos kölcsönzést biztosító közgyűjteménye lett. Ugyanabban az évben vette át a Postás Szakszervezet a ma Napsugár Bábszínháznak nevezett együttest, ami a feltételek javulását eredményezte, megjelentek az első férfi bábosok is, köztük Lenkefi Konrád. A következő évben, egy korábbi sikert megismételve jutott el az országos gáláig a Ballasi Táncegyüttes, Born Miklós koreográfiájával. 1954-ben jött létre a Békés Megyei Jókai Színház. Az általános iskolások száma az évtized közepére meghaladta az 5800 főt, fokozatosan nőtt a középiskolások létszáma is (az évtized végére megközelítette az 1800 főt).

A középiskolák sorában kiemelkedett a korábban Rudolf Főgimnáziumnak nevezett intézmény, melyet még 1948-ban államosítottak. Az 1994-ben új épületbe került iskola többször módosított nevében az 1950/51-es tanév óta évtizedeken át feltűnt a Rózsa Ferenc név. Az Evangélikus Egyház az 1994-ben visszakapott épületben újra saját fenntartású iskolát szervezett.

Dr. Szenográdi Péter

Korabeli képeslap Békéscsaba nevezetességeivel

A „legcsabaibb" csabai festő-tanár iskolája – Mokos József

Mokos József adta a legtöbb professzionális képzőművészt Békéscsabának a 20. század második felében, és ha az idősebb generációt nézzük, napjainkban is. Mokos Békéscsabán született, a pesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, majd hazajött, és itthon a művészet pedagógiai oldalát képviselte. Természetesen kiállított is, részt vett művésztelepeken, de fő hivatásának a vizuális művészetek oktatását tekintette. A békéscsabai Képzőművészeti Körnek 1951-től volt oktatója, később vezetője. 1972-ben bekövetkezett haláláig tanítványai közül több mint nyolcvan fő került be művészeti felsőoktatási intézménybe vagy választotta a művészet valamely területét szakmájául. A Mokos iskola névsorát ismerve megállapítható, hogy Csabán a korszak kvázi minden, művészettel foglalkozó alkotója nála tanult. Talán ennek tudható be, hogy városunk művészetét napjainkban (nem kizárólagosan, de) valamiféle egységes, konstruktív alapú stílus jellemzi, melyet nem Mokos József, a festő-tanár adott át, hisz ő maga késő impresszionista jegyekkel bírt, ám korszerű szemlélete tanítványai munkáiban tükröződik vissza.

A nagy öregek, akik az 50-es években nála indultak – a teljesség igénye nélkül – a következők: Balázs Irén, Bohus Zoltán iparművészek, Ezüst György, Fajó János, Gaburek Károly, Lukoviczky Endre, Molnár Antal, Orvos András, Petrovszki Pál és Vágréti János festőművészek. A 60–70-es évek elejének generációja: Bereznai Péter, Gubis Mihály, Lonovics László, Mengyán András és Várkonyi János festőművészek.

Ván Hajnalka

Mokos József önarcképe

Kossuth-díjasok Békéscsabán

Mi is az a Kossuth-díj? A legmagasabb magyar állami kitüntetés, amelyet a magyar kultúra művelésének és ápolásának elismeréséért adományozhat a köztársasági elnök a miniszterelnök előterjesztése alapján. E díjat március 15-én adják át, magas pénzjutalom kíséretében.

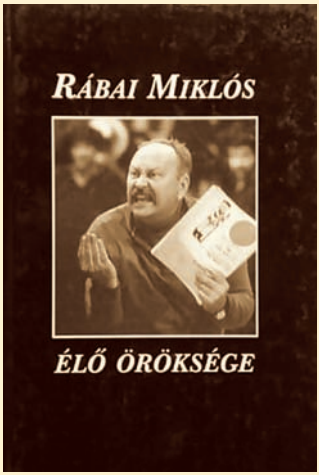
Békéscsaba több szülötte is kiérdemelte ezt az országgyűlés által 1948-ban – 1848. március 15-e centenáriuma alkalmából – alapított kitüntetést.

Rábai Miklós 1952-ben kapta meg, aki eredetileg vegytan és természetrajz szakos középiskolai tanár volt, de szívügyeként kezelte a magyar néptánc életben tartását is. Az Állami Népi Együttes művészeti vezetőjeként megálmodott Ecseri lakodalmas néptánc koreográfiája bejárta a világot.

Sík Ferenc magyar-történelem-francia szakos tanárként végzett, de a Magyar Állami Népi Együttes alapítója és szólótáncosa is volt. 1973–1994-ig a Gyulai Várszínház művészeti vezetője volt, 1982 és 1995 között a Nemzeti Színház rendezőjeként is dolgozott. Kossuth-díját 1994-ben nyerte el.

A harmadik Kossuth-díjas csabai, aki a könyvtárosok között egyedüliként nyerte el e rangot, Lipták Pál volt. Díját 1954-ben, a Békés megyei könyvtárak munkájának hathatós fejlesztéséért érdemelte ki. Munkásságát a körzeti könyvtár igazgatójaként kezdte, majd a Békés Megyei Könyvtár igazgatójaként folytatta. Szenvedélye volt a festés, amit nyugdíjba vonulása után is gyakorolt, s aktív résztvevője maradt a helyi képzőművészeti kiállításoknak is.

Salamon Edina

Rábai Miklós fényképe a róla szóló könyv borítóján

Sík Ferenc

Lipták Pál

Békéscsaba legendás könyvtárosa

Könyvtárigazgató, műgyűjtő, festőművész, könyvkiadó. Lipták Pál személyében városunk egy olyan kivételes egyéniséget tudhatott magáénak, akit e szakmák bármelyike örömmel vallott sajátjának. Tevékenységének jelentős szeletét azonban a könyvtárosság területén véghezvitt kiemelkedő munkássága jelentette. A könyvek iránti szenvedélye közismert volt, így mikor az Országos Könyvtári Központ 1949-ben Békéscsabán körzeti könyvtárat alapított, ő kapta meg az irányítás feladatát. Innentől kezdve kemény munkájának és fejlesztéseinek révén neve hamar fogalommá vált a szakmában. 1952-ben a körzeti könyvtár átalakult az ország első megyei könyvtárává, melynek igazgatójaként töretlenül fáradozott a megye területén lévő könyvtárak gondozásáért, munkájuk eredményes fejlesztéséért. Erőfeszítései nem maradtak elismerés nélkül. Két évvel később az első és egyetlen könyvtárossá vált, aki Kossuth-díjban részesült. Azonban itt nem állt meg a könyvtárügyért folytatott harca. 1958-ban itt vezette be az országban először a szabadpolcos kölcsönzés gyakorlatát, amely a lopásokkal kapcsolatos aggályok ellenére kitűnően bevált. További újításai olyan eredményeket hoztak, mint az 1964-es első zenei könyvtári részleg kialakítása, az első gyermekkönyvtári részleg, az első különgyűjtemények bevezetése, illetve az 1970 és 1985 között megvalósuló falusi könyvtárépítési, -felújítási program. Pályafutására a Békés Megyei Könyvtár új épületének 1985-ben történt megnyitása tette fel a koronát, melynek avatásán már nyugdíjasként vett részt.

Dobókői Krisztina

Könyvtári életképek a Békés Megyei Könyvtár gyűjteményéből származó fotókon

Az '56-os forradalomhoz vezető út

Az 1945. évi őszi választásokon erős szovjet támogatással a kommunista párt döntő pozícióba került. A sztálini diktatúrának célja a társadalom kiszolgáltatottságának elérése, melyet valamennyi gyár, üzlet, kereskedés államosításával ért el.

Az államosítások után 1948-tól a Rokka Békéscsabai Kötöttárugyárként, 1950-től a Hubertus Ruhagyárként, a Merkúr Pamutszövő Nemzeti Vállalatként működött tovább. Állami vállalat lett 1948-tól a Baromfifeldolgozó, az István malom, 1949-től a két téglagyár, Békéscsabai Téglagyár néven. Az 1949-ben államosított Tevan Nyomda alapozta meg a mai nyomdaipar hírnevét.

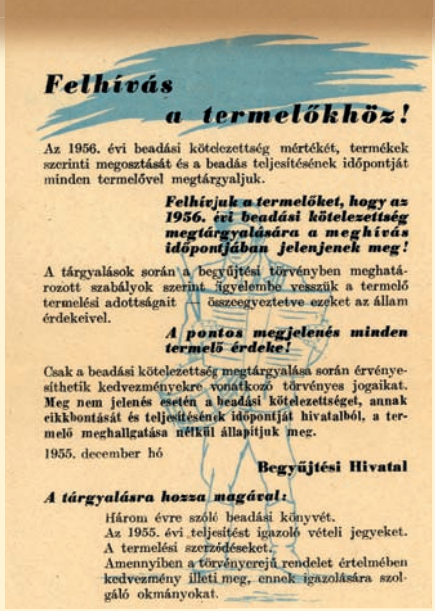
1948 júniusában a kommunista és szociáldemokrata párt kényszerű egyesülése után nyíltan elkezdődött a pártállami diktatúra kiépítése. Az egyházi iskolák államosítása Békéscsabán 29 evangélikus, 8 római katolikus, 2 izraelita és 16 városi tulajdonú iskolát érintett.

A következő lépés a parasztság tönkretétele volt, a beszolgáltatásokkal, az adóterhek növelésével. A karhatalom folyamatos fenyegetésével elérte, hogy a parasztok földjei önként vagy kényszerrel, de a tsz-ekbe kerüljenek. Békéscsabán a jaminai agrárproletárok alapították 1948. október 1-jén az első termelőszövetkezetet, Kossuth néven.

A városi tanács 1950. augusztus 15-én alakult meg a Városháza nagytermében. A tanácselnök, özv. Szegedi Albertné utasítására döntötték le és temették a földbe a mai Szabadság téren 1923-ban felállított 101-es gyalogezred emlékművet.

Forrainé Kovács Márta

Felhívás beadási kötelezettség megtárgyalására

Felhívás
a termelőkhöz!

Az 1956. évi beadási kötelezettség mértékét, termékek szerinti megosztását és a beadás teljesítésének időpontját minden termelővel megtárgyaljuk.

Felhívjuk a termelőket, hogy az 1956. évi beadási kötelezettség megtárgyalására a meghívás időpontjában jelenjenek meg!

A tárgyalások során a begyűjtési törvényben meghatározott szabályok szerint figyelembe vesszük a termelő termelési adottságait — összeegyeztetve ezeket az állam érdekeivel.

A pontos megjelenés minden termelő érdeke!

Csak a beadási kötelezettség megtárgyalása során érvényesíthetik kedvezményekre vonatkozó törvényes jogaikat. Meg nem jelenés esetén a beadási kötelezettséget, annak cikkbontását és teljesítésének időpontját hivatalból, a termelő meghallgatása nélkül állapítjuk meg.

1955. december hó

Begyűjtési Hivatal

A tárgyalásra hozza magával:

Három évre szóló beadási könyvét.
Az 1955. évi teljesítést igazoló vételi jegyeket.
A termelési szerződéseket.
Amennyiben a törvényerejű rendelet értelmében kedvezmény illeti meg, ennek igazolására szolgáló okmányokat.

Begyűjtési Minisztérium. Hd. 93.29.43.2. 140. sz. nyomtatvány.

Ezt a vágási engedélyt a községi vagy városi tanács végrehajtóbizottsága állítja ki.

Bakóvarsában község (város) tanácsának végrehajtóbizottsága.

Nyt. szám: 312/1 8 Sorszám: A 1,148.943

Magánháztartási sertésvágási engedély
egy sertés levágására

Csák István (név) (község, város)
Kossuth u. 7. (utca, házszám) alatti lakosnak engedélyt adok arra, hogy az 1954/1955. gazdasági évre 4 tagú háztartásának fogyasztása céljára egy sertést levágjon.

A sertésvágás napja: 195 4 évi dec hó 30 nap.

Nevezett a fenti gazdasági évben ezzel a vágási engedéllyel együtt 1 db sertés levágására kapott engedélyt.

Nevezett köteles a levágott sertés után 120 kg sertésbeadás helyett ..... kg, összesen 3 kg közfogyasztásra alkalmas, gondosan kezelt, idegen anyagoktól mentes, o'vasztott sertészsírt a vágástól számított 3 napon belül, a vágás helyén a községi zsírgyűjtőnek hatósági áron beadni.

Bese, 195 5 évi [illegible] hó 28 napján.

P. H.

Kiállítási díj: 1 forint.

aláírás.

Sertésvágási engedély, amely szemlélteti az időszakot jellemző korlátozásokat

Az 1956-os események és egyik kiemelkedő személyisége – Fekete Pál

Békéscsabán október 26-án az esti órákban fiatal és középkorú férfiak gyülekezni kezdtek a Szabadság tér északi oldalán, pontosan ott, ahol a 101-es emlékmű állt, melyet a diktatúra idején lerombol tak és a föld alá temették. A tüntetők összeállították 16 pontból álló *„Követeljük!”* című röpiratukat.

Október 27-én a kora esti órákban a szakszervezetek megyei székházában forradalmi tanácsot választottak. A városi, majd a megyei forradalmi tanács első számú vezetőjének Fekete Pált választották. Fekete Pál tanár szónoki tehetsége, munkabírása és politikai lényeglátó képessége elismerést vívott ki az emberekből Csabán.

Október 28-a nagy jelentősége, hogy elnémult a mindaddig egyeduralkodó pártsajtó, és megjelent a szabad sajtó helyi terméke, a *Kossuth Népe* első száma, majd november elsejétől a *Független Újság*. Október 31-én este nyolc órakor megszólalt a békéscsabai Szabadság Rádió.

A szabadság azonban nem tartott sokáig, november 4-én a szovjetek Békéscsabát is megtámadták. A laktanyát tűz alá vették, Fekete Pálnak élete kockáztatásával, a tankok előtt túszként vonulva sikerült elérnie, hogy a szovjetek tüzet szüntettek addig, amíg ellentámadás nem éri őket.

A főtéren leadott géppuskatűznek két halálos áldozata volt: Harmati Imre rendőr alhadnagy és Kovács Zoltán honvéd őrnagy, akik szolgálatteljesítés közben vesztették életüket.

A forradalom leverése után a megtorlás időszaka következett. A szegedi katonai bíróság hozta meg ítéletét Fekete Pál és társai ügyében, ahol Fekete Pált életfogytig tartó börtönre ítélték.

Forrainé Kovács Márta

Fekete Pál beszédet mond a Szent István téren 1989. október 23-án

A forradalom megtorlása és kivégzések Békéscsabán

Az ország egész területén december elejétől rendcsináló illetve megtorló alakulatok járőröztek, bevezették a statáriumot és a rögtönítélő bíráskodást. Sorra tartóztatták le a forradalom résztvevőit és az ellenállás szervezőit. Decemberben már halálos ítéleteket is hoztak. 1956 novemberétől 1959 végéig több mint 35 ezer ember ellen folyt eljárás.

Fekete Pál és társai ügyében, akik a békéscsabai forradalmi eseményeket irányították, a szegedi katonai bíróság 1957. december 11-én hozott ítéletet. Fekete Pált életfogytig tartó börtönre ítélték.

1956. december 17-én, Gyulán a karhatalmisták egy tüntetést brutálisan feloszlattak. Gyulaváriban híre ment, hogy a pufajkások oda is készülődnek. A hírek felzaklatták az embereket, a Gyuláról érkező Mány Erzsébet és Farkas Mihály csatlakozott a gyülekezőkhöz. A fiataloknak a határőrségen sikerült fegyvert szerezniük. A karhatalom elkerülte Várit, s az idősebbek rábeszélésére a fiatalok néhány óra múlva visszavitték a fegyvereket.

Másnap azonban a rendőrség az eljárást megindította. Hamarosan elkezdődtek a letartóztatások, s következett a kegyetlen statáriális eljárás. Sokakat vertek félholtra, így születtek meg a vallomások. A 20 éves Mány Erzsébet és a 26 éves Farkas Mihály perét a békéscsabai tanácsháza nagytermében tartották, tizennégy másik gyulavári fiataléval együtt.

A börtönre ítéltek 15 és 5 év közötti fogságot kaptak. Mány Erzsébetet és Farkas Mihályt halálra ítélték. A két fiatalt 1957. február 2-án végezték ki a Kazinczy utcai laktanyában.

Forrainé Kovács Márta

Farkas Mihály és Mány Erzsébet

Az Alföldi Tárlat

Hosszú és szövevényes a dél-alföldi képzőművészeti seregszemle története. 1957-ben indult Tiszántúli festőművészek vándorkiállítása névvel, Békéscsaba – Szeged – Debrecen – Nyíregyháza városaiba elvitt kollekcióval megálmodva, a vidéki művészek elzártságának elhárítása végett illetve lehetőséget adva a tapasztalatcserére. A kezdetben minden év tavaszán megrendezésre kerülő tárlat néhány esztendő múlva már a díjazással kísért Alföldi Képzőművészeti Kiállítás címet viselte, egyedüli helyszíneként a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum terei szolgáltak. 1964-től, a hetedik alkalomtól nevezték Alföldi Tárlatnak, és további érdekesség, hogy ebben az évben és még ezután két alkalommal Gyulán rendezték meg. A tizennegyedik esztendőben, 1971-ben a katalógus előszavában már megemlítik az egyedi karaktert, a rangot adó nevet és fogalommá minősült címadást, valamint tovább bővült a jutalmak száma. Fontos változás a tárlat történetében, hogy a huszadik alkalom, 1977 után már csak kétévente rendezték meg, mert vele párhuzamosan, a páros években elindult az Alkalmazott Grafikai Biennálé sorozata, melynek hatása az Alföldi Tárlatra beküldött művekben is érzékelhető volt. Az alföldi tematikák és sztereotípiák mellett megjelentek a technikailag és stilisztikailag is újszerű munkák. Utoljára, 2007-ben harmincötödjére hívták meg a művészeket a tárlatra, ám azóta is hiányzik a környék alkotóinak, ezért nincs kizárva, hogy a jövőben lesz még Alföldi Tárlat a Munkácsy Mihály Múzeumban.

Ván Hajnalka

Kiállítási katalógusok a tárlat történetéből

Egy húron a szimfonikusokkal – a Békés Megyei Szimfonikus Zenekar

Kulturális életünk meghatározó része az érzelmek egyetemes nyelvén hozzánk szóló zenei élmények átélése. Békéscsaba komolyzenei életét a szimfonikusok fület gyönyörködtető játéka képviseli, mely már évtizedek óta építi és formálja a közönség igényeit. A békéscsabai zenekört követően, 1925-től 10 éven át az Auróra szimfonikus zenekar, majd 1959-től a Sárhelyi Jenő irányításával megalakult Békéscsabai Szimfonikus Zenekar vállalta fel a zenekultúra értékeinek terjesztését. Az együttes által a megye legkiválóbb zenetanárai az ifjúság nevelése mellett, saját előadóművészi tehetségüket is bemutathatják nemcsak hazai, de számos sikeres külföldi fellépés alkalmával is. Az 1971-ben intézményesült együttes széleskörű repertoárjával és színvonalas műsoraival kivívta a szakma elismerését. Erről tanúskodik a nemzetközi hírű vendégművészek közreműködése, a kritikai elismerések sokasága és az olyan rangos díjak is, mint a 2008-ban elnyert Prima Díj. Ugyanezen év május 19-étől kezdve már Békés Megyei Szimfonikus Zenekar néven folytatták tevékenységüket, reflektálva az egész megyét lefedő működésükre. Mivel egyes települések anyagi keretei gyakran csak a kisebb apparátussal működő kamaraformációkra elegendőek, így a szimfonikus zenekaron belül kamarazenekar alakult, mely a zeneirodalmat egy egészen új oldaláról is képes bemutatni. 2011-től Békéscsaba város vált az egyesületi formában működő zenekar fő támogatójává, melynek karmestere jelenleg Gál Tamás, művészeti vezetője Uhrin Viktor.

Dobókői Krisztina

A zenekar koncertje (Fotó: Csabagyöngye Kulturális Központ)

Frissből fagyasztott

A második világháború után, elsősorban a Kádár-korszakban jelentős fejlődésnek indult az élelmiszeripar. A megyében az egyik kiemelkedő központ a csabai hűtőház volt, amely nem ismeretlen fogalom sok csabai számára.

A Békéscsabai Hűtőipari Vállalat létrehozásáról 1959-ben döntöttek, az üzem három év múlva már el is készült. A mélyhűtött áruk piacán egyre nagyobb szerep jutott Békéscsabának, és rövid idő alatt jó kapcsolatot épített ki a svéd Findus céggel, a Kner Nyomdának köszönhetően pedig egyedi csomagolásba kerültek a termékek. Az 1970-es években korszerű gépekkel dolgoztak, a lehető legrövidebb idő alatt tudták a friss zöldséget és gyümölcsöt lefagyasztani, ennek eredményeként, a csabai mirelit-borsó az egyik legjelentősebb exportcikké vált.

Az ország egykori legnagyobb hűtőházának tervezésekor fontos szempont volt a kapacitás növelése építészeti munka nélkül, ezért csak a berendezéseket kellett korszerűsíteni. A zöldség és a gyümölcs mellett, egyre inkább előtérbe került a tésztafélék, a félkész- és készételek gyártása is. Utóbbiak bevezetése azzal magyarázható, hogy így a hűtőházban elkerülték a holtszezont. A termelés során nem készültek áruk külön külföldre és belföldre, nem volt különbség köztük, ezáltal minden termék export minőségű volt. 1975 körül még több mint 9 ezer tonna árut szállítottak külföldre, azonban a rendszerváltást követően lassan, de biztosan leépült és megszűnt az egykor oly korszerű és hatalmas csabai hűtőház.

Szakál Veronika

A csabai hűtőház termékeit bemutató tabló és a hűtőház emblémájával ellátott reklámanyagok Szakál András gyűjteményéből

A földről a kamrapolcra – a Békéscsabai Konzervgyár

Békéscsabán a mai napig működik (igaz, már nem akkora kapacitással, mint az 1980-as években) az 1960-as években létrehozott Békéscsabai Konzervgyár. 1962-ben az élelmezésügyi miniszter a gyár alapításkor figyelembe vette, hogy ott hozzák létre, ahol a legkedvezőbbek a feltételek a nyersanyagok nagyüzemi termelésére, a szállítás ideje rövid, és ahol a szükséges munkaerő is rendelkezésre állt. Már ekkor zajlott a termelés az egyik üzemben, de ezzel párhuzamosan folytak a további üzemrészek építkezései, a gyártóegységek fejlesztése és a kereskedelmi kapcsolatok kiépítése.

A teljes átadásra 1966-ban került sor, de már ebben az évben a termelés meghaladta a 41 ezer tonnát. Legjelentősebb volt a több mint százféle konzervtermék előállítása, illetve szárított zöldségeket is gyártottak. Népszerű volt a különböző zöldségekből készült főzelékfélék, sűrítmények és savanyúságok gyártása. A gyár száraztészta készítményei kiemelkedő minőséget képviseltek, ezért termékeiken a Kiváló Áruk Fóruma címkét is használhatták.

A rendszerváltást követően egyre rosszabb gazdasági-pénzügyi helyzetbe került a vállalat, így lett a békéscsabai gyár 2003-ban a Bonduelle-csoport tagja. Azóta két fő termékre koncentrálnak, a zöldborsó- és csemegekukorica-konzervre, amelyeket a legjobb minőségben és a leghatékonyabban állítanak elő.

Szakál Veronika

A gyár épülete a Békés megyei Állami Építőipari Vállalat kiadványában

A monumentalitás nagymestere: Pátkai Ervin

A Franciaországban közismert, de Magyarországon csupán egy szűk szakmai réteg által jegyzett Pátkai Ervin (Békéscsaba, 1937. április 11 – Párizs, 1985. június 18.) szobrász, várostervező, költő és mecénás középiskolai tanulmányait Békéscsabán végezte. A Magyar Iparművészeti Főiskolán Borsos Miklós osztályába került, de az 1956-os események miatt el kellett hagynia hazáját. Akadémiai képzését Henri-Georges Adam tanítványaként a párizsi Ecole des Beaux Arts-on folytatta.

Pátkai Ervin három fiatal alkotóval együtt készítette a *Kozmosz* című nagyméretű, átjárható szoborművét, amely 1961-ben díjat nyert a 2. Párizsi Biennálén. Ezt a munkáját nagyszámú, speciális belső arányrendet követő, vasbetonból készült monumentális alkotás követte, amelyeket a szobrász köztérre szánt. A struktúrák kérdéskörét vizsgáló kisplasztikái bronzból, ólomból és különféle műanyagokból készültek.

A párizsi belváros tehermentesítésének céljával épülő Noisy-le Grand városnegyed kialakítása – művészeti vezetőként és az urbanisztikai koncepció kidolgozójaként – 1976-tól feladatok sorával látta el Pátkai Ervint, a Sorbonne-on betöltött tanári állását is feladta miatta. A fejlesztés alapkoncepciója a környezetalakítás és az urbanisztika területét érintette, magasművészeti mércével is mérhető eredmény létrehozásának feladatmeghatározásával. Várostervezői működése során, ahogyan szobrászi munkájában is, a téralakítás fontosságára koncentrált. Az építészeti forma és a plasztikai forma kapcsolatának vizsgálata során megtartotta e kettő szuverenitását.

Gyarmati Gabriella

Pátkai Ervin Assyban (Franciaország) készült vasbeton szoborműve a háborítatlan táj fölé magasodva ékelődik be a fennsíkot övező hegyvonulat képébe

Dedinszky Gyula vidám Csabájáról

Mi, csabaiak nem győzzük elégszer hangsúlyozni, hogy mennyire különleges városban élünk, természeti és épített öröksége tekintetében, de legfőképp az itt élő emberek miatt. Mindez igaz volt a múltban is, amikor olyan események történtek, melyeket nem lehet megkeresni egy könyvben vagy újságban. Békéscsabának azonban volt egy rendkívüli embere, Dedinszky Gyula, akinek köszönhetően megismerhetjük Csaba mosolygósabb múltját.

Dedinszky először 1923-ban került Csabára, itt érettségizett, később már evangélikus lelkésznek választották meg a második világháború alatt. Számos komoly egyházi tisztséget betöltött, azonban 1945 után ezeket fokozatosan elvették tőle, még a lelkészi állását is. Ez vezetett ahhoz, hogy elkezdett foglalkozni Békéscsaba múltjával. Alapos kutatásokat végzett, amelyek során megismerte a csabai tanyavilágot, a helyi szlovákság történetét, irodalmát, és megírta Csaba vidámabb életét is 1967-ben. Dedinszky Gyula fontosnak tartotta, hogy nem elég a múlt és a jelen problémáit és számadatait ismerni, hanem a teljes képhez hozzátartozik Csaba népének öröme, humora. Mulatságos és vidám anekdotákat, történeteket gyűjtött össze, melyekből megismerhető nemcsak a régi Csaba, hanem a közösségi, egyházi és iskolai élet; illetve a hétköznapokhoz, anyanyelvhez vagy más szórakozási formához kötődő történeteket is olvashatunk. A *Vidám Csaba* című kiadvány nem szórakoztatási célból íródott, hanem arra tanít, hogy megismerjük csabaiak múltját, életét, lelkét.

Szakál Veronika

Dedinszky Gyula és családja 1932-ben

A Békéscsabai Szlovák Tájház – statikus kiállítás és élő közösségi tér

Békéscsaba, Garay u. 21. Ebben a *podsztyenás* (fedett előtornácos) és darufás oldaltornácos házban működik 1972 óta a békéscsabai szlovák tájház, ahol mennyezetes ágy, faragott-festett bútorok (saroklóca, kelengyés láda, falitéka, tükör, fogas-tálas, stb.), jellegzetes szlovák szőttesek, népi cserépedények, családi képek, gazdasági és háztartási eszközök segítik a látogatót a csabai módos parasztok 19. századi életmódjának megismerésében.

A klasszicista stílusban 1865-ben épült háromosztatú, alföldi típusú lakóház berendezése nagyrészt a Munkácsy Mihály Múzeum anyaga, de helyben gyűjtött tárgyakat is bemutat. A szájhagyomány szerint a tisztaszobában található kelengyés láda virágmotívumait maga Munkácsy Mihály festette.

A tájház központja a konyha, amely a pitvarból és a szabadkéményes (nyílt füstelvezetős) konyhából áll. Az itt, kétoldalt lévő kemencenyílásokon keresztül fűtötték az utcára néző és a hátsó szoba kemencéjét. A kizárólag csak az ünnepek és a családi események alkalmával használt utcai tisztaszoba bútorainak sarkos elrendezése a hajdani archaikus berendezés emlékét idézi. A tényleges lakhelyül szolgáló hátsó szoba lakótér és munkatér volt egyszerre. A kemencepadka és a sut a gyermekek kedvelt tartózkodási- és alvóhelye volt. A lakóházhoz tartozó kamrák szolgálták a háztartáshoz nélkülözhetetlen, de ritkábban használt háztartási eszközök elhelyezését, ugyanakkor éléstárak is voltak.

Múlt és jelen találkozik itt. A tájház nem csupán egy statikus épület, hanem élő organizmusként kapcsolódik napjainkban is a helyi szlovákok kulturális életébe, hi-

A Békéscsabai Szlovák Tájház homlokzata és tisztaszobája

szen a hátsó részben található Áchim Terem számos hagyományőrző program, konferenciák, kiállítások és változatos szlovák kulturális programok helyszíne.

Martyin Emília

A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi gyűjteménye

Végigsétálva a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi kiállításain eltűnődhetünk, hogy kik vették a fáradságot, hogy összegyűjtsék, és a gyűjteményből megalkossák ezt a panorámát, mely lenyomata vidékünk növény- és állatvilágának.

A békéscsabai természettudomány történetének reneszánsza a kezdeti, 1900-as évek eleji, lelkes gyűjtési és adakozási lázat megszakító világháborúk után, 1973-tól indult, mikor is Réthy Zsigmond, belépve a múzeum kötelékébe eltökélte, hogy létrehozza a természettudományi osztályt. Ehhez komoly szaktudású természettudósokat keresett, és nekik köszönhetően 1980-tól megindult a gyűjtés elsősorban Békés megye természetvédelemre alkalmas területein.

A botanikai gyűjtemény, Kertész Éva botanikusnak köszönhetően, a semmiből növekedett több mint 8000 tételesre. Ennek része az úgynevezett *„régi gyűjtemény”* is, amely korai gyűjtők Békés megyei vonatkozású lapjait tartalmazza. Ez vegetáció történeti szempontból hasznos és pótolhatatlan.

Kiemelkedő jelentőségű a puhatestűek vázainak gyűjteménye, melyben dr. Kovács Gyula, dr. Domokos Tamás és Deli Tamás jóvoltából, ma már közel 22000 csiga és kagylótétel szerepel. A legértékesebb darabok az újonnan leírt csigafajok típuspéldányai, valamint a kárpáti anyag, amely az egyik legnagyobb kollekció a világon.

A ’90-es évek elején Zsilinszky Ádám ajándékozása révén a rovartani gyűjtemény is gyarapodott.

Így jött létre a mai, több tízezer tételes értékes gyűjtemény, amely elsősorban a Békés megyei flórát és faunát tükrözi.

Váncsa Klára

A gyűjtemények anyagával a *Pro Natura* című kiállításon, diorámákon keresztül ismerkedhettek a látogatók, közel húsz éven át

A 2007-ben megnyílt természettudományi kiállítás, a *Bíbickuckó* számos madárpreparátumot mutatott be az országos hírű gyűjteményből

Szlovák bázismúzeum

A békéscsabai múzeum néprajzi és történeti gyűjteményében az idők folyamán jelentős szlovák emlékanyag gyűlt össze. Békés megye magyar és más nemzetiségekhez köthető tárgyai mellett a mai napig a szlovák tárgyanyag a leginkább domináns a gyűjteményben; a tizenkétezer tárgyból álló néprajzi gyűjteményi anyag nyolcvan százalékát a szlovák műtárgyak teszik ki. A szlovák népi kultúra kiemelkedő darabjai között tartjuk számon a házbelsők faragottfestett bútorait, a gazdag textilanyagot, a jellegzetes szlovák viseleti darabokat, a fazekas munkákat, a múzeum fotótára pedig a hajdani szlovák népélet pillanatképeit őrzi.

Számos, a nemzetiségeket érintő történeti, néprajzi kiállítás valósult meg a múzeumban, melyekben nagy hangsúlyt kapott a szlovák etnikum. A város anyagi áldozatának köszönhetően 1972-ben új kiállító egységgel, a Szlovák Tájházzal bővült a Munkácsy Mihály Múzeum. A létesítmény egy múlt századi módos gazda házát mutatja be. Jelenleg a helyi nemzetiségi önkormányzat fenntartásában működik.

A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum, mint a Békés Megyei Múzeumi Szervezet központja, 1974-ben miniszterhelyettesi döntés alapján szlovák bázismúzeumi feladatokat kapott, amely országos szintű gyűjtő és kutató feladatokkal ruházta fel az intézményt.

A Munkácsy Mihály Múzeum ellátta a magyarországi szlovákság történeti és néprajzi kutatásának feladatát, és elvégezte a kutatási eredmények feldolgozását is. (Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az 1974-es döntés, mely bázismúzeumi jogosítvánnyal ruházta fel a Munkácsy Mihály Múzeumot, külön keretet e célra nem jelölt meg. A múzeum a feladatok végrehajtását önerőből, saját költségvetéséből oldotta meg.) A kultúra területén együttműködésre törek-

Csabai szlovákok bemutatása a múzeum *Azonosság, másság, sokszínűség* című kiállításában

A múzeum munkatársai által szerkesztett szlovák nyelvű tanulmánykötetek a könyvtárban

szik más intézményekkel, például a békéscsabai székhelyű Szlovák Kutatóintézettel, önkormányzatokkal, többek között Békéscsaba Megyei Jogú Város Szlovák Kisebbségi Önkormányzatával.

Az együttműködés gyümölcsöző példájaként említhetjük a Magyar Néprajzi Társaság kiadványaként évente megjelenő *Národopis Slovákov v Maďarsku* (Magyarországi szlovákok néprajza) című tanulmánykötet-sorozatot, amely a Szlovák Kutatóintézet és a Munkácsy Mihály Múzeum szlovák bázismúzeuma munkatársainak közreműködésével készül.

Ando György

Kis csabai skanzen – a Gabonamúzeum

A csabaiak csak „*Gabona*”-ként vagy Gabonamúzeumként ismerik, de hivatalos neve a Csabai Tanya- és Gabonatermesztés-történeti Kiállítóhely. A Gyulai úti múzeumi együttes létrehozásának gondolata 1974-re nyúlik vissza. Az elhatározást az indokolta, hogy a jó minőségű búza miatt Békés megye évszázadokon át fontos szerepet játszott a gabonatermesztésben és feldolgozásban.

A Gabonamúzeum létesítményei nem egyszerre, hanem egymást követően jöttek létre. A Gajdács tanya jellegzetesen alföldi, háromosztatú épülete eredeti helyén áll, 1824-ben épült, és az 1888. évi csabai árvíz után színnel, istállóval, hombárral és melléképületekkel bővült. A vert falazatú, döngölt agyag padozatú, szabadkéményes, nádtetős épület és annak berendezése a kisparaszti életformának állít emléket. Felújítására 2016-ban került sor pályázati forrásokból. A szín, a mezőgazdasági fejlődés következtében megjelent új gépek raktározására alkalmas építmény eredetije 1875-ben épült, és Vésztő település mágori határrészén Wenckheim Dénes uradalmán állt. A 19. század közepén épült szélmalom, mellyel 100 tanya gabonájának őrlését végezték 1953-ig, a Makó város határában volt Csókás pusztáról került át a Gabonamúzeum területére 1978-ban. A múzeum létrehozásában kiemelkedő szerepe volt Vasvári Mihálynak és Cs. Szabó Istvánnak. Itt látható Mladonyiczky Béla *A mag* című szoborkompozíciója és Emil Vitroel nagyváradi képzőművész *Bőség* című szimbolikus alkotása is.

Az idők folyamán a Gabonamúzeum több fenntartóváltáson ment keresztül. Jelenlegi gazdája, a Munkácsy Mihály Múzeum felvállalta a kiállítóhely területén lévő épületek és tárgyak ütemezés szerinti állagvédelmét, felújí-

A 2017-ben felújított Gajdács tanya a Csabai Tanya és Gabonatermesztés-történeti Kiállítóhelyen

Szélmalom és gémeskút a Gabonamúzeum területén

tását, valamint a kiállítóhely népszerűvé, „élővé" tételét múzeumpedagógiai foglalkozásokkal és kulturális programok helyszínre szervezésével.

Martyin Emília

A mindenkit „foglalkoztató" Szoborsétány

Az 1970-es évben megálmodott és 1972-re készre tervezett, az Élővíz-csatorna partján található Szoborsétány kilenc szobrát 1975-ben avatták fel, ám valójában a kollekciót tíz év alatt hívták életre. A gyalogutat színesítő természetes szoborfülkékbe helyezett portrészobrok közül az elsők, a megyeszékhely neves embereinek emléket állító szándék alapján készültek. Később kibővült a koncepció, mert a sétány második felében már az országosan elismert és elsősorban a művészetek területén jeleskedő személyiségeket sorakoztatta fel. A rangos, neves szobrászok által készített portré-, illetve mellszobrok igazi élménnyé teszik a csatornaparton andalgó, esetleg a fürdőbe vagy a múzeumba menő szemlélődők szabad perceit. Ugyanakkor komplikáció is adódott az építés évei és az azt követő időszakban. Zegzugossága okán a pihenni vágyóknak nemcsak örömére, hanem egyesek bosszúságára is szolgált a Szoborsétány, hiszen régebben kedvelt helye volt a bajkeverőknek.

Az 1971-ben elkészült szobrok alkotói és az ábrázolt személyek: Marton László: Áchim L. András; Kampf József: Lipták András; Kiss Kovács Gyula: Haan Lajos; Pátzay Pál: Gyóni Géza; Martsa István: Móricz Zsigmond. Az 1975-ös „második ütem" művei: Vilt Tibor: Munkácsy Mihály; Borsos Miklós: József Attila; Vígh Tamás: Bartók Béla és Schaár Erzsébet: Kodály Zoltán plasztikája. A sort a tizedik elem, Borsos Miklós egész alakos Múzsa szobra zárja, melyet tíz évvel a kezdés után, 1981-ben állítottak fel.

Ván Hajnalka

Réthy Zsigmond természettudós 1983-ban készült fotója a Szoborsétányról

Művészlakások a belváros tetején

1978 nyarán, az országban egyedüliként Békéscsaba városa és az akkori Művészeti Alap együtt gondolkodásaként városunk belvárosának szívében, az Andrássy út 2. szám alatti társasház harmadik-negyedik emeletén öt művészlakást adtak át. A lakást és a műtermet pályázat útján lehetett megkapni, és érdekes módon a lakás a város, a műterem az Alap tulajdonában volt. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán is hirdették a lehetőséget, mellyel szerencsére többen éltek is. Szereday Ilona grafikusművész és Tóth Ernő festő ily módon került Békéscsabára, beköltözve az elsők között a bohémtanyára. Velük egy időben érkezett Trombitás Tamás képzőművész és párja, Ignácz Anna festő, és a helyiek, Takács Győző akkor még főként grafikával, mára már inkább kerámiával foglalkozó alkotó, Gaburek Károly festő és Schéner Mihály képzőművész. A pályázat kiírása szerint négy lakást hosszú távra, egyet pedig három éves periódusokra lehetett igényelni. A beköltözők jellemzően fiatalok voltak, de az elvileg csak egy periódusra tervező Schéner Mihály – aki végül ugyanúgy hosszú távra maradt – rangidős lévén a társaság lelke lett, igazi színt adva a hétköznapoknak, amit még lakásának elhelyezkedése is elősegített, hiszen övé volt a hármas számú. A lépcsőházat sokszor teleszórta rajzaival, és lakása otthona volt a szemben lévő színház színészeinek is. A művészlakásokat a mai napig alkotó emberek lakják, örökölve egymástól, számon tartva, hogy a kezdeti lakók után kié melyik lett, inspirálva akár és folytatva a hagyományt.

Ván Hajnalka

Látogatás Takács Győző alkotónál, a műteremlakások egyik lakójánál 1982-ben

A fegyelmezett lírikus: Mladonyiczky Béla szobrászművész

A tanulmányait a Budapesti Művészeti Gimnáziumban kezdő Mladonyiczky Béla (Békésszentandrás, 1936. május 20 – Békéscsaba, 1995. október 17.) szobrász- és éremművész 1956 és 1961 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola szobrász szakának hallgatója volt. Mesterein kívül erőteljes hatást gyakorolt rá Borsos Miklós, akinek lírai hangvételű, olykor melankolikus művészete mindig példaértékű volt számára. A formák leegyszerűsítésének általa alkalmazott technikájával szintén Borsost kívánta követni.

Művészi attitűdjét a világhoz és az emberekhez való pozitív hozzáállás jellemezte; az élet hétköznapi epizódjainak alapigazsága és derűje ihlette meg. Köztéri művei mellett igen sok kisplasztikája és rendkívüli mennyiségű plakettje maradt fenn. A szobrászat hagyományos nyersanyagaival dolgozott, bronzzal, mészkővel, márvánnyal és fával. Műveihez gyakran készített gipsz előtanulmányokat.

Hosszú évekig a békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnáziumban tanított, mely intézmény jogutóda, az Andrássy Gyula Gimnázium és Kollégium állandó kiállítással emlékezik egykori rajz-, szakrajz és művészettörténet tanárára.

Első szakmai elismerését, a Munkácsy-plakettet a Munkácsy Múzeum XX. Alföldi Tárlatán érdemelte ki 1977-ben. 1984-ben Székely Bertalan-díjjal és a ravennai Nemzetközi Dante Kisplasztikai Biennále különdíjával, 1986-ban Békés Megye Művészeti Díjával, végül a halála előtti évben, 1994-ben a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjével ismerték el munkáját.

Gyarmati Gabriella

Mladonyiczky Béla leányának portréja az életmű lírai megközelítést tükröző plasztikája, Mladonyiczki Béla és Mladonyiczki Edit tulajdona

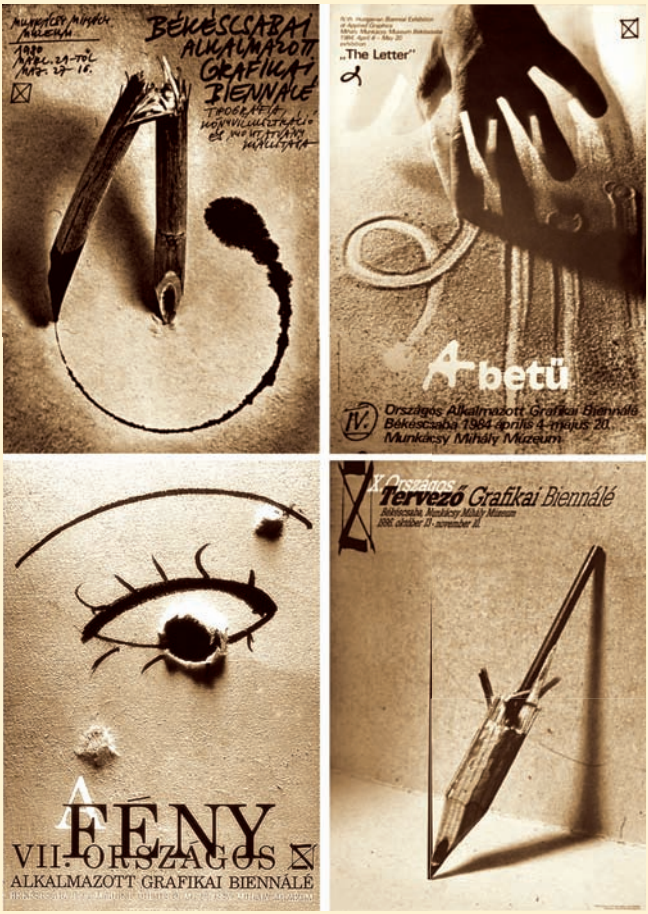
A magyar tervező grafika centruma: Békéscsaba

Az Országos Tervező Grafikai Biennále Békéscsaba nagy múltú vállalkozása, amely 1978-ban indult a Munkácsy Mihály Múzeumban. Ma is élő program. És a sikeresen megvalósított XX. jubileumi kiállítás után a következő bemutatóra készülve, a Biennáléval kapcsolatban a jövő idő használata – reményeink szerint – nem illúzió…

A Biennále a kezdetektől olyan szakmai fórumot jelent, amely periodikus rendben szolgál helyzetjelentéssel az alkotók és a közönség számára a tervező grafikus szakma törekvéseivel, lehetőségeivel kapcsolatban. A kiállítássorozat elindításának célja lehetett az is, hogy a hétköznapok emberének látóhatárán belül helyezze az alkalmazott grafika témáját. Hogy mindannyian lássuk az éppen aktuálisat, a mait, a kortárs művészetből a mindennapokkal átitatott legfrissebbet.

Joggal tehetjük fel a kérdést, miért éppen Békéscsaba lett a tervező grafika magyarországi központja? Kézenfekvő, ha Békés megye nagyhírű nyomdászati hagyományára utalunk, a nagy újítókra, a könyvkészítés forradalmáraira: Tevan Andor békéscsabai és Kner Izidor gyomai nyomdájára. Másodsorban azonban az 1976-tól 1989-ig Békéscsabán működő országos grafikai művésztelep munkájára hivatkozhatunk, amely először képgrafikai profillal működött, de az 1980-as évek elején az alkalmazott grafikai irányultság került előtérbe, többször konkrét feladatmeghatározással.

Gyarmati Gabriella

Az Országos Tervező Grafikai Biennále első évtizedben rendezett kiállításaihoz kapcsolódó plakátterveket Schmal Károly készítette

Az átalakuló főiskola

1986-ban a Debreceni Tanítóképző Főiskola kihelyezett tagozataként kezdődött a főiskolai képzés a megyeszékhelyen. 1990-ben önálló főiskola lett, majd két évvel később Körösi Csoma Sándor nevét vette fel az intézmény. 1998-ban egyesült a szarvasi óvóképzővel, ezután Körös Főiskola lett a neve. Az ezredfordulón csatlakozott a DATE és a GATE (a debreceni és gödöllői agráregyetemek) egy-egy főiskolai kara. A szarvasi, gyulai, mezőtúri és békéscsabai telephellyel is rendelkező intézmény Tessedik Sámuel Főiskolaként működött tovább.

2001 szeptemberében a tanítóképzés Békéscsabáról Szarvasra került. Csabán a gazdasági képzés maradt, melynek kezdetei 1994-ig nyúlnak vissza. 2007-ben új épületbe költözött a könyvtár, a következő évben pedig kibővült a kollégium. 2009 elején a főiskola Tessedik Sámuel Egyetemi Központ néven integrálódott a több egyetem és főiskola egyesülésével 2000-ben létrejött Szent István Egyetembe. 2017-ben a gyulai telephelyű Egészségtudományi Intézet egy másik főiskolához került, ezt követően az egyetem kilenc kara közül az egyik a részben Békéscsaba központtal rendelkező Agrár- és Gazdaságtudományi Kar, ezen belül az úgynevezett „Gazdasági Campus" helye a békéscsabai Bajza utca 33. A főiskola több szempontból is jól reprezentálta a térség múltját; egy időben volt nemzetiségi tanítóképzés is, illetve az oktatók és a hallgatók között mindig jelentős arányt képviseltek a határon túli magyarok.

Dr. Szenográdi Péter

A főiskola épülete

Meseházi csoda

Schéner Mihály képzőművész dédelgetett, tervezett és közben lelkesen intézett álma tíz év után 1988-ban nyílt meg Békéscsabán, a Békési úton, a népi építészeti együttesben otthonra lelő Meseház formájában. A programja szerint összművészeti nevelést nyújtó hely a gyermeklélek kibontására, megőrzésére hivatott. A tér varázslata a megálmodójában rejlik, a játszást és gyermekeket felmagasztaló, csodáló és őket őrző Schéner Mihály „garabonciás lelkű" alkotóban. A neoavantgárd szellemiségű művész úgy képzelte el a Meseház feladatát, hogy inspiratív környezetben, megismertetve a múltat, a helytörténetet, a művészeteket, jövőbemutatóan beavat az alkotás örömébe. Itt a Meseházban otthonra lelhet a színés bábjátszás, a mesemondás, a keramikusság, a szobrászat, a festészet, de a verselés, zenélés is, kinek-kinek kedve szerint.

Schéner Mihály vissza kívánta adni a gyermekeknek, amit tőlük, általuk kapott. A jól kigondolt tervnek köszönhetően a mézeskalácsprogram itt nem csak elméletben, de gyakorlatban is jelen tud lenni, hogy mindannyian gyermekké válva, ide ellátogatva, átéljük a mesét és *„betakaríthassuk a boldogságot"*. Ám közben nemcsak játék az, amit kapunk, hanem a népművészet és a korszak progresszív művészetének egy nagyon kifinomult ötvözete, melyet játszi könnyedséggel érthetünk és szerethetünk meg, akár egy életre elcsomagolva útravalóul a vándortarisznyánkba.

Ván Hajnalka

Emlékképek egy Mihály-napi Boldogságbetakarító ünnepről
(Fotó: Kádár Ferenc)

VI.
A rendszerváltástól napjainkig

A polgármester úr

Míg Békéscsaba életét kezdetben a bírók irányították, addig 1918-tól polgármesterek, de ez nem tartott sokáig. Ugyanis a tisztséget a második világháború után az 1950. évi tanácstörvény eltörölte, és tanácsok, illetve a tanácselnökök hajtották végre a város irányítására vonatkozó különböző utasításokat.

Az 1990-es helyi önkormányzatokról szóló törvény vezette be ismét a polgármesteri tisztséget. Feladatai közé tartozik az önkormányzat munkájának meghatározása; a hatáskörébe tartozó, államigazgatási ügyekben való döntés; a képviselő-testület hivatalának szervezeti tagozódására javaslatot tesz és kinevezi a hivatal dolgozóit. Békéscsaba utolsó tanácselnöke Mazán Mátyás volt, aki 1989–1990 fordulóján a többi párttal együttműködve irányította Békéscsabát, egészen az 1990-es választásokig.

A rendszerváltás után, Békéscsaba települési státusza is megváltozott, hiszen az 1990-es törvény tette lehetővé, hogy megyei jogú várossá váljanak azok a települések, ahol a lakosság száma meghaladja az 50 ezer főt. Ennek megfelelve, megyei jogú városként Békéscsabának is számos változással kellett megküzdenie, miközben megyei önkormányzati feladat- és hatásköröket is ellátott. 1990-ben Pap Jánost választották meg, aki tizenhat éven át volt Békéscsaba polgármestere.

Szakál Veronika

Pap János, aki négy cikluson keresztül volt Békéscsaba polgármestere

Csaba régi, új címere

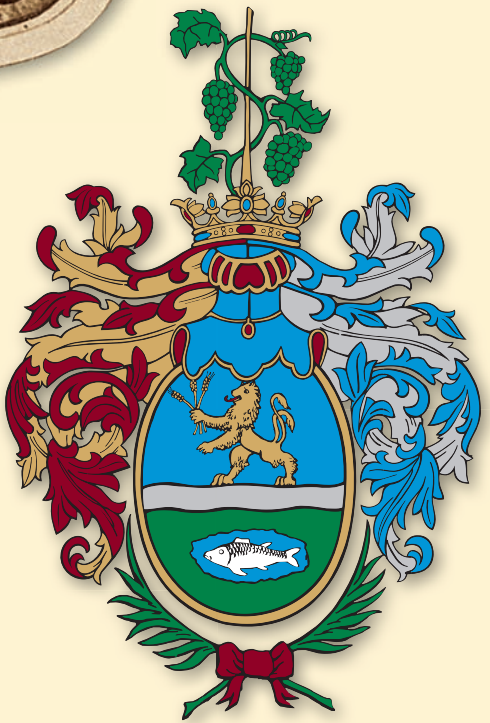
A hivatalos iratok szerint Csaba 1720-ban kapta meg pecsétjét. A község hivatalos pecsétje a későbbi címer mintájául is szolgált. A heraldikai leírás szerint: *„a pecsét közepén ovál címerpajzsban jobbról balra néző ágaskodó oroszlán, mely első lábaival három szál búzakalászt tart, alatta folyóvízben körülkerített hal. A pajzsot leeresztett rostélyú sisak és ezt szőlőfürtökkel terhelt szőlőtő koronázza. A címert félkoszorú övezi”.*

Városunk mai címere, amit 1990. május 30-tól használunk, annyiban módosult, hogy a keretes ovál pajzsot pajzsderékon ezüst hullámos pólya osztja ketté (ez a címer mesteralakja), és az oroszlán ebben a címerben kétfarkú. A címer sisaktakarót is kapott, amely bal oldalt égszínkékből világosszürkébe, míg jobb oldalt bíborból világosbarnába átmenő tónusú. A félkoszorú helyett pajzstartóként a pajzs mellett jobbról balra elhelyezett zöld pálmaág szerepel, amelyet bíborszínű, csokorra kötött széles szalag fog össze. A sisak leírása is pontosabbá vált, az acélkék pántos sisak nyak részén, kötélfonatú aranyláncon bíbor ékköves medál található, a sisakkorona ötlombú, fehér és égszínkék gyöngyökkel díszített. Ez a fajta sisakleírás már a hanyatló heraldika korára jellemző.

A címerek, pecsétek mindig igyekeztek hűen szimbolizálni településüket, így amikor Csaba megkapta pecsétjét, olyan címert szerkesztettek rá, amely városunkat akkor jellemezte. Így a három szál búzakalász, amelyet a megyét szimbolizáló oroszlán tart, egyértelműen a mezőgazdaságot, míg az úszó hal a hajdan a város határában folyó Fehér-Köröst jelképezi. Az akkor kiterjedt szőlőket a sisakon található szőlőtő szimbolizálja, bár ez egyébként is kedvelt és gyakori motívum volt a magyar heraldikában.

Kovács Gergely

Csaba első és
jelenlegi címere

Csalánleves rendel!

Békéscsaba progresszív művészeti életének rendkívül érdekes és figyelemreméltó eseményeként tartható számon a rendszerváltás utáni években megvalósult Csalánleves nevű rendezvény, mely a térség első intermediális, művészeti és életmód fesztiválja címmel büszkélkedhetett. Összetett élményben lehetett része az ide kilátogatóknak, mert a kiállítások és performanszok élvezete mellett igazi, bográcsban főtt csalánlevest is fogyaszthattak. Az első évben, 1991-ben egy napos, 1992-ben két napos, a következő évben pedig három napos rendezvénnyé bővült. A Békés megyei alkotók mellett a fővárosi Fiatal Képzőművészek Stúdiója tagjai valamint határon túli művészek is gazdagították a résztvevők névsorát, továbbá számos, a korszakot meghatározó zenekar is fellépett. Sajnos túl is nőtte magát a Csalánleves, hiszen egyre több művész, előadó és formáció vett részt a happeningen, így a nagy népszerűség miatt néhány évre „be is csukta kapuit" a pósteleki kastélyrom „falai" között virágzó találkozó. Ám, mivel kulturális vonalon emlékezetes és még inkább hiánypótló volt a csalánlevesi élmény, 2000-ben újraindult. Innentől kezdve az egyik korábbi főszervező, Baji Miklós Zoltán képzőművészhez kapcsolódó helyszín, a kisréti MASE tanya szolgált új otthonául, ahol aztán hét alkalmat élt meg. Végül, sokak kérésére 2006-ban még összehoztak egy utolsó, tizedik, záró eseményt Csalánleves instant címmel, de ekkor már fedett téren, konszolidáltabb módon bonyolódott le, lezárva sajnos egy nagy korszakot.

Ván Hajnalka

Az első Csalánleves fesztivál Baji Miklós Zoltán (BMZ) által készített plakátja

Garabonciásnak áll a világ

1992 óta minden ősszel tanúi lehetünk egy olyan frenetikus energiával és lelkesedéssel teli hétnek, mikor a békéscsabai középiskolások színe-javát mozgósító Garabonciás Napokra irányul a reflektorfény. Kezdetben még a rendezvény ötletgazdája, Fodor József sem sejtette, milyen elsöprő sikere lesz ennek a hiánypótló megfontolásból létrehozott vállalkozásnak. A rendszerváltást követően ugyanis híján voltunk az olyan ifjúsági szervezeteknek, melyek képesek lettek volna létrehozni egy országos szinten is kiemelkedő diákfesztivált.

A programsorozat már a kezdetektől alapvetően három részre tagolódott. Sport és művészeti versenyekre; különböző szórakoztató jellegű programokra, mint a happeningre vagy a diákhetet minden évben megnyitó fáklyás felvonulásra; illetve a diákpolgármester választásra. A hangsúly egyre inkább elmozdult az utóbbi felé, hiszen a fiatalok számára ez jelenti a legnagyobb kihívást. Az iskolák egy-egy jelöltet állítanak, akik kampánystábjukkal közösen versengenek a győzelemért, Békéscsaba kulcsáért, míg kiderül, ki képviselheti a diákságot az elkövetkező egy évben. A pártok saját tematikát alakítanak ki, programokat szerveznek a kampányuk köré, melyhez az 1999 óta működő Garabon City tökéletes bázist biztosít. De ami a legfontosabb, az a rendezvény közösségépítő ereje. Képes csapatmunkára, kreatív gondolkodásra és vezetői készségek elsajátítására sarkallni a jövő nemzedékét, akik számára ez a programsorozat mára már diákéveik elmaradhatatlan színfoltjává vált.

Dobókői Krisztina

Garabonciás Napok a Munkácsy Mihály Múzeum előtt
(Fotó: Csabagyöngye Kulturális Központ)

A feladatok végrehajtásán dolgozó diákok
(Fotó: Boldog Gusztáv)

A Szlovák Kultúra Háza

A Szlovák Kultúra Háza Békéscsaba belvárosában található a letelepedő szlovákok által 300 éve épített, egymással szemben álló Evangélikus Kis- és Nagytemplom lábánál, a Kossuth tér 10. szám alatt. 1996-ban adták át, majd 2000-ben a szomszédos telek megvásárlásával és telekegyesítéssel növelte területét. Ma ez a terület rendezvényhelyszínként és magán parkolóként funkcionál. Érdekessége, hogy közhasznú nemzetiségi civil szervezet – a Csabai Szlovákok Szervezete – saját tulajdonú székhelye.

Az épület három blokkból áll: közösségi terek és irodák, panzió és étterem. A funkciók igen előnyös feltételeket biztosítanak a közösségi tevékenységek folytatásához, hiszen egy helyen, komplex szolgáltatást nyújt, ráadásul a városközpontban. A Magyarországi Szlovákok Kulturális Intézete regionális intézményeként működő ház falai közt heti rendszerességgel találkoznak szakmai és a szabadidő hasznos eltöltését biztosító csoportok. Itt találkozik például a Gránátalma-díjjal elismert Rozmaring Hímzőkör vagy a szlovák dallamokat éneklő Čabianska ružička kórus és az Orgován népdalkör, de gyakran csendül fel citeraszó is az újraalakuló citerazenekar próbáin. Emellett rendszeresen találkozhatnak nyugdíjas-, senior-, pedagógus- és megváltozott munkaképességűek klubjával is falaink között.

A Szlovák Kultúra Házában működik a Čabiansky kalendár (Csabai kalendárium) évkönyv szerkesztősége, melynek napjainkban tulajdonosa és kiadója a Csabai Szlovákok Szervezete.

Az intézmény számos rendezvény, kiállítás, előadás színhelyéül szolgál, melyek hazai és határon túli művészeket illetve közösséget kapcsolnak be Békéscsaba életébe. Legjelentősebb helyi programja a Békében Békésben Nemzetisé-

A Szlovák Kultúra Háza

gi Fesztivál, mely az ország nemzetiségi szempontból legszínesebb összetételű területén prezentálja az összefogást, a közös értékteremtést és értékfelmutatást.

Krajcsovics Hajnalka

Emblematikus rendezvény, kiemelt nemzeti érték a Csabai Kolbászfesztivál

Az első megnyitó, 1997. október 24-e óta országos figyelem irányul Békéscsabára. Ekkor indult el Csabai Kolbászfesztivál címmel Békéscsaba azóta emblematikussá vált gasztronómiai rendezvénye. Az ötletgazdák célja az volt, hogy a sertéstenyésztés- és feldolgozás, a disznótorok és a kolbászkészítés helyi hagyományait megismertessék, és széles körben népszerűsítsék egy attraktív, szórakoztató és mindenki számára élményt nyújtó több napos program által.

A város nagyon hamar a magáénak érezte, hiszen az elmúlt 21 év alatt Békéscsaba neve szinte egybeforrt a kolbászfesztivállal. Nem hiszem, hogy van olyan csabai, aki ne ismerné, és ne kedvelné a rendezvényt. De nem csak a csabaiaknak fontos és érdekes, időközben igen hamar országosan ismert, valóságos turisztikai attrakció lett, melyre sokan ellátogatnak Európa számos országából, és sok ismert ember is megfordult már itt, a Békéscsabai Városi Sportcsarnokban és környékén rendezett fesztiválon.

A Csabai Kolbászfesztivál méltán került be a Békés megyei, majd a Magyar Értéktárba, s ezzel kiemelt nemzeti értékké vált. Nem csoda, hiszen a négy napos rendezvényre látogatók száma mára már százezer körüli, így elmondható, hogy Békéscsaba a kolbász fővárosa. Gyúrás, kolbásztöltő versenyek, minőségi programok, családi napok, koncertek, kézműves vásár, kiállítások, hagyományok, gasztronómiai újdonságok, finom itókák, jókedvű tömeg, remek hangulat, népünnepély és kolbász, kolbász, kolbász… Tömören így lehetne jellemezni a Csabai Kolbászfesztivált, ami amellett, hogy jó program, remek

Gyúróverseny a Városi Sportcsarnokban, a Csabai Kolbászfesztiválon

A Csabai Kolbászfesztivál logója

marketing eszköze is az azóta hungarikummá vált igazi, bors nélkül és sok fűszerpaprikával készült csabai kolbásznak.

Martyin Emília

Városházi Esték

A Városházi Esték megálmodóinak, Felkai Eszter, Gálfy László és Hodu József színművészeknek sikerült egy olyan színvonalas programsorozatot létrehozniuk, mely már 1997 óta kínál tartalmas kikapcsolódási lehetőségeket a kultúra szerelmeseinek. A rendezvény ötletét lelkesen fogadták mind a művészek, mind a város közgyűlése. Nemcsak a színház, de a legkülönbözőbb művészeti ágaknak, mint a zene-, a tánc-, és a képzőművészet képviselőinek biztosít fórumot tehetségük kibontakoztatására, újabb rétegek meghódítására. Kezdetben a Csaba Expóhoz kapcsolódó kísérőprogramként képzelték el, mely betöltheti a Békéscsaba nyár eleji kulturális életében tapasztalt űrt. A rendezvény azonban hamar kinőtte magát, és sikeresen beivódott a köztudatba. A szervezés feladatát 1998-tól 2010-ig Ujj Éva, Fodor József és Szente Béla hármasa, majd két éven át az Ifiház vette át. Fő programjainak minden évben a Városháza felújított, fákkal, növényekkel körülvett rendkívül hangulatos középső udvara biztosít emlékezetes helyszínt, melyhez 2013-tól az Ibsen-udvar is csatlakozott. Innentől kezdve a Csabai Nyár programsorozathoz kapcsolódó Városházi Esték szervezési feladatát a Jókai Színház kapta meg, és látja el a mai napig is. A fellépő művészek egyöntetűen elismerően beszélnek az eseményről és a környezet utánozhatatlan hangulatáról. Az évek során egyértelművé vált, hogy valós igény van az ilyen jellegű kulturális eseményekre, melyek méltó módon öregbítik Békéscsaba hírnevét.

Dobókői Krisztina

Meghívó a 2005. évi Városházi Esték programsorozat nyitófogadására

A csabai sportsiker sorozat

Napjainkban az egyik legismertebb és legsikeresebb csabai egyesület a röplabdás lányoké, a BRSE. A mai sikerek mögött azonban hosszú évek kitartó munkája áll, hiszen a korábban működő Békéscsabai Főiskolai DSE után jött létre a Békéscsabai Röplabda Sportegyesület 2000-ben.

Az első szakasz egyértelműen egy új csapat felépítéséről szólt, köszönhetően a lelkes edzőknek, testnevelőknek és szülőknek, akik az utánpótlás kinevelésében is oroszlánrészt vállaltak. A fordulópont 2006-ban következett el, amikor a felnőtt röplabda csapat az NB II keleti csoportjának bajnokságában nemcsak elindult, hanem meg is nyerte, csak saját nevelésű játékosokkal. 2007-ben már az élvonalban játszottak a lányok, ahol a hatodik helyig jutottak. Ehhez az eredményhez az is hozzájárult, hogy mint minden csapat mögött, itt is kialakult egy jelentős szurkolótábor, amely BRSE Fanatics néven meccsről meccsre buzdítja az együttest. A következő években is hasonló eredményeket értek el, egészen 2012-ig, amikor Kormos Mihály irányítása alatt bekerültek a legjobb négy közé; a következő évben pedig a bronzéremig jutottak. Majd eljött a 2014-es év, amikor Csabán elsőként a csapatsportágak közül, a BRSE-nek sikerült megszereznie a bajnoki címet, és ami talán még fontosabb, hogy a következő években sikeresen meg is védték. 2017-ben történelmi sikert ért el a csabai csapat, amikor megnyerték a közép-európai MEVZA kupát.

Szakál Veronika

A Békéscsabai Röplabda Sportegyesület logója

A Csaba Center

2001. november 23-án, Békéscsabán nyílt meg Békés megye első (és eddig egyetlen) bevásárló- és szórakoztatóközpontja. A Csaba Center egy olyan négyszintes, modern és látványos építészeti megoldásokkal bíró központ, amely mintegy 80.000 négyzetméteren áll a vásárlóközönség rendelkezésére.

Megnyitása óta amellett, hogy a megye legjelentősebb kereskedelmi centruma, a város kulturális életében is meghatározó szerepet játszik. Az épület aulája számos regionális, megyei és városi rendezvény számára biztosít helyet. Minden évben itt rendezik meg a Center-napokat, melyek koncertek, látványosságok és rendezvények láncolatából állnak, valamint a Divatnapokat, ahol minden ősszel és tavasszal a divat kerül a középpontba. Míg az üzletház látogatottsága hétköznapokon 12–15 ezer fő/nap, hétvégeken, és a már említett rendezvények idején ez a szám meghaladhatja a 20 ezer főt is. Saját parkolóházában 2500–3500 közlekedési eszköz fordul meg naponta.

A csabai bevásárlóközpont, kinőve kereteit, mára már önálló kis „metropolisszá" vált, amelyet számos díjjal és rangos elismeréssel jutalmaztak. Ilyen például a 2007-ben a vásárlók szavazatai alapján elnyert „A legjobb bevásárlóközpont díj". A Csaba Center tehát nem csupán egy üzletház, hanem egy közösségi tér, egy találkozási pont, ahol rengeteg ember megfordul, és ahol mindig történik valami…

Salamon Edina

A Csaba Center épülete

A Szlovák Köztársaság Főkonzulátusa Békéscsabán

2001. szeptember 1-jén Magyarország miniszterelnöke, Orbán Viktor és a Szlovák Köztársaság elnöke, Mikuláš Dzurinda érkezett városunkba. A szlovák és magyar diplomácia a helyi polgárokkal együtt ünnepelte a Szlovák Köztársaság alkotmányának ünnepét. E napon nyílt meg Békéscsabán, a Derkovits soron a Szlovák Köztársaság Főkonzulátusa. A magyar és szlovák diplomácia neves képviselői mellett majd negyven diplomáciai testület képviselője, számos ország Budapestre akkreditált nagykövete jött el, hogy jelenlétükkel tisztelegjen az újonnan megnyitott főkonzulátus előtt. A két ország közötti együttműködés a rendszerváltás óta rohamosan fejlődött, azóta csaknem tíz egyezményt írtak alá. Békéscsabán jelentették be azt az örömteli hírt, hogy 2001. október 11-én átadják a Párkányt (Štúrovó) Esztergommal összekötő, felújított Mária-Valéria hidat. A két ország szoros együttműködése eredményezte, hogy 2000-ben a Magyar Köztársaság Kassán nyithatta meg főkonzulátusát.

A Szlovák Főkonzulátus Békéscsabán tervezett megnyitása mellett több érv is szólt. Békéscsaba egyrészt virágzó megyeszékhely, szlovák nemzetiségű lakosság él a településen, itt található a Szlovák Kultúra Háza, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete és a szlovák anyanyelvű gimnázium, másrészt Békéscsaba a dél-alföldi szlovákság kulturális központja. A konzulátus öt megyényi terület politikai képviseletét látja el. A főkonzulátus első vezetője Štefan Daňo főkonzul, konzulja Vladislav Tišler volt 2006-ig. 2006-tól Jan Süli, majd újra Štefan Daňo foglalta el a főkonzuli széket. 2016-tól Igor Furdík látja el a főkonzuli teendőket.

A főkonzulátus megnyitóját követően a városháza dísztermében ünnepélyes pillanatok következtek. A két miniszter-

Kulturális egyezmény aláírása az intézmények között
(Fotó: Nyári Attila)

A Szlovák Köztársaság Főkonzulátusának épülete Békéscsabán

elnök és a két ország magas rangú diplomáciai képviselőinek jelenlétében a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum igazgatója, a tőketerebesi múzeum igazgatója és a Békéscsabai Szlovák Kisebbségi Önkormányzat elnöke kulturális együttműködési megállapodást írt alá.

Ando György

A várva-várt kortárs galéria

A város eddigi művészeti életének nagy hiányossága szűnt meg, mikor 2003-ban megnyílt a Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria. Előzményeihez tartozik, hogy a Csabán 1899-ben napvilágot látott Jankay (született Deutsch) Tibor festőművész 1994-es halála előtt úgy végrendelkezett, hogy szülővárosára hagyja életművét, etnográfiai gyűjteményét, vagyonát. Cserébe azt kérte, hogy Békéscsaba hozzon létre egy kiállítóteret, ahol munkái mellett időszakosan kortársak művei is láthatóak. A város vállalta, hogy teljesíti a kérést. 1997-ben Los Angelesből hazaérkezett a több ezer darabot számláló hagyaték, melyből hosszas munka után 2003-ban a Csaba Center harmadik emeletén megnyílt a galéria. A Jankay munkáiból rendezett és háromévente cserélt állandó kiállítás mellett havi rendszerességgel nyíltak meg a tárlatok, ahol képző- és iparművészek, helyiek és a városhoz kötődő alkotók kaptak bemutatkozási lehetőséget. 2006-tól a hely muzeális intézményként működött tovább, beindítva a szakmai munkát, mely egyben egyre színvonalasabb kiállításokat is eredményezett. Még abban az évben a Kolozsváry és Tevan művészcsaládok rangos adományával bővült a gyűjteményi anyag, s a kollekció 2012-ben kapott állandó kiállítási lehetőséget. Az intézmény bekerült a szakmai nyilvántartásba, a művészek és a közönség kedvelt kiállító- és találkozóhelyeként tartották számon. 2013-ban, fenntartás szempontjából és helyileg a Munkácsy Mihály Múzeumhoz került, azóta nem galériaként működik, hanem átalakulva, Jankay–Kolozsváry–Tevan Gyűjteményként látogatható.

Ván Hajnalka

Az egykori Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria portálja

A Kállai Júlia grafikusművész által tervezett arculat

Békéscsaba gyöngyszeme – Csabagyöngye Kulturális Központ

A tudás áramlásához, élmények szerzéséhez, közösségek kovácsolásához és alkotások ösztönzéséhez mi sem nyújthat megfelelőbb környezetet, mint egy európai színvonalú, multifunkcionális közművelődési központ. Ennek megvalósítására az Agóra infrastrukturális program teremtett remek lehetőséget. A Csabagyöngye Kulturális Központ egy hat telephelyen működő komplex létesítmény, melynek tagintézményei a Jaminai Közösségi Ház, a Lencsési Közösségi Ház, az Arany János Művelődési Ház, a Munkácsy Emlékház és a Meseház. Nevét az épületegyüttes központi helyszíne ihlette, egykor ugyanis itt állt a világszerte ismert Csabagyöngye szőlőfajta nemesítőjének, Stark Adolfnak a lakóháza. Az intézmény egy több mint 6000 négyzetméter nagyságú, hangversenyteremmel is rendelkező, műszakilag igen korszerű épület. Megnyitására 2013. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján került sor a felújított és kibővített egykori Ifjúsági Ház helyén. Az idelátogatók az épület mellett az Élővíz-csatornára néző terasz és a tetőkert nyújtotta pazar látványban is gyönyörködhetnek. Azonban az esztétikus külsőhöz tartalom is párosul. Tevékenysége igen széles körű, mely magában foglalja többek között a rendezvényszolgáltatást, a közösség- és kultúragondozást, valamint az ismeretterjesztés feladatát is. Számos lehetőség vár minden korosztályra a koncertektől, az előadásokon át, a kiállítások látogatásáig. A Központ Békéscsabán túl az egész dél-alföldi régió kulturális életének támogatásában fontos szerepet játszik.

Dobókői Krisztina

A központ Élővíz-csatorna felőli látképe (Fotó: Csabagyöngye Kulturális Központ)

Az épület homlokzatán bronz szőlőlevél utal Stark Adolf munkásságára (Fotó: Csabagyöngye Kulturális Központ)

Múzeum a változó jelenben

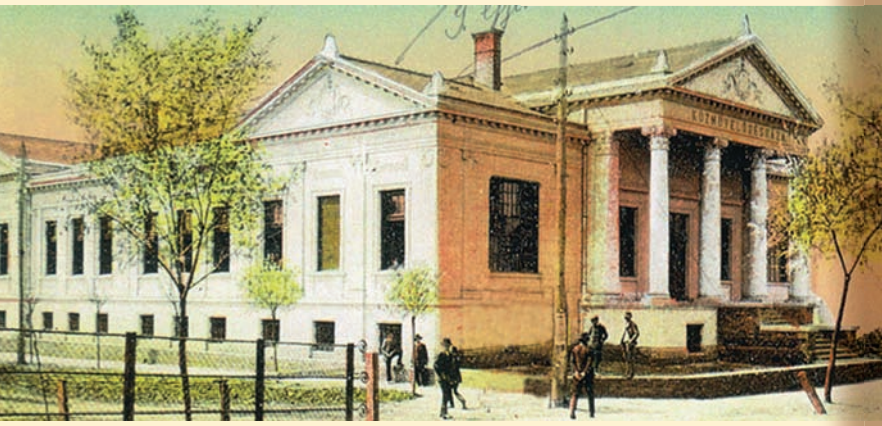
Közel 120 év telt el azóta, amióta a Múzeum-Egyesület létrehozta Csabán a múzeumot, és több mint száz éve annak is már, hogy felépült a mai Munkácsy Mihály Múzeumnak helyet adó Közművelődés Háza. A múzeum helye, szerepe folyamatosan változott az idők folyamán, követve az adott kor elvárásait, de mindenkori munkatársai mindig szem előtt tartották a három elsődleges alapelvet: tudományos feldolgozás, értékmegőrzés, közkinccsé tétel.

Fennállása alatt a múzeum működött egyesület égisze alatt, tartozott a városhoz, volt állami majd megyei fenntartás alatt, míg 2013-ban újra városi fenntartású, de megyei feladatokat is ellátó intézmény lett.

Mi is jellemzi napjainkban a múzeumot? Kiemelkedő jelentőségű régészeti, természettudományi, néprajzi, képzőművészeti és történeti gyűjteményekre alapozott tudományos munka, a múzeumi műtárgyak szakszerű állományvédelme, színvonalas, modern szemléletre törekvő, látványos kiállítások, igényes, tematikus kiadványok, nagy létszámú látogatót vonzó programok, nyitottság, élő közönségkapcsolatok, interaktivitás, helyi értékek felszínre hozása és bemutatása mindannak „ami csabai".

„A Munkácsy Mihály Múzeum feladata feltárni, összegyűjteni, tudományosan feldolgozni, a modern kor követelményeinek megfelelően mindenki számára közkinccsé tenni azokat a kulturális értékeket – kiváltképp Munkácsy Mihály hagyatékát, a megyében élő magyarság és nemzetiségek hagyományait – amelyek Békéscsabához, Békés megyéhez kötődnek." Ezt jelölte ki a maga számára mintegy iránytűként az intézmény, hiszen a 21. század múzeumának a mai változó világunkban a kor elvárásainak megfelelő színvonalon kell tudást közvetítenie és látványt, élményt nyújtania minden réteg és korosztály számára.

Martyin Emília

A Közművelődés Háza egy korabeli képeslapon

A Munkácsy Mihály Múzeum épülete napjainkban

Polgárok között a legjobbak

Békéscsaba díszpolgárainak névsora a rendszerváltás után sem szűkölködött az olyan kimagasló személyiségekben, akiket példamutatásukért és kiemelkedő teljesítményeikért városunk méltán zárhatott a szívébe. A sort 1992-ben Fekete Pál, az 1956-os megyei munkástanács elnöke nyitotta. A címmel járó oklevelet március 12-én, ünnepélyes keretek között nyújtotta át számára a képviselő-testület az emberi méltóságáért, az igazság és a szabadság iránti odaadásáért. Hat évvel később a gazdag művészi pályát bejáró, Kossuth-díjas Schéner Mihály képzőművész részesülhetett az elismerésben.

A következő kitüntetett választását egy fontos döntés előzte meg. 2000. szeptember 21-én a város közgyűlése hatályon kívül helyezte az 1945 előtt kiosztott címek visszavonásának helyi rendeletét, így ismét a város díszpolgárai között üdvözölhettük többek között Kossuth Lajost és Jókai Mórt is. 2008-ban Ónodi Henrietta díszpolgári címének átadása több szempontból is különleges volt. A városháza dísztermében április 10-én összegyűlt közönség tagjai megható pillanatoknak lehettek tanúi, mikor az olimpiai bajnok tornásznő személyében nemcsak az első sportolót, de az első női békéscsabai díszpolgárt is köszönthették. Végül elérkeztünk a város utolsó kitüntetettjeihez. 2014-ben Munkácsy Mihály festőművész 170 éves, valamint Stark Adolf szőlész-borász 180 éves születési évfordulójának alkalmából avatták posztumusz díszpolgárokká Békéscsaba e maradandó értékeket képviselő egyéniségeit.

Dobókői Krisztina

A városháza díszterme mellett márványtábla őrzi Békéscsaba díszpolgárainak névsorát

A város új díszpolgárai

Békéscsaba városa 1889 óta erkölcsi elismerésként ítéli oda a díszpolgári címet.

2014-ben ketten részesültek posztumusz Békéscsaba Díszpolgára kitüntetésben, akik jelentőségük révén, kiemelkedő tevékenységükkel, büszkén vállalt kötődésükkel valóban emelték a város rangját és öregbítették hírnevét: Munkácsy Mihály és Stark Adolf. Mivel a jeles festőművészt és az üzletemberként is kiváló szőlőnemesítőt egyaránt erős szálak fűzték a városhoz, a kormánypárti frakció – mintegy hiánypótlásként – élt a felterjesztés lehetőségével.

Munkácsy Mihály életművének jelentőségével ma már a békéscsabaiak tisztában vannak. Tudják, hogy több évtizeden keresztül a festészet meghatározó alakjaként működött az európai művészet párizsi központjában, egyben életművével a magyar festészet alakulását is nagyban befolyásolta.

Stark Adolf, aki az értékesítési logisztika területén is kiemelkedő munkát végzett, kertjében háromszáz fajta szőlőt nevelt, amelyek közül hetet maga nemesített. Ezek egyike volt a Csaba gyöngye/csabagyöngye, a legkorábbi érésű, muskotályos zamatú hibrid csemegeszőlő. A fajta olyan népszerűségnek örvendett, hogy Franciaországban, Oroszországban, Amerikában és Afrikában is termeszteni kezdték.

Hogy miért vált szükségessé egy ilyen késői jelzés Munkácsy Mihály és Stark Adolf felé? Leginkább azért, hogy emléküket a harmadik évezredben is együtt őrizzék és ápolják a csabaiak.

Gyarmati Gabriella

Haan Antal
Stark Adolf
arcképe

Munkácsy
Mihály portréja
Hans Temple
alkotása

(Nagy)üzembe helyezve

A rendszerváltást követően a legnagyobb ujjászervező folyamatok egyikének kétségtelenül a piacgazdaságra való áttérést tekinthetjük. Hatására az addig állami tulajdonban lévő üzemeket vagy teljes egészében felszámolták vagy privatizálták, ami számos esetben munkaerő leépítéseket eredményezett. Békéscsabán sem történt ez másként, így nem egy nagyvállalatnak kellett bezárnia kapuit. Gondoljunk csak az 1992-ben magántulajdonba került Kötöttárugyárra. 2012-re már nemcsak megszüntették működését, de üzemépületeit is lebontották. Hasonló sors várt a Hűtőházra, valamint a baromfifeldolgozás területén a Barneválra is, annak ellenére, hogy sokáig úgy tűnt, megmenekülhetnek a bezárástól. Szerencsére ellenpéldák is akadtak szép számmal. Ilyen például a ma már Unicon Zrt. néven termelő ruhagyár vagy az 1992 óta az osztrák Tondach kezében lévő cserépgyár. A Konzervgyár túlélése sokáig bizonytalan volt az 1992-es felszámolási eljárásnak köszönhetően, de a Bonduelle Csoport részeként mára már a több száz embernek munkahelyet biztosító vállalatok között üdvözölhetjük. De nem szólhatunk nagyüzemekről anélkül, hogy meg ne emlékeznénk a város európai szinten is kiemelkedő Kner Nyomdájáról. A cég jelenleg Marzek Kner Packaging Kft. néven üzemel, és a tulajdonoscserék ellenére megszakítás nélkül a mai napig élen jár a csomagolóanyag gyártás területén. Békéscsabai telephelyeikkel szintén erősen képviseltetik magukat a német Hirschmann Kft. és a Mezőgépet felvásárló kanadai Linamar Hungary is.

Dobókői Krisztina

Az európai rangú Kner Nyomda épülete a múzeum gyűjteményéből származó fényképen

Varrónők munka közben a Békéscsabai Ruhagyárban az 1970-es években a Tóth Jánosné gyűjteményébe tartozó fotón

Tíz év, három elismerés a Munkácsy Mihály Múzeumnak

Tíz év alatt három különböző díjat vehetett át a múzeum. Az egyik a szakma, a másik a közönség, a harmadik pedig a város, a helyiek elismerése. A legismertebb magyar festő nevét 1951 óta viselő, a legnagyobb Munkácsy gyűjteményt gondozó intézmény sikerei között könyvelhetjük el az „*Év múzeuma 2007*", a „*2008 Vendégbarát múzeuma*" megtisztelő címet, valamint a 2015-ben kapott „*Békéscsaba Kultúrájáért*" kitüntetést.

Az „Év múzeuma" díjat a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület alapította, mely széleskörű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szakmai civil szervezetként működik. Az elismerést pályázat alapján történő szakmai elbírálás után azok a múzeumok nyerhetik el, amelyek az adott évben komoly eredményeket, szakmai fejlődést érnek el a muzeológia több területén. 2007-ben a Munkácsy Mihály Múzeum kapta meg a díjat elsősorban a gyűjtemények gyarapítása és megőrzése érdekében végzett munkájáért, a színvonalas kiállításokért, a helyi közösség és a múzeumlátogatók számára szervezett tudományos, múzeumpedagógiai és közművelődési programjaiért.

2008-ban az országos jelentőségű kulturális intézmény kategóriában a Munkácsy Mihály Múzeum nyerte el a legjobbnak járó „2008 Vendégbarát múzeuma" elismerést. Így tehát a szakmai díj mellett a közönség elismerését is elnyerte, hiszen ebben a látogatók döntöttek internetes szavazással.

A rangos elismerések sora 2015-ben folytatódott a „Békéscsaba Kultúrájáért" kitüntetéssel. Az 1999-ben alapított díjat Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közgyűlése ítélte oda a Munkácsy Mihály Múzeum és

OKLEVÉL

A

Munkácsy Mihály Múzeum – Békéscsaba

RÉSZÉRE, AMELY

„AZ ÉV MÚZEUMA 2007" PÁLYÁZATON

MÚZEUMI TEVÉKENYSÉGE TELJES KÖRŰ, MAGAS SZÍNVONALÚ MEGÚJÍTÁSÁVAL

ELNYERTE

„AZ ÉV MÚZEUMA 2007"

KITÜNTETŐ DÍJAT ÉS ELISMERÉST

Az „Év Múzeuma" elismerő oklevél

Emléktábla a Munkácsy Mihály Múzeum homlokzatán

BÉKÉSCSABA MEGYEI JOGÚ VÁROS ÖNKORMÁNYZAT KÖZGYŰLÉSE

MUNKÁCSY MIHÁLY MÚZEM KÖZGYŰJTEMÉNYI INTÉZMÉNY KÖZÖSSÉGE

részére a

„BÉKÉSCSABA KULTÚRÁJÁÉRT"

kitüntetést adományozza.

A Közgyűlés ezzel az elhatározásával kitüntetett fejezi ki a városért végzett lelkiismeretes, maradandó és hivatásszerű munkájáért.

Békéscsaba, 2015. január 22.

SZARVAS PÉTER
polgármester

A „Békéscsaba Kultúrájáért" kitüntetés

a Csabagyöngye Kulturális Központ kollektívájának a 2014. évben végzett magas szintű kulturális tevékenységéért.

Martyin Emília

A város „új” szíve, a főtér

Békéscsaba jó néhány emblematikus épülettel büszkélkedhet, amelyek közül a legtöbb a város szívében, a főtéren található. Ezek az építmények hordozzák a csabaiak történetét, elmesélik a századok alatt velük történt eseményeket.

A főteret először az 1850-es években említik az utcanévjegyzékben, Nagy Piac utca néven, majd nevét 1884-ben Fő tér elnevezésre egyszerűsítik. A Szent István nevet 1910-ben kapta meg, s ekkora már a városi rangú település középpontjává vált, amely a terület közigazgatási és kereskedelmi csomópontjaként funkcionált. Azóta rengeteg változáson esett át, de a felújítások folyamán igyekeztek megőrizni az 1900-as években kialakult stílusát. Az idők folyamán számos alkalommal csinosították, alakítgatták, legfrissebb rehabilitációja 2011 és 2013 között zajlott le. Mintegy két milliárd forintból újították fel, melynek ötvenhét százaléka Európai Uniós támogatás volt. A közel 39000 négyzetméteren zajló munkálatok nyomán a 10000 négyzetméteres, figyelemre méltó múlttal rendelkező Szent István tér teljesen átalakult. Rengeteg új növény, 2000 négyzetméter gyepfelület és jó néhány új térbútor kapott helyet. Átadására 2013. június 7-én került sor.

A korábban közlekedési útvonalként használt terület mára látványosságoknak és városi rendezvényeknek biztosít természet közeli, barátságos helyszínt. Eleink méltán lehetnének büszkék a megújult főtérre.

Salamon Edina

A Szent István tér, Békéscsaba főtere

Az élő hagyomány: Munkácsy Mihály kultusza

Munkácsy Mihály működését és személyét már az 1870-es években élénk érdeklődést övezte. Az országos lapok híradásai mellett friss információkkal a festő nagybátyja, Reök István szolgált a csabaiak számára, aki szerkesztője és kiadó-tulajdonosa volt a *Békésmegyei Közlöny*nek. Már 1874-es nászútján óriási ovációval fogadták az akkor csupán harminc esztendős Munkácsyt. Elismertsége és hírneve okán az 1880-as években festőfejedelemként tisztelték, talán mert megérezték, hogy műveinek többségét a halhatatlanság aurája övezi.

A csupán néhány Munkácsy-művet bemutató első állandó kiállítást 1881-ben nyitotta meg a Nemzeti Múzeum. 1896 után megszaporodtak az állami vásárlások, és honi magángyűjtők is komoly műveket szereztek meg. 1904-ben Munkácsy özvegye harminckét képet eladott, egy kisebb műegységet pedig ajándékozott hazánknak.

1900. május 1-jén bekövetkezett halála után tíz nappal utcát neveztek el Békéscsabán Munkácsy Mihályról. Reök István egykori gyulai házának utcája 1900. június 26-a óta viseli a festő nevét. 1901-ben elhelyezték az első emléktáblát egykori mestere házának falán, majd a következő évben – Zsilinszky Mihály adományaként – bekerült a csabai múzeum gyűjteményébe az első Munkácsyt ábrázoló szobor. A halála utáni évtizedben egymást követték Pásztor János elismerést érdemlő emlékműtervei. 1911-ben felavatták Telcs Ede Munkácsy síremlékét a Kerepesi temetőben. A békéscsabai múzeum, amely 1935-ben nyitotta meg első ál-

A festő nevét viselő múzeum 2014-ben nyitotta meg *Munkácsy 170* című, huszonhétezer látogatót vonzó, látványos és reprezentatív kiállítását

landó Munkácsy-kiállítását, 1951-ben vette fel a festőművész nevét. Múzeumunk életének jeles ünnepe volt az a jelentékeny műmennyiséget és unikális műtárgyakat felvonultató kiállítás, amelyet 2014-ben, Munkácsy Mihály születésének százhetvenedik évfordulóján rendeztünk.

Gyarmati Gabriella

A Békéscsabai Vitézi Játékok

2001-től 2004-ig Békéscsabán, a Gabonamúzeum udvarán rendezte meg a Békéscsabai Történelmi Íjászkör a Békéscsabai Vitézi Játékokat. Az elmúlt években anyagi okok miatt nem tudták megszervezni a fesztivált, 2014-ben azonban a Munkácsy Mihály Múzeum és a Békéscsabai Történelmi Íjászkör újra elindította a rendezvénysorozatot, melynek szervezésébe 2015-től a CsabaPark is bekapcsolódott. Több ezer látogatója volt egy-egy évben a fesztiválnak, mely évről évre egyre több látogatót vonz.

A kétnapos rendezvényen, a Gabonamúzeum területén minden évben életre kel a középkor. Díszes lovagsátrak, címeres zászlók adják a középkori hangulatot. Hagyományőrző haditorna csapatok lovagjaival és úrhölgyeivel találkozhatunk a középkori forgatagban, és kiváló lovasok mutatják be tudásukat, szórakoztatják a közönséget.

Egy sátorban Mátyás király életét bemutató kiállítást láthatunk, ezen kívül tudományos-ismeretterjesztő előadásokat is meghallgathatunk. Említést érdemelnek a kézműves bemutatók: bronzöntő, kovács, bőrműves, fafaragó munkáját figyelhetik meg a vendégek. Ezen kívül mindkét napon számos szórakozási lehetőség, többek között a gyerekeknek bábszínház, íjászat kipróbálása, népzenei koncertek, gyermekműsorok, játszóházak várják a vendégeket, egészen az esti órákig. Este ismert együttesek koncertje egészíti ki a programot.

A fesztivált 2014 óta minden évben megtartják, és Békéscsaba egyik kiemelt rendezvényévé nőtte ki magát. 2016 óta Békéscsaba testvérvárosi delegációi is részt vesznek a rendezvényen.

Medgyesi Pál

Székelyföldi lovagok harca a 2016. évi Békéscsabai Vitézi Játékokon (Fotó: Kéri Adrienn)

Az apródok kiképzése is fontos része a programnak, hiszen kell az utánpótlás (Fotó: dr. Blahut Károly)

A CsabaPark

Békéscsaba városában jelentős hagyományai vannak a kolbászkészítésnek, illetve ezen tevékenységhez számos program is köthető. Ezek közül az egyik legkiemelkedőbb a Csabai Kolbászfesztivál, amelynek látogatóközönsége évről-évre jelentős növekedést mutat, mintegy százezer látogatója van évente. Ez a tény generálta azt az elképzelést, mely szerint ezen fesztivál kulturált lebonyolításához szükség van egy olyan helyszínre, amely az egyre növekvő igényeket optimálisan ki tudja elégíteni, illetve infrastrukturális eszközei lehetővé teszik ennek további jelentős fejlesztését is. Ennek jegyében nyílt meg 2014. szeptember 19-én a CsabaPark, melynek több egysége mutatja be a kolbászkészítést a gyermekek és a felnőtt generációk számára.

A kolbászudvar egy kolbászkészítő- és bemutatóhely, ahol egymással kapcsolatban álló kisebb létesítmények épületegyüttesei jelennek meg. Egy vágópont, húsbolt, étterem-konyha, ahol a helyben előállított és feldolgozott alapanyagból készült termékek fogyaszthatók el. Ezen épülethármas funkcionális egységei egy átrium köré csoportosulnak, így biztosítva további értékes területet az alapfunkcióhoz, ahol a szabadtéri rendezvények, éttermi fogyasztás, de a kolbászkészítési tevékenység folyamatos nyomon követésének lehetősége is biztosított.

Ezen épülethármast egy különálló épület egészít ki, amelyben a kolbászkészítés hagyományait bemutató kiállítás tekinthető meg. E múzeum teszi teljessé az összképet olyan módon, hogy a múlt hagyományait bemutató kiállítást állítja párhuzamba a jelenkor adta hagyományos technológiákkal.

A parkhoz egy 2800 négyzetméter alapterületű csarnok kapcsolódik, amely a nagyobb fesztiválok központi helyszínéül szolgál.

A CsabaPark rendezvénycsarnoka a tematikus játszóparkkal

Kolbászmúzeum a CsabaParkban

A park legérdekesebb része a családbarát pihenés, a turizmus jegyében innovatív elemként került kialakításra. Az „Óriások konyhája" tematikus játszópark a gyermekek számára biztosít tartalmas kikapcsolódást.

Vass Csaba

VII.

Békéscsaba Megyei Jogú Város Képviselő-testülete 2014–2019

„Ami csabai...”
múzeumi sorozat

Csabensis

Békéscsaba 300

Szarvas Péter
polgármester

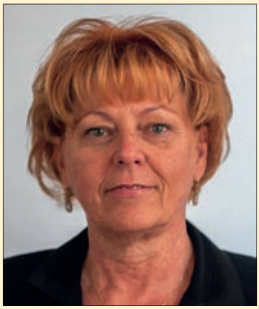
Hanó Miklós
alpolgármester

Kiss Tibor
alpolgármester

Nagy Ferenc
alpolgármester

Dr. Fábián Ágnes
tanácsnok

Dr. Ferenczi Attila
tanácsnok

Herczeg Tamás
tanácsnok

Bíró Csaba István
képviselő

Bíró János
képviselő

Dr. Csicsely Ilona
képviselő

Fülöp Csaba
képviselő

Kaposi László
képviselő

Dr. Kerekes Attila
képviselő

Kocziha Tünde
képviselő

Kutyej Pál Gábor
képviselő

Miklós Attila
képviselő

Takács Péter
képviselő

Tímár Ella
képviselő

A kötet szerzői

Ando György,
a Munkácsy Mihály Múzeum igazgatója, néprajzkutató, a kötet szerkesztője

Kutyej Pál Gábor,
a Békéscsabai Evangélikus Egyházközség igazgató lelkésze, a kötet szerkesztője

Martyin Emília,
a Munkácsy Mihály Múzeum néprajzos muzeológusa, osztályvezető, a kötet társszerkesztője

Gyarmati Gabriella,
a Munkácsy Mihály Múzeum művészettörténésze, a kötet társszerkesztője

Dr. Jároli József,
a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára ny. osztályvezető-főlevéltárosa, a kötet szakmai lektora

Dr. Bácsmegi Gábor,
a Munkácsy Mihály Múzeum
régésze

Dobókői Krisztina,
a Munkácsy Mihály Múzeum
könyvtárosa

Forrainé Kovács Márta,
a Munkácsy Mihály Múzeum
történésze

Kovács Gergely,
a Munkácsy Mihály Múzeum
egykori munkatársa

Krajcsovics Hajnalka,
a Szlovák Kultúra Háza
igazgatója

Medgyesi Pál,
a Munkácsy Mihály Múzeum
régésze, igazgatóhelyettes

Nagy Balázs,
a Munkácsy Mihály Múzeum
régésze

Nagy Dániel Sándor,
a Munkácsy Mihály Múzeum
régésze

Salamon Edina,
a Munkácsy Mihály Múzeum
néprajzkutatója

Szakál Veronika,
a Munkácsy Mihály Múzeum
történésze

Dr. Szenográdi Péter,
a Békéscsabai Belvárosi Általános Iskola és Gimnázium tanára, történész

Ván Hajnalka,
a Munkácsy Mihály Múzeum művészettörténésze

Váncsa Klára,
a Munkácsy Mihály Múzeum biológus muzeológusa

Vass Csaba,
a Békéscsabai Városfejlesztési Nonprofit Kft. projektmenedzsere

Felhasznált szakirodalom

- *A Békésvármegyei Vereskereszt-Egylet Békéscsabai Fiókjának évkönyve az 1904–1905. évekről.* Békéscsaba, 1906.
- Ádám Gusztáv: *Békéscsaba műszaki vonatkozású alkotásai.* Békéscsaba, 1930.
- Ambrus Zoltán (szerk.): *A csabai táj, ember, munka, szokás, kolbász, fesztivál.* Békéscsaba, 2016.
- Ando György (szerk.): Dedinszky Gyula: *Vidám Csaba Mazán László illusztrációival.* Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve I., Békéscsaba, 2013.
- Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Budapest, 1977.
- Araczki János – Kőváry E. Péter – Sicz György – Szabó András: *Mohácsy Mátyás centenáriumi emlékkötet.* Békéscsaba, 1982.
- Bálint Csanád: *X. századi temető a szabadkígyósi pálligeti táblában – Thent Century Cemetery in the Pálliget Plot of Szabadkígyós.* Békés Megyei Múzeumok Közleményei 1., Békéscsaba, 1971.
- Banner Benedek: *Honfoglalás kori sír Mezőmegyeren.* In: Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged, 1925–1943) XIX. Szeged, 1943.
- Banner János: *Békéscsaba területének története a legrégibb időktől a magyar honfoglalásig*. Gyoma, 1956.
- Bereczky Loránd – Sisa Béla: *Békéscsaba – Meseház*. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára sorozat 571. Budapest, 1998.
- Benedek Katalin: *Perlrott Csaba Vilmos (1880–1955) alkotói pályájának főbb állomásai.* Békéscsaba, 2005.
- Bertók Bertalan: *A 370 éves Tranioscius emlékkönyve*. Békéscsaba, 2008.
- Bonyhádi Péter: *A békéscsabai Széchenyi liget története és természeti értékei*. Natura Bekesiensis 10., Békéscsaba, 2009.
- Colta, Elena Rodica: *Népi szokások és hagyományok. Határokon átívelő kulturális interferenciák.* Arad, 2004.
- Czeglédi Imre: *Munkácsy Békés megyében*. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 17., Békéscsaba, 2004.
- Daniss Győző – Sass Ervin (szerk.): *Békés megye harminc éve*. Békéscsaba, 1975.
- Dedinszky Gyula: *A szlovák betű útja Békéscsabán*. Békéscsaba, 1987.
- Dedinszky Gyula: *Békéscsabai családnevek a XVIII. században*. Munkácsy Mihály Múzeum Néprajzi Adattára, 1883–1988.
- Dedinszky Gyula: *A csabai kolbász*. Békéscsaba, 1998.

- Dienes István: *Nemzetségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton – Sippenzeichen (Tamga) auf dem Bogenknochen von Békés aus der Zeit der Landnahme.* In: Folia Archaeologica 14. 1962. 95–109.
- Dóka Klára: *A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a 18–19. században (Egy táj átalakulása).* Gyula, 1997.
- Domokos József: *Áchim L. András*. Budapest, 1971.
- Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): *Békés megye képes krónikája*. Békéscsaba – Gyula, 2001.
- Felsőalmási Fábry Károly: *Csabai élet (Tallózások Csaba multjából)*. Mezőberény, 1924.
- Forján János (szerk.): *Csabai arcok – Békéscsaba egykori jeles személyiségeiről.* Békéscsaba, 2011.
- Galli Károly: *Az I. világháború forgatagában – Egy békéscsabai főhadnagy visszaemlékezései.* Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 6., Békéscsaba, 2015.
- Gécs Béla: *Csabai bírók – csabai históriák 1717–1918*. Békéscsaba, 2008.
- Gecsei Lajos: *Gyógyszertárak – Gyógyszerészek 1850–1875. Gyógyszerészettörténeti emlékek Békés vármegyéből.* Békéscsaba, 1986.
- Gecsei Lajos (szerk.): *Népművészeti örökségünk – A tárgyi néprajz Békés megyei emlékeiből.* Békéscsaba, 1987.
- Gombos János (szerk.): *Szlovákok a Dél-Alföldön (A 17. század végétől a 18. század végéig). Forrásválogatás.* Békéscsaba, 2008.
- Grin Igor – Krupa András (szerk.): *Békéscsaba néprajza.* Békéscsaba, 1993.
- Gyarmati Gabriella: *Csabai arcképek. Békéscsaba képzőművészeti és iparművészeti élete.* Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve II., Békéscsaba, 2014.
- Gyarmati Gabriella: *A fegyelmezett lírikus.* In: *A fegyelmezett lírikus. Mladonyiczky Béla szobrászművész emlékkiállítása.* Kiállítási kísérőkiadvány. Békéscsaba, 2015.
- Gyarmati Gabriella: *Munkácsy capriccio. A festő, a kortársak és a világ legnagyobb Munkácsy gyűjteménye.* Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve IV., Békéscsaba, 2016.
- Gyarmati Gabriella: *„Ami monumentális, akaratot fejez ki..." Pátkai Ervin szobrászművész kiállítása.* In: *„Ami monumentális, akaratot fejez ki..." – Pátkai Ervin.* Kiállítási kísérőkiadvány. Békéscsaba, 2017.
- Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest, 1993.
- Haan Lajos: *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig.* Békéscsaba, 1991.

- Hantos János: *A Magyar Vöröskereszt 100 éve. Emberiesség háborúban és békében*. Budapest, 1981.
- Hantos János [et al.]: *125 éves a Magyar Vöröskereszt*. Budapest, 2006.
- Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula (szerk.): *Békéscsaba története I. A kezdetekről 1848-ig.* Békéscsaba, 1991.
- Jankovich B. Dénes – Medgyesi Pál – Nikolin Edit – Szatmári Imre – Torma István: *Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke I–II.* Budapest, 1998.
- Jároli József: *Békéscsaba rövid története a kezdetektől napjainkig.* Békéscsaba, 2014.
- Käfer István – Köteles Lajos (szerk.): *A művelődés évszázadai Békéscsabán.* Békéscsaba, 1998.
- Karácsonyi János: *Békésvármegye története I.* Gyula, 1896.
- Képíró Ferenc: *A Bohn SC és utódai.* Békéscsaba, 2002.
- Kertész Éva: *Békéscsaba dendrológiai értékei.* Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv 7., Békéscsaba, 1987.
- Kertész Éva: *In memoriam Réthy Zsigmond (Békéscsaba, 1946 – Békéscsaba, 1998).* Natura Bekesiensis 5., Békéscsaba, 2003.
- Kertész Éva: *A békéscsabai Széchenyi liget története és tájképi értéke.* Natura Bekesiensis 7., Békéscsaba, 2005.
- Kertész Éva – Domokos Tamás – Réthy Zsigmond: *Békéscsaba Megyei Jogú Város helyi védettségű természeti értékei.* Natura Bekesiensis 4., Békéscsaba, 2002.
- Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Budapest, 1988.
- Kocsor János: *„Előüzent Ferenc Jóska" – Tallózás első világháborús emlékek között.* Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 4., Békéscsaba, 2014.
- Kocsor János (szerk.): *„Istennek dicsőség – egymásnak segítség!" 130 éve vette kezdetét a szervezett tűzvédelem Békéscsabán.* Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 8., Békéscsaba, 2016.
- Korniss Géza (főszerk.): *Békéscsaba történelmi és kulturális monográfia.* Békéscsaba, 1930.
- Kristó Gyula: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások" kora történetéhez.* In: Acta Historica 1965. 1–59.
- Kristó Gyula: *Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében.* Békéscsaba, 1981.
- Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, 1983.
- Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet.* Budapest, 1988.

- Kristó Gyula – Székely Lajos (szerk.): *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Békéscsaba, 1970.
- Krupa András: *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál*. Békéscsaba, 1971.
- Kun László (szerk.): *Békés megye sportjának története a kezdetektől a felszabadulásig*. Békéscsaba, 1987.
- Kürti Katalin, Sz. (szerk.): *Munkácsy Mihály (1844–1900). Nemzetközi Tudományos Emlékülés, Debrecen, 1994. március 8–9.* Debrecen, 1994.
- Kürti Katalin, Sz.: *Munkácsy-ereklyék és -dokumentumok a békéscsabai múzeumban.* Békés Megyei Múzeumok Közleményei 29., Békéscsaba, 2006.
- Lennert József: *A Munkácsy Mihály Múzeum madárgyűjteménye.* Natura Bekesiensis 7., Békéscsaba, 2005.
- *Linder László Békés megyei népi bútorokra vonatkozó feljegyzése.* Munkácsy Mihály Múzeum Néprajzi Adattára, 21–1954.
- Liska András (szerk.): *Rejtélyek a múltból: Békés megye régészeti kincsei*. Békéscsaba, 2011.
- Machalek István: *Békés kék egén – Fejezetek a Békés megyei repülő-, ejtőernyős- és modellezősport* történetéből 1909–1989. Békéscsaba, 1989.
- Machalek Pál: *101. Cs. és Kir. gy. ezred története 1883–1918*. Békéscsaba, 1928.
- Maupassant, Guy De: *Bel Ami – A szépfiú.* Szeged, 2012.
- Medgyesi Pál: *10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában.* Előzetes jelentés. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX–XXXI/2., 1993. 487–511.
- Medgyesi Pál: *Honfoglalók a békési tájakon: Békés megye jelentősebb 10–11. századi sírleletei.* A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve III., Békéscsaba, 2015.
- Mekis Ádám: *A békéscsabai evangélikus gyülekezet életmódja*. Békéscsaba, 2014.
- Mesterházy Károly: *Sarkad a tatárjárásig*. In.: Tanulmányok Sarkad múltjából. Sarkad, 1970. 17–27.
- *Mokos József és tanítványai.* Bevezető: Banner Zoltán. Kiállítási kísérőkiadvány. Békéscsaba, 1992.
- Moravcsik Gyula: *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. Budapest, 1950.
- Munkácsy Mihály: *Emlékeim.* Bevezető: Végvári Lajos. Budapest, 1950.
- Dr. Papp János (szerk.*): Haán Lajos naplója*. Bibliotheca Bekesiensis 6., Békéscsaba, 1971.

- Réthy Zsigmond: *Adatok és gondolatok a békéscsabai Élővíz-csatorna életközösségéhez.* Natura Bekesiensis 2., Békéscsaba, 1996.
- Réthy Zsigmond: *Adatok és gondolatok (a madártan tükrében) a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról.* Natura Bekesiensis 3., Békéscsaba, 1996.
- Révész László: *Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen – Ein landnahmenzeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely.* In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica III., 1997. 169–195.
- Sebő László: *Békéscsaba közoktatásának története*. Békéscsaba, 1974.
- Seres István: *A Károlyi-huszárezred hadkiegészítése a Tiszántúlon Szegedinác Péró felkelése idején.* Békéscsaba, 2010.
- Somogyi Józsefné (szerk.): *Temetők Békéscsabán*. Békéscsaba, 2001.
- Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története II.* Mezőberény, 1973.
- Szakál Veronika: *14-en 14-ben – Csabaiak, akikre büszkék lehetünk.* Kiállítási kísérőkiadvány. Békéscsaba, 2014.
- Szakál Veronika: *A Kultúrpalota 100 éve (1914–2014) – A Közművelődés Házától a Munkácsy Mihály Múzeumig.* Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 3., Békéscsaba, 2014.
- Szatmári Imre: *Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyéből.* In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica I., 1995. 225–258.
- Székely György (főszerk.): *Magyar Színháztörténet I. 1790–1873.* Budapest, 1990.
- Szigeti Lajos: *Békéscsabai téglagyár 1908–1968*. Békéscsaba, 1969.
- Tábori György: *A rézveretes Tranoscius – A magyarországi evangélikus szlovákok régi, vallásos énekeskönyve.* Békéscsaba, 1986.
- Tábori György: *A városrendező Sztraka Ernő városi mérnök munkássága*. Kézirat, Munkácsy Mihály Múzeum Néprajzi Adattára, 1994–1995.
- Tészabó Júlia: *Játékgyár a századfordulón. Az első magyar fa- és machée játékszergyár*, Bártfa – Békéscsaba története, 1884–1904–1910. In: Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20., 1999. 347–367.
- *Tiszántúli festőművészek vándorkiállítása.* Bevezető: dr. Kátai Ferenc. Kiállítási kísérőkiadvány. Békéscsaba, 1957.
- Dr. Tóth József (szerk.): *Békéscsaba földrajza*. Békéscsaba, 1976.
- Trogmayer Ottó: *X–XII. századi magyar temető Békésen*. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1960–1962. 9–37.
- Vándor Andrea (szerk.): *Békészki bácsi.* Békéscsaba, 2012.
- Végvári Lajos: *Munkácsy Mihály élete és művei*. Budapest, 1958.
- Visy Zsolt (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 2003.
- Vörös István: *A békéscsaba-erzsébethelyi honfoglalás kori sír lova – Das Pferd des lannahmezeitlichen Grabes von Békéscsaba-Erzsébethely.* In:

Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Archaeologica III. 1997. 197–200.
- *XIV. Alföldi Tárlat.* Bevezető: Dér Endre. Kiállítási kísérőkiadvány. Békéscsaba, 1971.

Újságok, folyóiratok

- Alföldi lapok – Dolňozemskié listy
- Békés Megyei Hírlap
- Békés Megyei Népújság
- Békési Élet 1968/1.
- Békésmegyei Közlöny
- Čabiansky kalendár 1921.
- Čabiansky kalendár 1924.
- Délkelet Független Közéleti Hetilap
- Irodalomtörténeti Közlemények
- Könyvtáros
- Körösvidék
- Magyar történelmi forrásgyűjtemény 1945–1956

Tartalomjegyzék

Kedves Olvasó! 7

I. Az őskortól a honfoglalás koráig 9
Őskori megtelepedők Békéscsaba környékén 10
Tellek, lakóhalmok 12
Mit ettek az őskorban? 14
Újkőkori újítók 16
Kurgánok, kunhalmok 18
Földvárak a bronzkorban 20
A szkíták 22
A kelták 24
A szarmata jazigok 26
Egy pusztuló birodalom árnyékában – a római kor vége Békésben 28
Germánok Békésben – a gepida királyság 30
Szárnyaló griffmadarak – az avarok 32

II. A honfoglalás korától az újratelepítésig 35
Írásos források vidékünk honfoglalás kori történetéről 36
A megye kialakulása 38
Honfoglalás kori lovassír 40
Honfoglalás kori női lovassír Jaminában 42
Lovastemetkezések 44
Harci eszközök – nyílhegyek 46
A kereszténység első nyomai 48
Hol volt az eredeti Csaba falu? 50
A Csaba név eredete 52
1332-ben Csaba templomos hely, hat garas adót fizet 54
Az Ábrahámffy (Ábránffy) család 56
Városunk erődítménye – az Ábrahámffy-kastély 58
„Az török áfium…" – Csaba a hódoltság korában 60
Kútba esett történelem– török kori kutak Békéscsabán 62

Halál és pusztulás vagy sem? A csabai lakosok sorsa a török-korban 64
Bánszki bíró és a 22 magyar család 66

III. Az újratelepítéstől az 1848-49-es szabadságharcig 69
Csaba vidéke „vadvízország" közepén 70
Mikor is érkeztek ide 1718-ban Csaba újratelepítői? 72
Csaba újratelepítésének legendája 74
Kik voltak az impopulátorok? 76
Tranoscius – az evangélikusok énekeskönyve 78
Szobából a kamrába, kamrából a tűzre – a csabai ácsolt láda 80
Fürtös szőrű rackabőrből készült ködmönök 82
Csaba irányítója, a bíró 84
Bíróválasztások Békéscsabán 86
Megszégyenítő büntetések: kalodába zárás, deresre húzás 88
Hittel és ésszel – Csaba első lelkésze 90
Az evangélikus iskolák 92
Csaba első temploma paticsfalú volt. De mi is az a patics? 94
Milyen házakat építettek maguknak kezdetben a csabaiak? 96
Hol volt Csabán az első temető? 98
Hol voltak, vannak a csabai temetők? 100
A halott látja a sírkövét? 104
Miért volt eredeti megélhetés az állattartás? 106
Jobbágyszökések Csabáról 108
Kirajzások Csabáról 110
Robot, de másként 112
Milyen volt Csaba első pecsétje és címere? 114
Csaba tisztségviselői 116
Csaba első anyakönyve 118
Hol volt a csabai községháza? 120
A misztikus Gádor 122
„Kedélyes jó világ volt…" 124
A Péró – féle felkelés 126

A fekete halál 128
„Tessedik a sok fejet egy kalap alá szorította” 130
Az Alföld első evangélikus „kőtemploma” 132
Milyen is az a „pletykaelejű” lakóház? 134
Gabonatároló vermek 136
Iparosok 138
Szlovák katolikusok Csabán 140
A lelkész átka beteljesedik? Csaba legnagyobb tűzvésze 142
A csabai telek: kvarta és okta 144
Mekkora volt Csaba határa? 146
Az első katolikus templom Csabán 148
Miért kanyargósak, zegzugosak a csabai utcák?
(Városrészek Csabán) 150
A „Csabai Körös” – az Élővíz-csatorna 152
Rucalápozás a Körösön 154
Jobbágyok és zsellérek 156
Hetipiac szerdán 158
Csabai városrészek – Jamina 160
Szárazmalmok Békéscsabán 162
A csabai bíró széke 164
Tornyot az evangélikusoknak! 166
A csabai posta története 168
A csabai Selyem Fabrika 170
A megveretés szokása 172
Haan János nemcsak lelkész volt 174
A gyülekezet kinőtte templomát 176
Közép-Európa legnagyobb evangélikus temploma 178
Nincs új a nap alatt – a Nagytemplom építése 180
A hang a legnagyobb kincs – Nagytemplom 182
Az első csabai patika 184
Ortodox hitű románok 186
Az első katolikus bíró Csabán – Petrovszki György 188
Az első csabai cukrászda – fagylalt, czukkerli, sütemény 190
A Tóra népe Békéscsabán 192
Minden idők egyik legtöbb emberéletet követelő
betegsége: a kolera 194

Az első gyalogjárdák Csabán 196
Pan kurátor – az evangélikus egyház elöljárói 198
Az első téglaégető Csabán 200
A csabai sörház 202
Színésznek lenni vagy nem lenni? – a csabai színjátszás kezdetei 204
A Csabai Casino 206
Disznótor Csabán 208
A csabai kolbász története 210
A igazi csabai kolbász titka 212
Az igazi csabai haluska 214
Igézés, megétetés, szemmelverés, átok. A néphit boszorkánya 216
Milyenek is a „podsztyenás" házak? 218
„Nagyon csinos ház" a kanális szőlők kúrianegyedében 220
Szerződések béklyójában – a Legelő-elkülönítési és az Örökváltsági Szerződés 222
Európa legnagyobb faluja 224

IV. Az 1848–49-es szabadságharctól a második világháborúig 227
Az 1848-as események Csabán 228
A csabai „bőrsereg" 230
Boczkó Dániel országgyűlési képviselő, Erdély teljhatalmú kormánybiztosának halála 232
A szabadságharc elbukott 234
A csabaiak első gyógyfürdője 236
Jeles napok, ünnepi szokások 238
Társas munkák, társas élet 240
Sétálás, labdázó, bálak 242
Egy géniusz hányattatott gyermeksorsa – Munkácsy Mihály 244
Az evangélikus egyház reformjai 246
Csaba krónikása 248
A kozsuchtól az ezüstgombos mellényig. A csabai férfiak viselete 250

Mentyík, pruszlik, csepjec… A női viselet 252
Amíg a halál el nem szólít 254
„Asszonyszőtte" remekmunkák 256
Beszédes csabai nevek 258
A csabai nyelvjárás 262
A csabai gazdaság kezdeti alapja 264
Az első gőzmalom Csabán 266
Az első csabai gimnázium 268
A csabai gazdaság első elősegítője 270
A csabai vaspálya 272
„Biztos, hogy nincs ló benne?" – Az első vonat Csabán 274
A vasút gazdasági hatása 276
A csabai faragott, festett bútorok. Miért olyan magas a pad? 278
Csaba sétakertje, a Széchenyi liget 280
Csaba gyöngye: a Csabagyöngye 282
Wilim János tanító és gyümölcstermesztő 284
A búzanemesítés úttörője 286
Egyesülettel a gazdaságért 288
„…itt helyben rendes gabona hetivásár alakíttatnék…" 290
A csabai lovassport kezdetét veszi 292
A település rendezője – Sztraka Ernő 294
A legnagyobbaknak is vannak első szárnypróbálgatásai 296
Az első csabai festő: Haan Antal 298
A csabai vagyon őrzője – a közbirtokosság 300
Betegellátás a szőlőskerti csőszházban 302
A Kiegyezés hatása 304
Polgárházak Csabán 306
Iskolák a tanyavilágban 308
„A legtökéletesebb teremtmény" 310
Ha szálló, akkor Fiume 312
A lámpagyújtogatók ideje 314
Nehéz a választás: Csaba vagy Gyula 316
Az Alföld – Fiume vasút 318
Az első bérkocsi Csabán 320
Szabadkőműves-páholy alakul Csabán 322

Rosenthal malom 324
Új, impozáns, eklektikus – a Városháza 326
Csaba püspöki székhely 328
Céhektől az Ipartestületig 330
A csabai sajtó születése 332
A csabai harangok 334
Mit mondanak a felekezetek harangjai? 336
Erzsébethelyi Evangélikus Templom 338
A peches mérnök és a színház – kis színháztörténeti adalék 340
Családban marad – Povázsay nyomda 342
Bródy Sándor, a szedőinas 344
A „vörös kakas" elleni küzdelem 346
A Magyar Vöröskereszt Egylet 348
A győztesek babérkoszorúja a festőfejedelemnek – ezüstből 350
Az Aranykakas szálló 352
A 101-esek 354
A csordajárással kapcsolatos ügy 356
Az élet vize Csabán: az artézi kutak 358
„Valami vonzó erővel bír ez a hely…" 360
Az újratanult mesterség – a szövés tudománya 362
Csaba első kétnyelvű lapja 364
Csabai karriertörténet à la Maupassant 366
Nádor, a másik szálló 368
A békéscsabai vívóélet 370
A békéscsabai tornászélet 372
A nagy árvízkatasztrófa Csabán – 1888 374
Védőműrendszer– Körgát 376
A „kirakatember" esete – a Békéscsabai Népbank 378
A takarékpénztár 380
A festőfejedelem utolsó látogatása Csabán 382
A csabai zendülés 384
A csabai téglagyártás története 386
Varságh Béla Sas Patikája 388
A neológ és ortodox zsinagógák 390

Az első artézi- és gyógyfürdő 392
Halló, halló Békéscsaba 394
Zsilinszky Mihály az államtitkár, az MTA tagja 396
A békéscsabai baptista gyülekezet 398
Békéscsaba a Millenniumban 400
A csabai nyári színkör első otthona: a ligeti pavilon 402
Földműves Iskola Csabán 404
Épül a Rudolf Gimnázium 406
Az Állami Elemi Népiskola 408
Az Alföldi Első Gazdasági Vasút magántársasága 410
„Csapó indul!" – a csabai mozi története 412
Aki Salamon királyt és Áchim L. Andrást is megfestette:
Veres Gusztáv 414
Gyűjtés, őrzés, ismeretterjesztés – Múzeum-Egyesület 416
A világ első Munkácsy utcája 418
Támasz a gyászban: a sztarejsí 420
Az első ipari sztrájk 422
Bandika-fa 424
Az első motorkocsi 426
Villanytelep 428
Csabai játékok útja Milánóig 430
Kirakatok forgatagában 432
Vásárok 1905-ből 434
A csabai Kossuth-szobor 438
Egy parasztpolitikus diadalai és viadalai
– Áchim L. András 440
Az ország első önálló parasztpártja 442
Egy csabai a magyar Vadak között 444
A reformátusok Csabán 446
A vasbeton-szerkezetek megálmodása 448
A katolikus templom a Szent István téren 450
Hírek a csabai tenisz múltjából 452
Egy sikerre vitt álom 454
Csabaiak a levegőben 456
A pemetefű cukor meghódítja Európát 458
Hubertus, a ruhagyár 460

A békéscsabai labdarúgás kezdetei 462
Maszkák, fonók, bálok 464
Az első páncélszoba 466
A Wagner család szinte kibogozhatatlan szálai 468
Csaba ikonikus épülete – a Múzeum 470
A legendás „Tündérkert” 472
Vérüket adták a hazáért – Békéscsaba az első világháborúban 474
„Csak egy éjszakára…” 476
Hősök temetője 478
Községből város 480
A kommunizmus Csabán 1919-ben 482
A román királyi pár látogatása Csabán 484
Újra magyar kézen 486
Mohácsy Mátyás, Csaba gyümölcskertésze 488
101-es obeliszk 490
A preparátum gyűjtemény 492
Csaba ipari fellendülése 494
Kairó válogatottja Csabán 496
A csabai kórház fejlődése 498
Igen, a világ legnagyobb Munkácsy gyűjteménye a csabaiaké 500
A zseniális Tevan család 502
Búzavizsgálatok nyomában 504
Aki tükröt tartott a csabaiaknak: Mazán László festőművész, karikatúrista 506
„Parasztorvosok” tudománya 508
Békészki bácsi, a csabai csontkovács 510
A csabai gasztronómia különlegességei 512
Békéscsaba díszpolgárai a rendszerváltásig 514
Az újabb világháború küszöbén 516

V. A második világháborútól a rendszerváltásig 519
A második világháború áldozatai 520
Stratégiai célpont 522
A szovjet hadsereg bevonulása 524

A magyar-csehszlovák lakosságcsere 526
Volt, aki nem akart kitelepülni 530
A Balassi Táncegyüttes 532
A Napsugár Bábszínház regényes története és a Lenkefiek 534
A megye székhelye 536
A megye kulturális központja 538
A „legcsabaibb" csabai festő-tanár iskolája – Mokos József 540
Kossuth-díjasok Békéscsabán 542
Békéscsaba legendás könyvtárosa 544
Az '56-os forradalomhoz vezető út 546
Az 1956-os események és egyik kiemelkedő személyisége – Fekete Pál 548
A forradalom megtorlása és kivégzések Békéscsabán 550
Az Alföldi Tárlat 552
Egy húron a szimfonikusokkal – a Békés Megyei Szimfonikus Zenekar 554
Frissből fagyasztott 556
A földről a kamrapolcra – a Békéscsabai Konzervgyár 558
A monumentalitás nagymestere: Pátkai Ervin 560
Dedinszky Gyula vidám Csabájáról 562
A Békéscsabai Szlovák Tájház – statikus kiállítás és élő közösségi tér 564
A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi gyűjteménye 566
Szlovák bázismúzeum 568
Kis csabai skanzen – a Gabonamúzeum 570
A mindenkit „foglalkoztató" Szoborsétány 572
Művészlakások a belváros tetején 574
A fegyelmezett lírikus: Mladonyiczky Béla szobrászművész 576
A magyar tervező grafika centruma: Békéscsaba 578
Az átalakuló főiskola 580
Meseházi csoda 582

VI. A rendszerváltástól napjainkig **585**
A polgármester úr 586
Csaba régi, új címere 588
Csalánleves rendel! 590
Garabonciásnak áll a világ 592
A Szlovák Kultúra Háza 594
Emblematikus rendezvény, kiemelt nemzeti érték a Csabai Kolbászfesztivál 596
Városházi Esték 598
A csabai sportsiker sorozat 600
A Csaba Center 602
A Szlovák Köztársaság Főkonzulátusa Békéscsabán 604
A várva-várt kortárs galéria 606
Békéscsaba gyöngyszeme – Csabagyöngye Kulturális Központ 608
Múzeum a változó jelenben 610
Polgárok között a legjobbak 612
A város új díszpolgárai 614
(Nagy)üzembe helyezve 616
Tíz év, három elismerés a Munkácsy Mihály Múzeumnak 618
A város „új" szíve, a főtér 620
Az élő hagyomány: Munkácsy Mihály kultusza 622
A Békéscsabai Vitézi Játékok 624
A CsabaPark 626

VII. Békéscsaba Megyei Jogú Város Képviselő-testülete 2014–2019 **629**

A kötet szerzői **635**

Felhasznált szakirodalom **641**

Tartalomjegyzék **647**